

Tiina Hemminki

Vauraus, luotto, luottamus

Talonpoikien lainasuhteet
Pohjanlahden molemmin puolin
1796–1830

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 232

Tiina Hemminki

Vauraus, luotto, luottamus

Talonpoikien lainasuhteet
Pohjanlahden molemmin puolin
1796–1830

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Musica-rakennuksen salissa M103
lokakuun 1. päivänä 2014 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in building Musica, auditorium M103, on October 1, 2014 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2014

Vauraus, luotto, luottamus

Talonpoikien lainasuhteet
Pohjanlahden molemmin puolin
1796–1830

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 232

Tiina Hemminki

Vauraus, luotto, luottamus

Talonpoikien lainasuhteet
Pohjanlahden molemmin puolin
1796–1830

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2014

Editors

Jari Ojala

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Timo Hautala

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Paula Kalaja, Department of Languages, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä

Tarja Nikula, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Raimo Salokangas, Department of Communication, University of Jyväskylä

URN:ISBN: 978-951-39-5850-3

ISBN 978-951-39-5850-3 (PDF)

ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-5849-7 (nid.)

ISSN 1459-4323

Copyright © 2014, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2014

ABSTRACT

Hemminki, Tiina

Wealth, credit, trust. The lending relationships of peasants on both sides of the Gulf of Bothnia 1796–1830.

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2014, 260 p.

(Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4323 (nid.), ISSN 1459-4331 (PDF) ; 232)

ISBN 978-951-39-5849-7 (nid.)

ISBN 978-951-39-5850-3 (PDF)

The purpose of this dissertation is to examine the relationships and forms of material and immaterial wealth by answering the question: "What kind of lending markets existed on both sides of the Gulf of Bothnia in the period 1796–1830? Why did landed peasants borrow, what did they borrow and from whom did they borrow?" The question is answered by comparing the relationships of wealth and lending in two parishes: Ilmajoki in Finland and Nordmaling in Sweden. Both parishes used to be part of the realm of Sweden, but after the Finnish War of 1808–1809 they were left on different sides of the new frontier between Russia and Sweden. The research task also involves explicating the local conditions and comparing the situations before and after the change in state affiliation. Two theoretical concepts, social capital and the Industrious Revolution, are used as aids in interpretation. Estate inventory deeds constitute the most important series of original source material for the research.

In the countryside of the early modern age, both material and immaterial wealth was needed. Seen from the point of view that wealth is property consisting real estate and moveable chattels that can be measured monetarily, the landed peasants of Nordmaling were on average more prosperous than those of Ilmajoki. The property of the landed peasants in Nordmaling was greater, and they were less in debt than the peasants of Ilmajoki. The landed peasants of both areas entered into an equal amount of lending relationships, but the peasants of Nordmaling were more often creditors than debtors. In Ilmajoki, by contrast, the peasants were more often debtors than creditors. There was also more ready cash in circulation in Nordmaling than in Ilmajoki.

Lending consisted above all of loans made on trust, although sometimes they were made against promissory notes and interest was charged according to the situation and the size of the loan. In Ilmajoki, certain features of formal lending markets were further advanced than in Nordmaling: promissory notes were drawn up rather more frequently, and interest was charged at higher rates. The main factors affecting the creation of a lending relationship were locality, proximity and family ties.

Keywords: credit, trust, wealth, rural communities, social capital, industrious revolution, Västerbotten, Southern Ostrobothnia

Author's address

Tiina Hemminki
Department of History and Ethnology
P.O. BOX 35 (H)
FIN 40014 University of Jyväskylä
tiina.hemminki@jyu.fi

Supervisors

Professor Jari Ojala
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Petri Karonen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Ilkka Nummela
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers

Docent Kari-Matti Piilahti
The department of Philosophy, History, Culture and
Art Studies
University of Helsinki, Finland

Professor Jari Eloranta
Department of History
Appalachian State University, USA

Opponents

Docent Kari-Matti Piilahti
The department of Philosophy, History, Culture and
Art Studies
University of Helsinki, Finland

ESIPUHE

Kiinnostuin historiasta jo lapsena. Ihastuin museoihin ja minua kuljetettiin niihin kiitettävästi, aivan erityisen koukuttavaksi tunnelma kävi kotiseutumuseoissa. Nyt historia on minulle työtä ja tieteenala, joiden avulla voin tehdä oman pienen osani maailman parantamiseksi.

Tämän tutkimuksen juuret ovat syyslukukaudessa 2005. Osallistuin tuolloin kandidaattivaiheen seminaariin ja kerroin haluavani tutkia varhaismodernia aikaa Etelä-Pohjanmaalla. Seminaarin ohjaaja ehdotti tutustumaan perukirjoihin ja tekemään vertailua Länsipohjaan. Seuraavana syksynä maisteriseminaarin ohjaaja kannusti jatkamaan tutun aiheen kanssa. Syksyllä 2008 käynnistäessäni jatko-opintoja, edelleen saman aihepiirin kanssa, pääohjaajaksi ryhtyi kandiseminaarista tuttu ohjaaja Jari Ojala ja toiseksi ohjaajaksi maisterivaiheen ohjaaja Petri Karonen. Kolmanneksi ohjaajaksi sain Ilkka Nummelan, joka hänkin oli jo neuvonut minua lukuisia kertoja.

Nämä kolme professoria ovat jaksaneet tukea väitöskirjan tekoani alusta loppuun ja neuvoa minua loppumattomalla aihepiirin asiantuntemuksella. Erietyisesti ohjausurakka alkoi tiivistyä syksystä 2012 alkaen, jonka jälkeen säännöllisesti palautin keskeneräisiä lukuja ja joita Jari, Petri ja Ilkka jaksoivat aina lukea sekä kommentoida rakentavasti ja innostavasti. Kiitän lämpimästi kaikkia ohjaajiani heidän kiinnostuksesta aiheistani kohtaan, kommenteista, kaikenlaisesta avusta ja ymmärryksestä sekä uskosta siihen, että työ valmistuu.

Väitöskirjakäsikirjoitukseni esitarkastajiksi suostuneet dosentti Kari-Matti Piilahti ja professori Jari Eloranta laativat minulle arvokkaat työkalut työn loppuun saattamiseen. Lausunnoissaan he molemmat osoittivat ymmärtäneensä tutkimukseni sisällön, puutteet ja tulokset paremmin kuin minä itse. Olen syvästi kiitollinen molemmille ja Kari-Matille ryhtymisestä vastaväittäjäkseni.

Historian ja etnologian laitos (Hela) on ollut minulle paras mahdollinen työyhteisö väitöskirjan laatimiseen. Olosuhteet ovat olleet aina kunnossa, mistä kiitos laitoksen johtaja Jari Ojalalle. Keskeinen merkitys on ollut myös Helan aineettomalla puolella: se on ollut työyhteisö, johon olen aina kokenut olevani tervetullut kaikkine virheineni. Suomen historian oppiaine ja Early Modern Morals -tutkijaryhmä ovat tarjonneet minulle turvallisen tutkijakodin, jossa olen päässyt kehittämään ajatuksiani. Kiitos oppiaineen pääedustaja ja tutkijakeskittymän johtaja, professori Kustaa Vilkuna näiden puitteiden luomisesta. Lukuisat työkaverini ovat eri yhteyksissä auttaneet keskustelemalla näkemään asioita, jotka minulta yksin olisi jäänyt huomaamatta: kiitos professori Pirjo Markkola, dosentti Piia Einonen, dosentti Heli Valtonen, dosentti Jari Eilola, dosentti Olli Matikainen ja niin moni muu. Lämmin kiitos kaikille helalaisille!

Keskeiseksi olen kokenut sen monimuotoisen vertaistuen ja ystävyysyden, jota olen saanut muilta tohtorikoulutettavilta. FM Merja Uotila on ollut 1800-luvun alun maaseudun tutkijalle korvaamaton asiantuntija-apu. Kiitos Merja viime vaiheen tuesta ja huomioista sekä kaikista yhteisistä projekteista. FT Kirsi-Maria Hytönen ja FL Heli Niskanen ovat olleet näiden vuosien ajan kaksikko, joiden kanssa olen voinut vapaasti pohtia jatko-opintoihin liittyviä ja liittymät-

tömiä seikkoja. Kirsi-Marialle suurkiitos myös viimeisen vaiheen oikoluvusta. Aina yhtä kannustava FM Pirita Frigren on jakanut kanssani paitsi kiinnostuksen aikakauteen, myös innostuksen ja rohkeuden tarttua uusiin hankkeisiin. Jokainen huonekaverini ansaitsee ison kiitoksen, kun kestivät kaiken sen huokailun ja välillä raivokkaankin naputuksen.

Tutkimuksenteokoani ovat rahoittaneet lukuisat eri tahot ja säätiöt. Kiitos Oskar Öflunds stiftelse, Otto A. Malmin lahjoitusrahasto, Jyväskylän yliopisto, Ragnar, Ester, Rolf och Margareta Bergboms fond inom Svenska litteratursällskapet i Finland sekä Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond inom Svenska litteratursällskapet i Finland. Matkojani ovat rahoittaneet Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto, Historiatieteiden valtakunnallinen tohtoriohjelma, Jyväskylän yliopiston Humanistinen tiedekunta sekä Historian ja etnologian laitos. Lisäksi olen erittäin kiitollinen saatuaani työskennellä viiden kuukauden ajan historian ja etnologian amanuenssin sijaisena Humanistisen tiedekunnan palvelukeskuksessa.

Arkistotyö on tutkimuksenteon suola. Kiitän Jyväskylän maakunta-arkiston, Vaasan maakunta-arkiston, Ilmajoen museon sekä Härnösandin maakunta-arkiston henkilökuntaa kaikesta antamastanne avusta. Jyväskylän yliopiston kirjaston henkilökunta ansaitsee myös kiitokset ystävällisestä palvelusta. Kiitän Jyväskylän yliopiston Humanistista tiedekuntaa väitöskirjani hyväksymistä julkaisusarjaan ja Jyväskylän yliopiston kirjaston julkaisuyksikköä ryhtymisestä työhön nopealla aikataululla. Gerard McAlesterille suurkiitokset tiivistelmän kääntämisestä englanniksi, niin ikään nopealla aikataululla.

Ilman ystäviä elämä ei olisi yhtään mitään: kiitos teille kaikille, olette tärkeitä. Suunnistajat "PoRan perheessä" muodostavat yhteisön, jossa olen saanut kasvaa lähes koko elämäni ajan - urheilumenestyksestä viis. Koko se ystäväjoukko, joka yliopistolta (erityisesti kirjaston kahvilasta) on hajaantunut maailmalle, ansaitsee ison kiitoksen. Katri Mäkiselle erityiskiitos viime vaiheen oikoluvusta ja kannustuksesta.

Perheeni on minulle kaikki kaikessa. Siskoni Hanna ja kolme veljeäni Jukka, Antti ja Samu perheineen ovat muistuttaneet, että elämää on tutkimuksenteonkin ulkopuolella. Omistan tämän kirjan äidilleni ja isälleni. Heidän kannustuksen ja tuen ansiosta ylipäättään jatkoin yliopisto-opintoja vaihtamalla pääaineeni historiaan. Tältä voimakaksikolta olen oppinut, että mitään mahdotonta ei ole ja asiat kääntyvät aina parhain päin. Viimeisimmät vuodet olen saanut jakaa arkeni Pasiin kanssa. Minulla on koti, jossa voin vapaasti keskustella historian tutkimuksesta ja väitöskirjanteosta, sekä saada yllättäviäkin näkemyksiä aiheeseen kuin aiheeseen. Kiitos Pasiin menneestä, siitä mitä on, ja etenkin nyt siitä, mitä meille tulee.

Kortepohjassa 15.9.2014

Tiina Hemminki

KARTAT

KARTTA 1	Ruotsin valtakunta vuonna 1799.....	38
KARTTA 2	Ilmajoen emäseurakuntaa, Colleen, Anders 1793	273
KARTTA 3	Suomen yleiskartta 1863, Ilmajoki	275
KARTTA 4	Nordmalingin ja Bjurholmin kartta 1967	275

KUVAT

KUVA 1	Ilmajoen Maamiesseuran myöntämiä velkoja 1826–1828.....	182
KUVA 2	Anders Barckarin myöntämän velan velkakirja ja takaussuhde	199
KUVA 3	Torppari Henrik Henrikinpojan maksettavat velat 28.12.1809.....	207

KUVIOT

KUVIO 1	Rikseillä ja ruplilla arvioidut perunkirjoitukset Ilmajoella 1810–1830	102
KUVIO 2	Ilmajoen talollisten brutto-omaisuuden rakenne 1802–1830 (5 vuoden liukuva keskiarvo)	109
KUVIO 3	Nordmalingin talollisten brutto-omaisuuden rakenne 1800–1830 (5 vuoden liukuva keskiarvo)	110
KUVIO 4	Ilmajoen talollisten muodollisten velkasuhteiden lukumäärät 1805–1830 (3 vuoden liukuva keskiarvo)	145
KUVIO 5	Nordmalingin talollisten muodollisten velkasuhteiden lukumäärät 1798–1830 (3 vuoden liukuva keskiarvo).....	146
KUVIO 6	Ilmajoen seurakunnissa yli 20-vuotiaana kuolleet ja Ilmajoen pitäjän perukirjat vuosina 1796–1830	269
KUVIO 7	Nordmalingin ja Bjurholmin seurakunnissa yli 20-vuotiaana kuolleet ja pitäjien perukirjat vuosina 1796–1830	269

TAULUKOT

TAULUKKO 1	Ilmajoen ja Nordmalingin väestöt 1805–1830	59
TAULUKKO 2	Maaseudun työkykyisten aikuisten miesten sosiaalista jakaamaa väkilukutaulujen mukaan pitäjien 20–60-vuotiaasta miesväestöstä	61
TAULUKKO 3	Ilmajoen ja Nordmalingin muu perunkirjoitettu väestö 1796– 1830.....	69
TAULUKKO 4	Kotitalouksien varallisuus väkilukutauluissa.....	104
TAULUKKO 5	Nordmalingin ja Bjurholmin kotitalouksien varallisuus väkilukutauluissa 1825 ja 1830	105
TAULUKKO 6	Ilmajoen ja Nordmalingin kokonaisvarallisuudet omaisuuden- arvioinnissa 1800	106
TAULUKKO 7	Talollisten vakavaraisuusasteet Ilmajoella ja Nordmalingissa 1796–1830	115

TAULUKKO 8	Talollisten vakavaraisuus ja ylivelkaantuminen vuodesta 1796 vuoteen 1830 Ilmajoella ja Nordmalingissa.....	116
TAULUKKO 9	Suur-Ilmajoen maaverot 1830-luvun alussa.....	132
TAULUKKO 10	Talollisten perukirjoihin listattujen lainojen määrät Ilmajoella ja Nordmalingissa 1796–1830.....	135
TAULUKKO 11	Kirjallisesti ja suullisesti todistettujen lainojen osuudet Ilmajoen ja Nordmalingin talollisten perukirjoissa 1796–1830	137
TAULUKKO 12	Talollisten saatavien ja maksettavien lukumäärä keskimäärin viisivuosittain 1796–1830.....	142
TAULUKKO 13	Ilmajoen ja Nordmalingin talollisten perukirjoissa mainitut lainan laatu, syyt ja taustat 1796–1830	150
TAULUKKO 14	Velkojat ja velalliset talollisten kanssa tehtyjen velka- sopimusten lukumäärän mukaan.....	162
TAULUKKO 15	Henkilöt, joilla oli kaksi tai useampi laina talollisten kanssa	163
TAULUKKO 16	Talollisille lainanneet ja velkaantuneet	165

LYHENTEET

Bka	Bjurholm kyrkoarkiv
EPt	Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta
HLa	Härnösand Landsarkivet
IMa	Ilmajoen Museon arkisto
Isa	Ilmajoen seurakunnan arkisto
Jsa	Jalasjärven seurakunnan arkisto
KaD	Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto
KAsa	Kauhajoen seurakunnan arkisto
Ket	Korsholman eteläinen tuomiokunta
Kpt	Korsholman pohjoinen tuomiokunta
KUsa	Kurikan seurakunnan arkisto
Nka	Nordmaling kyrkoarkiv
Nth	Nordmaling tingslags häradsrätt
Nsa	Nurmon seurakunnan arkisto
Psa	Peräseinäjoen seurakunnan arkisto
RA	Riksarkivet
SAOB	Svenska Akademiens Ordbok
SHS	Suomen Historiallinen Seura
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
SSHY	Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys ry
Vlh	Vaasan läänin henkikirjat
VMa	Vaasan Maakunta-arkisto
WSOY	Werner Söderström Osakeyhtiö

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

KARTAT, KUVAT, KUVIOT JA TAULUKOT

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	13
1.1	Lainamarkkinat varhaismodernin ajan lopussa.....	14
1.2	Aiempi tutkimus.....	16
1.3	Tutkimuksen keskeisimmät käsitteet.....	33
1.4	Aika- ja paikka-rajaukset sekä menetit.....	36
1.5	Lähteet.....	52
1.6	Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne.....	55
2	YHTEISÖ.....	58
2.1	Väestömuutokset.....	58
2.2	Talolliset.....	63
2.3	Pitäjien muu väestö.....	67
2.4	Kruunun ja kirkon kontrolloimat yhteisöt.....	83
2.5	”Hyvän järjestyksen edesauttamiseksi”.....	93
3	VARALLISUUS.....	98
3.1	Raha.....	98
3.2	Varallisuus.....	103
3.3	Vakavaraisuus.....	114
3.4	Aineellisen vaurauden lähteet.....	117
3.5	Talollistalouden menot.....	125
4	LAINA.....	134
4.1	Lainaamisen määrä ja muodollisuus.....	134
4.2	Muuttuva lainaaminen.....	141
4.3	Käytännöt ja rakenteet lainaamisen taustalla.....	148
4.4	Velkojan voitontavoittelu.....	156
5	LUOTTAMUS.....	159
5.1	Kenen kanssa talolliset olivat velkasuhteessa?.....	159
5.2	Valtaa käyttävät pitäjänpankkiirit.....	166
5.3	Kauppahuoneet ja seurakunnat lainamarkkinoilla.....	176
5.4	Ylivelkaantuneet talolliset.....	182
5.5	Takaisinmaksu ja periytyvät velat.....	189
5.6	Takaajat.....	198
5.7	Paikallinen lainaaminen ja tiedon muodostaminen.....	205
6	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	214

YHTEENVETO (SUMMARY).....	223
LÄHTEET	235
LIITTEET	261

1 JOHDANTO

Tässä tutkimuksessa tarkastelen sekä aineellista että aineetonta varallisuutta sekä otan selvää, millaisia ne olivat ja miten ne toisiinsa vaikuttivat. Tutkin luottotamista ja varallisuutta varhaismoderneissa talonpoikaisyhteisöissä Pohjanlahden molemmin puolin. Luotolla ratkaistiin erilaisia talouden ongelmia aina isoista investoinneista ja vanhojen velkojen¹ takaisinmaksusta arkipäiväiseen kanssakäymiseen ja päivästä toiseen selviytymiseen.

Pohjanlahden seutu oli 1800-luvun alussa agraarista, talous perustui luottoon, eikä markkina- tai rahatalous ollut vielä merkittävää. Pankki- ja rahoituslaitosten vielä puuttuessa lainaa saatiin lähinnä oman yhteisön jäseniltä. Velkasuhteita solmittiin 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä yhä useammin. Velkaa otettiin etenkin kotitalouden perustamiseen mutta myös erilaisiin investointeihin. Velkojen tavoitteena puolestaan oli vaurastuminen. Tähän pyrittiin aineellisesti korkoa pyytämällä sekä aineettomasti suhteita, luottamusta ja mainetta vahvistamalla.

Tutkin luottotamista vertailemalla sitä vuosien 1796–1830 Ilmajoella ja Nordmalingissa. Vertailemalla selvitän paitsi pitäjissä muotoutuneita ilmiöön liittyviä erityispiirteitä myös yleisempiä, molemmille seuduille tunnusomaisia ominaisuuksia. Tutkin lainanannon ja -oton rakenteita analysoimalla talollisten ja muun maaseutuväestön välisiä suhteita ja luottamusta yksilötasolla. Tämä tarkentaa ja joiltain osin myös ristiriitauttaa aikaisempia, lähinnä makrotason näkemyksiä luottosuhteista varhaismodernin ajan pohjoiseurooppalaisissa maaseutuyhteisöissä.

¹ Selkeyden vuoksi käytän tutkimuksessani sanoja ”velka” ja ”laina” toistensa synonyymeina. Käsitteistä tarkemmin alaluvussa 1.3 Tutkimuksen keskeisimmät käsitteet.

1.1 Lainamarkkinat varhaismodernin ajan lopussa

Velkasuhteita solmittiin Suomen ja Ruotsin 1800-luvun alun lainamarkkinoilla henkilökohtaisiin suhteisiin, vastavuoroisuuteen ja luottamukseen perustuen. Muodollisia pankki- ja rahoituslaitoksia oli vähän ja niiden vaikutusalue oli rajattu. Talous perustui joka tasolla luottamukseen ja luotottamiseen. Saatavat ja maksettavat velat olivat normaali osa sekä paikallista että kansainvälistä kaupankäyntiä. Kansainvälisiä luottosuhteita muodostui tavallisen lainaamisen lisäksi siten, että tuotteita ostettiin ja myytiin vaihtovelkakirjoilla ulkomaankaupan pitkien etäisyyksien ja hitaan tiedonvälityksen vuoksi. Henkilökohtaiseen tuttavuuteen perustuvat luottoverkostot olivat keskeisiä myös ajan teollisten tuotantolaitosten kuten ruukkien, taloudelle.²

Maaseutuyhteisöissä, joissa suurin osa väestöstä eli, velkasuhteiden solmiminen oli arkipäiväistä ja tavalla tai toisella lainaamiseen osallistui jokainen perhe. Velkaa annettiin ja saatiin monista syistä, esimerkiksi vaihtokaupan seurauksena tai käteistä lainaamalla. Oli tavallista, että erilaisissa ja eritasoisissa maaseutuväestön välisissä vaihtokaupoissa toinen osapuoli jäi velkaa toiselle. Vaihtoa käytiin useammin erilaisilla tuotteilla kuin käteisellä rahalla, jota oli kierrossa vain vähän. Vaihdoissa saatava tuote ei välttämättä ollut vaihdon hetkellä saatavilla ja tällöin vaihdon osapuolten oli luotettava toisiinsa eli siihen, että velka maksetaan myöhemmin. Parhaimmillaan luottosuhteiden ketjut helpottivat elämää sekä turvasivat yleistä hyötyä ja varallisuutta. Toisaalta velkasuhteet kasvattivat vaihdon volyyymia. Yleensä velkasuhteet solmittiin sanallisesti osapuolten kesken vastavuoroiseen luottamukseen perustuen. Näistä lainaamisen epämuodollisista piirteistä oli hyötyä, mutta samalla ne aiheuttivat ongelmia takaisinperinnälle. Tästä huolimatta lainoista oli yleensä järkevintä sopia epämuodollisesti, sillä läheskään aina ei ollut mielekäästä tai edes mahdollista sopia lainoista kirjallisesti. Tällöin oli ensiarvoisen tärkeää pystyä arvioimaan toisen osapuolen luotettavuutta.³

Henkilökohtaisiin suhteisiin ja luottoon perustuva lainaaminen oli tyypillistä koko varhaismodernin ajan Euroopassa, mutta vähitellen tilanne muuttui kulutuskysynnän kasvun ja teollisten tuotantolaitosten määrän kasvun myötä. Markkinatalous alkoi muodostua ja laajentua. Pääoman tarpeen kasvu oli huomattavaa, eivätkä yksityiset ihmiset tai vähälukuiset pankit pystyneet enää yksin vastaamaan siihen. Pankkeja ja muita rahoituslaitoksia perustettiin paitsi teollisuutta, myös maataloudessa toimivaa väestöä varten. Lisäksi käyttöönotettavat rahat alkoivat usein olla aiempaa useammin olla helpommin. Näin vaihtoa pystyttiin yhä useammin käymään käteisellä rahalla ja osapuolet saivat

² Möller 1954, 252–261; Aunola 1967; Markkanen 1977; Müller 1997, 31–38; Hasselberg 1998, 119; Ojala 1999a, 279–280; Magnusson 2000, 80; Karonen 2004, 203–204; Ojala & Luoma-aho 2008, 750; Ojala 2010, 414; Persson 2010, 89; Nummela 2013, 181–183.

³ Ks. esim. Muldrew 1998, 100, 148; Fontaine 2001, 41; Lindgren 2002, 811; Lilja 2004, 137; Persson 2010, 89; Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 161–162.

maksunsa heti.⁴ Muutos kävi hitaasti ja Euroopan eri osissa eriaikaisesti. Epämuodollinen lainaaminen ja luottamuksen merkitys velkaa myöntäessä ei hävinnyt mihinkään tuolloin, eikä ole hävinnyt myöhempinäkin aikoina.

Lainaaminen oli ihmisten välistä sosiaalista kanssakäymistä, jota säätelivät muun muassa yhteisesti jaetut, kirjoittamattomat normit ja sosiaalisen pääoman⁵ määrä. Lisäksi siihen vaikuttivat kruunun ja kirkon kirjoitetut säännöt ja lait joita tosin noudatettiin vaihtelevasti. Raamattu kertoi lainaamisesta ja ohjeisti sen käytäntöihin. Psalmtarissa (psalmi) 37 kerrotaan esimerkiksi 21. kohdassa, että *”Jumalaton ottaa lainan ja ei maksa; mutta hurskas on laupias ja runsas.”* Myöhemmässä kohdassa 26 jatketaan: *”Hän on aina laupias, ja lainaa mielellänsä; ja hänen siemenensä on siunattu”*. Saatu laina piti maksaa takaisin. Ihminen oli hurskas ja laupias lainatessaan muille omastaan, mikä näkyi Raamatun mukaan myös maallisena hyötynä. Matteuksen evankeliumissa kehoitettiin auttamaan: *”Anna sille, joka sinulta anoo, ja älä käänny siltä pois, joka lainan pyytää.”*⁶ Raamatussa lainaaminen nähtiin ennen muuta hyveenä, armeliaana auttamisena, ei taloudellisen voiton tavoitteluna. Lainaaminen toistuu useissa eri Raamatun kohdissa, joissa sitä käytettiin kuvaamaan erilaisia valintoja ja ohjaamaan hurskauteen. Papisto välitti saarnoissaan armeliaisuuden ja laupeuden sanaa, ja rahvas kuuli sitä, ainakin periaatteessa.⁷

Kruunu antoi lainaamiselle omat ohjeensa. Ruotsin vuoden 1734 laissa säädettiin, että korko ei saanut nousta yli kuuden prosentin, ja sitä sai vaatia vain pääomasta. Velasta tuli laatia kahden todistajan läsnä ollessa velkakirja. Velkojan oikeuksia vaatia velka takaisinmaksuun vahvistettiin käräjillä.⁸ Vuoden 1734 laki paransi lainan antajien tilannetta entiseen verrattuna, mutta huoli takaisinmaksusta ei kadonnut sen mukana. Uusi laki lisäsin lainan antajien halua myöntää velkaa.⁹ Pohjanlahden molemmin puolin löytyi lainanantajia,

⁴ Lindgren 2002, 810; Gadd 2011, 139–140. Varhaismodernin ajan lopun maaseudun lainamarkkinoita ei vielä ole tutkittu Suomessa ja Ruotsissa riittävästi. Kansainvälisesti aihe on jo hieman tunnetumpi. Kansainvälisestä tutkimuksesta ks. Levi 1992; Muldrew 1998; Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal 2000; Fontaine 2001; Ogilvie, Kupper & Maegraith 2012. Ruotsalaisesta tutkimuksesta ks. Svensson 2001; Lindgren 2002; Perlinge 2005. Suomalaisesta tutkimuksesta ks. Aunola 1967; Markkanen 1977; Kuusterä 1995; Piilahti 2007. Suomessa lainaamiseen on keskitytty myös paikallishistorioissa, ks. esim. Alanen 1953.

⁵ Hyödynnän sosiaalisen pääoman teoriaa tässä tutkimuksessa, ks. alaluku 1.2 Aiempi tutkimus.

⁶ Biblia 1776, <http://www.findbible.net/lataa/Biblia1776.pdf>, sivut 1286/2082, 118/2082.

⁷ Ei tule olettaa, että Raamatun ohjeita noudatettiin aina suoraviivaisesti. Seurakuntien oma lainaustoiminta ei yleensä noudattanut Raamatun hyveellisiä tavoitteita. Osoitan viidennessä pääluvussa, että seurakunnat pyrkivät mahdollisimman muodolliseen ja varmaan velanantoon ja vaativat yleensä velasta korkoa.

⁸ Vuoden 1734 laki, Kauppakaari; Velkojen viemisestä käräjille jo 1600-luvulla ks. Möller 1954, 266.

⁹ Vuoden 1734 laki; Ågren 1994, 28; Aiemmistä laeista ks. esim. Magnus Erikssons Stadslag ja ja Magnus Erikssons Landslag, <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>. Vrt. Andreenin mukaan Ruotsissa oli 1810–1830 suorastaan vaikeuksia saada velkaa ja monet talonpojat kärsivät kalliilla hinnalla saaduista veloista. Jotkut talonpojatkin saivat velkaa eri pankeilta, vaikka heidän velkansa olivat pienempiä kuin esimerkiksi tukkukauppioiden, patruunoiden ja kartanonisäntien. Lisäksi Andreen sanoo talon-

periaatteellisista riskeistä ja ongelmista huolimatta. Lakia ei yleensä edes noudatettu tältä osin, sillä sanalliset velkasopimukset olivat huomattavan yleisiä.

Tutkimustehtäväni on selvittää aineellisen ja aineettoman varallisuuden suhteita ja muotoja vastaamalla kysymykseen, millaiset lainamarkkinat maaseutuyhteisöissä oli 1800-luvun alussa Pohjanlahden molemmin puolin. Tutkin miksi lainattiin, mitä ja keneltä. Vastaan tähän vertailemalla tutkimuskohteena olevia kahta pitäjää, Ilmajokea ja Nordmalingia, etsimällä niiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Molemmat pitäjät olivat tutkimusajankohdan alussa osa Ruotsin valtakuntaa, mutta jäivät Suomen sodan jälkeen Venäjän ja Ruotsin uuden rajan eri puolille. Tutkimustehtävääni liittyy tämän vuoksi alueellisten olojen selvittäminen sekä niiden vertailu keskenään ennen ja jälkeen valtiomuutoksen. Selvitän tutkimuksessani, kertooko luotottamisen lisääntyminen uutteruuden vallankumouksesta (*industrious revolution*) Suomen ja Ruotsin maaseudulla sekä keskustelen ajankohtaisen tutkimuksen kanssa siitä, mikä rooli sosiaalisella pääomalla oli aikakauden varallisuuden ja velkaantumisen muodostumisessa sekä oliko sillä vaikutusta uutteruuden vallankumouksen käynnistymiseen.¹⁰

Nykypäivän velat heijastavat sitä, miten aikaisempina vuosina lainattiin, maksettiin velkoja takaisin sekä muita siihen liittyviä tekijöitä, joita pelkästään nykyisyyden ilmiöitä tutkimalla ei välttämättä huomattaisi. Polkuriippuvuuden näkökulmasta katsoen lainaamiseen keskittyneiden instituutioiden synty on tulos aikaisempien vuosien lainaamisesta ja velkaantumisesta. Lisäksi aikaisempien tapahtumien muistot ja maine muodostavat odotuksia tulevaan, ja vaikuttavat näin sekä lainan antajiin että ottajiin. Nykypäivän lainaamisen käytänteillä on yhteys myös kahdensadan vuoden takaisiin toimintamalleihin ja käytänteisiin, kuten Philip T. Hoffman, Gilles Postel-Vinay ja Jean-Laurent Rosenthal osuvasti toteavat.¹¹ Aikaan ennen pankki- ja rahoituslaitoksia keskittyvä lainamarkkinoiden tutkimukseni kuvaa sitä, missä määrin tulevan muutoksen edellytykset olivat jo olemassa vai vasta tuloillaan, tai oliko niille jotain esteitä.

1.2 Aiempi tutkimus

Talouden muutos raha- ja markkinatalouteen uusia instituutioita ja organisaatioita suhteellisen samanaikaisesti muodostamalla tapahtui Ruotsissa ja Suomessa 1800-luvun kuluessa, myöhemmin kuin länsieurooppalaisissa valtioissa. Esimerkiksi Alankomaissa muutos ajoitetaan jo 1500-luvulle ja Englannissa 1600-luvulle. Menestyksekkääksi tämä talouden muutos on nähty esimerkiksi silloin, kun on onnistuttu luomaan toimiva julkisen talouden ja velan hallinto, vakaa valuutta, vakuutusmarkkinat sekä se, kun yritykset onnistuvat kasva-

poikien olleen riippuvaisia kulutus- ja käyttöluotoista, joita he saivat kartanonherroilta tai kauppiailta. Andreen 1958, 54–64.

¹⁰ Uutteruuden vallankumouksesta ks. de Vries 1994; de Vries 2008.

¹¹ Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal 2000, 3.

maan ja kaupalliset pankit pääsevät osallistumaan niin kansainvälisille kuin kotimaan markkinoille.¹²

Ruotsin ja Suomen taloudessa ei ollut vielä 1800-luvun alussa tapahtunut yllälueteltuja seikkoja. Ruotsissa raha- ja markkinatalouden muutoksen alkaminen on ajoitettu 1830-luvulle ja talouden nopean kasvun käynnistyminen 1870–1890-luvuille. Suomessa tämä muutos alkoi vähitellen 1860-luvulta alkaen, ja nopeinta kasvu oli 1890-luvulla. Bruttokansantuote *per capita* oli 1800-luvun lopun Suomessa keskimäärin 75 prosenttia Ruotsin vastaavasta.¹³ Ruotsissa yhtenä keskeisenä vauhdittajana on pidetty muun muassa pankkilaitosten perustamisen vapautusta. Taustalla oli tätäkin yleisempi, vähitellen ja asteittain valtiotasolla tapahtunut ajattelu- ja toimintatavan muutos: talouden yleinen liberaalisointi ja deregulaatio, jotka pidemmällä aikavälillä tekivät talouden muutoksen mahdolliseksi.¹⁴

Lainamarkkinat olivat 1800-luvun alussa molemmilla alueilla pääsääntöisesti perinteiset, varhaismodernin ajan kaltaiset. Pohjolassa oltiin jäljessä siitä lainamarkkinoiden kehityksestä, joka läntisessä Euroopassa oli jo pitkällä. Englantilaisia lainamarkkinoita 1700-luvun alusta aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka tutkinut Margot C. Finn kertoo, että 1700-luvun alussa teollistumassa olleessa Englannissa rahoituslaitoksetkin olivat kehittyneet. Tosin siitä huolimatta luottamuksen merkitys lainasopimuksissa ei vähentynyt. Edelleen tarvittiin henkilökohtaisiin suhteisiin ja verkostoihin perustuvia lainasuhteita.¹⁵ Rahoituslaitosten muutos ei ollut vain varhain teollistuneiden maiden kuten Alankomaiden ja Englannin ilmiö, vaan henkilöihin sitoutumattomia lainamarkkinoita oli jo muuallakin. 1600-luvun Etelä-Saksaa tutkineet Sheilagh Ogilvie, Markus Küpker ja Janine Maegraith ovat esimerkiksi osoittaneet, että talonpojat saivat velkaa varsin usein (noin 10–30 % veloista) eri instituutioilta ja viranomaisilta, mikä on nähty edistyneen talouden merkinä. Toisaalta suurin osa velasta saatiin edelleen yksityishenkilöiltä, mutta heidän roolinsa ei ollut enää ehdoton.¹⁶

Yksittäisiä pankkeja oli perustettu Ruotsiin jo 1800-luvun alussa. Niiden vaikutus jäi vähäiseksi ennen 1830-lukua, jolloin vuonna 1824 annetun pankkeja koskevan julistuksen myötä niitä alettiin perustaa toden teolla. Ruotsissa pank-

¹² Ögren 2010, 2–3. Ks. myös Magnusson 2000, 71; Schön & Krantz 2012, 529–530, 545–546; Heikkinen & Nummela 2013, 10–11.

¹³ Heikkinen, Hjerppe, Kaukiainen, Markkanen & Nummela 1987, 76–77; Eloranta, García-Iglesias, Ojala & Jalava 2006, 22, 27; Ögren 2010, 7–10; Schön & Krantz 2012, 538–541.

¹⁴ Myllyntaus 1980a, 335–340; Kuusterä 1995, 32–33; Magnusson 2000, 57–59, 67–76, 99; Rasila 2003, 335; Heikkinen & Tiihonen 2009, 208–214; Gadd 2011, 162–163. Heikkinen ja Nummela arvioivat Suomen ja Ruotsin välisen eron olevan ennen muuta teollisen rakenteen, ei maatalouden tuottavuuden seurausta. Ruotsissa rakenteellinen muutos oli Suomea pidemmällä. Heikkinen & Nummela 2013, 3–4, 10. Pankkien vaikutuksesta talouden kasvuun yleensä ks. esim. Persson 2010, 142–147.

¹⁵ Talous muuttui 1800-luvun Englannissa anonyymimmaksi ja kuluttaminen lisääntyi. Finn on tutkimuksissaan huomannut, että vaihdosta ja kaupankäynnistä ei heti tullut nimetöntä, puhdasta sopimuksellista toimintaa. Finn 2004, 17, 89, 98.

¹⁶ Tosin tutkijat huomauttavat, että lainamarkkinat pysyivät samankaltaisina melko kauan, eivätkä muuttuneet muodollisemmiksi samassa vauhdissa esimerkiksi Englannin kanssa. Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012.

keja muodostettiin erityisesti 1850- ja 1860-luvuilta alkaen. Suomessa ensimmäinen liikepankki perustettiin 1862.¹⁷ Sekä Suomessa että Ruotsissa säästöpankkeja alettiin perustaa 1820-luvun aikana, ja taustalla vaikuttivat samankaltaiset, sosiaaliset syyt. Antti Kuusterän mukaan säästöpankit olivat alun perin ennemmin sairaus- ja vanhuuseläkelaitoksia kuin pankkeja. Ruotsissa säästöpankkeja perustettiin 1820-luvulla filantropian hengessä, tarkoituksena vähentää köyhäinhoidon paineita myöntämälle myös vähävaraisille pitkäaikaisia lainoja, kuten Tom Peterson toteaa.¹⁸ Säästöpankkeja perustettiin ennen muuta kannustamaan köyhempää väestöä säästäväisyyteen, eikä niinkään toimijaksi lainamarkkinoille.¹⁹

Tarkoitan tässä tutkimuksessa lainamarkkinoiden muutoksella niiden siirtymää epämuodollisesta muodolliseen.²⁰ Epämuodollisilla lainamarkkinoilla tarkoitan yksityisten ihmisten välisiä lainasuhteita, muodollisilla lainamarkkinoilla tarkoitan puolestaan pankki-, kassa- ja muiden rahoituslaitosten lainaus-toimintaa. Toisaalta lainamarkkinoiden muutoksella muodollisiksi voidaan tarkoittaa myös lainasopimusten laatimista kirjallisina suullisen sopimisen sijaan. Myös muodollisten välittäjätahojen vaikutus lisääntyi.²¹ Ehdotonta ja yksiselitteistä rajaa epämuodollisten ja muodollisten lainamarkkinoiden välille ei voi eikä tarvitse tehdä; keskeisempää on selvittää niiden tunnuspiirteitä, sekä yhdistäviä että erottavia.

Lainamarkkinoiden muutos liittyy laajempiin prosesseihin, koko talouden siirtymistä lähemmäs voitontavoittelua korostavaan markkinayhteiskuntaan, ja koko läntistä maailmaa koskettaneeseen alkavaan teollistumiseen.²² Suuresta muutoksesta huolimatta keskeistä sekä sitä edeltävässä että jälkeisessä ajassa on, että luottamuksella oli edelleen väliä. Siirtymä oli paitsi hidas myös eriaikainen, eikä teollistuminen tarkoittanut lainamarkkinoiden täydellistä vaihdosta.

Lainamarkkinoiden muutoksen merkkejä voi tulkita sekä toimijoiden että velan muodon näkökulmista. Kummassakin tapauksessa siirtymä oli pitkä, kun niin epämuodolliset kuin muodollisetkin piirteet olivat toimineet rinnakkain kauan. Jo 1600-luvun Ruotsissa solmittiin muodollisia velkasuhteita, sillä kaupungeissa käytettiin tottuneesti velkakirjoja maksuvälineenä ja vekseli oli ollut jo kauan tunnettu luoton muoto. Näiden vaikutusalue ei jäänyt pelkästään kaupungin muurien sisäpuolelle. Kaupungit ja maaseutu olivat varhaismodernin ajan Suomessa ja Ruotsissa jatkuvasti tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään, ja

¹⁷ Andreen 1958, 54–55; Pipping 1962, 12, 14–15; Magnusson 2000, 98–101; Lilja 2004, 41–42; Petersson T. 2006, 372–378; Nyberg 2010, 18; Kuusterä & Tarkka 2011, 12, 44–45, 58–62.

¹⁸ Sommarin 1940; Säästöpankkien alkuperäisenä tarkoituksena oli työntekijäluokan taloudellisen aseman parantaminen, joten maaseudulla sille ei ollut vielä tarvetta. Kuusterä 1995, 17–20. Hyväntekeväisyyden motiivit leimasivat muutenkin koko eurooppalaista säästöpankkiliikettä. Petersson T. 2006, 373. Ks. myös Hellgren 2003; Lilja 2004.

¹⁹ Urbans 1963, 64–78.

²⁰ Vrt. Lilja 2004, 23–24; Petersson T. 2006, 372.

²¹ Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 145.

²² Ks. esim. Polanyi 2009; Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 145.

vaikutteet levisivät molempiin suuntiin. Voi olettaa, että maaseutuväestökin tutustuivat muodolliseen lainaamiseen jo varhaisessa vaiheessa.²³

Pankeista, kassoista ja rahoituslaitoksista tuli Suomessa ja Ruotsissa yksityisiä ihmisiä merkittävämpiä lainanantajia vasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, joten epämuodollisille lainamarkkinoille oli suuri tarve. Erkki Markkanen osoitti väitöskirjassaan 1977, että sisäsuomalainen maaseutuväestö tukeutui lainasuhteissa pääasiassa toisiinsa aina 1800-luvun lopulle asti. Vasta 1900-luvun alussa pankeista tuli yksityisiä ihmisiä tärkeämpiä lainanantajia, vaikka pankkeja oli perustettu jo aiemmin.²⁴

Ruotsissa Håkan Lindgrenin tutkimus (2002) ja viimeistään Anders Öbergin 2010 toimittama teos *The Swedish Financial Revolution* tekivät selväksi saman, mihin Markkasen tutkimus Suomessa jo viittasi: pankeista ja rahoituslaitoksista tuli merkittävämpiä lainanantajia vasta 1800-luvun lopulla.²⁵ Lindgren tutki 1800-luvun loppupuolen Kalmarin läänin velkasuhteita käyttäen Markkasen ja monen muun²⁶ tapaan alkuperäislähteinä perukirjoja. Niistä selvisi, että vasta aivan 1900-luvun alussa pankkisektorin myöntämien lainojen osuus oli yli puolet kaikista annetuista veloista. Lainamarkkinoilla oli jo tätä ennen ollut epämuodollisten ohella muodollisia piirteitä: pankkien kasvu oli alkanut voimakkaana jo 1870-luvulta alkaen ja Lindgrenin mukaan velkakirjavelkojen osuus oli ollut 1840-luvulla puolet kaikista veloista.²⁷

Anders Perlinge käsitteli lainamarkkinoiden murrosta väitöskirjassaan *Sockenbankirer* (2005) ja kiinnitti huomionsa paitsi erityisen aktiivisiin lainanantajiin, joita hän nimitti pitäjänpankkiireiksi, myös voimistuvaan pankkilaitokseen. Aktiivinen, yksityisten ihmisten välinen lainaaminen paikallisyhteisöissä oli Perlingen mukaan mahdollista lainaamisen pitkän perinteen ja tavan vuoksi. Omaa pääomaa voitiin antaa toisen väliaikaiseen käyttöön, koska sellaiseen oli totuttu. Tiheitä luottosuhteiden verkostoja oli ollut jo kauan ja vallitsevaan tapaan luotettiin. Tämän vuoksi pankkilaitoksella kesti niin kauan juurtua ja nousta yksityisten ihmisten tärkeimmäksi luotottajaksi. Pankkien täytyi ensin voittaa lainantarvitsijoiden luottamus, joka vielä kauan perustui henkilökohtaiseen suhteisiin.²⁸ Lainaaminen oli 1800-luvun alussa yleensä epämuodollista, sillä se sopi niihin syihin ja rakenteisiin, joiden puitteissa ihmiset toimivat.

²³ Kaupungit toki olivat maaseudusta selvästi erottavia esimerkiksi privilegoidensa vuoksi, jotka määrittivät niiden kaupankäyntioikeuksia ja siten myös velkaantumisen muotoja ja määrää. Möller 1954, 276–285; Aunola 1967; Ojala 1999a, 280; Piilahti 2007, 157–164; Persson 2010, 133; Rähä 2012, 35.

²⁴ Markkanen 1977; Ks. myös Nummela 1990b, 288.

²⁵ Lindgren 2002; *The Swedish Financial Revolution* 2010.

²⁶ Perukirjoja lainahistorian tutkimuksessa ovat hyödyntäneet Markkasen ja Lindgrenin ohella myös mm. Svensson 2001; Lilja 2004; Perlinge 2005; Olofsson 2011; Ogilvie, Kypker & Magraith 2012; Nummela 2013. Myös tässä tutkimuksessa perukirjat ovat tärkein lähdesarja, mihin palaan johdantoluvun viimeistä edeltävässä alaluvussa. Ks. Liite 1.

²⁷ Lindgren 2002, 827–828.

²⁸ Perlinge 2005, 156, 212–216. Perlinge kertoo saaneensa ajatuksen pitäjänpankkiireista ruotsalaisen historioitsija Maths Isacsonin väitöskirjasta, jossa Isacson mainitsi lainaamiseen keskittyneiden talonpoikien toiminnasta ja kutsui heitä ”pankkiireiksi”. Isacson 1979, 145. Ks. myös Perlinge 2010.

Epämuodollisten lainamarkkinoiden ja velkojen – käytännössä koko varhaismodernin ajan talouden – tutkimuksessa on korostettu talouden ja sosiaalisten suhteiden päällekkäisyyttä ja erottamattomuutta. Taloudellisten valintojen ohella sosiaalinen kanssakäyminen määritteli elämisen ehtoja, sillä suhteiden luominen, laajentaminen ja vahvistaminen vaikuttivat merkittävästi kotitalouksien taloudellisiin olosuhteisiin.²⁹ Mikään luoton muoto ei ollut pelkkää taloutta, ja taloudellisina tulkitut suhteet olivat henkilökohtaisuuden varaan rakennettuja.³⁰ Taloudellisiin suhteisiin sisältyvään luottamukseen liittyi myös sosiaalista vuorovaikutusta, naapuruutta, ystävyyttä ja aviosuhteita.³¹ Suhteisiin sisältyi sekä positiivisia että negatiivisia tunteita ja tekijöitä. Varhaismodernin ajan lopun velkasuhteita ei siksi voi ymmärtää huomioimatta sosiaalisia ja muita suhteita, jotka liittyivät esimerkiksi erilaisiin hierarkioihin.

Ruotsalainen sosiaaliantropologi Börje Hanssen osoitti 1950-luvulla valmistuneessa, 1700-luvun Skoonen talonpoikaisyhteisöihin keskittyvässä tutkimuksessaan taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden päällekkäisyyden: yhteisöjen lainasuhteisiin vaikuttivat sekä kirjoittamattomat että kirjoitetut lait vastavuoroisesta avunannosta ja takaisinmaksusta. Hanssen jakoi varhaismodernin ajan lainat kahteen ryhmään käsitteillä *förtroendelån* ja *formallån*. Ensiksi mainittu tarkoittaa luottamuslainaa, jälkimmäinen taas muodollista lainaa. Luottamuslainat olivat epämuodollisia, esimerkiksi naapurien ja sukulaisten keskenään sopimia lainoja, jotka perustuivat vastavuoroiseen avunantoon. Sananmukaisesti luottamuslaina perustui luottamukseen, eikä lainaa merkitty kirjallisesti mihinkään. Sen sijaan muodollisen lainanannon yleistyessä alkoi lainan saamisella olla uudenlaisia edellytyksiä.³²

Muodolliset lainat laadittiin kirjallisesti ja niihin saattoi sisältyä korko, pantti, kiinnitys tai takaajat. Lisäksi niillä oli yleensä pidempi maksuaika. Hanssenin mukaan ne erottuivat luottamuslainoista esimerkiksi niin, että kyse oli yleensä niin sanottujen kulutustavaroiden kuten viljan tai hankintoja varten tarvittun käteisen lainasta. Luottamuslainoissa kyse taas oli yleensä esimerkiksi työkalujen ja perinteiseen yhteistyöhön liittyvien välineiden lainaamisesta.³³

Lainojen jakaminen kahteen eri ryhmään on tämän tutkimuksen perusteella hieman liian suoraviivaista, sillä molemmissa saattoi olla piirteitä toisesta. Kahta Hanssenin erottamaa lainatyyppiä ei voi kokonaan erottaa toisistaan. Paikallisyhteisöissä solmituissa lainasuhteissa oli luottamuslainojen piirteitä silloinkin, kun kyse oli velkakirjalla solmitusta korollisesta velasta. Lainanantaja antoi velalliselle omaa pääomaansa haltuun takaisinmaksuun luottaen, ottaen riskin henkilökohtaisesta tappiosta, huolimatta siitä että laina olisi annettu velkakirjaa ja korkoa vastaan.

Luottamuslainoja laadittiin yleensä naapurusten kesken, muodollisia lainoja puolestaan eri ryhmiin kuuluvien välillä, Hanssen jatkaa. Talonpoikien aktiivisin vuorovaikutusalue tarkoitti yleensä omaa kyläyhteisöä, kaupunkiyh-

²⁹ Levi 1992, 77, 100.

³⁰ Nyberg 2006, 156.

³¹ Muldrew 1998, 125.

³² Hanssen 1952, 38–41, 46. Ks. myös Brennan 2006, 181.

³³ Hanssen 1952, 43; Perlinge 2005, 31.

teydet olivat harvinaisempia.³⁴ Agraariyhteisöjen alueellisiin toimintakenttiin on kiinnittänyt huomiota Kari-Matti Piilahti väitöskirjassaan *Aineellista ja aineetonta turvaa* (2007). Lainasuhteet muodostuivat tyypillisesti naapurien kesken, toissijaisesti sukulaisuuteen perustuvissa suhteissa. Lisäksi Piilahti havaitsi, että tutkimassaan Valkealan pitäjässä 1600–1700-luvulla avio- ja kummissuhteet eivät läheskään aina korreloineen velkasuhteiden kanssa.³⁵

Avioliittoja ja kummissuhteita solmittiin harvoin verrattuna siihen päivittäiseen kanssakäymiseen ja vuorovaikutukseen, joka oli välttämätöntä ja jatkuvaa yhteistyöhön perustuvalla maaseudulla. Avio- ja kummissuhteiden keskeistä merkitystä ei voi kiistää, ja ne tuovat olemassa olleet suhteet ja verkostot näkyviksi, mutta ensisijaisesti arjen – ja sitä kautta talouden – suhteita luotiin jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa naapurien kesken, olivatpa he keskenään aviosukulaisia tai toistensa lasten kummeja. Tästä kaikesta kanssakäymisestä ei vain ole jäänyt samalla tavoin asiakirjalähteitä kuin avioliitoista tai kummissuhteista, minkä vuoksi jälkimmäisten merkitys on korostunut. Luottamus oli hienovaraista, se rakentui ja murtui arkisissa tilanteissa, joissa lainasuhteetkin solmittiin.

Luottotamien tutkimuksessa on huomioitava myös lainoille annettu arvo ja se, millä mittareilla tämä arvo määriteltiin. Daniel Vickers jakoi tutkimukseensa 1700-luvun Uuden Englannin siirtolaisten velkasuhteista lainat kahteen ryhmään niiden arvon määrittelyn näkökulmasta: ne lainat, joiden arvo määriteltiin rahassa (ei vain käteislainat) ja ne lainat, joiden arvoa ei mitattu rahassa. Viimeksi mainitut olivat yleensä erilaisia palveluksia tai tavaralainoja, jolloin kyse oli vastavuoroisesta auttamisesta, eikä siitä yleensä pidetty kirjaa. Vickersin tutkimassa kontekstissa painottuikin lainaamisen ja vastavuoroisten palvelusten itsestään selvyys, se oli jotain, mitä kuka tahansa naapuri olisi tehnyt toisilleen. Etenkin vastavuoroisuuteen tai luottamukseen perustuvissa lainoissa lainan hinta määräytyi osapuolten välisen tuttavuuden syvyyden, laadun sekä velallisen maineen mukaan. Näistä tekijöistä huolimatta lainanantaja ei voinut kokonaan unohtaa omaa etuaan ja tietty hintataso oli syytä pitää.³⁶

Lainaamista ymmärtääkseen on huomio kiinnitettävä siihen olennaisesti liittyvään luottamukseen, sillä epämuodollisilla lainamarkkinoilla sen rooli oli vielä suurempi kuin myöhemmillä muodollisilla lainamarkkinoilla. Virallisten välittäjien tai tiedonhankintakeinojen puuttuessa osapuolet eivät tieneet toisistaan samoja asioita, joiden perusteella olisivat voineet arvioida toisen toimintaa – käytännössä takaisinmaksuhalua ja -valmiutta – tulevaisuudessa, minkä vuoksi sopimustilanteessa oli turvauduttava luottamukseen.³⁷

Luottamuksessa ei ollut kyse pelkästään kahden henkilön välisestä asiasta, vaan siihen liittyi myös maine. Tämän on osoittanut Graig Muldrew teoksessaan *Economy of Obligation* (1998) todeten, että luotosta (*credit*) oli 1600–1700-lukujen Englannissa tullut maineen synonyymi ja korostaen, että kaikilla sosiaa-

³⁴ Hanssen 1952, 39, 43.

³⁵ Piilahti 2007, 265–266, 271, 278.

³⁶ Vickers 2010, 1034, 1040–1045.

³⁷ Ks. esim. Ojala 1999b, 173–177. Luottamusta käsittelen tarkemmin seuraavassa alaluvussa 1.3 Tutkimuksen keskeisimmät käsitteet.

lisillä sitoumuksilla ja suhteilla oli myös taloudellinen ulottuvuutensa. Muldrew huomauttaa Vickersin tavoin, että luotolle annettuun arvoon vaikutti tieto toisesta osapuolesta: maine ja osapuolten väliset suhteet. Maine oli yhteisössä leviävää kirjoittamatonta tietoa yksilöstä ja kotitaloudesta, niiden toiminnasta ja tavoista. Yhteisöissä kaikki jäsenet olivat jatkuvasti sidoksissa toisiinsa luoton kautta, mikä puolestaan ylläpiti yhteisöjä. Kotitaloudet olivat periaatteessa kilpailuvassa asemassa suhteessa toisiinsa, mutta samanaikaisesti vahvat keskinäiset riippuvuus-suhteet tekivät luottamuksen ja luoton välttämättömiksi, mikä vähensi keskinäistä kilpailua. Kaikkien täytyi olla luotettavia, mitä tietenkin saatettiin käyttää hyväksi myös kielteisessä mielessä.³⁸

Vastavuoroinen avunanto ja verkostomaisten lainasuhteiden muodostuminen perustuu vanhaan lahjakulttuuriin, jota sosiologi ja antropologi Marcel Mauss on avannut tutkimuksessaan *l'Essai sur le don* (suom. *Lahja*). Primitiivisiä kulttuureja tarkasteleva tutkimus osoittaa, kuinka lahjojen antaminen sitoi ihmisiä toisiinsa, eivätkä mitkään lahjat olleet ilmaisia, pyyteettömiä tai vapaaehtoisia. Lahjakulttuurin vaatimukseen vastaamisessa oli näin ollen kyse myös kunnia-asiasta.³⁹ Tässä mielessä lahja on lähellä lainan käsitettä, lainaamisessa on vain vahvemmin kirjoitettu auki takaisinmaksun periaate kuin lahjanannossa. Silloin, kun talolliset lainasivat pelkän suullisen sopimuksen perusteella, liittyi lainaamiseen kunniallinen vastavuoroisuuden periaate. Tätä kunniallisuutta koeteltiin takaisinmaksua odotellessa, eivätkä odotukset aina toteutuneet.

Lainaamiseen ja velkaantumiseen liittyy voimakkaita tunteita, ja toisinaan korostetaan etenkin sen kielteisiä vaikutuksia. Historiasta tunnetaan muun muassa juutalaisten leimautuminen koronkiskureiksi.⁴⁰ Pikemmin kuin velkaantumisen hyvyttä tai pahuutta tulee sitä tutkia osana muuta taloudellista ja sosiaalista toimintaa. Talous oli varhaismodernina aikana, kuten muulloinkin, osa muuta elämää, eikä taloudellisina pidettyjä ilmiöitä pidä tutkia irrallaan ja arvottaa katsomatta niitä mistään muusta näkökulmasta.⁴¹ Kahdensadan vuoden takaista aikaa tulkitessa tulee ymmärtää asiat aikalaisten näkökulmasta. Tässä se tarkoittaa ennen muuta hyödyn, edun tai rationaalisuuden ymmärtämistä aikakauden kontekstissa.⁴²

Osapuolten motiivit ja syyt lainata vaihtelivat sopimuksesta toiseen, eikä niitä yleensä voi päätellä suoraan alkuperäislähteistä. Velkakirjaan tai perukirjaan syy merkittiin vain harvoin.⁴³ Lainan saajan kohdalla syynä saattoi olla konkreettinen puute tai tarve investoida, antajalla puolestaan kyse saattoi olla sijoitushalusta tai velvollisuudesta lainata sukulaiselle, ystävälle, naapurille tai

³⁸ Muldrew'n tutkimassa 1600-luvun Englannissa luotolla (*credit*) ei ollut vielä sitä taloudellista merkitystä, joka sille nykyään annetaan, sillä varhaismodernina aikana sen merkitys oli ennen muuta sosiaalinen ja eettinen. Muldrew 1998, 3-4, 97, 149. Ks. myös Persson 2010, 89. Tutkimuksen keskeiset käsitteet, joihin luotto ja laina kuuluvat, käydään läpi alaluvussa 1.3. Tutkimuksen keskeisimmät käsitteet.

³⁹ Mauss (1999) (1950). Ks. myös Haikari 2009, 9-13; Einonen 2011.

⁴⁰ Ågren 1994, 31; Brennan 2006, 175-176. Koronkiskonnasta ks. esim. Kerridge 1988, 34; Fontaine 2001, 42-43; Glaisyer 2007; Persson 2010, 135-136.

⁴¹ Levi 1992, 67-68; ks. myös Fontaine 2001, 52.

⁴² Karonen 2004, 70.

⁴³ Markkanen 1977, 80; Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal 2000, 154; Lilja 2004, 88-89; Brennan 2006, 177.

tuttavalle. Usein lainaaminen ja velkaantuminen olivat seurausta esimerkiksi perintöä tai kaupankäyntiä koskevan lainsäädännön tekijöistä. Myös nämä enemmän tai vähemmän rakenteelliset lainasuhteiden syyt vaativat osapuolten välistä luottamusta.

Velkasuhde syntyi vaihtotilanteessa, jossa toinen, velkoja, jäi odottamaan osaansa velan muodossa. Kaupankäynnissä tätä tapahtui usein. Majamieslaitokseksi⁴⁴ kutsuttu ilmiö oli järjestelmä, jossa talonpojan ja kauppiaan välille muodostui erityisen kiinteä velkasuhde. Järjestelmä perustui terva- tai muuhun kauppaan, joka käsitti yleensä pitkän luottoketjun talonpojasta ulkomaisiin kauppasatamiin asti, missä talonpojan saama tuotto saattoi määräytyä vasta pitkän ajan kuluessa. Tervakauppa oli 1800-luvun alun Etelä-Pohjanmaalla vähenemässä viljakaupan vilkastumisen vuoksi, eikä majamieslaitos ollut enää tuolloin niin merkittävä kuin aikaisempina vuosina.⁴⁵ Majamieslaitoksen näkökulma avartaa talonpoikien kaupunkisuhteiden taustaa, mutta samalla se on väkisin liian kapea. Kauppiat eivät olleet ainoa ryhmä, jonka kanssa talonpojat olivat erilaisissa luottosuhteissa. Talonpojat olivat aktiivisesti luottosuhteissa eri väestöryhmien kanssa ja suhteet saattoivat ulottua oman lähikylän ohella yli pitäjärajojen.⁴⁶

Velkaantumisen varhaismoderneissa talonpoikaisyhteisöissä on huomattu liittyvän erityisesti kotitalouden ja perheen perustamisen ajankohtaan. Kristina Lilja havaitsi väitöskirjassaan *Marknad och hushåll* (2004), että tyypillisesti maksettavien velkojen osuus omaisuudesta väheni iän karttuessa, kun taas saatavien osuus nousi noin 40-vuotiaasta alkaen. 1800-luvun Ruotsia käsittelevä tutkimus ei silti osoita ehdottomia ikään tai elämänvaiheeseen liittyviä rajoja velkaantumiselle, sillä saatavien ja maksettavien velkojen osuus saattoi vaihdella eri ikäryhmissä huomattavasti. Esimerkiksi erilaiset onnettomuudet saattoivat muuttaa tilannetta ratkaisevasti. Perhettä ja kotitaloutta perustettaessa velkaa on kautta aikain tarvittu moniin investointeihin ja vastaavasti iän karttuessa on tyypillisesti ollut tarvetta säästää (tai lainata muille) vanhuuden varalle.⁴⁷

Elinkaarimalli kuulostaa luonnolliselta ja epäilemättä on ollut totta monen talonpojan kohdalla. Teoria ei silti ole täysin yleistettävissä. Esimerkiksi Thomas Brennanin tutkiman ranskalaismaaseudun väestön velkaantuminen tukee väitettä vain osittain, sillä Brennan ei havainnut iän ja velkaantumisen välillä erityisen selkeää yhteyttä.⁴⁸ Ranskan feodaaliyhteiskunnassa talonpojat tosin

⁴⁴ Majamieslaitos oli erityisesti 1600-luvulla nimitetty kaupankäynnin muoto, joka liittyi Ruotsin merkantilistiseen kauppalainsäädäntöön. Kaupankäynti sai pääasiassa tapahtua vain kaupungeissa. Talonpoika sitoutui yhteen kauppiaseen käydessään tämän kanssa luottokauppaa ja majoituessaan kaupunkimatkoillaan tämän luona. Kauppias saattoi maksaa talonpojan veroja, mikä vahvisti näiden välistä suhdetta entisestään. Aunola 1967, 13–14.

⁴⁵ Viljalla, toisin kuin tervalla, oli riittävät kotimarkkinat joten sen myynti ei edellyttänyt yhtä pitkiä luottoketjuja kuin tervakauppa. von Bonsdorff 1892; Aström 1977, 91–98, 103; Aunola 1967; Heikkinen 1988, 100–102. Hinnan määräytymisen käytänteistä kansainvälisessä kaupassa ks. Möller 1954, 258.

⁴⁶ Ks. esim. Aunola 1967; Markkanen 1977; Heikkinen 1988, 103–105; Perlinge 2005; Piilahti 2007; Ojala 2010, 415–416.

⁴⁷ Lilja 2004, 167–169, 171–173.

⁴⁸ Brennan 2006, 194, 196–198.

olivat enemmän tai vähemmän tuomittuja köyhyyteen toisin kuin Ruotsissa ja Suomessa, joissa talolliset tilan omistajina saattoivat jopa vaurastua ja siten lisätä kulutustaan. Velkaantumista ja säästämistä ei voida selittää kokonaan elinkaarimallilla, mutta Ruotsin ja Suomen tapauksessa se on otettava huomioon.

Lisääntyneen velanoton yhdeksi syyksi on esitetty investointihalukkuuden kasvamista.⁴⁹ Ruotsissa talonpojat ottivat lainaa investointeja varten erityisesti yksijako-kylissä⁵⁰, vaikka he muuten tulivat toimeen omalla tuotannollaan. Investointilainoja talonpojat saivat esimerkiksi kauppiailta, jotka perivät korkoa tai vaativat niiden vakuudeksi kiinnityksen.⁵¹ Investoinnit saattoivat vaihdella talonpoikaistilan rakennusten rakentamisesta uusien peltojen hankintaan tai ylellisyyskulutukseen, statuksen osoittamiseen, asti. Olennaista on tehdä ero välttämättömään, hengissä pysymiseen tarkoitettun velan ja pitkän aikavälin tarpeiden vuoksi otettujen investointiluottojen välillä.⁵² Ruotsalainen Sture Martinius on käyttänyt tutkimuksessaan termiä ”uusinvestoinnit” (*nyinvesteringar*) tarkoittaessaan satsauksia, joita talonpojat tekivät sijoittaessaan pääomaansa maan parannukseen, niittyjen ja laidunmaiden uudisviljelyyn, uusien asuin- ja talousrakennusten sekä myllyjen, sahojen, meijerien ja muiden pienteollisuuslaitosten rakentamiseen.⁵³

Investointi oli yhtä hyvin velan saamisen kuin antamisen motiivi, sillä pankkisäästämistä ei ollut olemassa eikä kuluttamiseen voinut periaatteessa sijoittaa rajattomasti, säädynmukaisten normien yli.⁵⁴ Patrik Svensson toteaa, että lainamarkkinoiden muuttuessa yhä muodollisemmiksi liittyivät investoinnit entistä useammin maatalouden edistymiseen ja siitä seuranneisiin vierasta pääomaa vaatineisiin uusiin tarpeisiin.⁵⁵ Velkapääomalla investoiminen kiinteään omaisuuteen oli periaatteessa kannattavaa, sillä se oli keino kasvattaa oman maatalouden tuloa, ja kasvaneilla tuloilla maksaa myös velkaa takaisin.⁵⁶

Epämuodollista lainaamista suosittiin siihen sisältyvien hyvien puolien vuoksi. Varhaismodernina aikana talonpoikien ainoana tavoitteena ei ollut puhtaasti taloudellisen aseman parantaminen ainakaan siinä mielessä kuin nykyään ajatellaan, vaan myös sosiaaliin suhteisiin investoiminen tuotti pitkällä aikavälillä turvaa. Varhaismodernin ajan maaseudulla epävarmuus oli läsnä konkreettisesti esimerkiksi toistuvien katojen, sairauksien tai väkivallan vuoksi. Olennaista perheiden selviytymisstrategiassa oli jatkuvan epävarmuuden vä-

⁴⁹ Nummela 2013, 182.

⁵⁰ Yksijako toteutettiin 1800-luvun ensi vuosina Ruotsissa isojaon jälkeen, minkä tarkoituksena oli tehdä talonpoikien maaomaisuudet yhtenäisemmiksi silloin, kun isojako ei siihen ollut pystynyt. Ks. esim. Gadd 2000, 285–292.

⁵¹ Andreen 1958, 62.

⁵² Ylellisyyskulutusta varten lainaa otettiin vain äärimmäisen harvoin varhaismodernissa Etelä-Saksassa. Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 144.

⁵³ Martiniuksen tutkimalla Skaraborgin alueella 1800-luvun puolivälissä investoinneista saatavat voitot kasvoivat kovempaa kuin niiden kustannukset. Ero johtui ennen muuta hintojen nousulla. Martinius 1970, 23, 29, 34, 122. Porvarien kiinnitysveloista ks. esim. Möller 1954, 254–255.

⁵⁴ Säädynmukaisesta kuluttamisesta ks. esim. Ilmakunnas 2009.

⁵⁵ Svensson 2001, 131–132.

⁵⁶ Vrt. Möller 1954, 154.

hentäminen ja ennustettavuuden lisääminen, joihin henkilökohtaisiin suhteisiin ja luottamukseen perustuva lainaaminen antoi mahdollisuuksia.⁵⁷

Elämä oli niukkaa ja ihmiseloa määrittä osaltaan haavoittuvuus taloudellisten riskien edessä. Kyky selviytyä taloudellisista haasteista edisti hyvinvointia, vaikka se sinällään ei olisi nostanut keskimääräistä elintasoa. Tilallisten asemaa turvasi paitsi kiinteä ja irtain omaisuus, myös aineeton omaisuus, asema ja suhteet yhteisössä. Tilattomien asema ei ollut yhtä turvattu.⁵⁸ Varhaismodernin ajan maaseutuväestön selviytymiskeinoiksi taloudellisessa hädässä ovat Martin Dribe, Mats Olsson ja Patrick Svensson listanneet säästöjen käyttämisen, lainaamisen tai kruunun ja kirkon apuun turvaamisen. Ne, jotka kykenivät lainaamaan ja säästämään, ainakin periaatteessa turvasivat tulevaa hyvinvointiaan pidemmällä aikavälillä.⁵⁹ Tähän pystyivät ne, joilla oli ja joilta jäi ylijäämää. Aineellisen ja aineettoman varallisuuden yhteys oli selkeä: ne, jotka omistivat jotain, saattoivat tarpeen tullen saada luottoa.

Kaikki tilalliset eivät tosin olleet yhtäläisessä asemassa.⁶⁰ Talonpoikaisyhteisöjen sosiaalisen erilaistumisen prosessia (*differentiering*) tutkinut Maths Isacson havaitsi, että vuosina 1680–1860 Kopperbergin läänin Byn pitäjän talonpojista parhaiten pärjäisivät ne markkinaorientoituneet ”suurvuoritalonpojat”, jotka olivat maatalouden ohella voimallisimmin mukana myös kaivostoiminnassa. Näillä menestyneimmillä talonpojilla oli myös eniten saatua velkaa, minkä Isacson tulkitsi näiden investointihalukkuudeksi.⁶¹ Vastaavasti Maria Ågrenin tutkimuksessa korostuu suurtalonpoikien erottautuminen varallisuuden keskittyessä muista siten, että nämä lunastivat usein vararikkoon menneiden velallistensa tiloja. Ågren nimittääkin näitä velkojia ”kapitalismin kättilöiksi”, sillä runsaalla kiinteistöjen ulosmittauksilla oli merkittävät, sosiaaliset ja varallisuuseroja lisäävät vaikutukset paikallisväestöön.⁶² Sven Olofsson puolestaan on lähentynyt erilaistumisen kasvua yksilötasolla 1800-luvun alkupuolen Jämtlannissa olettaen, että yksilöillä oli mahdollisuus onnistumiseen talonpoikaisyhteisöissä. Yhden kauppiaan ja kolmen talonpojan menestykseen keskittyvässä tutkimuksessa Olofsson selvitti muun muassa, että aineellisen vaurauden ohella menestystä selittivät sekä sukulaisuus- että muut suhteet ja korosti, että myös sosiaalisella pääomalla oli merkitystä.⁶³

Maataloudessa onnistuminen oli varhaismoderneissa yhteisöissä tärkeää kaikkien kannalta. Talonpojat pyrkivät saamaan suurempia satoja, mutta perinteisen maatalouden aikana merkittävälle muutoksille ei ollut sijaa, ja Ruotsi pysyi vielä 1700-luvulla viljantuojana. Tuottavuutta voitiin lisätä vain peltoalaa, karjaa ja työvoimapanosta lisäämällä, eikä teknologisia edellytyksiä kuten koneita, väkilannoitteita ja salaojia vielä tunnettu. Tilanne muuttui tutkimusajanjakson aikana. Tuotantomäärät kasvoivat hiljalleen 1800-luvun kuluessa ”maa-

⁵⁷ Levi 1992, 21–22, 70, 77, 99–100.

⁵⁸ Ks. esim. Dribe, Olsson & Svensson 2011, 294.

⁵⁹ Dribe, Olsson & Svensson 2011, 295.

⁶⁰ Winberg 1975; Söderberg 1978; Isacson 1979.

⁶¹ Isacson 1979, 54–55, 89, 144–162.

⁶² Ågren 1992, esim. 129–141.

⁶³ Olofsson 2011, esim. 27, 277–278, 281.

talouden vallankumoukseksi” kuvatun muutoksen aikana, johon kuuluivat muun muassa viljelyn kehittyminen intensiivisemmäksi, peltojen aitaukset ja isojako. Näiden seurauksena työvoimankysynnän kausittaisuus väheni, ja tuotavien työpäivien määrä lisääntyi. Kaupallistuva maataloustuotanto kasvoi enemmän kuin väestö, ja Ruotsi muuttui vähitellen maataloustuotteiden viejämaaksi. Samalla viljan keskimääräinen hinta vähitellen laski. Niin maataloustuotteet kuin teollisesti tuotetut tavarat päätyivät yhä useammin kaupallisille markkinoille, mikä entisestään ruokki kulutuksen kasvua.⁶⁴

Toisin kuin Ruotsista, Suomesta ei tullut 1800-luvulla omavaraista viljan tuottajaa, sillä viljaa tuotiin Venäjältä, mikä oli tärkeää toistuvina katovuosina.⁶⁵ Suomessa maatalouden tuotannon kasvu oli 1800-luvun alussa vielä vähäistä. Kasvu perustui lähinnä resurssien, kuten maan, vuoroviljelyn ansiosta tehostuneen työvoiman hyödyntämisen ja karjan määrän lisääntymiseen. Kasvuvauhti alkoi nopeutua vasta vuosisadan loppupuolella, kun työvoimaa säästävää tekniikkaa otettiin laajemmin käyttöön.⁶⁶ Maatalous sivutoimineen ei ollut sellainen elinkeino, joka 1800-luvun alun Ruotsissa tai Suomessa olisi voinut varmuudella turvata talonpoikien talouden toimeentuloa. Se oli keskeinen elinehto, mutta yksin sen tai sivuelinkeinojen varaan kukaan ei voinut turvata. Tärkeää oli pitää huolta myös aineettomasta varallisuudesta: maineesta, suhteista, asemasta ja luottamuksesta velan saamiseksi tarpeen tullen.

Sosiaalisen pääoman teoria tulkinnan apuna

Varhaismodernin ajan aineettoman ja aineellisen varallisuuden tulkinta yksilötasolla tarvitsee tuekseen teorian, jotka auttavat ymmärtämään ja selittämään havaintoja. Aikakauden talonpoikaisyhteisöt voidaan nähdä tiiviiksi hioutuneina ja monimuotoisina sosiaalisina verkostoina, jotka tuottivat jäsenilleen aineetonta ja aineellista varallisuutta. Yksilö saattoi lainaamalla kasvattaa yhteisöissä omaa aineetonta varallisuuttaan, sosiaalista pääomaa. Tarve hankkia ja vahvistaa sosiaalista pääomaa selittää omalta osaltaan niukoissa ja epävarmoissa olosuhteissa käytyä epämuodollista lainaamista. Teoria sosiaalisesta pääomasta auttaakin tutkijaa ymmärtämään niitä vuorovaikutuksellisia ja kanssakäymisen tilanteita, jolloin toiminta ehkä muutoin näyttäytyy epärationaalisenä tai selittämättömänä.⁶⁷

⁶⁴ Magnusson 2000; Edvinsson, Leijonhufvud & Söderberg 2009, 119, 127–128; Gadd 2000; Gadd 2011; Schön & Krantz 2012, 543. Suomalainen maataloutta käsittelevä historiankirjoitus ei ole ruotsalaisten tapaan yhtä laajasti ottanut käyttöönsä ”maatalouden vallankumous”-käsitettä, vaikka Suomessakin maatalous muuttui 1800-luvun kuluessa. Ks. Jutikkala 1958, 313–319; Peltonen 1992, 65–67. Vrt. Korhonen 2003a; Korhonen 2003b; Ojala & Nummela 2006.

⁶⁵ Kaupankäynnin olosuhteet eivät muuten autonomian ajan ensivuosisikymmeninä poikenneet entisistä, sillä Suomen ja Ruotsin väliset kauppasuhteet pysyivät lähes ennallaan. Myllyntaus 1980a, 345–350; Vihola 1991, 13; Peltonen 1992.

⁶⁶ Anttila 1974; Soininen 1974, 410–415; Vihola 1991, 17; Korhonen 2003b; Ojala & Nummela 2006, 82–84.

⁶⁷ Myös muut aikakauden erilaiset yhteenliittymät, kuten ammattikunnat, tuottivat sosiaalista pääomaa. Ks. esim. Keskinen & Teräs 2008; Ojala & Luoma-aho 2008b, 750; Ogilvie 2010, 288; Keskinen 2012. Tosin yhteisöissä oli aina erilaisia poikkeusyksilöitä, ristiriitoja ja toisiinsa törmäviä ajatus- ja toimintamalleja, joten yhteisöt eivät silti olleet ristiriidattomia tai täysin harmonisia. Levi 1992, 140–142; Lilja 2004, 135;

Sosiaalisen pääoman teorian kanssa hyödynnän tässä tutkimuksessa myöhemmin esiteltävää *industrious revolution* -teoriaa, joka omalta osaltaan auttaa havainnoimaan kulutusta ja aineellista varallisuutta. Teorioita rinnakkain hyödyntämällä voin arvottaa ja verifioida molempia, puhumattakaan siitä edusta, että niiden avulla saan enemmän työkaluja tutkimushavaintojen ymmärtämiseksi. Ennen muuta syy on tutkimuksen tulkintoja rikastuttava: aikakauteen sopivien teorioiden rinnakkainen käyttö tasapainottaa tutkimuksen molempien puolien, aineettoman ja aineellisen varallisuuden, tarkastelua.

Sosiaalisen pääoman teoriaa on hyödynnetty historiantutkimuksessa ja sen on havaittu sopivan hyvin varhaismodernien yhteisöjen ja talouden tarkasteluun, sillä aikakauden yhteisöt täyttävät hyvin sosiaalisen pääoman teorettikkojen kriteerit suljetuista ja monikerroksisista suhteista.⁶⁸ Leos Müllerin mukaan teoria sopii erityisen hyvin luoton (*credit*) tutkimukseen.⁶⁹

Tiivistetysti sosiaalinen pääoma tarkoittaa sellaisia aineettomia resursseja, jotka voi saada käyttöön sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.⁷⁰ Sosiaalista pääomaa ovat ihmisten väliset suhteet ja niiden muodostamat verkostot⁷¹. Verkostot helpottavat tiedonkulkua ja sopimusten tekoa, luovat luottamusta, asettavat sanktioita ja vahvistavat jaettuina normeja verkoston jäsenten kesken. Yksilöä korostavan sosiaalisen pääoman koulukunnan näkökulmasta sosiaalisten verkostojen ja yhteyksien avulla voi saavuttaa vaurautta, valtaa, mainetta ja elämänlaatua.⁷²

Sosiaalinen vuorovaikutus, jolla verkostoa omalta osaltaan ylläpidetään, on merkittävää pitkällä aikavälillä, eikä sen hyötyjä tule odottaa lyhytjännitteisesti. Sosiaalista pääomaa ei voi rahan tavoin ”tallettaa pankkiin” ja antaa sen kasvaa korkoa. Verkostoja, suhteita, mainetta ja luottamusta on pidettävä yllä, tai muuten ne lakkaavat olemasta. Varhaismodernina aikana tämä tapahtui luonnollisesti, sillä jatkuva kanssakäyminen oli välttämätöntä. Aktiivinen kanssakäyminen johti pitkäaikaisiin suhteisiin siinäkin tapauksessa, että niiden avulla ei lyhyellä aikavälillä saavutettu merkittäviä hyötyä. Konkreettinen hyötyminen sosiaalisesta pääomasta oli monimutkaista, hitaan tiedonkulun aikana

Moilanen & Eilola 2013, 13–15. Ks. myös Einonen 2013; Kotilainen & Saarimäki 2013; Lahti 2013.

⁶⁸ Ks. esim. Ogilvie 2004, 343–344; Ogilvie 2010, 321; Keskinen & Teräs 2008; Laird 2008.

⁶⁹ Müller tutki väitöskirjassaan varhaismodernin ajan Ruotsin kauppahuoneita. Teoria sopii myös niiden tutkimiseen, sillä tuolloin kauppahuoneet olivat tiiviisti perheiden hallussa. Müller 1998, 31–33.

⁷⁰ Bourdieu 1986; Coleman 1988; Burt 1992; Lin 2001; Putnam 1993; Müller 1998, 33; Putnam 2000; Keskinen & Teräs 2008, 10.

⁷¹ Verkostot ovat olleet historiantutkimuksen aihe muulloinkin kuin sosiaalisen pääoman näkökulmasta. Ks. esim. Ojala 1999b ja muut samassa artikkelikokoelmassa julkaistut tutkimukset; Keskinen 2012.

⁷² Ks. esim. Bourdieu 1986; Coleman 1988; Ojala, Hakoluoto, Hjorth & Luoma-aho 2006; Olofsson 2011; Hjorth-Röntynen 2013. Teoria on myös poliittinen, ja nykyään se herättää keskustelua puolesta ja vastaan aina Maailmanpankin tasolla. Sosiaalista pääomaa on pidetty ”hyvänä” asiana, joka jopa voisi tehdä ihmiset onnellisemmiksi kuin fyysinen pääoma. Sitä on ajateltu talouskasvun mahdolliseksi moottoriksi ainakin siinä mielessä, että suhteisiin panostamalla voisi saada voittoja kauppaa käydessä. Maailmanpankki julkaisi teoksen ”*Social Capital. A Multifaceted Perspective*” vuonna 2000, minkä toimittivat Partha Dasgupta ja Ismail Serageldin. Social Capital 2000; Ogilvie 2004, 327–328; Putnam 2002, 8. Keskustelusta ks. esim. Lin 2000, 19.

sillä saattoi esimerkiksi vaikuttaa omasta toiminnasta ja luotettavuudesta liikkuvaan tietoon. Tämän hyödyt taas näkyivät kauppoja käydessä.⁷³ Vuorovaikutus ilman nopeasti näkyviä hyötyjä oli kannattava sijoitus sosiaaliseen pääomaan, joka tuotti pidemmän aikavälin etuja ja ennakoitavampaa tulevaisuutta.

Sosiaalisen pääoman yhteisöllisestä näkökulmasta sosiaalinen vuorovaikutus on määriteltävissä yksilöiden väliseksi vaihdannaksi, jolloin kyse on siitä, miten joku ryhmä luo ja ylläpitää sosiaalista pääomaa ja miten se vaikuttaa ryhmän jäsenten toimintaan. Verkostojen yhteisölliset hyödyt ovat tästä näkökulmasta yksilön hyötyjä merkittävämpiä, mutta mitä keskeisemmässä asemassa verkostossa yksilö on, sitä enemmän hän voi verkostoaan, sosiaalista pääomaansa, hyödyntää. Moninkertaiset, eri asioihin perustuvat suhteet varmistivat verkoston toimivuutta, joten varhaismodernin ajan lopun taloudellisten, uskonnollisten, sosiaalisten ja poliittisten suhteiden päällekkäisyys toisaalta lisäsi tiedonsaantia, toisaalta rankaisi poikkeavuudesta ja kannusti keskinäiseen yhteistyöhön.⁷⁴ Verkostossa sekä palkittiin että rangaistiin: sosiaalista pääomaa tuli osata käyttää oikein.

Sosiaalinen pääoma saattoi tarkoittaa myös negatiivisia asioita. Verkostot, maine ja luottamus eivät välttämättä edistäneet luotonsaantia tai velan takaisinmaksua, saati varmistaneet talouden kasvua ja lisänneet hyvinvointia. Sosiaalinen pääoma ei myöskään ollut ainut onnistumisen edellytys, onnistua saattoi ilmeikkään. 1800-luvulta on esimerkkejä itsenäisesti toimineista kauppiaista, jotka menestyivät ilman merkittävien liike- tai sukuverkostojen hyödyntämistä.⁷⁵ Tässä tutkimuksessa epäonnistunut sijoitus sosiaaliseen pääomaan voisi tarkoittaa esimerkiksi tilannetta, jossa velkoja arvioi velallisen maksukyvyyn ja -halukkuuden väärin, jolloin hän osoittaa verkoston ja yhteisön muille jäsenille huonon harkinta- ja arviointikyvyyn merkkejä. Tällöin maine ja luottamus heikentyvät, toisin kuin velkoja oli itse toivonut.

Yleensä jäsenyydestä verkostoissa oli silti enemmän hyötyä kuin haittaa, joten niihin kannatti pyrkiä, säilyttää asema tai jopa parantaa sitä. Verkostosta ja ryhmästä ulossulkeminen tarkoitti, että jäsenyys oli tarkasti määriteltyä, mikä toisaalta tihensi jäsenten välistä kanssakäymistä ja siten paransi luotettavuutta näiden kesken.⁷⁶ Ryhmän jäsenille sosiaalinen pääoma oli yleensä hyväksi, mutta siitä ulossuljetut saattoivat kärsiä, mistä puolestaan saattoi seurata yleisellä tasolla talouskasvun hidastuminen tai lakkaaminen kokonaan.⁷⁷ Varhaismoderni lainasuhteita, aineellista ja aineetonta varallisuutta tutkiessa onkin keskeistä kiinnittää huomio ihmisten välisiin suhteisiin, niiden muodostumiseen ja ominaisuuksiin yksilötasolla.

Aktiivinen kanssakäyminen tehosti verkoston jäsenten välistä tiedonkulkua ja paransi luotettavuutta vahvistaen jäsenten välisiä siteitä. Vahvat siteet (*strong ties*), joita tietyn ryhmän jäsenten välille muodostui sekä heikot siteet

⁷³ Ojala & Luoma-aho 2008a, 135; Ojala & Luoma-aho 2008b, 755–761.

⁷⁴ Bourdieu 1986, 248–249; Coleman 1988, 104–110; Keskinen & Teräs 2008, 10.

⁷⁵ Arrow 2000; Ogilvie 2004, 356–357; Laird 2008, 687–688; Ojala & Luoma-aho 2008a, 137.

⁷⁶ Ogilvie 2004, 332.

⁷⁷ Coleman 1988, 105; Ogilvie 2004, 328, 356–358.

(*weak ties*), joita oli eri ryhmiin kuuluvien välillä, selittävät olennaisella tavalla talonpoikaisyhteisöjen lainamarkkinoita ja sosiaalista pääomaa. Mark Granovetter on esittänyt, että heikkojen siteiden muodostamat sillat eri ryhmien välillä vahvistavat koko yhteisöä, kun taas vahvoilla siteillä ryhmän sisällä on sen sijaan omat etunsa yksilöille, ryhmän jäsenille. Granovetterin mukaan ystävillä tai muuten läheisillä ihmisillä on keskenään vahvat siteet, mikä antaa mahdollisuuden monenlaisiin vastavuorisiin palveluksiin. Heikompiä siteitä muodostuu muihin, jossain suhteessa erilaisiin ihmisiin, tuttaviiin. Granovetter korostaa heikkojen siteiden merkitystä yhteiskunnille esimerkiksi tiedonkulun tehostamisen näkökulmasta, sillä kahden eri ryhmään kuuluvan tuttavuuden, heikon siteen kautta tietoa leviää pieneltä, vahvojen siteiden joukolta, laajemmille ryhmille.⁷⁸ Kaikkien siteiden tutkiminen osoittaa talollisten keskeisimmät ja toissijaisemmat ihmissuhteet eli sen, ketkä eniten vaikuttivat talollisten talouden arkeen - ja toisinpäin. Vahvat lainasuhteet kertovat vahvoista suhteista eli siitä, kenen kanssa talolliset olivat eniten tekemisissä.

Sosiaalinen pääoma voi antaa uusia selitysmalleja varhaismodernin ajan yksilöiden ja yhteisöjen toiminnalle, luottamukselle ja suurillekin, epämuodollisille veloille epävarmoina ja niukkoina aikoina. Se auttaa ymmärtämään vastavuoroisuuden käsitettä, jolla tarkoitetaan yksilön tai ryhmän eri ominaisuuksien mukaan tuottamia hyödykkeitä sekä niiden vaihtamista muiden ryhmien tai yksilöiden tuottamiin hyödykkeisiin toisinaan pitkällä aikavälillä ja monimutkaisin keinoin. Kyse ei ollut ensisijaisesti voiton tavoittelusta vaan sellaisten välttämättömiksi nähtyjen hyödykkeiden saannin varmistamisesta, joita ei voinut saada muutoin kuin vaihtosuhteella.⁷⁹

Epämuodolliset lainamarkkinat ennen "uutteruuden vallankumousta"?

Suomessa 1800-luvun loppupuoli tunnetaan aikana, jolloin esimerkiksi talouden rakenteita vapautettiin, mikä puolestaan loi uudenlaisia mahdollisuuksia uudennlaiselle taloudelliselle toiminnalle kuten teollistumiselle. Kuitenkaan mikään virallinen muutos ei tapahdu itsestään, vaan niitä edeltää yleensä sellaisia tekoja, ilmiöitä ja ideoita, joiden seurauksena uudistukset osaltaan tehdään. Talouden muutoksen jäljittäminen aikakautena, joka edelsi myöhempiä uudistuksia, vaatii uusia näkökulmia. Myöhempien kehityskulkujen jälkiä on etsittävä edeltävästä aikakaudesta, ei pelkästään niistä ilmiöistä, joita on totuttu tulkitsemaan muutoksen merkkeinä. Toisaalta tätä edeltävää aikakautta on tutkittava myös omana itsenään, ei vain myöhemmän aikakauden edeltäjänä.

Lainamarkkinoiden muutos epämuodollisesta muodolliseen sekä aineellisen ja aineettoman varallisuuden havainnointi kytkeytyvät voimakkaasti muuhun aikakauden talouteen ja siihen liittyviin ilmiöihin. Tutkimustehtäväni liittyy viimeaikaisen taloushistorian kansainvälisesti runsaasti keskustelua herät-

⁷⁸ Granovetter 1973; Granovetter 1983; "Silloittavasta" ja "sitovasta" sosiaalisesta pääomasta ks. Putnam & Goss 2002, 11-12. Ogilvie tosin huomauttaa, että se ei estä sulkemisesta seurausta, ulkopuolisille aiheutuvaa haittaa ja kärsimistä. Mikrotasolla kaikki yhteisön jäsenet eivät voi hyötyä sosiaalisesta pääomasta, vain verkostoon kuuluvat. Ogilvie 2004, 358.

⁷⁹ Ks. esim. Polanyi 2009, 110-111; Heiskala & Virtanen 2011, 23.

täneistä kysymyksistä, paitsi kulutuksen ja kotitalouden ulkopuolella tehdyn työn lisääntymisestä ja vapaa-ajan vähentämisestä myös teollistumisen alkamisesta. Talouselämän uudistuminen ja teollistuminen eivät tapahtuneet yhtäkkiä tai itsestään, vaan ne liittyivät moneen eri prosessiin ja käynnistyivät eri aikoihin eri paikoissa.⁸⁰ Niillä valinnoilla ja teoilla, joilla teollistumisen käynnistymistä tultiin edistäneiksi, ei siihen sinällään pyritty, vaan motiivit olivat muita.

Historioitsija Jan de Vriesin runsaasti keskustelua herättänyt *industrious revolution* -teoria on yksi niistä malleista, joilla on selitetty teollistumisen alkamista. Sanan *industrious* suomennokset ”uuttera”, ”ahkera” ja ”työteliäs” kuvaavat de Vriesin muotoileman teorian sisältöä: ihmisistä tuli ”vallankumouksellisen uutteria”, jonka seurauksena työnteon määrä kasvoi. Kuluttamista uudistettiin ja markkinoilla alkoi olla enemmän sellaisia tuotteita, joita kotona ei voitu tuottaa ja niitä saatettiin hankkia lisääntyneen työnteon tuomilla kasvanneilla tuloilla. Syntyi uusia kulutustarpeita ja ryhdyttiin tekemään enemmän töitä niiden eteen vapaa-ajasta tinkien. Kotitaloudet alkoivat tehdä valintoja, joiden tarkoituksena oli työtä lisäämällä kasvattaa kulutusta. Uutteruuden tai työnteon vallankumous ei tarkoita sitä, että ihmiset eivät aiemmin olisi olleet uutteria - nyt töitä alettiin tehdä, etenkin naisten toimesta, yhä useammin kotitalouden ulkopuolella, josta saatiin lisätuloja kotitalouteen. Tämä loi edellytykset teollisen tuotannon lisäämiselle: teollinen vallankumous ei olisi de Vriesin mukaan ollut edes mahdollista ilman tätä työnteon määrän mahdollistamaa kulutuksen kasvua.⁸¹

Toisin kuin sosiaalinen pääoma, teoria uutteruuden vallankumouksesta keskittyy selittämään tässä tutkimuksessa tutkimustehtävässä määritellyn aineellisen varallisuuden ilmiöitä ja siitä tehtyjä havaintoja. Suomen ja Ruotsin tapauksessa teoriaa voi tarkastella ennen kaikkea maaseudulla, koska suurin osa ihmisistä eli siellä 1800-luvun alussa ennen teollistumista ja kaupungistumista. Jos uutteruuden vallankumous missään määrin tapahtui ja sitä myöden voi selittää aineellisen varallisuuden ilmiöitä, sai se alkunsa maaseutuyhteisöissä maatalviljelevän väestön parissa. Tämän tutkimuksen asetelma tarjoaa näin hedelmällisen mahdollisuuden uutteruuden vallankumouksen tarkastelulle Suomessa ja Ruotsissa. Lainaamista, aineetonta ja aineellista varallisuutta tutkiessa huomion voi kiinnittää esimerkiksi korolliseen lainaamiseen, jonka voi osittain nähdä aineellisen hyödyn maksimoimisena ja tulojen lisäämisenä.

Ruotsissa on maatalouden vallankumouksen katsottu omalta osaltaan antaneen edellytykset *industrious revolution* -vaiheelle.⁸² Eteläruotsalaisella maaseudulla kulutus kasvoi 1800-luvun alkupuolella kaikissa väestöryhmissä, mutta Christer Ahlbergerin mukaan eniten kasvavan tilattoman väestöosan kes-

⁸⁰ Teollisen vallankumouksen syntyä Englannissa on selitetty muun muassa markkinoiden laajentumisella, hiili- ja rautavarannoilla, otollisella ilmastolla, sosiaalisella muutoksella, vapailla instituutioilla ja koneiden keksimisellä. Polanyi 2009, 89-90. Muun muassa Magnusson alleviivaa kysynnän kasvun merkitystä tekstiiliteollisuuden muodostumiselle. Magnusson 2000, 109.

⁸¹ de Vries 1994; de Vries 2008. Teorian kritiikistä ks. esim. Clark & Van Der Werf 1998. Syyksi teolliselle vallankumoukselle Clark on sen sijaan esittänyt luonnonvalintaa ja voimakkaampien yksilöiden selviämistä. Clark 2007.

⁸² Schön & Krantz 2012, 543-545.

kuudessa.⁸³ Samaan aikaan Norjassa on todettu kulutuksen kasvua ja työnteon lisääntymistä, mutta tutkijat ovat osoittaneet ilmiön taustalle myös muita selitysmalleja. Ragnhild Hutchisonin mukaan taustalla oli ulkomaisen, ei kotimaisen kysynnän kasvu kun taas Alan Hutchinson havaitsi empiirisessä, pohjoisnorjalaiseen paikkakuntaan keskittyvässä tutkimuksessaan tiettyjä utteruuden vallankumouksen merkkejä. Aikakauden kulutus päätöksiä rajoitti Norjassa edelleen institutionaaliset kaupan esteet.⁸⁴

Ogilvie on osoittanut, että varhaismodernin ajan Saksan Württembergissä valtaapitävä eliitti käytti perinteistä instituutioiden suomaan valtaansa ja sosiaalista pääomaansa rajoittaessaan uusien kuluttajien, erityisesti naisten, maahanmuuttajien ja köyhien, pääsyä markkinoille. Kulutusta ja työntekoa edelleen rajoittava institutionaalinen kontrolli liittyi sosiaaliseen pääomaan, jota eri yhteisöissä muodostui eri tavoin. Utteruuden vallankumousta ei siksi kannata tutkia pelkästään aikaisin teollistuneissa maissa, eikä teorioita tule tulkita kriittittä. Myöhempään teollistuneissa maissa, kuten saksalaisella alueella, voi Ogilvien esimerkin tapaan kiinnittää samalla huomiota institutionalisoituneeseen sosiaaliseen pääomaan ja toisaalta kysyä, oliko sen heikkous keskeinen tekijä varhaisen ja voimakkaan *industrious revolution* -vaiheen käynnistymisessä Englannissa ja Alankomaissa. Vastaavasti voimakkailta vaikuttavat institutionaalinen kontrolli ja siihen sisältyvä sosiaalinen pääoma voivat selittää, miksi kuluttaminen tai työnteko ei lisääntynyt.⁸⁵

Suomessa utteruuden vallankumouksen teorian tutkimuksessa ollaan vasta alussa.⁸⁶ Tästä huolimatta se on keskeinen näkökulma aineellisen varallisuuden tutkimukseen 1800-luvun alun maaseudulla. Utteruuden vallankumouksen teoria on apuväline sen pohdintaan, olivatko ilmajokelaiset ja normalingilaiset talolliset ja muu yhteisö alkaneet tehdä samankaltaisia valintoja kuin esimerkiksi Allenin ja Weisdorfin tutkimat englantilaiset ennen teollista vallankumousta. Toisaalta paikallisyhteisöstä sekä velkasuhteiden luottamuksesta tehdyt havainnot vihjaavat samankaltaisesta vahvasta sosiaalisesta pääomasta kuin Ogilvien tutkimassa Saksassa, jossa institutionalisoitunut sosiaalinen pääoma hidasti ja jopa esti utteruuden vallankumouksen tarkoittamien muutosten käynnistymistä.⁸⁷ Tutkimukseni osoittaa yhtäältä merkkejä vahvasta sosiaalisesta pääomasta molemmiin puolin Pohjanlahtea, mutta myös vähäisestä utteruuden vallankumouksesta, mikä näkyy velanannon ja -oton muotojen ja sisältöjen kautta. Näin tämä paikallisilla aineistoilla operoiva tutkimus ottaa

⁸³ Perukirjoilla kulutusta Ruotsissa ja Englannissa vertaillut Ahlberger korostaa, että 1700-luvun Ruotsia ei tule pitää kaupunkien osalta pelkkänä englantilaisten kulttuuritottumusten vastaanottajana. Ahlberger 1997, 115–116, 132–134.

⁸⁴ Ogilvie 2010; Hutchison 2014; Hutchinson 2014; Ks. myös Allen & Weisdorf 2011.

⁸⁵ Ogilvie 2010, 288, 319–321.

⁸⁶ Uotila 2014.

⁸⁷ Allen ja Weisdorf ovat tutkineet tehtyjen työtuntien määrää Englannin maaseudulla ja kaupungissa 1300–1830 ja tulleet siihen tulokseen, että ajankohdan loppupuolella *industrious revolution* oli jo käynnissä sekä maalla että kaupungeissa, mutta vain jälkimmäisissä se oli yhdistettävissä kuluttamisen kasvuun. Maanviljelijöiden sen sijaan täytyi työskennellä entistä enemmän pystyäkseen hankkimaan edes aikaisempaa vastaavan perustoimeentulonsa. Allen & Weisdorf 2011; Ogilvie 2010.

omalta osaltaan kantaa näihin kansainvälisen tutkimuksen keskeisiin kysymyksiin.

Työnteon ja kuluttamisen lisääminen ei riippunut pelkästään aikalaisten vapaasta tahdosta, vaan paikalliset olosuhteet muodostivat omat rajoitteensa toiminnalle. Yhteisöissä, joissa institutionaalisesti rajoitettiin erityisesti naisten päätösvaltaa kotitalouksien kulutusvalinnoissa, ei kuluttamisen vallankumous voinut päästä vauhtiin. Suomessa ja Ruotsissa laki rajoitti kaupankäyntiä tunnustavasti, ja ylellisyysasetukset puolestaan tekivät ylellisyyden hankinnasta kallista. Maaseutuväestön keskinäiseen vaihtoon laki tai asetukset eivät yltäneet, joten 1800-luvun alun Suomen ja Ruotsin osalta onkin keskeistä kiinnittää huomiota siihen arkipäiväiseen vaihtoon, jota käytiin myös velaksi, ja jossa erilaiset hyödykkeet vaihtoivat omistajaa.⁸⁸

Maatalouden tuottavuuden kasvattaminen oli 1800-luvun alun talollisille pääsääntöisesti se keino, jolla keskimääräistä elintasoja pystyttiin ensisijaisesti nostamaan, ei kotitalouden ulkopuolisen työnteon lisääminen, jota de Vries korostaa lisätulojen hankintakeinona. Maataloustyön korostuminen 1800-luvulla juonsi juurensa 1700-luvun aikana vaikuttaneiden fysiokratistien ajatteluun ja toimintaan, jossa painotettiin maataloustuotannon kasvua ja vapaata kauppaa.⁸⁹ Epävarman maatalouden rinnalle tarvittiin muitakin tulonlähteitä (esimerkiksi tervanpolttoa ja sahausta) ja tukea haettiin myös lainamarkkinoilta sekä lainaa antaen että pyytäen.

Velkasuhde vaikutti aineellisen varallisuuden lisäksi aineettomaan varallisuuteen eli maineeseen ja luottamukseen sekä jäsenyyteen ja asemaan verkostossa. Tällä tavoin luottosuhteet edistivät utteruuden vallankumousta: sosiaalisen pääoman avulla hankittu taloudellinen tai materiaallinen pääoma antoi mahdollisuuden varallisuuden kasvuun ja uudenlaiseen kulutukseen.

Sosiaalisen pääoman ja utteruuden vallankumouksen teorioiden hyödyntäminen yhdessä auttaa ymmärtämään aineettoman ja aineellisen varallisuuden muotoja ja ilmentymiä 1800-luvun alun suomalaisella ja ruotsalaisella maaseudulla. Niiden hyödyntäminen rinnakkain auttaa näkemään aikalaisten teoissa ja valinnoissa, velan ottamisessa ja antamisessa, sellaisia syitä ja seurauksia, jotka muuten saattaisivat jäädä pimentyneeseen. Aikalaiset elivät vielä pääsääntöisesti luontaistaloudessa, jossa käteistä rahaa oli vähän kierrossa, kaupankäynti säänneltyä, ja jossa monenlainen niukkuus ja epävarmuus olivat aina läsnä. Tällaisten ehtojen ympäröimänä ihmiset tekivät valintoja, joiden tulokintaan tarvitaan paitsi tarkkaa alkuperäislähdetyöskentelyä, aiemman tutkimuksen tuntemusta, myös teorioita. Kun sosiaalinen pääoma auttaa ymmärtämään aineettomia investointeja, utteruuden vallankumous selittää aineellisten investointien syitä.

⁸⁸ Ogilvie 2010, 317–318; Ruotsin ylellisyysasetuksista ks. esim. Jahnsson 1904.

⁸⁹ Myllyntaus 1980b, 265. Suomessa tämän taloudellisen oppisuunnan ja liberalismien edustajana voidaan pitää etenkin valtiopäiväedustaja ja pappi Anders Chydeniusta, joka ajoi voimakkaasti Pohjanmaan kauppapakon purkamista. Ks. esim. Magnusson 2012.

Lainaamista, luottokelpoisuutta ja velkaantumista yhteiskunnassa on kaivattu tutkittavaksi syvemmin ja laajemmin.⁹⁰ Talollisten luottosuhteet eivät ole merkityksettömiä suuressakaan mittakaavassa, olivatpa ne miten pieniä ja mitättömän tuntuisia tahansa. Hanssen jopa väittää, että määrällisesti tärkeä taloudellinen todellisuus löytyy mieluummin pienten lukujen moninaisuudesta kuin suurista ja harvinaisista summista, ennemmin rahvaasta kuin kauppiaista ja patruunoista.⁹¹ Kauppiaiden ja patruunoiden taloudellinen toiminta oli tietenkin olennaista, eikä niitä voida eristää yhteiskunnasta ”vähemmän tärkeinä”. Hanssenin kärjistyks tulee sijoittaa kontekstiinsa 1950-luvulle, jolloin historian-tutkimus ei vielä ollut laajentunut rahvaan tasolle. Vaikka tutkimus on sittemmin laajentunut mikrotasolle, on rahvaan talous edelleen otettava huomioon kokonaisuuden ymmärtämiseksi ja sen eteen on tehtävä tutkimusta.

1.3 Tutkimuksen keskeisimmät käsitteet

Tutkimukseni keskeisimpiä käsitteitä ovat toisilleen läheiset laina, velka, luotto ja luottamus, jotka tiivistän ydinkäsitteeseen ”luottosuhde”. Määrittelen niitä tässä alustavasti ja annan niille tutkimuksen edetessä lisämääriä, kunnes lopulta johtopäätös-luvussa palaan niihin uudestaan ja kerron, miten ne tämän tutkimuksen perusteella tulisi ymmärtää.

Käytän tässä tutkimuksessa käsitteitä velka ja laina rinnakkain enkä tee niiden välille eroa, vaikka sellaisen voisikin tehdä. Runar Urbans on pankkilaitoksia varhaisempia säästö- ja luottomuotoja selvittäessään esittänyt vuoden 1734 lainselityksen tuella, että käsite ”laina” viittaa ”nautittavaksi kelpaamattomina irtaimina tavaroina, jotka on palautettava omistajalleen sellaisinaan”. ”Velka” sen sijaan tarkoittaa lainselityksen mukaan rahaa tai kulutustavaroita, ja ne on maksettava takaisin samanlaatuisina. Lainaa annetaan ”*prêt à usage*” (valmis käytettäväksi), kun taas velka annetaan ”*prêt à consommation*” (valmis kulutettavaksi).⁹² Eron tekeminen laina- ja velka-sanojen välille ei ole tässä tutkimuksessa tarpeen, sillä lähteinä käytetyt perukirjat kertoivat vain harvoin lainan tai velan alkuperäisen syyn tai muodon.

Luotto muodostui sosiaalisesti, mutta se oli myös laina- tai velkasopimuksen ilmentymä, luottosuhde. Ruotsin kielen ”*kredit*” ja englannin ”*credit*” perustuvat latinan sanaan ”*credere*”, uskoa ja luottaa johonkuhun. Se taas tarkoittaa luottosuhteissa henkilön vakuuttavuutta, osoitusta tulevaisuuden takaisinmaksukyvyistä ja -halusta.⁹³ Luotto-sanan molemmat puolet, luottamus ja laina/velka, tunnettiin 1800-luvun alussa Suomessa ja Ruotsissa. Suomen kielen sanakirjan *Nytt Finskt Lexicon* -käsikirjoituksen vuosina 1786–1787 valmiiksi saattanut Rantsilan seurakunnan pappi Christfrid Ganander ei sisällyttänyt sanakirjaansa sanaa luotto. Lainaa-sana sen sijaan esiintyi sanakirjassa, mutta Ga-

⁹⁰ Esim. Fontaine 2001, 55–56; Nummela 1995, 79. Ks. myös Ogilvie 2010, 319–321.

⁹¹ Hanssen 1952, 39.

⁹² Urbans 1963, 31.

⁹³ Gratzner 2008, 15.

nander antoi tähän vain itse vaihtoon liittyviä määritelmiä.⁹⁴ Luotto-sanana puuttuminen ei tarkoita, että Suomessa ei olisi lainan tätä puolta tunnettu lainkaan, löytyyhän ”luotto” (*kredit*) ruotsinkielisestä sanakirjasta *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB). Sen mukaan käsite on ymmärretty varhaismodernina aikana paitsi arvostuksen, kunnioituksen ja vaikutusvallan ilmaisijana, myös taloudellisesta näkökulmasta.⁹⁵

Luotto oli välttämätöntä aikakaudella, jolloin käteistä rahaa oli vain vähän. Kauppaa ja vaihtoa käydessä oli rahan puuttuessa luotettava toiseen ihmiseen. Muiden ihmisten muodostama käsitys toisen henkilön luotettavuudesta, luotosta, konkretisoitui vaihdossa. Muldrew tiivistää luoton merkityksen niin, että luotettavaa ihmistä kunnioitettiin, hänen nähtiin kunnioittavan sopimuksia.⁹⁶ Kaupankäynnissä ja vaihdossa ei ollut kyse pelkästä materiasta, vaan myös sosiaalisen luottamuksen määrittelystä.⁹⁷ Luotto oli sosiaalisesti määrittynyttä, se oli sekä ominaisuus että mahdollisuus, jotka yksilöillä oli ja joita yhteisöt määrittivät arvioidessaan yksilön taloudellista toimintakykyä.⁹⁸

Toistaiseksi ehkä laajimmin Suomen ja Ruotsin varhaismodernin ajan osalta velka- ja luottosuhteita on tutkittu kaupankäynnin ylemmillä, kauppahuoneiden ja ruukkiteollisuuden tasoilla. Luottoa on tutkittava myös rahvaan välisessä vaihdossa, siellä, missä lukumääräisesti suurin osa vaihdosta lopulta tehtiin.⁹⁹ Luottamuksen merkitystä on korostettu niin luoton, vakuuksien kuin esimerkiksi myötäjäisten sosiaalista olemusta taloudellisen rinnalla.¹⁰⁰

Monimutkaiset verkostosuhteet yksityisten ihmisten kesken perustuivat näiden väliseen luottamukseen. Klas Nyberg määrittelee varhaismodernin ajan Ruotsin termin ”*att vara kreditvärdig*” (olla luoton arvoinen) niin, että henkilö nautti luottamusta ja hänen uskottavuutensa perustui osallisuuteen erilaisissa verkostoissa. Klas Nyberg tarkoittaa määritelmällään erityisesti liike-elämän toimijoita. Tässä yhteydessä pelkkä ”*kredit*” tarkoitti vakavaraisuutta¹⁰¹ ja hyvää maksukykyä. Toisaalta Nyberg korostaa, että sosiaaliset tekijät ja ihmisten väliset suhteet olivat keskiössä maineen muodostumisessa ja luoton arvioimisessa, minkä suorana seurauksena oli, että suhteista kannatti pitää huolta.¹⁰² Luoton yhteydessä erityisesti varhaismodernina aikana ei voida erottaa sen kahta puolta: sosiaalista luottamusta ja taloudellista vaihtoa.

Ihmisen kannatti toimia rehellisesti, sillä pidemmällä aikavälillä se tuotti paremmat hyödyt kuin ne etuudet, joita lyhyellä aikavälillä saattoi saada huija-

⁹⁴ Ganander määrittäi laina-sanaa esimerkiksi kuvauksilla ”*lainasa se on*” ja ”*anna lainaxi l. lainaan*”. Nytt Finskt Lexicon (1997), 442.

⁹⁵ SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>. Lisäksi 1885 julkaistu, Ferd. Ahlmanin laatima ruotsalais-suomalainen sanakirja tunnistaa *kredit*-sanana kaksi merkitystä. Ahlman luettelee sanan merkityksiä mm. seuraavasti: *arvo, velkaluottamus, luotto, krediitti*. Ahlman 1885, 361.

⁹⁶ Muldrew 1998, 152.

⁹⁷ Ks. esim. Muldrew 1998, 4–5; Müller 1998, 36–38; Ojala 1999a, 247, 279.

⁹⁸ Muldrew 1998, 4; Hasselberg 1998, 127.

⁹⁹ Hasselberg 1998; Müller 1998; Ojala 1999a; Ojala 1999b; Nyberg 2006.

¹⁰⁰ Nyberg 2006, 156–157.

¹⁰¹ Vakavaraisuus tarkoittaa oman pääoman osuutta koko varallisuudesta. Tutkin vakavaraisuutta talollisten kohdalla pääluvussa 3. Varallisuus.

¹⁰² Nyberg 2006, 157–158, 163.

ten. Tieto rehellisyydestä tai huijaamisesta levisi maineen kautta ihmiseltä toiselle. Maine¹⁰³ puolestaan muotoutui toistuvassa, vaihtoon ja sosiaaliseen elämään liittyvässä kanssakäymisessä tiiviin ihmisryhmän kesken. Omasta ja kotitalouden maineesta huolen pitäminen oli tärkeää ja vielä tärkeämpää oli huolehtia, että muut, etenkin yhteistyötä tekevät, tiesivät maineen oikean laidan. Hurskaus, säästäväisyys, ahkeruus ja uskottavuus olivat varhaismodernina aikana niitä kristillisiä hyveitä, joita omaan maineeseen haluttiin liittää. Ne takasivat sitä mainetta, jonka avulla saattoi saada luottoa ja ylläpitää kykyään selviytyä.¹⁰⁴

Käytän käsitteitä velka ja laina myös lisämäärytyksillä ”annettu”, ”saatu” ja ”maksettava”. Tällöin en tarkoita että lainaan tai velkaan ei sisältyisi luottamusta eikä sitä voisi pitää luottona, vaan kyse on ennemmin lainaamisen suunnan näkökulman korostamisesta, ja siitä, onko kyse annetusta vai saadusta/maksettavasta lainasta. Jälkimmäistä näkökulmaa tarkoittaessani käytän myös käsitettä velka, jota aikalaisetkin toisinaan käyttivät käyttämissäni alkuperäislähteissä, perukirjoissa.¹⁰⁵ Toisaalta annan lainalle ja velalle lisämäärytyksen ”investointivelka” ja ”naapuriapu”. Edellisellä viitataan suhteellisen suuriin velkasummiin, joita on tarvittu esimerkiksi tilan lunastamiseen. Jälkimmäiset tarkoittavat hyvin pieniä lainoja, jotka voi tulkita jokapäiväisen avun muodoksi esimerkiksi tavaralainana. Ero näiden kahden välillä on tietenkin liikkuva, joten käytän niitä vain erityisen selkeissä tapauksissa.

Kuten monet muutkin käsitteet menneisyydessä, luottamus käsitettiin menneisyydessä eri tavoin kuin nykyään. Laurence Fontainen sanoin luottamusta oli eri paikoissa. Luottamus heijasteli sosiaalista luottoa, valtaa, auktoriteettia ja vaurautta, joita henkilöön liitettiin maineensa vuoksi. Toisaalta luottamus peilasi samojen tekijöiden epävarmuutta, sanoo Fontaine ja jatkaa, että maineen avulla voitiin helpottaa talouden ennakoitavuutta, ei niinkään edistää yksilön omia taloudellisia sitoumuksia.¹⁰⁶

Luottamus-käsitettä niin ikään analysoinut sosiologi Niklas Luhmann korostaa luottamuksen olomuodon erilaisuutta nykyiseen verrattuna. Luhmannin mukaan ihmisten välinen luottamus oli välttämätöntä, sillä muuten ihmisten periaatteellinen vapaus olisi tehnyt elämästä ja tulevaisuudesta liian epävarman. Tiiviissä ja toisistaan riippuvaisissa yhteisöissä luottamuksen rooli oli näin ohittamaton. Tätä selventääkseen Luhmann on erottanut luottamuksen (*trust*) luottavaisuudesta (*confidence*), joka on enemmän modernien yhteisöjen ominaisuus. Johonkin järjestelmään voidaan olla luottavaisia, mutta perheenjäseniin, naapureihin ja ystäviin luotetaan, toteaa Luhmann.¹⁰⁷ Barbara A. Misztal puolestaan tiivistää luottamuksen niin, että luottaminen on sitä, että uskoo toisen ihmisen toimivan tulevaisuudessa toivotulla tavalla.¹⁰⁸

¹⁰³ Maineesta ks. etenkin Luoma-aho 2005.

¹⁰⁴ Muldrew 1998, 151; Persson 2010, 89–90.

¹⁰⁵ Perukirjoihin listatut maksut ja velat otsikoitiin yleensä kaikki maksutyypit kattavalla käsitteellä ”*afkortningar*”, lyhennykset, toisinaan sanoin ”*skulder*”, velat, kun taas saatavat lainat listattiin usein otsikolla ”*infordrande gäld*”, saatavat velat.

¹⁰⁶ Fontaine 2001, 55.

¹⁰⁷ Luhmann 1979; Luhmann 1988, 94–95.

¹⁰⁸ Misztal 1996, 24.

Luottamusta voidaan luoda tekemällä sopimus jostain asiasta, kuten velasta. Sopimusten tekeminen helpotti elämää ja tulevaisuuden ennakointia siinä mielessä, että muiden ihmisten tulevia valintoja ja vaihtoehtoja oli sen jälkeen helpompi rajata. Tehty sopimus vaikutti osapuolten elämään, ainakin periaatteessa.¹⁰⁹

Luottamuksen avulla voi lisätä muiden ihmisten toiminnan ennustettavuutta ja sitä kautta vähentää tulevaisuuden epävarmuutta. Luottamus vaatii tietoa toisesta osapuolesta, mutta tieto ei voi olla koskaan täydellistä. Maineella oli väliä, mutta tietoa oli saattanut kertyä myös omasta kokemuksesta. Perheen, suvun ja naapuruston kesken omakohtaista tietoa oli periaatteessa eniten, tosin kaukana asuva lähisuku saattoi olla vieraampaa kuin ei-sukua olevat naapurit. Luottosuhteessa kumpikaan osapuoli ei voi tuntea toista täydellisesti, eikä kukaan välttämättä voinut itsekään mennä täyteen vakuuteen omista tulevista valinnoistaan, vaikka niin olisi halunnut.¹¹⁰

Käytän toistuvasti tutkimuksessa myös käsitettä ”lainamarkkinat”. Se ei ole sama asia kuin taloutta hallitsevat ja säätelevät markkinatalouden markkinat.¹¹¹ Tarkoitan käsitteellä samaa kuin varhaismodernin ajan pariisilaisia notaareja tutkineet Hoffman, Postel-Vinay ja Rosenthal. He määrittelevät markkinat laajasti koskemaan kaikkia sellaisia organisoituja vaihdon systeemejä, jotka allokoivat hintoihin, tietoon tai niihin molempiin perustuvia resursseja. Markkinat voivat olla yhtä hyvin muodollisia kuin epämuodollisia, keskitettyjä tai keskittämättömiä. Markkinat voivat olla myös epätäydellisiä siinä mielessä, että transaktiokustannukset voivat olla merkittäviä. Lainamarkkinoilla se tarkoittaa esimerkiksi velkakirjan laatimiskustannuksia, veroja, velan antajan etsimisestä sekä velallisen takaisinmaksukyvyttömyydestä johtuvia kustannuksia.¹¹²

Tämä markkinoiden määritelmä on laaja, mutta se sopii 1800-luvun alun Suomen ja Ruotsin talonpoikaisyhteisöihin. Lainaaminen kävi enemmän tai vähemmän spontaanisti, pääasiassa paikallisten ihmisten kesken sekä ilman virallisia välittäjiä. Sitä rajoitti ja määritti paitsi laki, myös kirjoittamattomat normit, arvot ja perinteet. Jokainen toimija markkinoilla oli yksilö, joka enemmän tai vähemmän vastasi muiden yhteisön tai verkoston jäsenten tai sopimuspuolen odotuksiin.

1.4 Aika- ja paikkarakaukset sekä metodit

Kontekstina vuodet 1796–1830, Suomi ja Ruotsi, Ilmajoki ja Nordmaling

Olen määritellyt tutkimusajankohdaksi vuosien 1796–1830 välisen ajan, yhteensä 35 vuotta. Ajanjakso sisältää Suomen sodan 1808–1809 sekä Suomen siirtymisen Ruotsin yhteydestä Venäjään 1809. Valtioyhteyden katkeaminen näkyy aiemmassa tutkimuksessa niin, että tutkimus on yleensä lopetettu vuoteen 1809

¹⁰⁹ Luhmann 1979, 14, 18–22, 69–70.

¹¹⁰ Dasgupta 1988, 51; Levi 1992, 167–168; Müller 1998, 37; Piilahti 2007.

¹¹¹ Polányi 2009, 95.

¹¹² Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal 2000, 11–12.

(tai aloitettu siitä). Tämä lähtökohtainen rajausvuosi on syytä kyseenalaistaa, sillä etenkin paikallistasolla vanhat, vuotta 1809 edeltävät tavat ja normit säätelivät alamaisten tapaa jatkaa elämää valtiomuutoksen jälkeenkin.¹¹³ Vuoden 1734 Ruotsin laki pysyi voimassa myös Suomessa, ja suurempia, erottavia muutoksia ei kummallakaan alueella nähty kuin vasta vuosisadan puolivälin tienoilta. Muutosta ja jatkuvuutta sinänsä voi tutkia ulottamalla tutkimusajankohta vuoden 1809 molemmin puolin.

Aikarajauksen vuodet perustuvat ennen muuta tutkimustehtävään ja tarpeeseen selvittää 1800-luvun alun talollisten aineetonta ja aineellista varallisuutta. Aloitusvuosi määräytyy aineistolähtöisesti, sillä ensimmäiset talollisten perukirjat on löydettävissä käräjäkuntien tai seurakuntien arkistoista molemmista pitäjistä vuodelta 1796. Tutkimuksen lopetus vuoteen 1830 määräytyi siksi, että tuolloin alkoivat Suomessa huomattavat katovuodet¹¹⁴, jotka vaikuttivat varallisuuteen. Toisaalta Ruotsissa tehtiin vuonna 1834 valuuttareformi, joka vaikutti luottomarkkinoihin. Kaiken kaikkiaan ruotsalaista luottojärjestelmää ajanjaksolla vuodesta 1772 vuoteen 1834 on pidetty ”uutena vaiheena”, joka vuonna 1834 kulmineitui onnistuneessa valuuttareformissa. Tuolloin paitsi kehitettiin olemassa olevia Ruotsin luottoinstituutioita että perustettiin uusia.¹¹⁵

Suomen siirtyminen Ruotsista Venäjän vallan alle oli yksi Napoleonin sotien ajan seurauksista. Muutos ravisutti merkittävästi Ruotsia ja Suomea, joissa aikalaiset kohtasivat sodan ja valtiomuutoksen eri tavoin asuinpaikan ja aseman mukaan. Suomi oli ollut osa Ruotsia vuosisatojen ajan (Kartta 1), ja sama kuningas oli hallinnut alueita samoilla laeilla ja periaatteilla. Valtakuntaa oli kehitetty sisäisesti suurvalta-aseman menetyksen jälkeen 1700-luvulta alkaen ja vähennetty sääty-yhteiskunnan eroja. Sodankäynti oli 1700-luvulla vähäisempää kuin aiemmin, mikä osaltaan vaikutti elinoloihin ja rakenteisiin. Arkielämään juurtuneet yhdistävät piirteet Ruotsin ja Suomen välillä eivät poistuneet 1809 muodostetun uuden valtiorajan myötä, sillä Venäjä jätti Ruotsin aikaiset lait ja asetukset Suomessa voimaan.¹¹⁶

¹¹³ Yhteinen historia vaikutti kauan vielä ”uusien” Suomen ja Ruotsin muodostumisessa poliittisestikin. Ks. esim. Karonen 2010a, 16–19.

¹¹⁴ 1830 oli erityisen kova katovuosi, mutta vaikutukset jatkuivat kauan vuosikymmenen ajan. Alanen 1953, 143–144; Kauranen 1999.

¹¹⁵ Nyberg huomauttaa, että taustalla oli jo 1600-luvulla alkanut valuuttareformien sarja, joka eskaloitui 1760-luvun kriiseinä, niin kutsutun vapauden ajan päättymisenä ja Kustaa III:n vallankaappauksena 1772. Ruotsalaiset lainamarkkinat ja koko finanssisektori olivat olleet epätasapainossa jo kauan. Ajanjakson valuuttareformit 1777 ja 1803 eivät olleet onnistuneet niin hyvin kuin oli tarkoitus. Nyberg 2010, 14.

¹¹⁶ Ks. esim. Karonen 2008; Karonen 2010b, 175.

Lähde: Hermelin, S. G. 1799. www.vanhakartta.fi

Venäjä halusi pitää olot Suomessa ennallaan ja rauhoittaa tilannetta. Sellaisissa-kin muutostoimissa joihin ryhdyttiin, kesti kauan.¹¹⁷ Muutostoimet olivat hitaita, eikä kaikkea Ruotsiin liittyviä toimintoja tai rakenteita heti edes yritetty lakauttaa. Esimerkiksi Suomen aiemmat kauppasuhteet Tukholmaan säilyivät, sillä vanhojen kaupparakenteiden purkaminen ei käynyt hetkessä. Suomen sota ja Venäjän valtaan siirtyminen aloitti Suomessa rauhallisen vaiheen, jota on myös kutsuttu termillä *Pax Russica*. Suuriruhtinaskunnan talous pidettiin erillään Venäjän valtiontaloudesta, eikä suomalaisten tarvinnut liittyä Venäjän armeijaan.¹¹⁸

¹¹⁷ Esimerkiksi rupla haluttiin ainoaksi rahayksiköksi Suomessa, mutta käytännössä ruotsalaisia rahoja käytettiin vielä kauan 1800-luvulla. Sen sijaan Ruotsin vuoden 1734 laki pidettiin voimassa, eikä kirkkoa muutettu ortodoksiseksi.

¹¹⁸ Suomi osallistui tosin joihinkin venäläisiin valtiolainoihin sekä Juutinrauman tullin poistamismaksuun 1857. Myllyntaus 1980a, 33. Ks. myös Kuusterä 1995, 25.

Ruotsissa Suomen menetyksestä ja hävitystä sodasta ei toivuttu heti, vaan muutos tapahtui hitaasti. Varsinkin alussa tilanne oli sekava, sillä Ruotsi oli lähes konkurssissa Suomen menetyksen takia, mutta päätyi vallankaappaukseen ja uuteen perustuslakiin.¹¹⁹ Nämä muutokset eivät olleet yhtä rajuja kuin Ranskassa ja Pohjois-Amerikassa oli 1700-luvun lopulla, mutta ne loivat perustukset myöhemmälle liberalisointikehitykselle. Lopulta kestävän kansakunnan luomisessa onnistuttiin. Parlamentin kasvaneen vaikutusvallan ja rauhan ajan ohella tärkeäksi muotoutui perunan viljelyn massiivinen lisääntyminen ja maatalouden muutos. Kehitystä vauhditti Ruotsissa 1809 jälleen toteutettu valuuttamuutos, jonka seurauksena siirryttiin paperikantaan. Vuoden 1834 valuuttareformi oli eurooppalaisessa kontekstissa myöhäinen, mutta sen jälkeen Ruotsissa alkoi ennennäkemätön väestökasvu, teollistumisen ja markkinoiden kehittymisen kausi.¹²⁰

Talollisten asema oli Ruotsissa ja Suomessa (myös vuoden 1809 jälkeen) poikkeuksellisen hyvä verrattuna muuhun Eurooppaan, mikä tekee tutkimusalueista toisaalta erityisiä, toisaalta keskenään samanlaisia. Käytännössä suomen sanalla ”talollinen” ja ruotsin sanalle ”*bonde*” ei edes ole sisällöltään vastaavaa termiä eurooppalaisissa kielissä. Esimerkiksi englannin käsite ”*peasant*” tarkoittaa yleisemmin maaseutuväestöä.¹²¹ Suomen ja Ruotsin talollisen tekee poikkeukselliseksi paitsi maanomistus ja perimysoikeus, myös talonpoikien säädyn vaikutusmahdollisuudet valtiollisella ja paikallisella tasolla, edustus- ja säätyvaltiopäivillä ja paikallishallinnossa. Tosin ensin mainitusta oikeudesta ei autonomisessa Suomessa ollut hyötyä 1800-luvun alussa, sillä säätyvaltiopäivät eivät kokoontuneet ennen 1860-lukua.¹²²

Maaseutuväestö eriarvoistui 1800-luvulla. Talollisten sosiaaliryhmä kohosi yhä ylemmäs suhteessa alempaan maaseuturahvaaseen, tilattomiin, joiden keskimääräiset elinolot ja mahdollisuudet huononivat. Talollisista oli muodostumassa verraten hyvinvoiva ryhmä, mutta kenenkään pysyminen saavuttamassaan asemassa ei ollut itsestään selvyys. Maaseuturahvaan aleneva säätykierto ja sosiaalinen lasku koituivat 1800-luvun kuluessa vähitellen yhä useamman talollisen lapsen kohtaloksi.¹²³

Tutkimus- ja vertailukohteiksi olen valinnut kaksi pitäjää, Ilmajoen Suomen Etelä-Pohjanmaalta ja Nordmalingin Ruotsin Länsipohjasta (*Västerbot-*

¹¹⁹ Carlsson & Rosén 1980, 243–249; Karonen 2010b, 175–178.

¹²⁰ Magnusson 2000; Edvinsson 2010, 37–38; Nyberg 2010, 17. Pitkään rauhan aikaan, josta Ruotsissakin päästiin nauttimaan, vaikutti Polanyiin mukaan kansainvälisen talouden uusi järjestys. Polanyi 2009, 54–55. Sommarin tosin kirjoittaa Ruotsin talouden kohtaamasta rauhankriisistä 1815, joka tarkoitti mm. hintojen laskua, kansainvälisen kaupankäynnin vaikeutumista ja väestön köyhtymistä. Sommarin 1940, 69, 110.

¹²¹ Henningsen 2006, 687–688. Talollisen käsitettä tutkin syvällisemmin seuraavassa pääluvussa, joka selventää samalla periaatteet, joiden mukaan olen muodostanut vertailtavat ryhmät. Ruotsin *bonde*-sana on käännetty 1800-luvun lopussa tarkoittamaan sanoja *talonpoika*, *talokas*, *talollinen*. Ahlman 1885. *Bonde*-sanaa käytettiin myös perukirjoissa. Sen sijaan termiä *hemmansägare*, joka myös tarkoittaa talollista, ei tässä tutkituissa perukirjoissa käytetty.

¹²² Oakley 1990, 363; Gadd 2011, 122. Talonpoikien maanomistusoikeudesta ks. etenkin Jutikkala 1958; Ågren 2009a.

¹²³ Oakley 1990, 372–373.

ten).¹²⁴ Pitäjät antavat omilla alueillaan edustavan kuvan aikakauden maaseudusta. Ne olivat leimallisesti agraarisia – kuten Ruotsi ja Suomi kaikkineen – ja sijaitsivat kaukana pääkaupungeista Tukholmasta, Turusta ja Helsingistä (1812 alkaen). Molemmissa pitäjissä toimi rautaruukki, mutta suurin osa väestöstä sai toimeentulonsa maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista. Ensisijaisesti pitäjiä erotti kolme tekijää: koko, sijainti ja Suomen sota. Koko, maantieteellinen pinta-ala sekä väestöluku, saattoivat vaikuttaa lainamarkkinoihin eri tavoin: Ilmajoella suuremman, Nordmalingissa pienemmän koon seurauksena. Näitä tekijöitä voi havainnoida ennen muuta tarkan lähteiden luvun avulla, kuten tarkastelemalla talonpoikien lainamarkkinoiden laajuutta ja eri hallinnollisten rajojen ylityksiä. Sijainti vaikutti ennen muuta elinkeinoihin ja liikkumiseen. Suomen sota taas kosketti konkreettisemmin Ilmajokea kuin Nordmalingia.

Ilmajoki oli yli 9000 asukkaan suurpitäjä, johon kuuluivat emäseurakunnan lisäksi kappeliseurakunnat Jalasjärvi, Kauhajoki, Kurikka ja Peräseinäjoki.¹²⁵ Nordmalingista erosi vuonna 1815 sen entinen kappeliseurakunta Bjurholm itsenäiseksi pitäjäksi.¹²⁶ Nordmalingin väkiluku oli noin kolmasosa Ilmajoen väestöstä, vajaa 3000 henkeä.¹²⁷ Pitäjät olivat talonpoikaisia. Henkikirjoihin merkityjä taloja oli Ilmajoella vuonna 1810 vajaa 500 ja Nordmalingissa reilu 300 kappaletta, joten väkilukuun suhteutettuna taloja oli hieman enemmän Nordmalingissa kuin Ilmajoella.¹²⁸ Nordmaling sijaitsi Pohjanlahden rannikolla ja se oli Uumajan kaupungista noin viiden peninkulman päässä, kun taas Ilmajoki sijaitsi Etelä-Pohjanmaan sisäosassa.¹²⁹ Ilmajoen väestö suuntasi kauppatatansa yleensä Vaasaan, Kaskisiin tai Kristiinankaupunkiin asuinpaikan mukaan. Etäisyys oli pitäjien kirkonkylästä kaupunkeihin lähes sama, mutta kauempaa sisämaasta syrjäkyliltä matkaa kertyi enemmän.

Varhaismodernin ajan sodat koskettivat ankarasti sotilaiden ohella myös kotiin jääneitä, sillä armeijat levittivät tappavia tauteja ja rasittivat kotitalouksia majoitus- ja kyyditysvaatimuksilla.¹³⁰ Suomen sota kosketti molempia pitäjiä konkreettisesti, Ilmajokea tosin huomattavasti enemmän kuin Nordmalingia. Ruotsin armeija vetäytyi ensin keväällä 1808 pohjoiseen Venäjän armeija perässään, kunnes sotaonnan käännyttyä armeijat palasivat matkaten pitäjän halki, nyt venäläiset perääntyen ruotsalaiset perässään. Väestö kohtasi matkojen aika-

¹²⁴ Ks. Liitteet 2-3 (Ilmajoen ja Nordmalingin karttoja). Ilmajoen kartoista ks. myös Järvinen & Nuuja & Rantatupa & Rinta-Tassi & Vilkuna 2013.

¹²⁵ Ilmajoen väestöluku on vuodelta 1810. Ranta 1988, 925; Ilmajoen rajat kirkko- ja hallintopitäjänä menevät osin eri tavoilla. Väestömäärään luetaan mukaan Ilmajoen emäseurakunnan, Jalasjärven, Kauhajoen, Kurikan ja Peräseinäjoen kappeliseurakuntien väestöt. Sen sijaan mukaan ei lueta Seinäjoen asukkaita, vaikka osa heidän perukirjoista kuuluukin Ilmajoen käräjäkunnan perukirja-aineistoon.

¹²⁶ Tästä huolimatta Bjurholmin alue pysyy tutkimuksen aineistossa mukana myös vuoden 1815 jälkeen, joten vuoden 1815 tutkimus käsittelee sekä Nordmalingia että Bjurholmia. Lundkvist 1962, 442.

¹²⁷ RA, Nka, Befolkningsstatistiska tabeller.

¹²⁸ KaD, Vlh, Henkikirja 1810-1810 (Va:2); RA, SVAR, Mantalslängder 1642-1820, 1810.

¹²⁹ Bjurholm sijaitsi sisämaassa, Nordmalingin takana. Peninkulma = noin 10 kilometriä.

¹³⁰ Silti Suomen sodan aikaista paikallistason selviämistä on tutkittu vähän. Sodasta ja sen valtiollisista seurauksista on jokainen tutkijapolvi tehnyt tulkintansa, mutta vaikutuksia arkeen on tarkasteltu systemaattisemmin vasta viime vuosina. Ks. esim. Jääskeläinen 2011; Hemminki, Luttinen & Uotila 2010.

na huomattavia kyyditys- ja majoitusrasitteita. Kasakat leiriytyivät Kauhajoen kappeliseurakunnan alueelle, jossa tilanne kulmineitui kesällä 1808 paikallisten kapinaan ja sitä seuranneeseen kasakoiden koston, sekä viiteen pienempään taisteluun, joissa ruotsalaiset olivat menestyksekkäitä.¹³¹ Sodan siirryttyä 1809 Länsipohjan puolelle saavutti eturintama myös Nordmalingin, mutta siellä kosketus pysyi lähinnä omien joukkojen majoittamiseen ja kuljetukseen liittyvinä rasituksina.¹³²

Aiemmassa tutkimuksessa Etelä-Pohjanmaa on yleensä esitetty vauraana alueena.¹³³ Ilmajoen historiassa Aulis J. Alanen kertoo pitäjän olleen yksi läänin rikkaimpia, vaikka hänen mukaansa varallisuuden edellytykset olivat 1800-luvun alussa siellä vasta aluillaan. Eteläinen Pohjanmaa tunnetaan vauraiden talonpoikaistalojen seutuna ja Toivo Vuorelan mukaan 1700-luvun lopussa Suur-Ilmajoella oli alueen suurimmat tilat.¹³⁴ Talonpojat olivat vaurastuneet tervanpoltolla, josta saatuja varoja he olivat sijoittaneet muun muassa näyttävään asuinrakennuksiin, ”kaksifooninkisiin” talonpoikaistaloihin.¹³⁵

Tulkinnat seudun vauraudesta pitävät paikkansa, mutta Etelä-Pohjanmaan ja sen pitäjän historioihin on liitetty jopa mystistä vaurautta upeiden rakennusten vuoksi ja käsitykset ovat ruokkineet toisiaan. Asia tarvitsee uusia näkökulmia. Oman sävynsä 1800-luvun Etelä-Pohjanmaan tutkimukseen tuo väkivalta-aaltona tunnettu puukkojunkerrikausi.¹³⁶

Olov Isaksson toteaa länsipohjalaisten talonpoikien olleen yleensä vauraita ja vaikutusvaltaisia, joten Länsipohjan seutu tarjoaa Etelä-Pohjanmaalle hyvän vertailukohdan.¹³⁷ Toisaalta Olle Lundsjö on Pohjois-Ruotsin osalta verotusaineistoihin perustuen todennut, että se oli valtakunnan suhteellisesti köyhimpiä alueita 1800-luvun puolivälissä.¹³⁸ Koska vauraus on suhteellinen käsite, vertailu on oikea keino tutkia sitä kummallakin vauraaksi väitettyllä alueella ja selvittää, missä määrin vaurastuminen oli seurausta sosiaalisesta pääomasta tai uutteruuden vallankumouksesta.

Tutkimusalueilla yleensä oli jonkin verran ollut yhteyksiä keskenään, mutta siitä ei ole näyttöä, että tutkimuspitäjien väestöt olisivat olleet keskenään kanssakäymisessä. Länsipohja ja Pohjanmaa olivat kuuluneet saman maaherran alaisuuteen 1600-luvulla.¹³⁹ Isonvihan aikaan 1700-luvun alussa erityisesti Pohjanmaalta pakeni väestöä Länsipohjaan, myös Nordmalingiin, mutta pitäjään ei näytä saapuneen ketään Ilmajoelta.¹⁴⁰ Lisäksi Pohjanlahden rannikkoalueet kävivät 1800-luvun alussa keskenään kauppaa, mutta mitään merkkiä siitä, että

¹³¹ Liakka 1934, 558–559; Alanen 1953, 648–651; Ruismäki 1987, 384–401; Lappalainen, Wolke, Erickson & Pylkkänen 2007, 210–211, 213–216, 256–289.

¹³² Lundkvist 1962, 317–328; Karonen 2010a, 13; Hemminki 2010; Hemminki, Luttinen & Uotila 2010, 350–352, 355–356.

¹³³ Ks. esim. Jutikkala 1949; Alanen 1953.

¹³⁴ Alanen 1953, 462; Vuorela 1958, 214.

¹³⁵ Jutikkala 1958, 298.

¹³⁶ Ks. esim. Ylikangas 1976, 273.

¹³⁷ Isaksson 1967, 324.

¹³⁸ Lundsjö 1975, 134.

¹³⁹ Kallio 1982, 41–42; Villstrand 2009, 45–46.

¹⁴⁰ Lundkvist 1967, 189–194; Ks. myös Vilkkuna 2006, 224.

nimenomaan nordmalingilaiset ja sisämaassa asuneet Ilmajoen talolliset olisivat olleet keskenään tekemisissä, ei ole.¹⁴¹

Ruotsalainen historiantutkimus on käsitellyt enemmän eteläistä ja Keski-Ruotsia kuin harvaan asuttua periferiaa pohjoisessa. Tämän seurauksena Länsipohjasta ja etenkin Nordmalingista tiedetään vähemmän kuin Ilmajosta, jota puolestaan on tutkittu paljon. Epätasapainoista tilannetta korjaa se, että Ruotsista on muuten tehty runsaasti aikakautta koskevaa talous- ja sosiaalishistoriallista tutkimusta, mikä auttaa tulkitsemaan myös Nordmalingista tehtyjä lähdehavaintoja. Lisäksi epätasapainoisuus on hyvä heräte lukea tarkemmalla silmällä niitäkin tutkimuksia ja tulkintoja, joita muuten saattaisi pitää täysin kritiikittöminä.¹⁴²

Nordmaling ja Länsipohjan muu maaseutu ovat aiemmassa tutkimuksessa harvoin korostettuja alueita.¹⁴³ Lähellä tutkimustehtävääni on Isakssonin väitöskirja (1967), joka sisältää tarkan selvityksen pohjoisen Ruotsin, erityisesti Länsipohjan, alueen kyläasetuksista ja -kokouksista. Samalla tavoin läheinen on myös Börje Harneskin tutkimus *Rika bönder och fattiga* (2000), jossa hän tutki pohjoisen Ruotsin, Norrlandin talonpoikien varallisuuseroja eri veroluetteloiden avulla. Harneskin mukaan varallisuuserot 1500-luvun lopun Pohjois-Ruotsissa olivat merkittäviä, mutta pienemmän päin verotuksen ja työvoiman puutteen vuoksi.¹⁴⁴

Suomen ja Ruotsin historiaa yhdistäviä ja vertailevia tutkimuksia on tehty jonkin verran. Esimerkiksi Harnesk tutki väitöskirjassaan (1990) lähinnä Ruotsin, tarkemmin eteläisen Norrlandin, 1700–1800 -lukujen palvelusväkeä, mutta ottaa vertailukohteita myös Suomesta, eritoten Pohjanmaalta. Harnesk perustelee valintaansa sillä, että Suomi ja pohjoinen Ruotsi olivat erityisesti sosiaaliselta jakaumaltaan samankaltaisia.¹⁴⁵ Myös Torkel Jansson korostaa tutkimuksessaan (1985) Pohjoismaiden samankaltaisuutta ja siitä seuraavia mahdollisuuksia enemmän kuin tiettyjä eroavaisuuksia, joita alueiden välillä oli valtiotasolla.¹⁴⁶

Historiantutkimus vaikenä aiemmin Suomen 1800-luvun alusta Suomen sotaa lukuun ottamatta ja osoitti huomattavan voimakasta kiinnostusta vuosisadan loppupuolelle. Tilanne on vähitellen muuttumassa. Esimerkiksi Maare Paloheimo kyseenalaistaa käsityksiä vuosisadan alun byrokraattisesta ajasta väitöskirjallaan *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland* (2012). Paloheimo osoittaa tutkimuksessaan talouselämän toimijoiden aktiivisuuden pyrkiessään vaikuttamaan keskushal-

¹⁴¹ Alanen 1970, 151; Stormyr 1974, 140–158.

¹⁴² Ilmajoen ja siitä itsenäistyneiden pitäjien pitäjänhistoriat: Liakka 1986; Alanen 1953; Ruismäki 1987; Rinta-Tassi 2003; Viita & Hirvonen 2008. Nordmaling: Lundkvist 1962. Vertailevan historiantutkimuksen tutkimuskirjallisuuden epätasapainosta ks. esim. Rähä 2012, 44–45.

¹⁴³ Rosemarie Fiebrantz tutki väitöskirjassaan *Jord, linne eller träkol?* (2002) Hälsinglandissa sijaitsevassa Bjuråkerin pitäjässä sukupuolten välistä työnjakoa ja elinkeinoja 1750–1850. Bjuråker on yli 300 km Nordmalingista etelään. Fiebrantz 2002.

¹⁴⁴ Harnesk 2000, 197–199, 208. Vrt. Myrdal & Söderberg 1991. Ks. myös Vainio-Korhonen 1994; Villstrand 2002, 26; Engberg 2006.

¹⁴⁵ Harnesk 1990, 14–15; Ks. myös Monetary Boundaries in Transition (2010); ks. myös Vainio-Korhonen 1994; Villstrand 2002; Karonen 2007; Heikkinen & Nummela 2013.

¹⁴⁶ Jansson 1985, 93–100. Ks. myös Ågren 2009b, 249.

linnon päätöksentekoon, omat taloudelliset ja poliittiset edut mielissään. Aikalaisilla oli käytössä välineitä, joilla he saattoivat vaikuttaa keskushallinnon päätöksentekoon, vaikka säätyvaltiopäivät eivät kokoontuneetkaan. Näitä välineitä käytettiin aktiivisesti.¹⁴⁷ Vuosisadan alku kaipaa tutkimusta, eikä sitä tule nähdä vain vuosisadan loppupuolen näkökulmasta. Aikalaiset eivät tiedäneet, mitä tuleman piti.¹⁴⁸ Ruotsissa vuosisadan alkua on tutkittu runsaammin, osittain siksi että siellä tehtiin jo tuolloin monia niistä uudistuksista, jotka myöhempiä tutkijoita on kiinnostanut ja jotka Suomessa toteutuivat vuosisadan lopussa.¹⁴⁹

Tutkimusajankohdan aikana Ruotsin ja Suomen monet eri alueet poikkesivat toisistaan, ja paikalliset erityispiirteet saattoivat olla huomattavia. Esimerkiksi maatalous ja sen käytännöt saattoivat vaihdella merkittävästi.¹⁵⁰ Tutkimuksen keskittyminen pitäjänkokoiselle alueelle ei tästä huolimatta ole heikkous, kun näitä alueita verrataan keskenään ja siten saadaan irti sekä yleistä että erityistä tietoa: paikallisia erityispiirteitä voi ilman vertailua olla hankala havaita.

Vertaileva menetelmä

Menetelmä on tutkijan eri vaihtoehtoista valitsema tapa tulkita lähteitä ja niiden ”puhetta”. Jokaiseen tutkimukseen valitaan menetelmä tapauskohtaisesti, kunkin tutkimustehtävän mukaisesti sillä periaatteella, että sen avulla voidaan saavuttaa mahdollisimman hyvä, tietoa lisäävä ja edistävä tulkinta. Tässä työssä keskeiseksi menetelmäksi, jolla tulkitsen talollisten aineellista ja aineetonta varallisuutta, olen valinnut vertailun.¹⁵¹

Vertaan tutkimusalueiden talollisten luottosuhteita, aineellista ja aineetonta varallisuutta ja lainamarkkinoita ennen ja jälkeen vuoden 1809. Havainnoin myös ajallista muutosta kummassakin pitäjässä sinänsä, vertaamalla vuotta 1809 edeltänyttä ja jälkeistä aikaa keskenään.¹⁵² Vertaan lähteistä tekemiä havaintojani sekä määrällisesti että laadullisesti. Pitäjien talollisten laina- ja luottosuhteiden vertailun kautta pääsen vertailemaan abstraktimmalla tasolla aineettoman (luottamus, maine, suhteet, asema) ja aineellisen (rahalla mitattava vauraus) varallisuuden suhteita.

Peruskäsitykseni vertailusta nojaa ranskalaisen historioitsijan, Annales-koulukunnan perustajana pidetyn Marc Blochin näkemyksiin. Blochin mukaan

¹⁴⁷ Paloheimo 2012; ks. myös Keskinen 2012; Jääskeläinen 2011; Nummela 2013.

¹⁴⁸ Peltonen 1995, 109–111.

¹⁴⁹ Ks. esim. Olofsson 2011, 17–18 ja kirjallisuusviitteet siellä.

¹⁵⁰ Ojala & Nummela 2006, 70; Gadd 2011, 128–129.

¹⁵¹ Vertailevasta näkökulmasta on historioitsijalle hyötyä monissa tutkimuksenteon eri vaiheissa. Se auttaa tutkimuksen suunnitteluvaiheessa kysymysten teossa ja historiallisia ongelmia tunnistettaessa sekä itse tutkimuksessa havaintojen tulkinnassa ja argumentoinnissa. Grew 2006, 104; Osinsky & Eloranta 2014 sekä kirjallisuusviitteet siellä.

¹⁵² Alueiden maantieteellistä vertailtavuutta pohdin ennen muuta luvussa 2 Yhteisö, mutta myös sitä seuraavassa luvussa 3 Varallisuus, jossa huomioiden seutujen olosuhteet elinkeinojen näkökulmasta.

vain yhtä kohdetta tutkimalla historioitsija ottaa yliarvioinnin riskin¹⁵³ ja saattaa tällöin antaa kohteelle liian suuren merkityksen. Kahden tai useamman kohteen vertaileva tutkimus pienentää tätä riskiä. Blochin tarkoittama yliarvioinnin riski on olemassa myös vertailevassa tutkimuksessa. Esimerkiksi kahta kohdetta vertailemalla ei voida tietää, olisiko joku muu vertailuasetelma kenties tuottanut toisenlaista pohdintaa - todennäköisesti olisi. Lisäksi on paljon erinomaista tieteellistä tutkimusta, jossa vertailua ei eksplisiittisesti hyödynnetä, eikä edes kannattaisi hyödyntää.¹⁵⁴ Kyse on tutkijan tekemistä valinnoista ja niiden seurauksista, mutta joiden haitallisia puolia voidaan vertailemalla vähentää silloin, kun vertailu muuten sopii välineeksi tutkimustehtävään vastatessa.

Vertailun edut ovat kiistattomat: sen avulla aiemmin mitättömältä tuntuva seikka voi näyttäytyä merkittävältä tai toisinpäin. Yksittäinen tutkimuskohde saattaisi näyttää luonnolliselta, mutta sen vertaaminen muuhun vastaavaan kohteeseen voi osoittaa kohteessa jotain syvempää tarkastelua vaativaa erityisyyttä, mitä aiemmin ei ole huomattu.¹⁵⁵ Menetelmä auttaa ymmärtämään paremmin erilaisuutta ja yhteneväisyyttä, inhimillisen toiminnan syitä ja seurauksia. Se on tehokas keino paljastaa uusia ja erilaisia näkökulmia sekä väline osoittaa se helposti unohtuva itsestään selvyys, että mikään näkökulma ei ole ”oikea”. Vertailun avulla voi hyvin testata omia ja muiden päätelmiä.¹⁵⁶

Vertailemalla voi paitsi saavuttaa yllättävää, hedelmällistä tietoa, myös epäonnistua ja tuottaa jopa tarkoituksellisesti väärää tietoa. Näin voi käydä, jos valitut vertailukohteet eivät ole tutkimustehtävän näkökulmasta vertailukelpoisia. Tämän vuoksi kohteiden valinta on tehtävä harkiten. Valittuja vertailuyksiköitä on tarkasteltava rehellisesti yhdessä tutkimuskysymyksen kanssa ja pohdittava, voiko kohteita vertailemalla vastata asettamaansa tutkimusongelmaan. Valittujen kohteiden täytyy olla perustellulla tavalla samankaltaisia voidakseen vastata tutkimuskysymykseen. On tiedettävä, mitä vertailee ja mitä oikeastaan voi vertailla keskenään. Tutkijan on tärkeätä paitsi pitää mielessä oma tutkimustehtävänsä, mutta myös tunnistaa omat ennakko-oletuksensa ja kokemuksensa, jotka vaikuttavat vertailtavien kohteiden valintaan.¹⁵⁷

Tässä tutkimuksessa vertailusta on hyötyä, kun voin sen avulla suhteuttaa velkojen määriä keskenään ja määritellä sen kautta, mikä on paljon tai vähän. Myös yksilötasoisesta luottamussuhteen tutkimisesta, johon syvennyn viidennessä pääluvussa, saa vertailemalla irti enemmän, joko yleistävää ja erityistä

¹⁵³ Yliarvioinnin riski on olemassa tässä tutkimuksessa erityinen, kun olen kotoisin tutkimaltani alueelta (Ilmajoki) ja jossa on elänyt sukuani 1800-luvun alussa. Vertailu on hyvä keino etäännyttää tutkimuskohteesta. Itsereflektio, jota historianitutkimuksessa harvemmin hyödynnetään, auttaa erityisesti tällaisessa tilanteessa havaitsemaan tulokinnan ongelmakohdat.

¹⁵⁴ Alkuperäinen lainaus Marc Bloch, ”Comparaison” (1930), julkaisussa *Histoire et historiens* (Paris, 1995), 93. Lainaus artikkelissa Green 2004, 42. Ks. myös Osinsky & Eloranta 2014. Tutkimusmenetelmän valintaan vaikuttavasta kehyyksestä ks. esim. Sarkamo 2011, 36.

¹⁵⁵ Grew tiivistää asian osuvasti, että historioitsijatkin sokeutuvat helposti itsestään selvästä. Vertailu ja suhteuttaminen estävät tämän sokeutumisen, auttaa näkemään aikalaisille avoimen tulevaisuuden. Grew 2006, 104–105; Baldwin 2004, 4.

¹⁵⁶ Green 2004, 42.

¹⁵⁷ Haupt & Kocka 2004, 26–27.

tietoa. Vertailu auttaa tässä myös ajallisen muutoksen hahmottamiseen. Kun tutkimustehtävään liittyy teollistumista aikaa edeltävien olojen tutkiminen, on vertailun ansiosta helpommin tulkittavissa, missä määrin teollistumista edeltävät olosuhteet olivat tutkimusalueilla jo muodostumassa. Tässä mielessä lainamarkkinoiden muutoksen selvittäminen kahdessa pitäjässä tuottaa arvokasta tietoa.

Miten vertailua pitäisi historian tutkimuksessa tehdä? Yhtä ainoaa ja oikeaa tapaa ei ole, mutta pääpiirteissään siinä tarkastellaan ilmiötä, tapahtumaa tai vastaavaa asiaa kahdessa tai useammassa kohteessa. Niiltä kysytään ainakin osittain samoja kysymyksiä, tarkastellaan niissä ilmeneviä eroavaisuuksia ja/tai yhteneväisyyksiä, mietitään niiden yleisiä ja erityisiä piirteitä, sekä pohditaan niiden syitä ja seurauksia.¹⁵⁸

Sama alkutilanne kahdessa eri tapauksessa on voinut johtaa täysin eri poluille, jolloin tapausten vertailu auttaa tutkijan pitämään mielessä, että asiat olisivat voineet mennä toisin sekä ennen muuta sen, että aikalaiset eivät tieneet lopputulosta. Ihmiset eivät ole olleet historian talutusnuorassa.¹⁵⁹ Tässä tutkimusasetelmassa kyse on tilanteesta, jossa vertailukohteet ovat enemmän samankaltaisia kuin erilaisia. Niitä yhdisti Ruotsin vallan aikaiset lait, hallinto ja uskonto. Molemmat olivat agraarisia ja siten enemmän tyyppillisiä kuin poikkeuksellisia alueita, sillä sekä Ruotsi että Suomi olivat vielä voimakkaasti maatalouden varassa.

Suomen ja Ruotsin yhteneväiset ja pitkän ajanjakson kattavat lähdesarjat tarjoavat poikkeuksellisen hedelmällisen lähtökohdan vertailulle. Kyse on enemmän samankaltaisista kuin erilaisista lähteistä, vaikka tiettyjä eroavuuksia-kin oli. Tässä tutkimuksessa vertailupitäjien väestöistä kertovat alkuperäislähteet, perukirjat ja niitä täydentävät apulähteet, on tehty samoin periaattein ja ainakin yleispiirteiltään ovat samankaltaisia (ks. Liite 1). Niissä ilmenevät poikkeavuudet on huomioitu havaintoja ja tulkintoja tehdessä.

Vertailevaa historian tutkimusta on kritisoitu sen yleistävän ominaisuuden vuoksi. Kriitikot ovat pitäneet kaikkea historiassa tapahtunutta ja ollutta niin erityisenä ja ainutkertaisena, että niistä ei voi heidän mukaansa tehdä mitään yleisiä johtopäätöksiä. Yleinen ja ainutkertainen eivät kuitenkaan sulje toisiaan pois, ja historioitsija voi tehdä muuten ainutkertaisena pitämästään tutkimuskohteesta yleisiä päätelmiä. Käytännössä jokainen historioitsija työskentelee lopulta yleistyksen kanssa käyttäessään erilaisia käsitteitä ja tulkitessaan lähteitään. Tämä puolestaan johtaa vertailuun, kun omaa tutkimuskohdetta peilataan aiempaan tutkimukseen.¹⁶⁰ Markku Hyrkkänen huomauttaa osuvasti, että myös oman ajan erityisyydestä ja historiasta opitaan tutkimalla ilmiötä menneisyydessä, sitä samalla nykyisyyteen verraten.¹⁶¹ Seikka on nähtävä eräänlaisena

¹⁵⁸ Keskeistä on myös ymmärtää, että vertailun ei ole pakko kohdistua määrällisten asioiden vertaamiseen, vaan se voi yhtä hyvin olla myös laadullista. Sewell 1967, 217; Peltonen 1999, 39; Osinsky & Eloranta 2014.

¹⁵⁹ Menneisyyden ihmisten intentioiden ja uskomusten ymmärtämisestä ks. etenkin Hyrkkänen 2008; Hyrkkänen 2011.

¹⁶⁰ Keskustelusta ks. esim. Rahikainen & Fellman 2012, 27.

¹⁶¹ Hyrkkänen 2011, 151.

tutkimuksellisenä välttämättömyytenä, että lopulta erityisyyden voi osoittaa vain tunnistamalla yleinen.

Tämä tutkimus tuottaa sekä yleisiä että erityisiä johtopäätöksiä, joskin ensin mainittuja ei voi pitää täysin universaaleina. Mutta jos tietty havainto esiintyy toistuvasti molempien pitäjien aineistoissa, on se riittävän vahva signaali siitä, että kyse ei ole vain kahden riittävän samankaltaisen, toisistaan erillään olevan pitäjän erityispiirteestä. Tätä tukee myös keskustelu aiemman tutkimuksen kanssa, johon myös liittyy yleistämisen aspekti siinä mielessä, että vertaan lähteistä tekemiäni havaintoja aiempaan tutkimukseen. Siten varmistan, että yhtäältä en sokeudu tutkimuskohteiden samanlaisuudelle tai erilaisuudelle, toisaalta etten havaitse asetelman vinoutumista tai tee tulkintaa, joka ei liity mihinkään muuhun. Kyse on yleistyksien tunnustamisesta, johon tutkija lähdehavainnoista tekemänsä tulkinnat perustaa. Empiirinen työ itsessään pitää huolen siitä, että yleistyksen rinnalla tutkimus tuottaa myös erityistä tietoa.

Onnistunut eksplisiittinen vertailu vaatii yleistämistä, johon sisältyy tarkkaa valintaa, abstraktointia ja ilmiön irrottamista kontekstista. Mitä enemmän vertailtavia kohteita tutkija valitsee ja mitä erilaisemmat alkuperäislähteet niistä on käytettävissä, sitä abstraktimmaksi taso täytyy nostaa. On oltava varma, että tutkii samaa ilmiötä tai asiaa vertailukohteissaan. Vertailu nostaa tutkimuksen abstraktiotasoa itsestään, sillä tutkijan täytyy osata tarkastella vertailtavia kohteita erillään toisista ja historiallisesta kontekstistaan.¹⁶² Vertailu on auttanut minua ymmärtämään ja määrittelemään varallisuus- ja lainahavainnoista niiden ydintä, ja siten auttaa nostamaan tutkimuksen abstraktiotasoa paitsi ilmiöiden myös teorioiden näkökulmasta: sosiaalista pääomaa ja utteruuden vallankumousta.

Yleistäminen ei tarkoita kontekstoinnin tai lähdekritiikin unohtamista, päinvastoin. Kontekstien merkitys ja lähdekriittiset puolet voivat olla yhtä selittäviä tekijöitä kuin missä tahansa muussa historian tutkimuksessa.¹⁶³ Alkuperäislähteet on tunnettava kaikissa vertailtavissa kohteissa. Niiden ei tarvitse olla samanlaiset, mutta tutkijan on oltava mahdollisimman varma siitä, että hän voi tehdä niistä keskenään verrannollisia havaintoja ja tulkintoja. Lähdekritiikin hallinta on tärkeää: vertailevan historioitsijan on tunnettava aineistonsa erityisen hyvin, jotta hän osaa asettaa ne kontekstiinsa, alkuperäiseen tehtävään ja niistä seuraaviin mahdollisuuksiin ja rajoituksiin. Lupaavat onnistumisen edellytykset syntyvät, jos kohteista on käytössä samantyyppiset, samoilla syillä laaditut alkuperäislähteet. Tosin siinäkin tapauksessa ei sovi ajatella tilanteen olevan automaattisesti kunnossa, sillä etenkin analysoidessa suuren määrän asiakirjoja saattaa jäädä huomaamatta sellaisia pieniä, mitättömiltä tuntuvia eroja, jotka lopulta vaikuttavat ratkaisevasti niistä tehtyihin tulkintoihin ja sitä

¹⁶² Haupt & Kocka 2004, 25; Green 2004, 49; Alapuro 2004, 53; Melin 2005, 60. Monet historialliset vertailut ovat systemaattisia ja ne kohdistuvat erilaisiin kategorioihin ja luokitteluihin. Toisaalta sellaiset yleisnimityksillä tunnetut instituutiot kuten kirkko ja pankki voivat olla näkökulman kannalta huomattavan poikkeavia eri konteksteissa, ja tapauskohtaisesti täytyy harkita niiden vertailtavuutta. Grew 2006, 100.

¹⁶³ Mahoney ja Rueschemeyer kannustavat systemaattisen ja kontekstoivan, samanlaisten tai vastakohtaisten kohteiden vertailuun, millä saadaan aikaan enemmän keskustelua teorioiden ja todisteiden välille. Mahoney & Rueschemeyer 2003, 13.

kautta vertailtavuuteen.¹⁶⁴ Toisaalta saman ilmiön tutkiminen erilaisia lähteitä käyttäen voi tuottaa jotain uutta, joten samanlaiset alkuperäislähteet eivät ole ehdoton edellytys menetelmän hyödyntämiselle.

Tietystä näkökulmasta katsoen mitään historiallista ilmiötä tai tapahtumaa ei voi pelkistää niiden moninaisuuden ja ainutlaatuisuuden tähden. Vertailun avulla tällaisia ehdottoman erityisinäkin tulkittuja tapauksia voi koettaa ymmärtää paremmin, jolloin vertailuun sopivat hyvin jopa mahdollisimman erilaiset tapaukset. Metodologisesti vertailevaa historiantutkimusta voi tehdä silloinkin, jos lähtökohtaisesti korostaa jokaisen yksittäisen historiallisen tapahtuksen erityisyyttä. Tosin tämän tavan ongelmana on tietty holistisuus, yksittäisten tapausten yksityiskohtien alleviivaaminen ja korostaminen.¹⁶⁵

Tässä tutkimuksessa pitäjien talollisissa, yhteisöissä ja alkuperäislähteissä on eroavaisuuksia, joilla oli vaikutusta aineettoman ja aineellisen varallisuuden muodostumiseen ja sen tulkintaan. Käytännössä eroavaisuuksien vaikutus ei heikennä niiden yhtäläisyyttä. Eroavaisuudet ja niiden vaikutukset on kyettävä sekä hyväksymään että kyseenalaistamaan, ei sokeutumaan niille. Samankaltaisia kohteita vertailevan tutkimuksen yksi tehtävä onkin osoittaa, millaiset tekijät vaikuttivat keskeisesti ja mitkä eivät. Kahta tai useampaa täysin samankaltaista kohdetta ei historiantutkimuksessa todennäköisesti pysty edes löytämään, eroja löytyy aina joko lähteistä, kontekstista tai itse tutkittavasta ilmiöstä.

Yksi tunnetuimmista vertailevan menetelmän käyttömuodoista myös historiantutkimuksessa on kausaalista analyysiä tavoitteleva vertailu. Syyseuraussuhteiden tarkastelusta on kyse tässäkin tutkimuksessa, kun selvitän lainaamista ja luottamusta aiheuttaneita syitä. Kausaliteetteja selvittävä vertaileva tutkimus on kiinnostunut sellaisten kokoonpanojen identifioinnista, mitkä tuottavat tutkimuskohteena olevia tuloksia, kuten luotonantoa. Tutkija voi olla kiinnostunut ajallisesta muutoksesta eri merkityksineen, esimerkiksi ilmiön kestoa tai ajankohtaa tarkastellessa. Risteysohjeiden paikantaminen on keskeistä, sillä erilaiset tapahtumat, kuten teollistuminen, ovat ajallisia prosesseja jotka voivat olla keskenään eriaikaisia. Vertailevassa historiantutkimuksessa voidaan myös havainnoida pitkän aikavälin muutosta sekä tehdä systemaattista ja kontekstoitua vertailua.¹⁶⁶

Makro-kausaalisen analyysin ongelma historiantutkimuksen kannalta taas on, että historiallisia tapauksia ei voi koskaan erotella analysoitaviksi variaabeleiksi, eihän menneisyys itsessään tarjoa valmiita vertailukohteita.¹⁶⁷ Luonnon-tieteilijä voi luoda haluamansa vertailukohteet laboratorio-olosuhteissa, mutta siihen ei historioitsija pysty, eikä hän voi olla ikinä täysin varma siitä, että on osannut havaita kaikki kohteita erottavat ja yhdistävät tekijät. Historiantutkimuksessa vertailukohteiden valintaa ohjaavat enemmän tutkimuskohtaiset tekijät kuin yhdistävät tai erottavat seikat.¹⁶⁸ Tässäkään tutkimuksessa ei voi päästä selvyyteen kaikista niistä seikoista, jotka ovat vaikuttaneet talollisten ja

¹⁶⁴ Grew 2006, 102.

¹⁶⁵ Skocpol & Somers 1980, 176–181, 192.

¹⁶⁶ Mahoney & Rueschemeyer 2003, 10–13.

¹⁶⁷ Skocpol & Somers 1980, 193–194; ks. myös Peltonen 1992, 52.

¹⁶⁸ Allardt 1980, 79–80.

muiden ihmisten lainasuhteisiin ja luottamukseen. Toisaalta tämän välttämättömyyden piirissä toimivat kaikki tutkijat. Uutta, täydentävää ja korjaavaa tietoa saadaan vain tutkimalla lisää, vanhoilla ja uusilla menetelmillä, lähteillä ja näkökulmilla.

Vertailua käyttävä historioitsija voi saada teorioista hyödyllisiä vaikutteita, inspiraatioita ja hypoteeseja tutkimukselleen. Mikäli historioitsija aikoo testata teoriaa, hänen täytyy edetä kriittisesti ja varoen, muistaen että historialliset tapaukset eivät voi tehdä teorioita tosiksi sinänsä, vaan historia voi omalta osaltaan selventää ja tukea, täydentää ja kyseenalaistaa niitä.¹⁶⁹ Teorioitakin hyödyntäessä tutkimuspäätelmät koskevat kohdeyksiköitä, niiden välisiä yhtenäisyyksiä ja eroavaisuuksia.

Tässä tutkimuksessa yleistäminen on välttämätöntä ja mahdollista siinä määrin, kuin alkuperäislähteet antavat myöden: ensin tulee erityinen, ja sitten vasta yleinen. Huolelliseen lähdeytöskentelyyn perustuva vertaileva historian-tutkimus voi erityisyydessään silti saavuttaa paljon enemmän kuin yleisiin to- tuuksiin, ilman historiallista lähdeaineistoa käyttävät tutkimukset.¹⁷⁰ Sosiaali- sen pääoman ja uutteruuden vallankumouksen teoriali toimivat tässä tutkimuk- sessa juuri näin. Ne auttavat ymmärtämään havaintoja ja ilmiöitä, nostamaan abstraktiotasoa ja tekemään havainnoista tulkintoja, joita ilman teorioita ei vält- tämättä voisi tehdä. Kuitenkin tutkimus menee empiria edellä: se, mitä tutki- mus lopulta kertoo, perustuu ennen muuta alkuperäislähteisiin, ei teorioihin.

Tutkimuksen muut menetelmälliset keinot, valinnat ja näkökulmat

Tutkimusmenetelmäni ovat pääosin laadullisia, mutta lähdeaineiston laajuuden vuoksi lähestyn niitä myös määrällisiksi tulkittavilla, taloushistorian mittakaa- vassa yksinkertaisilla menetelmällisillä keinoilla kuten keskiarvoilla (3. ja 4. pääluke).¹⁷¹ Tämä määrällinen tarkastelu antaa yleiskuvan pitäjien talollisten luottosuhteista, auttaa hahmottamaan keskiarvoja sekä nostaa esiin ääripäitä kuten eniten velkaantuneita ja pitäjänpankkiireiksi tulkittavia henkilöitä. Mää- rällisen analyysin jälkeen siirryn tutkimuksessa laadulliseen tutkimusmetodiin, jolla tarkennan yleiskuvaa ja suuntaan katseeni sinne, mihin määrällinen tutki- mus on osoittanut. Tämä valinta on jo yksi tutkimustulos.

Laadullinen menetelmä tässä tutkimuksessa tarkoittaa lähdekriittistä otet- ta, lähilukua ja yksilötasolla operoitavaa tutkimusta. Syvennän määrällisen tar- kastelun esiintuomia tulkintoja niistä esiin nousevien tapausten tutkimuksella. Tapaukset, joita tutkimuksen aikana esimerkin omaisesti käyn läpi, edustavat ennemmin normaalia kuin poikkeavaa, mikäli toisin ei sanota. Yksittäisten ta- pausten kautta selvitän niitä kaikkia seikkoja, jotka luottosuhteiden muodos- tumisen ehtoihin vaikuttivat. Näitä yksittäisiltä näyttäviä tapauksia ei tule näh- dä pelkkinä irrallisina esimerkkeinä, vaan ne ovat osa laajempia jatkumoa.

¹⁶⁹ Skocpol & Somers 1980, 191. Grew'n mukaan vertailua kannattaa hyödyntää erityi- sesti sellaisissa tutkimuksissa, joissa koetetaan muodostaa yleisiä teorioita ja malleja, jolloin niitä voidaan testata vertailemalla sitä useassa eri tapauksessa. Grew 2006, 106.

¹⁷⁰ Mahoney & Rueschemeyer 2003, 9.

¹⁷¹ Eloranta, Ojala & Valtonen 2010, 88.

Tarkoitukseni on ylläkuvatulla tavalla havaita paikallisyhteisöjen ihmisten välisessä vuorovaikutuksen keskeisimmät tekijät ja niissä mahdollisesti tapahtuneet muutokset. Tällaisia voivat olla mitä tahansa lainaamiseen ja luottamiseen vaikuttaneet seikat ihmisten välisissä suhteissa, joita ei voi havaita kuin yksilötason tarkastelulla, lähteiden lähiluvulla ja yhdistelyllä. Näin pääsen kiinni myös niihin seikkoihin, jotka toisaalta vaikuttivat yleisemmin taloudellisten ja muiden olojen muotoutumiseen 1800-luvun alun Suomessa ja Ruotsissa tai toisaalta niihin tekijöihin, jotka yleisesti missä tahansa kontekstissa vaikuttavat ihmisten välisen kanssakäymiseen.

Yhdistän tutkimuksessani paitsi tietokantojen laatimisen, myös viimeisimpinä vuosikymmeninä menetelmänä korostetun lähiluvun¹⁷² ja perinteisemmän lähdekritiikin menetelmät. Olen laatinut tietokannat kaikista ajanjakson ajalta säilyneistä pitäjien perukirjoista, sekä tarkemmat talollisten velkasuhteita käsittelevät tietokannat. Lähiluvun avulla olen valinnut tarkempaan tarkasteluun sellaisia yksittäisiä tapauksia, joiden kautta ilmiötä voi tutkia yksittäisen tapauksen ohella myös yleisesti. Tyypillinen esimerkki lähiluvun kautta havaitsemistani tapauksista on viidennen pääluvun lopussa käsiteltävä Luopajarven kylä, joka valikoitui tarkasteluun poikkeuksellisen veljessuhteen seurauksena. Ilman lähdekritiikkiä tutkimuksen aineiston käytettävyyttä ja vertailtavuutta puolestaan olisi mahdoton arvioida ja edelleen analysoida sitä. Asiakirjoja ei ole tehty historianantutkijoita varten, vaan alkuperäinen tarkoitus on ollut jotain aivan muuta.¹⁷³

Tulkinnan rajaamiseksi ja suuntaamiseksi täytyy erityisesti laadullisessa vertailussa olla mukana myös tarkempia, aiheeseen liittyviä näkökulmia ja rajoituksia: kaikkea ei voi tutkia. Olen valinnut menetelmien ja lähteiden tulkinnan avuksi tehtävään liittyen seuraavat näkökulmat, jotka perustuvat aiempaan tutkimukseen tai ovat nousseet lähteistä niitä lukiessa: sukulaisuus, aviosuhteet, kummissuhteet, sääty ja asema, naapuruus ja varallisuus. Näitä koskevia tietoja yhdistelemällä muodostan käsityksen siitä, millä tavoin luottamus kehittyi talollisten ja muiden aikalaisten välille. Täydellisen systemaattisesti en käy näitä näkökulmia läpi, sillä sellainen saattaisi häiritä aikalaisten maailmasta tehtävää tulkintaa. Muutkin kuin nyt valitsemiani aspektit ovat vaikuttaneet luottosuhteiden muodostumiseen, ja nyt muodostaman kehikon läpikäyminen täydellisen systemaattisesti aiheuttaisi sen harhan, että millään muulla seikalla ei olisi ollut väliä. Näkökulmat ovat eräänlaisia muuttujia, joiden esiintyvyyttä seuraan: miten usein nämä tekijät selittävät lainaamista ja luottamusta?

Kaikkia valitsemiani suhdenäkökulmia ei voida selvittää aina, sillä lähteet eivät kerro kaikkea. Mikäli ilmiselvä yhteys luottosuhteen osapuolten välillä on löytynyt (esim. sisarus), en ole käynyt suhteen muita puolia läpi. Lisäksi nykyajasta käsin ei voida määrittellä, miten kaukaiset sukulaiset pitivät toisiaan esimerkiksi sukulaisina. Kyse oli myös henkilökohtaisista valinnoista, jotka eivät aina ole olleet riippuvaisia olemassa olleista velvollisuussuhteista.¹⁷⁴

¹⁷² Ks. esim. Paloheimo 2012, 41–42; Sarkamo 2011, 36; Hakanen 2011, 42.

¹⁷³ Renvall 1965.

¹⁷⁴ Levi 1992, 129–131.

Lainasopimuspuolten välisten suhteiden selvittäminen auttaa näkemään, missä tilanteissa ihmiset luottivat toisiinsa lainasuhteen muodostumiseksi, millaisiksi ehdot määriteltiin ja mitä kaikkea luottamuksesta saattoi aiheutua. Seuraavassa valitsemani näkökulmat tarkennuksineen:

1. Sukulaisuus. Olen selvittänyt, ovatko osapuolet sisaruksia, vanhempia tai lapsia. Joissain tapauksissa olen tutkinut myös muut sukulaisuussuhteet, esimerkiksi osapuolten ollessa toisilleen veljenpoika tai setä. Päätely on tapahtunut ensisijaisesti patronyymin perusteella, mutta olen tarkistanut taustoja myös syntyneiden ja kastettujen luetteloista sekä rippikirjoista. Ilmajoella tunnistusta on helpottanut tilan nimen käyttö sukunimen tapaan, Nordmalingissa olen toisinaan voinut turvautua varsinaisiin sukunimiin.

Sukulaisuus oli keskeistä, sillä sen kautta jaettiin taloudellista pääomaa ennen muuta perinnön muodossa, tilat kun pyrittiin pitämään suvun hallussa. Aineellisesta omaisuudesta oli yleensä ennemmin niukkuutta kuin ylitarjontaa, minkä vuoksi sen periminen oli keskeistä. Periäkseen vanhempansa lapsen tuli lain mukaan olla syntynyt avioliitosta, joka solmittiin kahden ihmisen ja suvun välillä.¹⁷⁵

Suku oli turvaverkko johon synnyttiin, mutta suvun turva ei ollut automaatio, sillä välit sukulaisten kanssa saattoivat mennä rikki tai suku ei pystynyt auttamaan jäsentään esimerkiksi periytyvän köyhyyden vuoksi. Suvun sisällä sen jäseniin lähtökohtaisesti luotettiin, koska sukulaisuuden uskottiin olevan luottamuksen tausta. Suvulla oli maine, hyvä tai huono "nimi". Jokainen suvun jäsen edusti sukuaan, jolloin oli tärkeää, että jäsenet käyttäytyivät suvun edustamien arvojen ja normien mukaisesti. Suvusta oli tarpeen tullen hyötyä, kuten Tapani Hietaniemi on todennut kyläyhteisöistä, joissa veljien tuli auttaa toisiansa korvauksettomasti.¹⁷⁶

Sukuyhteisöt olivat maantieteeseen perustuvien ja esivaltojen määrittämien paikallisyhteisöjen rinnalla merkittäviä ihmisiä toisiinsa sitoneita tekijöitä. Tämän luonnollinen tulema on se, että perhettä, sukua ja kotitaloutta sekä niiden välistä rajanvetoa on tutkittu runsaasti.¹⁷⁷ Suku, perhe ja kotitalous ovat tässäkin tutkimuksessa keskeisiä, mutta seuraan ennemmin Giovanni Levin ajatuksia perheiden välisen vuorovaikutuksen tutkimisesta kuin tutkin perheiden rakenteita ja sisäisiä vuorovaikutussuhteita.¹⁷⁸ Perheen käsitettä analysoinut Tiina Miettinen varoittaa liian suoraviivaisen tulkinnan tekoa kirkon ja kruunun viranomaisten laatimista lähteistä. Niitä luettaessa on pidettävä mielessä niiden alkuperäinen tehtävä, ja vasta sitten pohdittava, missä määrin ne voivat kertoa perheiden rakenteista.¹⁷⁹

2. Avioliitot. Olen selvittänyt vihittyjen luetteloiden sekä rippikirjojen avulla, onko lainaosapuolten välillä aviosukulaisuutta, kuten olivatko osapuolten puoliset sisaruksia. Tätä kauemmas olen ulottanut tarkastelua ainoastaan

¹⁷⁵ Miettinen 2011, 83.

¹⁷⁶ Kotilainen 2008; Hietaniemi 2011, 80–81.

¹⁷⁷ Perheen, suvun ja kotitalouden määrittelyistä ks. etenkin Miettinen 2012.

¹⁷⁸ Levi 1992, 67–70, 95–96.

¹⁷⁹ Miettinen 2012, 109.

muutamissa tapauksissa esimerkiksi silloin, jos osapuolten lapset ovat menneet keskenään naimisiin.

Avioliitot olivat tärkeitä, sillä suhteita luotiin ja vahvistettiin niiden kautta. Naimisiin mentiin myös rakkaudesta, mutta usein kyse oli pikemmin kahden talon välisestä yhteistyöstä.¹⁸⁰ Oli tärkeää valita hyvin, kuka sukuun naitiin, olihan suvun jatkuminen ja tilan ylläpito kiinni uudesta tulokkaasta. Takaus-suhteissa aviosukulaisuus on nähty jopa verisukulaisuutta merkittävämpänä tekijänä.¹⁸¹ Avioliitto ei tehnyt naisesta miehensä suvun jäsentä automaattisesti, vaan siirtymäaika kesti ensimmäisen avioliittovuoden ajan ja jäsenyys sinetöityi esikoisen synnyttyä.¹⁸²

3. Kummisuhteet. Olen laatinut listan kulloisenkin, erityisessä tarkastelussa olevan luottosuhteen osapuolten lapsista ja heidän kummeistaan syntyneiden ja kastettujen luetteloiden sekä rippikirjojen avulla ja näin varmistanut, yhdistivätkö kummisuhteet lainaosapuolia.

Perheet muodostivat ja vahvistivat ihmissuhteitaan kummiuden kautta. Lapsen kummit valittiin vanhemmille tutuista henkilöistä, sukulaisista, ystäväistä tai muista. Piilahti on havainnut 1700-luvun Valkealan osalta, että kummeiksi pyydettiin ensisijaisesti sukulaisia ja ystäviä, naapuruuden ollessa vasta kolmantena valintakriteerinä. Muita syitä kummiksi pyytämiseen oli sosiaalinen asema ja säätyläisyys. Joskus syynä oli tilannekohtaisuus, kun kummiksi pyydettiin läsnä olevaa henkilöä, esimerkiksi suntuota.¹⁸³ Kummeiksi pyydetävistä ihmisistä oli muodostunut vanhemmille myönteinen kuva, ja näihin vetoavat ominaisuudet, maine, asema, arvostus sekä luonteenpiirteet saattoivat vaikuttaa jopa lapsen nimeämiseen kummin nimen mukaan. Kaimaksi nimeäminen saattoi kasvattaa symbolista pääomaa ja sosiaalista arvostusta.¹⁸⁴ Olofsson on todennut, että menestyneet talonpojat vahvistivat kummivalinnoillaan jo olemassa olevia, tärkeitä suhteita.¹⁸⁵ Toisaalta on myös muistettava, että aina joku saattoi loukkaantua siitä, että häntä ei pyydetty kummiksi. Valitessaan kummeja vanhemmat tekivät läheistensä joukossa valintoja ja rajauksia, joilla oli vaikutukset molempiin suuntiin.¹⁸⁶

4. Naapuruus ja kylä. Olen selvittänyt osapuolten maantieteellistä läheisyyttä ja naapuruutta karttojen sekä rippi- ja henkikirjoihin merkittyjen kylien perusteella. Toisinaan olen jäljittänyt myös, mikäli osapuolet ovat aiemmin, esimerkiksi nuoruudessaan asuneet samassa kylässä. Naapurit olivat oman kotitalouden ja sen jäsenten ohella se ryhmä, joka vaikutti talollisten arkeen konkreettisimmin. Samassa kylässä ja usein myös pitäjässä ihmiset tunsivat toisensa ja jakoivat yhteistä arkipäivän historiaa.

¹⁸⁰ Ks. esim. Toivanen 2002, 134.

¹⁸¹ Piilahti 2007, 188.

¹⁸² Eilola 2002, 108–109.

¹⁸³ Piilahti 2007, 256–260.

¹⁸⁴ Kotilainen 2008, 230–231.

¹⁸⁵ Olofsson 2011, 276–277.

¹⁸⁶ Kotilainen 2009; Marttila 2010; Piilahti 2012; Uotila 2014. Valinta ja rajaus vaikutukseen pätevät myös muissa suhteissa. Laajasti ymmärrettyjen luottamussuhteiden ulkopuolelle rajatut ja jätetyt saattoivat tuntea pettymystä.

Naapuruus ja asuminen samassa kyläyhteisössä saattoivat olla jopa sukulaisuutta merkittävämpi suhteiden muodostaja.¹⁸⁷ Etenkin ennen isojakoa piti talonpoikien tehdä yhteistyötä viljellessään sarkojaan tai peltolohkojaan samassa tahdissa. Isojako ei ollut täydellinen, eikä se 1700-luvun lopulla heikentänyt naapuruuden ja kyläyhteisön vaikutusta, sillä edelleen maantieteellisesti läheisistä asioista päätettiin yhdessä. Lisäksi pitäjän- ja kirkonkokouksissa keskusteltiin ja päätettiin erilaisista teiden, aitojen ja siltojen rakentamisesta sekä kunnostamisesta.

5. Säätö, ammatti ja luottamustehtävät. Lähteisiin merkityt nimikkeet kertovat säädystä ja väestöryhmästä, johon osapuolet kuuluivat. Olen huomionnut tätä myös pidemmältä aikaa kuin sopimushetken ajankohdalta sekä hahmottanut sosiaalisen laskun tai nousun merkkejä. Rippikirjoihin, perukirjoihin ja muihin asiakirjoihin merkittiin myös henkilöiden luottamustehtävistä kertovia nimikkeitä. Tällaisia olivat lautamiehen ja kuudennusmiehen tehtävät, jotka kertovat sosiaalisesta pääomasta. Merkittävää on toisaalta osapuolten kuuluminen samaan ryhmään, toisaalta eri ryhmiin. Sosiaalisella arvoasteikolla alempi ja alempiarvoisilla saattoi olla sopimusta tehtäessä omat tavoitteensa, kuten luottamuksen vahvistaminen, kunnioituksen osoittaminen tai valtasuhteen ja - aseman muodostaminen.

6. Varallisuus. Olen tutkinut erityisesti 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä solmittujen luottosuhteiden osapuolten varallisuutta. Erinomaisen lähtökohdan tähän tarjoaa vuoden 1800 omaisuusveroluettelot. Näin olen voinut selvittää osapuolten välisiä varallisuuseroja ja joissain tapauksissa myös vertailla heidän velkaantumistaan.

Yllä luetellut näkökulmat ovat keskeisiä etenkin viidennen pääluvun alaluvuissa, joissa tulkitsen havaintoja laadullisin menetelmin eniten, mutta niitä pohjustetaan jo seuraavasta pääluvusta alkaen.

1.5 Lähteet

Perukirja on talollisten luottosuhteiden ja lainasopimusten tutkimiseen hyvä alkuperäislähde. Perukirjat (ks. Liite 1) kuvaavat kuolinhetken omaisuutta eivätkä kaikkea sitä, mitä on elinaikana ollut käytettävissä.¹⁸⁸ Tästä huolimatta perukirjat ovat esimerkiksi verotusluetteloita parempi lähde talollisten varallisuuden rakenteiden ja luottosuhteiden tutkimiseen, sillä perukirjat huomioivat paitsi kiinteän ja irtaimen omaisuuden myös saatavat ja maksettavat velat.

Perukirjat muodostavat tutkimuksen alkuperäislähteiden rungon, jota tuen, paikkaan ja kyseenalaistan apulähteiden avulla. Niitä ovat vuoden 1800 omaisuusveroluettelot, henkikirjat, seurakuntien ja maamiesseuran tilikirjat sekä seurakuntien ylläpitämät väestönmuutoksia kuvaavat väestörekisterit. Perukirjojen ja apulähteiden avulla voidaan muodostaa kattava käsitys talollis-

¹⁸⁷ Ks. esim. Piilahti 2007, 15.

¹⁸⁸ Nummela 1995, 82.

ten lainasuhteiden, aineellisen ja aineettoman varallisuuden laajuudesta ja laadusta. Perukirja piti laatia jokaisen vainajan omaisuudesta kolmen kuukauden kuluessa kuolemasta, ja maaseudulla tehtävää tuli toimittaa rehellisiksi ja luotettaviksi tunnetut miehet. Laatiminen perustui sekä Ilmajoella että Nordmalingissa samaan Ruotsin vuoden 1734 lakiin. Perukirja on näin vertailukelpoinen lähde ja sopii siksi erinomaisesti tähän tutkimukseen.¹⁸⁹

Tässä tutkimuksessa käyttämäni perusaineisto koostuu yhteensä 1713 perukirjasta, joista 1096 on Ilmajoelta ja 616 Nordmalingista. Ilmajoen perukirjoja on tuomiokuntien arkistoista 1021 kappaletta ja seurakuntien arkistoista yhteensä 75, joista osa löytyy myös tuomiokuntien arkistoista.¹⁹⁰ Nordmalingin ja Bjurholmin seurakuntien arkistoista ei löydy perukirjoja, vaan ne kaikki ovat tuomiokunnan arkistossa. Perukirjoja laadittiin sekä naisten että miesten omaisuuksista. Ilmajoen perukirjoista 484 on laadittu naisten jälkeen, 598 miesten jälkeen ja 15 perukirjaa avioparin tai sisarusten jälkeen. Nordmalingissa yhtä suurta eroa ei ollut, siellä perukirjoja on yhtä usein niin miesten (307 perukirjaa) kuin naistenkin (302) omaisuuksista. Avioparien perukirjoja Nordmalingissa laadittiin seitsemän kappaletta.

Koko perukirja-aineistosta talollisten perukirjoja Ilmajoelta on 196 ja Nordmalingista 179 kappaletta. Talollisten perukirjojen valikoiminen koko perukirja-aineistoista ei ole yksiselitteinen tehtävä, ja olen rajannut tässä tutkimuksessa kriteerit melko tiukalle. Tarkemmat kriteerit käyn läpi seuraavassa pääluvussa, jossa esittelen myös muita tutkimuspitäjien väestöryhmiä. Keskityn tutkimuksessa erityisesti talollisten perukirjoihin, mutta olen muutamien kohdin käsitellyt koko aineistoa ja muita väestöryhmiä.¹⁹¹

Kauppiaiden ja yhteiskunnan eliitin velkaantumista ja lainasuhteita on tutkittu muun muassa perukirjoilla, käräjöpöytäkirjoihin liitetyillä velkakirjoilla, tilikirjoilla, kirjeillä sekä konkurssiasiakirjoilla.¹⁹² Talollisista ei löydy yhtä kattavaa materiaalia. Esimerkiksi tilikirjoja pitivät vain harvat talolliset kuten kelloseppänä tunnettu talollinen Jaakko Ala-Könni. Kauppiaiden tilikirjoja tutkimalla saisi näkemyksen talollisten ja kauppiaiden velkasuhteista, mutta tällöin tutkimuksen näkökulmasta jäisi paikallisten väliset luottosuhteet tutkimatta. Luodakseni maaseutuyhteisöjen lainamarkkinoihin toisenlaisen näkökulman olen sen sijaan tutkinut erityisesti seurakuntien ja Ilmajoen maamiesseuran tilikirjoja. Käräjöpöytäkirjojen velkakäsittelyt ja velkakirjat olen rajannut tämän tutkimuksen ulkopuolelle, sillä perukirjojen ja edellä mainittujen tilikirjojen avulla saadaan riittävän tarkka kuva aikakauden lainasuhteista. Käräjöpöytäkirja-aineistot voisivat olla hyödyksi, mutta vaatisivat mukaan myös sellaista oikeudellista tutkimusasetelmaa, jota ei ole tässä tutkimuksessa katsottu tarpeelliseksi.

¹⁸⁹ Vuoden 1734 laki. Perukirjojen lähdekritiikki ks. Liite 1.

¹⁹⁰ Tutkimuksessa viitataan tuomiokunnan arkiston perukirjaan, mikäli perukirja löytyy molemmista arkistoista.

¹⁹¹ Erityisesti pääluvussa 2. Yhteisö on koko perukirja-aineisto keskeisessä roolissa.

¹⁹² Aunola 1967; Hasselberg 1998; Taussi Sjöberg 2009.

Apulähteenä käyttämäni omaisuusveroluettelot laadittiin Ruotsissa 1800-luvun alussa.¹⁹³ Vuoden 1800 valtiopäivillä Norrköpingissä säädettiin koko valtakuntaa koskeva omaisuudenarviointi omaisuusveroa varten. Omaisuudenarvioinnissa käytettiin koko valtakunnassa yhdenmukaisia perusteita, ja tehtävää toimittaneet lautakunnat kontrolloivat tiukasti tietojen muodostamista. Tämän vuoksi esimerkiksi Eino Jutikkala on pitänyt niitä luotettavampina lähteinä kuin säännöllisesti toistuviin veroihin liittyviä asiakirjoja tai perukirjoja. Jutikkalan mukaan vuosittain laadituissa veroasiakirjoissa oli tapana toistaa entisiä tulo- ja omaisuusmääriä ja perunkirjoituksia tekivät ”hyväntahtoiset tuttavat”, jolloin arviohinnat saattoivat vääristyä.¹⁹⁴

Omaisuudenarvioinnin lautakunnat pyrkivät perustamaan arvionsa siihen, mitä he arvioivat saatavan verotettavan omaisuuden myynnistä. Yhteisistä ohjeista huolimatta omaisuusveron arviointien käytännöt vaihtelivat paikkakunnittain. Vaihtelevuus kertoo Jutikkalan mielestä perusteellisesta arvioinnista umpimähkäisyyden tai vanhoihin veroluetteloihin tuudittautumisen sijaan.¹⁹⁵ Täydellisen luotettavina näitäkään luetteloita ei voida pitää. Kiinteätä omaisuutta arvioidessa mittarina käytettiin kaavamaista manttaaliin sidottua kerointa, eikä pitäjittäisiä talokohtaisia keskiarvoja ei laskettu, kuten Heikki Ylikangas huomauttaa. Ongelmista huolimatta omaisuusveroluetteloista saatu kuva on osoitettu suhteellisen päteväksi.¹⁹⁶ Hyödynnän luetteloita koko tutkimuksen ajan, mutta etenkin kolmannessa pääluvussa tutkiessani talollisten varallisuuksia.

Seurakuntien laatimat väestörekisterit muodostavat tutkimuksessa keskeisen apulähdesarjan, joiden avulla seuran ihmisten elinkaarta, elämän vaiheita ja ihmissuhteita. Kruunu velvoitti kirkkoa ylläpitämään rekisteriä seurakunnassa syntyneistä, kuolleista, vihityistä (historiakirjat) sekä muuttaneista vuosittain. Papisto ylläpiti historiakirjoja ja vuosittaisista väestönmuutoksista koottiin tiedot väkilukutauluihin tilastomaisessa muodossa.¹⁹⁷ Rippikirjoilla seurattiin jokaisen täysi-ikäisen seurakuntalaisten sielunelämää kylittäin, kotitalouksittain ja perhekunnittain. Molempien pitäjien seurakuntien keskeisimmät arkistoinneistot löytyvät alkuperäisinä. Lisäksi Suomen historiakirjat löytyvät puhtaaksikirjoitetuina HisKi-tietokannasta¹⁹⁸. Olen hyödyntänyt sekä alkuperäisiä versioita ja HisKi-tietokantaa tutkimuksen eri vaiheissa.

Papeille kertyi väestömuutoksia koskevaa raportointivastuuta siinä määrin, että työn jälki kärsi ja virheitä sattui. Seurakuntien väestöaineistoja ei voida muutenkaan pitää ehdottomina totuuksina, vaan tietoja merkittiin toisinaan puutteellisesti eikä väärinkäsityksiltä voitu välttyä.¹⁹⁹ Olennaisinta onkin ym-

¹⁹³ RA, Förmögenhettssuppskattningen 1800–1803, Ilmola (vol. 109); RA, Förmögenhettssuppskattningen 1800–1803, Nordmaling (vol. 99).

¹⁹⁴ Jutikkala 1949, 170; ks. myös Aunola 1967, 39–40. Perukirjojen arviointikäytänteistä ja arviohintojen luotettavuudesta ks. Liite 1.

¹⁹⁵ Jutikkala 1949, 175.

¹⁹⁶ Ylikangas 1976, 273.

¹⁹⁷ Miettinen 2012, 151–156.

¹⁹⁸ HisKi-tietokanta, Suomen sukututkimusseura, <http://hiski.genealogia.fi/hiski/1uf9la?fi>.

¹⁹⁹ Happonen 2009; Rantanen 1997, 33.

märtää, että väestöhistorialliset lähdesarjat eivät ole historiantutkimuksen näkökulmasta täydellisiä, laadittiinhan ne alun perin kirkon ja kruunun tarpeisiin. Toisena apuna ovat olleet kruunun viranomaisten laatimat verotusluettelot, henkikirjat (*mantalslängder*). Ne laadittiin henkiveron maksamista varten ja maaseudulla ne tehtiin kylittäin ja taloittain, aakkosjärjestyksessä. Henkirahaa maksoivat vain 15–63-vuotiaat, minkä vuoksi ne eivät kata koko väestöä.²⁰⁰ Henkikirjojen luotettavuutta on pidetty 1800-luvun alussa jo hyvänä mutta kuten Päivi Happonen huomauttaa, niihin saatettiin esimerkiksi merkitä yksittäistapauksina sama henkilö useaan kertaan. Henkikirjojenkaan tietoja ei voi pitää 1800-luvun osalta täydellisinä.²⁰¹

1.6 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne

Päätehtäväni on selvittää aineellisen ja aineettoman varallisuuden yhteyksiä ja muotoja 1800-luvun alun Pohjanlahden molemmin puolin. Vertailemalla kahden toisistaan erillään olevan yhteisön lainasuhteita täydennän aiempaa tutkimusta tarkastelemalla erityisesti yksilötason lainaamisen syitä, muotoja ja seurauksia. Vastaan tehtävään tutkimalla talollisten perukirjoihin merkittyjä saatavia ja maksettuja velkoja kahdessa eri pitäjässä. Vertailemalla kahden eri alueen lainamarkkinoita selvitän paitsi niiden erityisiä piirteitä, myös yleisempiä piirteitä, joita tietyllä varauksella voidaan soveltaa myös muissa konteksteissa. Lainamarkkinoiden ohella tehtävään liittyy aineellisen varallisuuden tutkiminen, jota selvitän paitsi perukirjojen avulla, myös omaisuudenarvioinnissa laadituilla luetteloilla. Varallisuustasojen vertailu antaa hedelmällisen ikkunan aineettoman ja aineellisen varallisuuden pohdintaan: millaisista lähtökohdista pitäjäissä lainattiin. Tutkimus osallistuu näin kansainväliseen keskusteluun sosiaalisen pääoman merkityksestä varhaismoderneissa yhteisöissä, ja etenkin sen vaikutuksesta mahdolliseen aikakaudella käynnistyneeseen uutteruuden vallankumoukseen.

Lähestyn aineellista ja aineetonta varallisuutta erityisesti perukirjoja tutkimalla, ennen muuta talollisten kohdalla, mutta myös muiden väestöryhmien varallisuuksia hieman selvittäen. Viimeksi mainittu näkökulma on tarpeen, sillä näin hahmotan, millaisessa yhteisössä talollisten luottosuhteet muodostuivat. Lainaminen oli toisaalta seuraus vuorovaikutuksellisessa yhteisössä elämisestä, toisaalta ylläpiti sitä, ja siksi kuvan muodostaminen molemmista pitäjäjyhteisöistä on keskeistä. Tämän vuoksi on selvitettävä, millaisten virallisten ja epävirallisten normien, sääntöjen ja traditioiden mukaan talolliset elivät, millaisia muita ihmisiä pitäjissä asui ja millaiset lähtökohdat taloudellisena yhteistyönä pidettävälle toiminnalle oli. Viralliset yhteisöt rakensivat hierarkioita, jotka vaikuttivat niiden jäsenten arkeen ja mahdollisuuksiin. Hierarkkisissa yhteisöissä henkilön asemalla oli väliä, minkä vuoksi on tiedettävä, millaisia hierarkioita

²⁰⁰ Ks. esim. Piilahti 2007, 38–41; Happonen 2004, 86–90; Happonen 2009, 28.

²⁰¹ Heikkinen 1988, 54; Happonen 2009, 140.

tutkimuspitäjien maaseutuyhteisöissä oli ja miten talolliset niihin yleensä sijoituivat suhteessa muihin väestöryhmiin.

Tehtävä sisältää lukuisia eri alakysymyksiä: miten lainaaminen toimi ja millaisia muotoja se sai? Paljonko pitäjien talolliset solmivat lainasuhteita, kenen kanssa, millä ehdoilla ja milloin? Missä tilanteissa luottamusta osoitettiin, mitä tietoa vaadittiin lainasuhteen solmimiseksi? Missä määrin lainaaminen oli taloudellisen voiton tavoittelua vai ennemmin vastavuoroista avunantoa? Millä tavalla luottosuhteet ylläpitivät ja rakensivat yhteisöä? Mitkä yhteisöt tehokkaimmin loivat luottosuhteita ja missä määrin näitä yhteyksiä on havaittavissa? Miten usein luottosuhteet muodostuivat eri yhteisöissä toimineiden välille?

Vertaileva asetelma tekee myös itse lähteet, perukirjat, kiinnostaviksi tutkimuskohteiksi, jolloin myös niiden käytettävyyden tutkiminen muodostuu erääksi tutkimustehtäväksi. Pohdin myös sosiaalisen pääoman ja uutteruuden vallankumousten ilmentymiä sekä kysyn, oliko uutteruuden vallankumous alullaan pitäjissä ja oliko siinä jotain sellaista, joka heikensi sosiaalisen pääoman vaikutuksia, jotka olivat keskeisiä varhaismodernina aikana. Kaikkiin kysymyksiin vastatessa on ennen muuta syytä tavoitella aikalaisten omaa näkökulmaa ja tulkintaa. Samalla tilanne luo tälle tutkimukselle uuden tiedon tuottamisen tehtävän: vertailemalla kohteiden luottosuhteita samoilla lähteillä ja näkökulmilla pitäjistä ja alueista laajemmin saadaan myös paikallisesti merkittävää, uutta ja kriittisesti tutkittua tietoa.

Ensimmäisessä käsittelyluvussa ”Yhteisö” tarkastelen tutkimuksen vertailupitäjien yhteisöjä sekä niissä toimivia yksilöitä. Selvitä luvussa sen, millaisia yhteisöjä pitäjissä oli ja millä tavoin niiden ylläpitämät normit ja arvot saattoivat vaikuttaa lainaamisen käytäntöihin. Määrittelen talollisen käsitteen eli sen, millä tavoin olen valinnut talollisten perukirjat tutkimukseen. Käyn läpi myös muut väestöryhmät sekä aiemman tutkimuksen että lähdeaineistojen perusteella. Tällä tavoin muodostan pääluvussa kuvan siitä, kenen kanssa talolliset saattoivat muodostaa luottosuhteita ja ketkä muodostivat yhteisöt, joissa talolliset elivät. Luvulla on näillä perusteilla vahvasti kontekstoiva luonne. Yhteisöjen ja yksilöiden syvälinen tarkastelu kummassakin tutkimuspitäjässä on välttämätöntä vertailevan menetelmän vuoksi. Lisäksi luvun avulla saadaan muodostettua yhteisökäsitys, jonka varassa myöhempiä varallisuuteen, lainaamiseen ja luottamukseen liittyviä tulkintoja tehdään.

Kolmannessa käsittelyluvussa ”Varallisuus” tutkin talollisten tuloja ja menoja. Analysoin sekä elinkeinoja että niistä saatuja tuloja ja menoja, jotka vaihtelivat pakollisista veroista ja välttämättömästä kulutuksesta aina ylellisyyskulutukseen asti. Näiden jälkeen selvitän, missä määrin talolliset elivät yli varojensa tai miten paljon heillä jäi yli, ”säästöön”. Yli jäänyttä rahaa ja varallisuutta laitettiin melko harvoin kirstun pohjalle säästöön, useammin se näkyy irtaimena omaisuutena ja ylellisyytenä sekä annettuina lainoina. Vastaan luvussa myös siihen, kuinka yleistä velkaantuminen oli ja miten usein talollisilla oli mahdollisuus antaa lainaa muille.

Velkaa otettiin ja annettiin. Neljännessä luvussa ”Laina” tutkin perukirjoihin listattuja velkasuhteita. Selvitän, millaisia sopimuksia tehtiin, mistä asioista

sovittiin sekä miten usein velkasopimuksia tehtiin. Velkasopimukseen kuului monia seikkoja: mitä lainattiin, laadittiinko sopimuksesta velkakirja, tuliko velallisen hankkia takuumiehiä tai vakuuksia, lainasiko velkoja korkoa vastaan sekä mikä tässä tapauksessa oli korkoprosentti. Tässä luvussa saadaan jo paljon tietoa siitä, miten suuri osuus lainasopimuksista oli solmittu suullisesti, kuinka paljon pitäjissä vielä solmittiin luottamuslainoja ja missä määrin lainamarkkinoita voi pitää muodollisina kirjallisten velkasopimusten määrän perusteella.

Sopimukseen vaikuttivat monet tekijät ja 1800-luvun alun Suomessa ja Ruotsissa henkilökohtaisilla suhteilla oli vielä suuri merkitys. Taloudellinen vauraus vakuutti lainanantajaa, mutta etenkin pienemmissä, arkipäivän lainasopimuksissa luottamukselliset suhteet merkitsivät varallisuus- ja velkaantumistasoa enemmän. Viidennessä pääluvussa "Luottamus" selvitän, millaiset suhteet edelsivät talollisten lainasopimuksia. Kunkin lainan osapuolten väliset suhteet olivat ainutkertaiset, eikä kaikkia lainasuhteita voi tutkia syvällisesti, joten olen valinnut muutamia ryhmiä tarkemman analyysin kohteeksi. Tarkastelen lainasuhteita ylivelkaantuneiden, kauppahuoneiden ja seurakuntien, pitäjänpankkiireiksi tulkittavien talollisten, takausvelkojen, velkojen perimisen ja takaisinmaksun, tiedonhankinnan sekä luotottamisen paikallisuuden näkökulmista. Näillä eri näkökulmilla saadaan lopulta vastaus siihen, millaista luottamus oli, oliko se tärkeätä ja milloin luotettiin. Viimeisessä pääluvussa, "Johtopäätökset", nivon tutkimuksen keskeisimmät tutkimustulokset yhteen.

2 YHTEISÖ

Lainaaminen piti yllä yhteisöjä, vahvasti luottamusta sekä monipuolista taloudellisten mahdollisuuksien muotoja. Ihmiset olivat paitsi omien perheidensä, kotitalouksiensa ja kylä- ja pitäjäyhteisöjensä jäseniä, myös yksilöitä, joiden tuli toiminnassaan huomioida muut yksilöt ja yhteisön jäsenet. Varhaismodernin ajan luottosuhteet olivat riippuvaisia yhteisöstä, jossa niitä solmittiin, niiden normeista ja säännöistä, rakenteista ja vuorovaikutuksen tavoista, ihmisistä. Tutkimuspitäjien väestörakenteet olivat pääosin samankaltaiset, sillä Ruotsin vallan ajan seurauksena niiden hallinto oli järjestetty yhteneväisin tavoin. Tämän seurauksena yhteisölliset lähtökohdat olivat pitäjissä enemmän samanlaiset kuin erilaiset.

Sekä esivalta että yhteisön jäsenet kontrolloivat yhteisten normien ja sääntöjen noudattamista eri keinoin. Etelä-Pohjanmaalla 1700-luvun lopulta alkaen kasvanut henkirikollisuuden määrä asetti paineita kontrollille eri tavoin kuin Länsipohjassa, jossa yleiseen järjestykseen ei tarvinnut yhtä voimakkaasti puuttua. Väestörakenteiden, hallinto-organisaatioiden ja erilaisten normien selvitys tässä luvussa on vertailevan tutkimuksen kannalta keskeistä kontekstointia, mutta myös tutkimustulos, joka osoittaa alueellisten olosuhteiden muutosta ja pysyvyyttä vuoden 1809 jälkeen.

2.1 Väestömuutokset

Väestö kasvoi. Väkiluku nousi nykyisen Ruotsin alueella vuoden 1796 noin 2,3 miljoonasta yli 2,8 miljoonaan vuoteen 1830 mennessä. Suomessa samana aikana lisäystä tuli alle 800 000:sta yli 1,3 miljoonaan henkeen, joten Suomessa kasvu oli selkeästi nopeampaa kuin Ruotsissa. Tutkimusajankohdan aikana Länsi-

pohjan läänin²⁰² väestö kasvoi noin 33 000:sta (1805) lähes 50 000:n (1830), Vaasan läänissä puolestaan noin 130 000:sta (1805) 195 000:aan (1830). Väestötiheydeltään alueet olivat erilaisia. Länsipohjan läänissä asui (nykyisen) Ruotsin väestöstä vuonna 1830 noin 1,7 prosenttia, Vaasan läänissä samana vuonna noin 14 prosenttia suomalaisista.²⁰³ Väkiluvun näkökulmasta Länsipohja ei ollut niin merkittävää aluetta Ruotsille kuin Etelä-Pohjanmaa oli Suomelle.

Nordmalingin väestö kasvoi ajanjaksolla 1750–1805 vuosittain noin 2–3 prosenttia ja paikoitellen vauhti kiihtyi vuosina 1805–1850 paikoitellen jopa viiden prosentin vuosikasvuun asti. Väestönkasvu oli suurinta erityisesti vuonna 1815 itsenäistyneessä Bjurholmissa, jossa väestönlisäystä oli vuosittain viisi prosenttia. Väestönkasvu olikin näillä alueilla voimakkainta koko Norrlannissa. Nordmalingin vanhoissa kylissä (*odalbyar*) kasvu oli hitaampaa ja pysyi alle kahdessa prosentissa. Vaasan läänissä puolestaan väkiluku kaksinkertaistui ajalla 1815–1865, ja kasvuvauhti oli suurinta tuon ajan Suomessa. Muutoksen taustalla oli korkea syntyvyys ja alhainen kuolleisuus.²⁰⁴

Tutkimusajankohdan (1796–1830) aikana väestönkasvu ei hidastunut tai vähentynyt lukuun ottamatta Ilmajoella Suomen sodan vuosia 1808–1809 ja katuvoittoa 1810, sekä Nordmalingissa katuvoittoa 1800. Sota käytiin pääosin Suomen puolella, joten sotavuodet koettelivat väestöä pahemmin Suomessa kuin Pohjanlahden länsipuolen Ruotsissa. Eli F. Heckscher tosin epäilee, että oikeat kuolleisuusluvut ovat suurempia, sillä Ruotsissa ei merkitty kaikkia leireillä menehtyneitä kuolleiden luetteloihin.²⁰⁵ Tutkimuspitäjistä erityisesti Ilmajoella Suomen sodan aikainen kuolleisuus oli kovaa ja se kohdistui laajemmin eri ikäryhmiin kuin muina vuosina (Taulukko 1).

TAULUKKO 1 Ilmajoen ja Nordmalingin väestöt 1805–1830

	1805	1810	1815	1820	1825	1830
Ilmajoki	9962	9645	11174	12742	14949	16028
Nordmaling	2765	2885	3219	*	3799	4341

*Nordmalingista ei ole täytettyä vuoden 1820 väkilukutaulua. Nordmalingin vuosien 1815, 1825 ja 1830 väkilukuun on lisätty 1815 itsenäistyneen Bjurholmin väestö.

Lähteet: KaD, Isa, Väkilukutaulukot 1775–1852; RA, SVAR, Befolkningstatistiska tabeller, 1749–1843

Kummallakin seudulla väkiluku lähes tuplaantui. Viiden vuoden keskimääräinen väestönkasvuprosentti jaksolla 1810–1815 oli Ilmajoella 1,16 ja Nordmalingissa 1,12; jaksolla 1825–1839 Ilmajoella 1,07 ja Nordmalingissa 1,14. Poikkeuksista huolimatta väestönkasvu oli lähes yhtä suurta molemmissa pitäjissä, Ilmajoella se oli tosin suurempaa, sillä sen väestö kärsi voimakkaammin Suomen

²⁰² Nordmaling kuului vielä 1805 Ångermanlandin lääniin, mutta vuonna 1810 se siirrettiin Länsipohjan (*Västerbotten*) lääniin. Pitäjä sijaitsi näiden läänien rajamaalla, joten väkiluvun kehitys antaa yleisen kuvan koko seudun väestönkasvusta.

²⁰³ Historisk statistik för Sverige, 44–45, 50; Vattula 1983, 17–20.

²⁰⁴ Pitkänen 1980, 368, 377.

²⁰⁵ Historisk Statistik för Sverige; Heckscher 1949, 41, 49; Vattula 1983.

sodan seuraukset kuin Nordmaling. Nordmalingin väkilukuihin sisältyy siitä 1815 itsenäistyneen Bjurholmin väestö, sillä pelkästään Nordmalingin lukujen huomioiminen antaisi koko aikajakson muutoksesta vääristyneen kuvan. Bjurholmin alueen kylissä asui väestöä jo sen kuullessa Nordmalingiin, ja on luonnollista huomioda nuori pitäjä koko tutkimusjakson ajan mukana tarkastelussa.

Suomen sodan aikaiset ja sitä välittömästi seuranneet epidemiat koskettivat Ilmajoella erityisesti aikuisia. Pitäjässä oli ensimmäisenä sotavuonna 1808 korkea aikuisväestön kuolleisuus, sillä yli kolmesataa 16–60-vuotiasta menehtyi, ja vielä seuraavana vuonna kuolleita oli hieman yli parisataa. Aikuisväestön kuolleisuusluvut kasvoivat 12-kertaiseksi aiempiin vuosiin verrattuna. Myös Nordmalingissa aikuisväestön kuolleisuus kohosi, mutta se jäi silti suuren lapsikuolleisuuden varjoon.²⁰⁶ Ilmajoella Suomen sota iski pahiten työikäiseen väestöön ja talollisiin, mikä näkyy perunkirjoitusten määrässä: pitäjässä laadittiin vuonna 1809 peräti 125 perukirjaa²⁰⁷, kun sotaa edeltävänä ja seuraavina vuosina niitä laadittiin vuosittain 20–50. Nordmalingista on myös säilynyt kaksinkertainen määrä sota-ajan perukirjoja rauhan aikaan verrattuna.²⁰⁸ Tämä osoittaa sen, että perukirjoja laadittiin, vaikka ajat olisivat olleet huonot, epidemiat vaihanneet ja kuolleisuus lisääntynyt.

Varhaismodernille ajalle oli tyypillistä korkea lapsikuolleisuus. 1800-luvun alussa se oli lähinnä imeväiskuolleisuutta eli alle yksivuotiaiden kuolleisuutta. Imeväisikäisiä ei sotavuosina lukumääräisesti kuollut vähemmän kuin edeltäneinä vuosina, mutta alle vuoden ikäisten suhteellinen osuus kaikista kuolleista väheni Ilmajoella vuonna 1808 kymmenesosaan aikuisväestön poikkeuksellisen suuren kuolleisuuden vuoksi. Muutos oli erityisen huomattava pitäjässä, jossa vuonna 1807 yli puolet kuolleista oli ollut imeväisikäisiä.²⁰⁹ Sotavuosina Nordmalinginkin imeväisikäisenä kuolleiden lasten osuus väheni kaikista kuolleista, mutta ei yhtä rajusti kuin Ilmajoella. Kuolleisuuden rakenne muuttui siellä vasta 1809, kun sota siirtyi Länsipohjan puolelle. Tosin sen vaikutus oli hieman tasaisempi kuin Ilmajoella. Tuolloin alle 15-vuotiaana kuolleiden osuus oli yhteensä noin 54 prosenttia, kun aiemmin se oli ollut 68. Sodan loputtua väestö alkoi kasvaa, sillä lapsia syntyi jälleen enemmän kuin ihmisiä kuoli.²¹⁰ Vaikka Suomen sodan vaikutukset väestöön olivat ankaria, niistä selvittiin suhteellisen nopeasti.

Maaseudulla väestö oli pääasiassa erilaista maataviljelevää, tilallista tai tilatonta väestöä. Näiden lisäksi maaseutupitäjiä asuttivat käsityöläiset sekä kirjjava säätyläisten joukko, joka koostui ennen muuta papistosta, eri virkamiehistä

²⁰⁶ Hemminki, Luttinen & Uotila 2010, 371, 375.

²⁰⁷ Perukirjoja saatettiin laatia enemmänkin, mutta ne eivät päätyneet tuomiokunnan tai seurakunnan arkistoihin. Perukirjojen määrät tutkimusajankohdan aikana ks. Liite 1.

²⁰⁸ Hemminki 2010, 385–386.

²⁰⁹ Tämä puolestaan selittyy Ilmajoen vuoden 1807 hinkuyskäepidemiolla, johon menehtyi peräti kolmasosa kaikista tuona vuonna kuolleista. Hinkuyskä tarttui pisaratartuntana, joten kanssakäymisen ja asumisen täytyi olla tiheätä. Infektioitaudeista ks. esim. Vuorinen 2002, 90–93.

²¹⁰ Haudattujen luettelosta puuttuu osa aivan pieninä kuolleista. Vrt. Jutikkala 1994, 103; Hemminki, Luttinen & Uotila 2010, 369–371, 375.

ja upseeristosta. Maataviljelevän väestön määrä oli molemmissa pitäjissä 1800-luvun alussa kasvussa. Jo lyhyt väkilukutaulujen tutkiminen osoittaa, että suhteellisesti eniten kasvava ryhmä tutkimuspitäjissä olivat itselliset, maata omistamaton työkykyinen aikuisväestö (Taulukko 2).

TAULUKKO 2 Maaseudun työkykyisten aikuisten miesten sosiaalista jakaamaa väkilukutaulujen mukaan pitäjien 20–60-vuotiaasta miesväestöstä

Väkilukutaulun mukainen ryhmä	Ilmajoki				Nordmaling ja Bjurholm			
	1805		1830		1805		1830	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Talonpojat omalla tilalla	511	24	644	20	299	49	341	40
Talonpojat muiden tilalla	17	8	40	1	17	3	20	2
Torpparit	590	27	1038	32	72	12	138	16
Uudisraivaajat*	9	4	2	0	3	0	32	4
Työkykyiset mäkitupalaiset	20	9	-	-	1	0	0	0
Työkykyiset itselliset	122	6	298	9	9	1	44	5

Huom: Taulukossa ei ole mukana kaikki ikäluokkaan kuuluvat miehet. Maaseudulla oli muutakin työikäistä miesväestöä kuten renkejä, sotilaita, käsityöläisiä, pappeja, keskiluokkaa. Osa väestöstä oli työkyvyttöntä, entisiä talonpoikia, torppareita, uudisraivaajia ja itsellisiä tai niin ikään tynnyttä, että väkilukutauluissa kuuluivat muihin sarakkeisiin. Heidän osuutensa kasvoi Ilmajoella tutkimusajankohdan aikana, Nordmalingissa hieman väheni.

* Vain uudet uudisraivaajat viimeisen viiden vuoden ajalta.

Lähteet: KaD, Isa, Väkilukutaulukot 1775–1852 (IIDf:2); RA, SVAR, Befolkningstatistiska tabeller, SE/HLA1010141/G I/1, 1749–1843

Kummassakin pitäjässä talollisten määrä oli 1800-luvun alussa laskussa, maanvuokraajien määrä sen sijaan oli hiljalleen kasvussa. Trendi ei ollut poikkeuksellinen tuon ajan Ruotsissa tai Suomessa.²¹¹ Sen sijaan Ilmajoen osalta näyttää erikoiselta uudisraivaajien määrän selkeä lasku, mikä ei selity edes muuttuneella väkilukutietojen keräämistavalla. Väkilukutauluihin laskettiin mukaan viimeisen viiden vuoden aikana uudisraivaajiksi ryhtyneet, joten yllä olevasta taulukosta puuttuu vuosina 1806–1824 uudisraivaajiksi ryhtyneet. Ilmajoella väkilukutauluun 1810 merkittiin kaksi uudisraivaajaa, yksi vuosina 1815 ja 1820, vuonna 1825 ei yhtäkään. Nordmalingissa uudisraivaajia merkittiin 1810 yhteensä kuusi, vuonna 1815 Nordmalingissa ja Bjurholmissa merkittiin yhteensä 12. Tämän jälkeen uudisraivaajien kasvu keskittyi Bjurholmiin, jossa 1820²¹² heitä merkittiin 12 ja 1825 vielä enemmän, 29.

Väestönkasvu ei vielä 1800-luvun alussa aiheuttanut ongelmia, sillä maataloutta koskeneet uudistukset vaativat työvoimaa.²¹³ Tilanne muuttui vähitellen, ja maattomuudesta tuli yleistävä ongelma 1800-luvun kuluessa sekä Suomessa että Ruotsissa. Kaikille lapsille ei aikuistuessa löytynyt enää talon, torpan

²¹¹ Gadd 2000, 195, 223; Magnusson 2000, 27.

²¹² Vuodelta 1820 ei ole väkilukutauluja Nordmalingista, joten uudisraivaajienkaan määrää ei voi tuota edeltävältä viideltä vuodelta ilmoittaa.

²¹³ Gadd kertoo myös keskustelusta, jota on käyty Ruotsissa koskien maattomien määrän kasvua 1800-luvulla. Gadd 2000, 229–230.

tai mökin paikkaa. Väestönkasvusta aiheutuneet ongelmat leimasivat etenkin 1800-luvun myöhempiä vuosisatoja. Maan riittämättömyys ja tilattomuuden paheneminen Etelä-Pohjanmaalla saivat aikaan siirtolaisuuden, ja toisaalta ongelmia kanavoitiin väkivaltaisuuteen.²¹⁴ Länsipohjassa ei tällaisia ongelmia syntynyt.

Suomen puolella kaikkein heikoimmassa asemassa olevien määrä kasvoi 1800-luvulla. Väestökriisiin ajautuvalla suomalaisella maaseudulla säätykierron suunta oli alaspäin, mikä omalta osaltaan vaikutti Etelä-Pohjanmaalla syntyneeseen puukkojunkerikautteen, jolloin henkirikollisuus kasvoi merkittävästi.²¹⁵ Sosiaalisen laskun kehitys ei kuitenkaan ollut suoraviivaista eikä samanai-kaista. Ruotsissa ruoan tuotanto oli kasvussa, joten kaikki tilattomat eivät voineet elää äärimmäisessä köyhyydessä, kuten Carl-Johan Gadd huomauttaa. Esimerkiksi suuri osa tilattomista saattoi Gaddin mukaan saada saman verran ravintoa 1870-luvulla kuin muutama sukupolvi aiemmin.²¹⁶

Sosiaalinen muutos sisälsi tilattomien määrän suhteellisen osuuden kasvun ja köyhien määrän lisääntymisen. Tätä muutosta on tutkittu molemmissa maissa erityisesti 1970-luvulla, ja Ruotsissa prosessia on kuvattu termillä ”proletarisoituminen”. Christer Winberg osoitti tilattomien määrän olleen seurausta talonpoikien lapsimäärän kasvusta ja heidän sosiaalisesta laskustaan tilattomiksi.²¹⁷ Suomessa tilattomien määrän lisääntymisestä seuranneen köyhtymisen kasvun ajoitetaan alkaneen 1830-luvulla, jolloin köyhyyden aiheuttamista ongelmista alettiin myös keskustella julkisesti. Tällöin aloitettiin työ, jonka seurauksena vuoden 1852 köyhäinhuoltoasetus valmistui.²¹⁸

Maata oli, ja periaatteessa siitä olisi pitänyt riittää myös tilattomille. Näin ei kuitenkaan käynyt, joten maan riittämättömyys ei selittynyt pelkällä väestönkasvulla. Muitakin syitä oli, kuten maan keskittyminen yhä harvempien käsiin. Talonpoikien velkaantuminen saattoi paikoitellen nousta huomattavasti, ja pakkomyynneissä maa siirtyi yleensä ennestään maataomistavan väestönosan haltuun. Erityisesti pienten tilojen talonpoikien velkaantuminen 1800-luvun kuluessa saattoi yhä useammin koitua varakkaampien talonpoikien hyödyksi. Velkaantumisen ja köyhtymisen prosessi oli kuitenkin hidas. Niille talollisille, joita tässä tutkimuksessa tutkin, sosiaalisen laskusuunnan murheet eivät vielä olleet niin ajankohtaisia kuin heidän jälkeläisilleen.²¹⁹

²¹⁴ Soininen 1974, 34, 47. Henkirikollisuuden määrä oli 1800-luvun Etelä-Pohjanmaalla selvästi korkeampaa kuin muualla Suomessa. Ylikangas 1976, 19, 34–39, 257–258, 265–267, 282–283.

²¹⁵ Lisäksi vuonna 1810 ruotuarmeijan lakkautus ja muunto vakanssiveroksi teki maaseudun ruotusotamiehistä ja rusthollien ratsumiehistä esimerkiksi päätoimisia torppansa viljelijöitä. Jutikkala 2003, 449–455; Niemelä 1990, 38–40. Puukkojunkerikaudesta ks. Ylikangas 1976, 256–257, 265.

²¹⁶ Gadd 2011, 142–143.

²¹⁷ Winberg 1975, 263–266; Ågren 1992, 34–36; Ks. myös Pipping 1940; Nygård 1985; Jutikkala 2003, 447–450, 455; Magnusson 2000, 28–30.

²¹⁸ Haatanen 1968, 54, 73; Pipping 1940.

²¹⁹ Ågren 1994, 26–36. Maanmyyminen kriisiaikoina on tuttu myös myöhemmiltä ajoilta, ks. esim. Majjala 2005.

2.2 Talolliset

Talollinen (tai tilallinen) oli tilanomistaja ja kokotilan viljelijä, joka viljeli omaa tai hallitsemaansa maata ja maksoi siitä veroa. Talollisilla oli myös vaikutusvaltaa, sillä he osallistuivat säätynsä kautta säätyvaltiopäiville sekä paikallishallinnon tapaamisiin. Tästä huolimatta talolliset eivät muodostaneet yhtenäistä ryhmää. Ensinnäkin he jakautuivat Ruotsissa ja Suomessa perintö-, kruunun- ja rälssitalollisiin. Perintö- tai verotalolliset omistivat maansa ja maksoivat siitä kruunulle veroa. Kruununtalolliset puolestaan viljelivät kruunun maata, mutta heillä oli maahansa hallintaoikeus ja he maksoivat siitä kruunulle vuokraa, joka oli samaa suuruusluokkaa kuin perintötalollisten maksama vero. Rälssitalollisten viljelemä tila kuului yleensä aatelliselle, joille he maksoivat vuokraa.²²⁰ Erot näiden ryhmien sisällä saattoivat olla mittavat esimerkiksi omistetun maan määrän ja laadun suhteen.

Talollisen rajaaminen tiukasti on ollut tyypillistä Pohjoismaissa, kun esimerkiksi englantilaisella kielialueella sana "*peasant*" tarkoittaa maaseutuväestöä kokonaisuudessaan. Suomen kielen "talonpoika", "talollinen" ja ruotsin "*bonde*" viittaavat kotitalouteen, maahan ja pihaan (*gård*).²²¹ Talollinen on tässä mielessä ruotsalainen ja suomalainen erikoisuus, jonka vertaista ei muualta löydy. Suomessa ja Ruotsissakin talonpoika-käsite tarkoittaa laajempaa ihmisryhmää kuin talollinen. Talonpojalla voidaan viitata koko säätyyn, torppareihin ja itselisiinkin. Talollisella oli periaatteessa mahdollisuudet kartuttaa omaisuuttaan, toisin kuin feodalistisen perinteen Euroopassa, jossa talonpoika oli isäntänsä vallan alainen. Talolliseksi saattoi päätyä eri reittejä pitkin, joskin sosiaalisen nousun mahdollisuudet alkoivat 1800-luvun kuluessa hankaloitua muun muassa jaettavissa olevan maan vähenemisen vuoksi.

Ruotsin keskiaikaisissa maakuntalaeissa (*landskapslag*) talonpoika määriteltiin yhteiskunnan "normaaliksi" yksilöksi, "miehen" (*man*) synonyymiksi, olihan mies lähtökohtaisesti se toimija, johon laki kohdistettiin. Talonpoika oli tilansa isäntä. Magnus Eriksonin maanlaissa noin 1350-luvulla talonpoikien ryhmää eriteltiin jo suhteessa muihin, ja se asetettiin irtolaisten yläpuolelle ja aatelisten alapuolelle.²²²

Talollisten asema täsmentyi etenkin vuoden 1789 jälkeen, jolloin kuningas Kustaa III vahvisti Yhdistys- ja Vakuuskirjalla talollisten oikeuden perintömaahansa ja muutti perintötilallisten omistusoikeuden maahan melkein yhtä vahvaksi kuin rälssimaanomistajien. Samalla kruununtilallisten hallintaoikeutta parannettiin, ja he saivat eräänlaiset "perintövuokraajien" oikeudet. Samaan aikaan muitakin talonpojan asemaa vahvistavia asetuksia säädettiin, näistä

²²⁰ Esim. Ahlberger 2004, 27; Katajala 2006, 791–792.

²²¹ Peltonen 1992, 33–34; Henningsen 2006, 687–688; Gadd 2011, 122.

²²² Fornsvenska textbanken <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>, Samling af Sveriges Gamla Lagar (SSGL) Magnus Erikssons Landslag; Lindkvist 2009, 63–64.

merkittävimpanä mainittakoon parantuneet mahdollisuudet lunastaa kruunun-tila perintötilaksi.²²³

Suomessa ja Ruotsissa talollisen perheeseen syntyminen, avioituminen ja jossain määrin myös palvelussuhteeseen solmiminen oli etu. Talollistilan vaikutus ulottui toki perhettä ja vuosipalkollisia laajemmalle, sillä hyvinä vuosina myös kylän työkykyiset, tilattomat aikuiset saattoivat elää talolliselle tehdyillä tilapäisillä töillä. Lisäksi talolliset ylläpitivät pitäjän väestöä monin keinoin, esimerkiksi osallistumalla ruotuvaivaisten huoltoon. Talollisen menestyksestä hyötyi periaatteessa koko kylä- ja pitäjäyhteisö, kuten myös veroja keräävä kruunu. Myös lainan myöntäminen yhteisön jäsenille oli osa tätä kokonaisuutta.

Aikakauden epävarmoissa olosuhteissa talollisperheen elämä oli periaatteessa turvattua mutta työntäyteistä. Lasten tuli osallistua suunnilleen kymmenvuotiaasta alkaen aktiivisemmin perheyhteisön töihin, joiden vaativuus kasvoi iän myötä. Toisen palvelukseen piiksi tai rengiksi astuttiin aikaisintaan 11–12-vuotiaana, yleensä noin 15-vuotiaana. Täysivaltaisuus saavutettiin kahdenkymmenen vuoden nurkilla, ja avioliitto lopetti lapsuuden lopullisesti.²²⁴ Vanhuus saavutettiin kaikissa sosiaaliryhmissä noin 50–60-vuoden iässä.²²⁵ Aikuisuus ja työikäisyys sijoittuivat siis noin vuosien 20–60 välille. Tämä elämäntaihe on se, jolloin oltiin talollisia ja talollisten vaimoja, heitä, joita tutkimuksessa käytännössä tarkastelen.

Ennen 1800-luvulla alkanutta kasvavaa tilattomuuden ongelmaa palveluvuodet olivat talollisten tyttärille ja pojille hyvää valmistautumista tulevaisuuteen, sillä suuri osa heistä päätyi piika- ja renkivuosiensa jälkeen isännäksi tai emännäksi talonpoikaistilalle.²²⁶ Palvelusväki, piikat ja rengit, oli tilalla töissä joko yhden pestin ajan tai pidempään. Palveluspakon vuoksi nuoret hankkivat toisaalta arvokasta työkokemusta, toisaalta loivat tulevaisuuden kannalta tarpeellisia suhteita paikallisyhteisössä. Sen sijaan 1800-luvun ajan kasvavan väestön ja maan riittämättömyyden aiheuttamien paineiden vuoksi kaikki talollisten lapset eivät enää siirtyneet vanhempiansa jalanjäljissä tilanomistajiksi vaan kohtasivat alenevaa säätykiertoa.²²⁷

Perinteisesti tilan peri vanhin poika. Näin ei aina tapahtunut, ja vaihteleviakin perimiseen liittyviä käytäntöjä oli olemassa. Esimerkiksi pohjoisessa Ruotsissa ja etenkin Ångermanlandin läänissä (johon Nordmaling kuului vuoteen 1810 asti) oli poikien välinen arvonta tyypillistä, kuten Harnesk on osoittanut. Arvonnassa tilan voittanut poika ryhtyi tilan isännäksi ja talolliseksi, muut pojat päätyivät esimerkiksi rengeiksi tai torppareiksi.²²⁸ Toisaalta sitä, miten yleistä tämä perimiskäytäntö oli Nordmalingissa, ei voida kokonaan päätellä pitäjässä laadituista perukirjoista tai muistakaan alkuperäislähteistä. Nuorem-

²²³ Jutikkala 1958, 293–296.

²²⁴ Vilkuna 2010a, 23, 32–37.

²²⁵ Vilkuna 2010a, 45–46.

²²⁶ Harnesk 1990, 9, 25; Wilmi 1991.

²²⁷ Oakley 1990, 372–373. Palveluspakkoon läheisesti liittyvästä irtolaislainsäädännöstä ks. Nygård 1985.

²²⁸ Harnesk 1990, 26–30.

mat veljet – tai vävyt – saattoivat päätyä isännäksi isoveljien sijasta muistakin syistä kuin arvonnasta.

Maaseudun elämä perustui 1800-luvulla patriarkaaliseen, luterilaiseen huoneentaluoppiin ja siihen perustuvaan hierarkkisuuteen. Talon isä oli perheen hierarkiassa korkeimmalla, mutta kotitalouden etu oli myös isännän etu ja talollisen kotitaloudessa emännällä oli myös merkittävä rooli. Vaikka työt oli jaettu naisten ja miesten kesken, naiset saattoivat tehdä tarvittaessa miesten töitä, vaikka julkisiin virkoihin heillä ei ollut asiaa. Arjen lähin yhteisö, talollistila, vaikutti kaikissa toimissa ja vuorovaikutustilanteissa, sekä sen sisällä että ulkopuolella. Isännän asema, maine ja toiminta vaikuttivat myös ulkopuolisiin suhteisiin naapurustossa, kylässä, pitäjässä ja muissa yhteisöissä. Niin miesten kuin naistenkin taidot ja työvoima olivat tarpeen talonpoikaistiloilla, ja sen väki oli toisistaan riippuvaista hierarkioista huolimatta.²²⁹

Avioituminen talollisen tilan perivän isännän tai emännän kanssa antoi periaatteessa turvaa loppuelämäksi, mutta avioituminen ei tarkoittanut tilan omistusoikeuden siirtymistä puolisolle. Maanomistusoikeutta oli selvennetty vuoden 1734 lailla siten, että mikäli toinen aviopuolisoista oli perinyt pariskunnan haltuun tulleen tilan, ei toisella ollut siihen mitään omistusoikeutta. Jos tilan perinyt puoliso menehtyi ensin, tila siirtyi hänen lapsilleen tai heidän puuttuessa tämän sisarille, sillä maa haluttiin pitää suvussa. Sen sijaan avio-oikeuden piiriin kuului avioliiton aikana ostettu maa, johon molemmilla puolisoilla oli omistusoikeus. Mikäli leskivaimon perimä maa oli luovutettu avioliiton aikana pois, täytyi hänen todistaa asia ennen puolisonsa omaisuudenjakoa saadakseen luovutuksesta korvauksen.²³⁰

Omistusoikeutta seurattiin lain silmissä tarkasti ja oli määriteltävissä, kuka oikeastaan oli tilan omistaja, talollinen. Tästä huolimatta viranomaisten tekemät merkinnät eivät aina noudatelleet tarkasti lainmukaisuutta ja talollisia merkittiin asiakirjoihin monin tavoin. Ilmajoen ja Nordmalingin henkikirjoissa tilat ja torpat merkittiin kyllä yksitellen kantatilan mukaan, mutta niihin ei eroteltu, kumpi puoliso tilan oikeastaan omisti. Samalla tavalla papiston ylläpitämät rippikirjat hiljenevät talollisten yksityiskohtaisemmasta omistussuhteesta. Omistusoikeudesta kertovia lähteitä ovat tuomiokuntien käräjäpöytäkirjojen aineistot, sillä tilan omistussuhteiden muutokseen ja halkomiseen liittyvät asiat tuli käsitellä käräjillä. Ajankohtaisen ja varman näkökulman asiaan saa myös perukirjoista, joihin omistusoikeuden määrittely oli monien tahojen, erityisesti perimistä säätelevän lainkohdan, vuoksi tärkeätä tehdä oikein.²³¹

Omistusoikeuksiin liittyy kriittisiä kohtia, joten perukirjojakaan ei pidä tulkita kritiikittä, pelkkiä kiinteistöomistuksia seuraten. Perukirjamerkinnät saattoivat olla niukkoja eikä aina kirjattu, että kyse oli kokotilan omistuksesta. Lisäksi talollisten ohella kiinteistöjä omistivat esimerkiksi säätyläiset ja joskus

²²⁹ Karonen 2002, 10–22; Toivanen 2002, 129; Fiebranz 2002, 30; Rinta-Tassi 2003, 55.

²³⁰ Ågren 2009a, 89.

²³¹ Aviopuolisoiden omistusoikeutta selvitettiin perukirjoissa tarkasti etenkin silloin, kun toinen puoliso oli omilla rahoillaan lunastanut toisen perintötilan velattomaksi. Lain mukaan tilan omistusoikeus ei muuttunut tällöin mitenkään, joten perukirjassa oli tärkeä osoittaa toisen puolison omistusoikeus. Ågren 2009b, 248.

erilaisia rakennuksia (*huset*) merkittiin myös torpparien perukirjoihin. Perukirjoihin merkityt nimikkeet auttavat erityisesti epävarmoissa tapauksissa varmistamaan, mistä väestöryhmästä kulloinkin on kyse. Yleensä nimikkeen ja kiinteistöomistuksen perusteella selviää helposti omistusoikeus. Toisinaan olen saanut asiaan selvyyden perukirjan loppuosasta, jossa etenkin Nordmalingissa oli tapana määritellä omistusoikeus silloin, kun se ei kuulunut vainajalle. Tällöin kiinteistön osuus vähennettiin kokonaissummasta, enkä siksi ole laskenut tällaisia henkilöitä mukaan talollisten ryhmään.

Nimikkeitä tulkitessa täytyy noudattaa varovaisuutta monestakin syystä. Esimerkiksi avioitumista koskevissa vuoden 1734 lain pykälissä säädetään, että nainen saa aviossa miehensä säädyn.²³² Näin vaikkapa torpparin tyttärestä saattoi tulla talollisen vaimo. Omistusoikeuden siirtoa tämä ei välttämättä merkinnyt edellä sanotun mukaisesti. Käytännössä tällainen status ei riitä tämän tutkimuksen talolliseksi, sillä olen valinnut ryhmään ainoastaan niitä talollisia, joilla oli omistusoikeus kiinteistöön ja maahan. Nimikkeet ovat olleet ennen muuta tärkeä keino selvittää muiden kuin talollisten sosiaalisia ja ammatillisia viiteryymiä, ja sulkea heidät pois talollisten joukosta.

Tutkimuspitäjien perukirjojen laatijat ovat antaneet perukirjoissa talollisille samoja ja erilaisia nimikkeitä. Vaikka he ovat yleensä käyttäneet samaa kieltä, ruotsia, ovat alueelliset erot vaikuttaneet kielen muotoutumiseen ja käyttöön. Esimerkiksi "*danneman*" tarkoittaa talollista, mutta sillä kuvattiin ainoastaan nordmalingilaisia talollisia.²³³ Perinteiset "*talonpoika*" ja "*talonpojan vaimo*" eli "*bonde*" ja "*bondehustru*" ovat yhtä tunnettuja molemmin puolin Pohjanlahtea. Perukirjoissa näkyy myös patriarkaalin ajattelutapa. Ilmajoelta on perukirjoja, joissa perunkirjoitetun nimikkeeksi on kirjoitettu "*vårdinna*" (emäntä), "*gårdsvårdinna*", "*vården*" (isäntä) ja "*husbonde*" (isäntä). Tosin vain Ilmajoella talollisnaisia saatettiin nimittää emänniksi ja miehiä isänniksi edellä mainituin sanoin, eikä niitä ole Nordmalingissa annettu yhdellekään.²³⁴

Se talollisten ryhmä, jonka tähän tutkimukseen olen muodostanut, on lopulta vähemmistö kaikista maaseudulla eläneistä. Samalla näiden henkilöiden perukirjat ovat tässä tutkimuksessa pieni osa kaikista tuolloin perunkirjoitetuista. Perukirjoja tutkittavalta ajanjaksolta löytyy kaiken kaikkiaan Ilmajoelta 1097 ja Nordmalingista 616, talollisten perukirjojen osuus kaikista perukirjoista Ilmajoella on 20 prosenttia (197 perukirjaa) ja Nordmalingissa 32 prosenttia (176 perukirjaa). Talollisten perukirjoja on siis säilynyt arkistoissa suhteellisesti enemmän Nordmalingissa kuin Ilmajoella. Pitäjien perukirjoissa oli sekä perintö- että kruununtalollisten, mutta ei lainkaan rälssitalollisten perukirjoja. Maa-aatelin puuttuminen pitäjistä tekee vertailusta entistä mielekkäämmän.²³⁵

²³² Vuoden 1734 laki, Naimisen kaari, 9. luku.

²³³ Vrt. Lamberg 2001.

²³⁴ Lukuun ottamatta Sara Margreta Johansdotteria, jonka nimikkeeksi arviomiehet Jan Jansson ja Olof Jansson antoivat "*hustru till husbonde*", HLa, Nth, FII:4, 75 (1823).

²³⁵ Ks. esim. Jutikkala 1934, 483–486.

Olen lukenut talollisten ryhmään sekä miehiä että naisia.²³⁶ Ilmajoella talollisnaisten perukirjoja on 81 ja talollismiesten 134, lisäksi löytyy kolme talollispariskunnan perukirjaa. Nordmalingissa talollisnaisten perukirjoja on 88, miesten 106 ja yksi talollispariskunnan yhteinen. Naisten perukirjoja löytyy kummastakin pitäjästä, mutta Nordmalingista niitä on kaikista talollisten perukirjoista suhteellisesti useammin kuin Ilmajoelta. Naisten vähäisempi osuus perukirjoista kertoo siitä, että naiset elivät keskimäärin miehiä pidempään ja avioituivat uudelleen. Tällöin he kuolivat useammin vanhoina talollisen vaimoina, leskinä tai syytinkiläisinä kuin tilan omistavan talollisen vaimona.

Talollisten perukirja-aineisto on sukupuolten välillä hieman epätasapainossa, mutta käytännössä ero ei haittaa kahdesta syystä. Ensinnäkin ero ei ole niin suuri, että naisten osuus olisi marginaalinen. Ilmajoella naisten osuus kaikista talollisperukirjoista on 37 prosenttia ja Nordmalingissa 49 prosenttia. Toiseksi, suurikaan ero sukupuolten välillä ei poista sitä seikkaa, että perukirjat eivät tehneet merkittävää eroa aviopuolisoiden omaisuuksille. Vaikka kiinteistö saattoi olla toisen puolison omistuksessa ja henkilökohtaiset vaatteet olivat omia, leskenosan ja huomenlahjan jälkeen koko irtaimisto oli puolisojen yhteistä omaisuutta.

2.3 Pitäjien muu väestö

Talollisten luottosuhteita ja yhteisöjä tutkittaessa on tärkeä tietää, millaisia muut väestönosat olivat, sekä missä määrin ne olivat vertailtavilla alueilla samanlaisia ja erilaisia. Muuten ei voida tietää, millaisessa yhteisössä talolliset etsivät potentiaalisia lainan antajia tai millaisia velan pyytäjiä he saattoivat kohdata. Tässä alaluvussa käyn läpi pitäjien väestöjä ennen muuta perukirjojen perusteella. Ihan jokaista ihmistä ei tavoiteta perukirjojen kautta, koska kaikista ei tuota asiakirjaa laadittu tai sitä ei ole säilynyt arkistoissa. Tämän vuoksi täydennän perukirjoista saatavaa kuvaa väestöistä muun muassa väkilukutauluilla. Perukirjat laadittiin yleensä niistä, joilla oli jotain omaisuutta, jolloin he tästä näkökulmasta olivat sellaisia, jotka ainakin periaatteessa kykenivät osallistumaan lainamarkkinoille. Varallisuus loi sellaista sosiaalista pääomaa, joka vakuutti lainanantajan velallisen takaisinmaksukyvyistä. Tosin lainamarkkinoille saattoi osallistua esimerkiksi tekemällä velaksi pieniä töitä ja palveluksia, joten omaisuus ei ollut ehdoton edellytys lainasuhteiden solmimiselle.

Talolliset erottautuivat muusta maaseutuväestöstä muutenkin kuin omistamisen kautta. Aikalaisetkaan eivät laskeneet torppareita, mäkitupalaisia, piikoja tai renkejä talollisten sosiaaliryhmään kuuluviksi.²³⁷ Ero talollisten ja muiden välillä oli nähtävissä jo konkreettisesta kiinteästä ja irtaimesta omaisuudes-

²³⁶ Naisia ei 1800-lukua koskevissa tutkimuksissa ole silti aina huomioitu, ks. esim. Isacson 1979, 211. Isacson perustelee naisten rajaamista pois arkistoihin perustuvilla syillä. Isacsonin mukaan naisten sosiaalista statusta on hankala jäljittää niin tarkastelemistaan Byn pitäjän perukirjoista kuin kuolleiden luetteloistakin.

²³⁷ Katajala 2006, 791.

ta. Talollisella oli erilaista kiinteää ja irtainta omaisuutta säilyttääkseen elintasonsa ja ylläpitääkseen maatilaa, mutta myös statuksensa yhteisön silmissä. Ylläpidettävänäään talollisella oli yleensä muun muassa asuinrakennus, talli, karjasuoja, erilaisia varastorakennuksia sekä aidatut pellot.²³⁸

Väkilukutauluissa jaettiin ihmisiä monin eri tavoin, muun muassa säädyittäin. Niiden mukaan aatelisten ja papiston osuus väestöstä oli laskussa Ruotsissa, säätyläisiksi kutsutun keskiluokan osuus näistä ylimmistä ryhmistä sen sijaan oli kasvussa.²³⁹ Tutkimuspitäjien väkilukutaulujen säätyjaossa suurin osa väestöstä laskettiin koko tutkimusjakson ajan talonpoikiin.²⁴⁰ Kaarlo Wirilander huomauttaa tosin, että tiukasti määritellen vain pieni osa väestöstä kuului säätyihin, sen sijaan sosiaalisen ryhmittymisen näkökulmasta säätyihin kuului useampi. Sosiaalisesti talonpoikien säätyyn Wirilander tulkitsee kuuluneen talonpoikien ohella muun muassa torpparit, mäkitupalaiset, palvelusväen ja irtaimen työväen.²⁴¹ Väkilukutaulujen säätyjakoa ei siis talonpoikien osalta voida pitää siinä mielessä oikeana, että sitä kautta voisi päätellä maataomistavan talollisjoukon määrän ja verrata sitä tässä muodostettuun talollisryhmään.

Säätyjärjestelmä, jonka mukaan väestöä oli totuttu kauan jakamaan, menetti vähitellen merkitystään ja 1800-luvun alun Suomessa taulujen sarakkeita muutettiin niin, että niissä kiinnitettiin huomiota enemmän ammatissa ja eiammatissa toimimiseen.²⁴² Väkilukutaulut olivat puutteellisia, eikä niiden avulla sosiaaliryhmiin kuulumista voida tarkastella kuin korkeintaan ylimpien osien kohdalla. Jaottelussa ei päästy siihen tarkkuuteen, millä perukirjojen laatijat kirjasivat vainajia. Väkilukutaulut edustavat toki laajempaa otosta väestöstä kuin perukirjat, joita laadittiin lähinnä eri ryhmien vauraimmista henkilöistä, mutta perukirjojen etuna on niiden tarkkuus yksittäisen ihmisen kohdalla (Ks. Liite 1).²⁴³

Kaikkein köyhimpien perukirjat olivat harvinaisia, vaikka niitäkin tehtiin, esimerkiksi Ilmajoella ruotuvaivaisen Liisa Sigfridintyttären perinnöstä tammi-kuussa 1820.²⁴⁴ Myös ilmajokelaisten Siimon Juhanpojan, kylän vaivaisen ja Gabriel Kuntin perinnöistä tehtiin perukirjat heidän kuoltuaan.²⁴⁵ Nordmalin- gissa ei köyhäksi tai vaivaiseksi nimettyä perunkirjoitettu, tosin on muistettava, että köyhä saatettiin merkitä muillakin nimikkeillä. Perukirjoja ei kaikkien vainajien omaisuuksista tehty, mutta antavat ne silti hyvän kokonaiskuvan 1800-luvun alun väestöryhmistä. Kuvaa ei saa pitää täydellisenä, mutta se tavoittaa merkittävän osan, ja ennen muuta sen tarkkuus on hyvä.

Suuri osa väestöstä asui talonpoikaisella tilalla, mutta vain pieni osa oli talollinen. Talonpoikaisuus haluttiin silti liittää henkilön nimikkeeseen silloin, kun tämä oli tilan omistajan sukulainen, eikä hän ollut astunut mihinkään

²³⁸ Gadd 1983, 34–35.

²³⁹ Andreen 1958, 107–109.

²⁴⁰ KaD, Isa, Väkilukutaulukot 1775–1852 (IIDf:2); RA, SVAR, Befolkningstatistiska tabeller, SE/HLA1010141/G I/1, 1749–1843.

²⁴¹ Wirilander 1982, 18–22.

²⁴² Kilpi 1913, 24–25.

²⁴³ Ks. esim. Markkanen 1977, 40–44.

²⁴⁴ VMa, Isa, Perukirjat, Ijee:1, 6.3.1820.

²⁴⁵ VMa, Isa, Perukirjat, Ijee:1, 1809; KaD, Isa, Perukirjat, Ijee:1, 29.12.1818.

muuhun säätyyn. Tutkimuksessa rajattuun talollisten ryhmään ei tämän vuoksi ole valittu kaikkia talonpojan nimikkeellä perukirjoihin merkittyjä henkilöitä. Tästä ryhmästä käytän tästä lähtien yleisnimitystä ”talonpojat”, enkä silloin tarkoita varsinaista, maansa omistavaa talollisten ryhmää.²⁴⁶ Talonpoikien osuus perunkirjoitetuista oli merkittävä erityisesti Ilmajoella (Taulukko 3).

Edesmennyttä talonpoikaisväestöön kuulunutta henkilöä saatettiin kutsua esimerkiksi entiseksi talonpojaksi (*förra* tai *förra detta bonde*), vanhaksi talonpojaksi (*gamla bonde*) tai pelkästään talonpojaksi, vaikka hänen perukirjaansa ei olisi merkitty kiinteistöomistusta. Viimeksi mainituissa tapauksissa kiinteistön omistus oli jo aikaisemmin siirretty seuraavalle sukupolvelle. Usein oli kyse siitä, että edesmenneen talollisvaimon puolisoilla, leskellä, oli vielä omistusoikeus kiinteistönsä, mutta perunkirjoitetulla vaimolla ei ollut siihen edes naimaoikeutta. Tilanne oli joskus myös toisinpäin, talonpojalla ei välttämättä ollut tätä oikeutta vaimonsa talollistilaan. Olen lukenut tällaiset henkilöt kuuluvaksi talonpoikiin, ei talollisiin. Talonpoikien ryhmässä on mukana myös kaikki ne talollisen tyttäret ja pojat, vävyt sekä miniät, joilla ei ollut omistusoikeutta tilaan.

TAULUKKO 3 Ilmajoen ja Nordmalingin muu perunkirjoitettu väestö 1796–1830

	Ilmajoki		Nordmaling	
	N 882	N 421		
	lkm	%	lkm	%
Talonpojat	337	38	90	21
Torpparit	278	31	73	17
Itselliset	49	6	36	9
Palvelusväki	38	4	11	3
Sotaväki	37	4	11	3
Uudisrakentajat	30	3	23	5
Kirkonpalvelijat	17	2	17	4
Käsityöläiset	16	2	16	2
Lampuodit	14	2	7	2
Säätyläiset	12	1	21	5
Kalastajat	0	0	5	1
Muut	54	6	116	28

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiten 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön kärjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Perukirjojen perusteella ei voida suoraan päätellä kaikkien statusta ja asemaa yhteisössä, sillä kirjurin merkitsemä nimike saattoi puuttua kokonaan tai olla pelkkä ”*mannen*”. Etenkään Nordmalingissa nimikettä ei aina kirjoitettu tai se viittasi edesmenneen sukulaisuus- tai aviosuhteeseen (esim. vanha isä, *gamla*

²⁴⁶ Tutkimuskirjallisuuteen viitattaessa käytän sitä käsitettä, mitä kyseisessä tutkimuksessa on käytetty.

fader tai vaimo, *hustru*). Molemmissa pitäjissä oli jonkin verran myös ruukin työväkeä, jotka ovat tässä työssä sijoitettu ryhmään ”muu”, mikä nostaa erityisesti Nordmalingissa ryhmän osuuden korkeaksi. Eräällä tavalla tämä kuvastaa 1800-luvun alun jo muutoksessa olevaa maaseutuyhteisöä. Vanhat roolit ja asemat olivat vähitellen muuttumassa, eivätkä kaikki mahtuneet entisiin yhteiskuntaryhmiin. Toisaalta uusia nimityksiä ei vielä ollut, joita perunkirjoituksessa olisi osattu käyttää.

Hankaluutta perunkirjoitetun statuksen määrittelyssä luo se, että jotkut termit olivat yhteisiä useille väestöryhmille, niin talollisille kuin muillekin, erityisesti nimike ”*åboen*”. Se tarkoitti talossa asuvaa, ”asujaista” tai vuokratilijeliötä. Lisäksi termi saattoi olla liitettyä torppariin ja uudisrakentajaan, joten aina näin merkityt eivät olleet talollisia. Esimerkiksi elokuussa 1829 tapaturmaisesti hukkunut 29-vuotias Iisakki Jaakonpoika oli perukirjan mukaan ”*asuiainen*” Ala-Nikkolan talossa Kurikassa, mutta kiinteistön osalta asiakirjaan kirjoitettiin seuraavasti:

Tämä AlaNickolan 5/16 Osa manttalin perindo Taloon on jo ennen edesmennyt isändä Jonas Matinpoika ostanut hänen veliensä pojalta Anders Carleenpojalt, hänen jo edesmenneen vaimonsa kans, jonga tähdä kijndiä nyt Langee mainitun jooaan ai-noallen pojallan ia ei taita värderisä ylös ottaa.²⁴⁷

Tilan omistusoikeusjärjestely selkiytyy eri lähdetietoja yhdistelemällä, ja tapaus kuvastaa osuvasti omistuksen siirtymistä perintönä sekä siihen liittyviä elämänkulkuja. Iisakki Jaakonpoika oli tullut talon isännäksi naidessaan leski Helena Jaakontyttären kesällä 1825. Helena Jaakontytär oli nuorta Iisakki Jaakonpoikaa 18 vuotta vanhempi, eikä pari saanut omia lapsia. Vaimon ja tämän vuonna 1823 60-vuotiaana vesipöhön kuolleen ensimmäisen puolison, talollinen Joonas Matinpojan, kahdesta pojasta oli elokuussa 1829 hengissä enää Jaakko Joonaanpoika.²⁴⁸ Perintölain mukaan kiinteistö kuului Jaakko Joonaanpojalle, ei äidin uudelle puolisolle Iisakki Jaakonpojalle ja hänen le. ”*Asuiainen*” Iisakki Jaakonpoika oli ollut isäntä talossa, talonpoika, mutta omistusoikeus kiinteistöön oli edellisen isännän vielä alaikäisellä pojalla. Vuonna 1835 Jaakko Joonaanpoika merkittiin tilan isännäksi, Maria Mikontyttären puolisoiksi ja kahden pojan isäksi. Kahdesti leskeksi jäänyt Helena Jaakontytär puolestaan vietti tilalla vanhoja päiviään syytinkimuorina.²⁴⁹

Nimikkeiden perusteella vanhojen (etuliite *gamla*) ihmisten perukirjojen laatiminen oli Nordmalingissa erittäin vähäistä ja Ilmajoella yleistä. Nordmalingissa vain kahdelle vainajalle merkittiin perukirjaan etuliite vanha, kun taas Ilmajoella se merkittiin 205 kertaa. Tämän ei tietenkään tarvitse tarkoittaa sitä, että Nordmalingissa perukirjoja ei olisi laadittu vanhoista ihmisistä, heidät vaan merkittiin eri tavoin. Esimerkiksi etuliite entinen (*förra*) oli yleinen myös Nordmalingissa, jossa se merkittiin 37 kertaa, Ilmajoella suhteessa vähemmän, 36

²⁴⁷ VMa, Ket, E1a:8, 36 (1829).

²⁴⁸ KaD, KUa, rippikirja 1828–1834; SSHY, KUa, kuolleiden ja haudattujen luettelot 1777–1824.

²⁴⁹ KaD, KUa, rippikirja 1835–1841.

kertaa. Perukirjoissa esiintyi entisten talonpoikien ohella myös entisiä torppareita ja sotilaita.

Olen laskenut talonpoikien joukkoon tässä työssä myös syytinkiläiset.²⁵⁰ Syytinki liittyi yleensä tilan isäntäparin vaihdokseen, jossa vanha pari jäi eläkkeelle nuoren parin alkaessa vastata tilan hoidosta. Syytinkiläiset jatkoivat tavallisesti tilalla asumista ja nauttivat sovittua suuruista eläkettä. Syytingille saattoi jäädä muutkin kuin nuorenparin vanhemmat, kuten veljet tai siskot. Syytinkiläisjärjestelmä oli erityisen tyyppillinen tapa järjestää tilan periminen ja pysyminen suvussa Etelä-Pohjanmaalla, mutta raskaimmillaan se vähensi talollisten veronmaksukykyä.²⁵¹ Nordmalingissa syytinkiläisten perukirjoja ei laadittu lainkaan. Sen sijaan Ilmajoella syytinkiläisten perukirjoja laadittiin 29 kappaletta, joista 15 naisten ja 13 miesten perinnöistä. Yksi perukirja laadittiin syytinkiläispariskunnan omaisuudesta.

Etelä-Pohjanmaalla syytinkiläisille saatettiin antaa viljeltäväksi poikkeusmaata, mikä korvasi viljaeläkkeen. Esimerkiksi talollinen Jaakko Iso-Aro Kauhajoella allekirjoitti syyskuussa 1809 syytinkisopimuksen, jossa lupasi äidilleen, tämän puolisolle sekä veljelleen muun muassa viljeltäväksi peltoja, niittyjä sekä asuinrakennuksen ja liiterin.²⁵² Kiinteistöomistuksia ei merkitty yhdenkään syytinkiläisen perukirjaan.

Rälssimaata oli harvassa koko Etelä-Pohjanmaalla.²⁵³ Aatelisia oli seudulla hyvin vähän, eivätkä he olleet maa-aatelia, Nordmalingissa puolestaan aateliset puuttuivat kokonaan. Kauhajoella heitä merkittiin 1820 viisi ja 1830 yhdeksän henkeä. Aateliset olivat kapteeni Berndt Ludvig von Schantzin perhettä ja sukua, jota muutti kappeliseurakuntaan 1815.²⁵⁴ Ilmajoen Kirkonkylässä Seppälän talossa asui majuri Fredrik von Nummers perheineen, ja he olivat henkikirjojen mukaan aatelisia.²⁵⁵ Samaten Östermyran ruukilla oli henkikirjoihin merkitty herra ruukinpatruuna G.A. Wasastjerna aatelisena.²⁵⁶

Tutkimuspitäjissä säätyläisten osuus koko väestöstä oli erilainen. Säätyläisten osuus kasvoi Nordmalingissa selvästi tutkimusajankohdan aikana, Ilmajoella heidän määränsä oli pienempi ja laskusuunnassa. Toisaalta Ilmajoella papiston sekä muiden kirkonpalvelijoiden määrä kasvoi, Nordmalingissa väheni. Maata maaseudulla omistavaa porvaristoa ei Nordmalingissa ollut, Ilmajoella-kin vain häviävän pieni joukko. Nämä kaikki olivat yhteiskunnan ylempää ryhmää ja se näkyi yleensä varallisuudessa. Heiltä myös laadittiin perukirjoja.

Ilmajoella säätyläisiin laskettavia perukirjoja on 12, miehistä ja naisista molemmista kuusi. Nordmalingissa tällaisia perukirjoja laadittiin 21, joista 13 miehistä ja kahdeksan naisista. Toisaalta säätyläisyys tai kruunun virka ei automaattisesti tuonut mukanaan omaisuutta ja vakavaraisuutta. Nordmalingissa maaliskuussa 1824 menehtynyt komissaari ja nimismies Nils Unesson oli pääl-

²⁵⁰ Syytinkiläisistä ks. Charpentier 1896.

²⁵¹ Jutikkala 1958, 320–328.

²⁵² Alanen 1953, 47–49; Ruismäki 1987, 301–303; Rinta-Tassi 2003, 56–57.

²⁵³ Rantanen 1997, 29.

²⁵⁴ Ruismäki 1987, 435.

²⁵⁵ KaD, Vlh, Henkirjat 1820–1820, Ilmajoki.

²⁵⁶ KaD, Vlh, Henkirjat 1820–1820, Ilmajoki.

lepäin vauras mies: perukirjaan merkittiin peräti kaksi kiinteistöä, kalastusoi-
keus Lögdeå-joella yhteensä 1000 pankinriksillä ja irtainta lähes samasta arvosta,
mutta silti kaikkien 63 velan ja pakollisten maksujen yhteissumma ylitti
brutto-omaisuuden arvon. Kulta- ja hopeaesineitä omistanut ja muutaman pie-
nen saatavan virkamies oli auttamatta ylivelkaantunut. Arviomiehet ja perukir-
jan kirjoittajat Anders Daniel Sellin ja Eric Lindström allekirjoittivat tavanomai-
sin fraasein asiakirjan leski Catharina Elisabeth Unessonin ensin vakuutettua,
että oli ilmoittanut miehensä omaisuuden sellaisena kuin se kuolinhetkellä oli.
Ylivelkaantumiseen, varojen yli elämiseen, ei viitattu mitenkään, vaikka se oli
läpinäkyvää.²⁵⁷

Yhden väestökokonaisuuden pitäjissä muodostivat papisto ja muu seura-
kunnan henkilöstö, kuten apulaispapit, väliajan ja armovuoden saarnaajat, luk-
karit ja suntiot. Papistoa 1700-luvun Suomessa tutkinut Gunnar Suolahti ha-
vaitti papiston välillä merkittäviä varallisuuseroja. Kappalais- ja apulaispapit
olivat tyypillisesti köyhempiä kuin kirkkoherrat ja heidän elämäntyyliinsä olivat
talonpoikien kaltaisia. Sen sijaan kirkkoherrat saattoivat yltää huomattaviin
varallisuustasoihin. Tietyt pappissuvut saattoivat kasvattaa omaisuuttaan mer-
kittävästi avioliitoilla sekä antamalla velkaa kiinnityksiä ja korkoa vastaan.²⁵⁸
Lainaa antoivat yleensä vauraammat papit ja kirkkoherrat. Toisaalta varatto-
mammat papit olivat itse usein velkaantuneita. Omalla toiminnallaan he antoi-
vat seurakuntalaisille esimerkkiä lainaamisen käytännöistä.²⁵⁹

Ilmajoella neljä perukirjaa laadittiin lukkarin, kolme kirkkoherran, kolme
kappalaisen ja yksi suntion perinnöistä. Kuusi perukirjoista puolestaan oli seu-
rakunnan palveluksessa olleen miehen vaimon, tyttären tai lesken kuolinpesistä
laadittuja. Nordmalingissa tällaisia perukirjoja tehtiin huomattavasti enemmän,
17 kappaletta. Näistä seitsemän oli naisten, rouvien ja leskien perinnöistä ja
kymmenen miesten, joista oli kaksi lukkaria, kaksi apulaiskirkkoherraa, kolme
suntiota, yksi pappi, urkuri ja kirkonisäntä.

Molemmissa pitäjissä kuoli suntion vaimo 1800-luvun vaihteessa. Ilmajo-
ella Jalasjärven seurakunnassa Susanna Eliaantytär Yli-Jokipii menehtyi
28.1.1799 ja Nordmalingissa Catharina Kröger 23.8.1800. Molempien perinnöt
arvioitiin perunkirjoituksessa velkakirjarikseinä (*riksdaler riksgälds*), ja niiden
vertailu osoittaa, että vaimojen varallisuus oli osittain samanlaista, vaikka tiet-
tyjä eroavaisuuksia oli. Susanna Yli-Jokipiin 46,40,00 riksin²⁶⁰ omaisuuteen ei
kuulunut mitään saatavia tai velkoja, joten siitä vähennettiin vain pakolliset
maksut. Catharina Krögerin omaisuus sen sijaan oli suurempi, 97,36,08 riksiä, ja
siihen sisältyi muun muassa 18 riksin edestä rakennuksia. Hänen perukirjaansa
merkittiin myös yhdeksän maksettavaa velkaa noin 19 riksin arvosta. Velat oli-

²⁵⁷ HLa, Nth, FII:4, 195 (1828).

²⁵⁸ Suolahti 1915; Ruismäki 1987, 342, 344–345, 620; Lundkvist 1962, 241.

²⁵⁹ Suolahti 1915.

²⁶⁰ Yksi ruotsalainen riksi jakautui 48 killinkiin. Yksi killinki jakautui puolestaan 12
runstykkiin, minkä vuoksi rikseissä ilmaistut arvot ilmoitetaan kolmilukuisena. Ra-
hayksiköistä kerron lisää alaluvussa 3.1 Raha.

vat suhteellisen pieniä, ja velkojina olivat uumajalaisen kauppiaan Erik Forssellin ja patruunoiden Åbergin ja Grahnin ohella nordmalingilaiset talonpojat.²⁶¹

Hieman myöhemmin, vuonna 1802, menehtyi Nordmalingissa urkurin vaimo Catharina Järner. Perukirjaan arvioitiin Järnerin omaisuudeksi reilut 81 velkakirjariksiä. Maksettavien velkojen ohella hänellä oli yksi yhden riksin suuruinen saatava velka suutari Wediniltä. Maksettavien osuus oli suurempi: lähes 42 riksiä kuudelta eri velkojalta.²⁶² Urkurin ja suntion vaimojen omaisuuksissa tai velkaantumisessa ei ollut suurta eroa Nordmalingissa, ja nämä yksittäisten vaimojen väliset erot ovat ennemminkin tapauskohtaisia. Vertailu osoittaa silti, että näissä ryhmissä elettiin suurin piirtein samanlaisten taloudellisten ehtojen rajoissa.

Kirkkoherran omaisuus oli suntion tai urkurin vaimon omaisuutta suurempi. Ilmajoen kirkkoherran Salomon Hanneliuksen kuollessa 1796 hänen omaisuudekseen laskettiin yli 1080 pankinriksiä. Miehen velkojen suuruus oli tosin niin suuri, että se lähes ylitti brutto-omaisuuden summan. Hanneliuksen jäämistön netto-omaisuuden arvoksi jäi noin 145 riksiä.²⁶³ Jos sovelletaan vuonna 1803 säädettyä suhdetta, jolla yhdellä pankinriksillä sai 1,5 velkakirjariksiä, tarkoittaa se sitä, että kirkkoherran suurimmaksi osaksi velkainen netto-omaisuus oli 217 velkakirjariksiä, noin viisinkertainen saman pitäjän suntion vaimon omaisuuteen verrattuna. Kirkkoherran oli asemansa vuoksi helppo saada velkaa, lisäksi hänellä oli verotusoikeus, mikä saattoi näkyä hänen saatavinaan. Ylimääräistä rahaa kirkkoherra tarvitsi ylläpitääkseen säätynsä mukais-ta elämää seurakuntalaisten, pitäjän säätyläisten ja muun papiston silmissä.

Maaseudun käsityöläiset olivat joko virallisia tai epävirallisia käsityöläisiä, sillä pitäjän- tai kylän käsityöläisten ohella käsityöläisten tehtäviä saattoivat hoitaa myös henkilöt, jotka maanomistuksen luonteen vuoksi katsottiin talollisiksi tai torppareiksi. Rajan vetäminen käsityöläisten ja torpparien välille on haasteellista, sillä toimien yhdistäminen oli yleistä.²⁶⁴ Täten erityisesti käsityöläisten perukirjojen määrää ei tule ottaa ehdottomana. Jaottelu vaatisi tarkempaa tutkimusta ja määrittelyä, mikä ei tässä ole tarpeen. Tässä tutkimuksessa tulkitsen käsityöläisiksi ne, joille perukirjassa on annettu käsityönimike, ja joilla ei perukirjan mukaan ollut omistuksessaan talollisen tilaa. Käsityöläisillä ei ollut 1800-luvun alun Ilmajoella yleensä maata hallussaan, mutta Osmo Rinta-Tassin mukaan käsityöläiset olivat samalla tavallisesti mäkitupalaisia. Virallisten käsityöläisten määrä ei päässyt Ilmajoella kasvamaan suureksi epävirallisten käsityöläisten suuren määrän vuoksi.²⁶⁵

Tavallista oli, että talonpoikaistiloilla nikkaroitiin, kudottiin ja kehrättiin omiin tarpeisiin. Joillekin perheille käsityöiden teko oli merkittävä lisäelinkeino

²⁶¹ VMa EPt E1a:1, 210 (1799); HLa, Nth, FII:2, 12 (1801).

²⁶² HLa, Nth, FII:2, 17 (1802).

²⁶³ VMa EPt E1a:1, 146; vrt. Virrankoski 2004.

²⁶⁴ Gadd 1991, 21, 58, 101, 311–314; Ranta 1978, 254–256; Uotila 2014. Kaksi torpparia merkittiin ilmajoella myös käsityöläisiksi, Israel Iisakinpoika sepäksi ja Jaakko Jaakonpoika puusepäksi. Olen määrittellyt heidät tässä torpparien ryhmään kuuluneiksi, vaikka heidät olisi voinut lukea myös käsityöläisiksi. VMa EPt E1a:1, 389 (1803); VMa Ket E1a:5, 8 (1818).

²⁶⁵ Alanen 1953, 51–52; Rinta-Tassi 2003, 59; Karonen 2008, 372.

ja kriisien sattuessa selviytymiskeino.²⁶⁶ Ilmajoella esimerkiksi kelloseppä Jaakko Ala-Könni (1774–1830) oli virallisesti Könnin perintötilan talollinen, mutta ansaitsi ja hankki mainetta ja varallisuutta ensisijaisesti kelloillaan.²⁶⁷ Nordmalingissa mestariseppä Olof Hällman oli samalla talollinen.²⁶⁸ Könnin ja Hällmanin toisistaan merkittävällä tavalla poikkeavaan toimintaan yhteisöissä palataan myöhemmin pitäjänpankkiireita tutkivassa alaluvussa.

Nordmalingissa käsityöläisten perukirjoja tehtiin kymmenen kappaletta, joista yksi suutarin, suutarin vaimon, suutarin lesken, kaksi räätälin, kaksi räätälin vaimon, yksi räätälin lesken, säämiskänahkurin sekä puusepän joka oli myös palovahti. Näistä viidelle oli merkitty perukirjaan rakennuksia noin 16–40 pankinriksin arvosta. Heistä kellään ei ollut velkoja yli oman varallisuuden, mutta maksettavia velkoja oli kuudella ja saatavia kolmella. Ilmajoen perukirjoissa oli 16 käsityöläisen perukirjaa, joista kolme oli räätälin ja kaksi räätälin vaimon, kaksi suutarin, yksi suutarin oppipojan, kisällimestarin, mestariseppän, kolmen muun sepän, yhden kellosepän, nahkurin ja kirjansitojan lesken.

Ilmajoella oli kaksi ylivelkaantunutta käsityöläistä: kisällimestari Kustaa Asplund ja suutarin oppipoika Henrik Juhonpoika Brask. Oppipojan perukirja oli lyhyt, ja se sisälsi irtainta vain noin viiden pankinriksin arvosta. Asplundilla irtainta oli 67 paperiruplalla, mutta hänen lähes 164 ruplan velkataakka Östermyran rautaruukille ylitti omaisuuden arvon reilusti.²⁶⁹ Toisaalta velkaantuminen ei heikentänyt kaikkien käsityöläisten asemaa vaan oli osa taloudellista toimintaa. Nahkuri Iisakki Fristadiuksen perunkirjoituksessa 1821 hänen omaisuuden arvoksi saatiin peräti 1535 velkakirjariksiä, eikä velkojenkaan summa, 218 riksiä, sitä juuri alentanut. Fristadiuksella oli myös saatavia noin 800 rixin edestä 19:ltä eri henkilöltä. Ilmajoen kirkonkylässä Kauppilan tilan nahkurin torpassa elänyt 61-vuotias mies kohtasi loppunsa jouduttuaan ryöstömurhan (näin kirkkoherra Frosterus ainakin epäili) uhriksi naapuritalo Seppälän ja kirkon välisellä tiellä.²⁷⁰

Armeija ja sotilaat näkyivät pitäjässä muulloinkin kuin sota-aikana edestakaisin vaeltavana, paikallisen rahvaan elämää rasittavana joukkona, jota se oli Suomen sodan aikana. Ruotusotilaat asuivat pitäjissä torpissaan, joiden viljelyyn he rauhan aikoina keskittyivät. Ruotuarmeija lakkautettiin Suomessa vuonna 1810, jolloin sekä ylempi- että alempiarvoisen sotaväen tuli löytää uusi

²⁶⁶ Peterson 2006, 6. Ks. myös Virrankoski 1963.

²⁶⁷ Alanen 1953, 377.

²⁶⁸ HLa, Nth, FII:4, 241 (1830).

²⁶⁹ VMa Ket E1a:1, 123 (1805); VMa Ket E1a:5, 292 (1822); ks. myös Vilkuna 1996, 130–138.

²⁷⁰ Nahkurin omaisuus oli huomattava. Verrattuna esimerkiksi seuraavana vuonna perunkirjoitetun talollinen Jaakko Jaakonpoika Rinta-Krekolan omaisuuden arvioksi saatiin hieman yli tuhat velkakirjariksiä ennen velkoja, joiden määrä ylitti omaisuuden arvon. Ylivelkaantuneen talollisen kiinteistön arvo oli 650 velkakirjariksiä. VMa Ket E1a:5, 245 (1821); VMa Ket E1a:5, 296 (1822); SSHY, Isa, Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1800–1822.

paikkansa yhteisöissä. Osa sai pitää entisen tilansa tai torppansa, osan täytyi selviytyä muuten.²⁷¹

Sotilaista ja upseereista tehtiin Ilmajoella yhteensä 37 perukirjaa. Näistä 17 oli kuolinhetkenään armeijan palveluksessa olevia sotilaita, mutta joukossa olivat myös kapteeni ja yliluutnantti. Perukirja laadittiin myös kahdeksan sotilaan vaimon sekä entisten ja vanhojen sotilaiden jäämistöistä. Nordmalingin yhdestätoista armeijaan liitettävästä perukirjasta kaksi oli vaimon perukirjoja. Toinen näistä oli vänrikin, toinen pursi- tai merisotilaan vaimo. Suurin osa, kahdeksan kappaletta, näistä perukirjoista tehtiinkin pursi- tai merisotilaan perinnöstä, mikä on yksi, joskin suhteellisen merkityksetön osoitus vertailupitäjien sijaintien eroista. Pitäjässä laadittiin myös yksi perukirja vänrikin perinnöstä.

Edellä luetelluista ryhmistä huolimatta suurin osa maaseudulla eläneistä kuului päätoimisesti omaa tai vuokrattua maata viljelevään väestöön. Näiden määrä kasvoi väestön lisääntyessä, ja keinoja saada lisää viljelyskelpoista maata olivat esimerkiksi tilojen jakaminen, uudisraivaus ja uuden torpan rakentaminen. Uudisraivaus oli saanut uutta vauhtia kuningas Kustaa III:n säädöksellä vuonna 1770, jolla sallittiin uusien tilojen perustaminen pitäjien ja kylien yhteismaille. Käänteentekevä askel uudisraivauksen voimistamisessa oli vuoden 1775 isojakoasetus ja sitä täydentävä vuoden 1777 asetus.²⁷²

Nordmalingissa koettiin 1700-luvun lopulla suuri uudisraivauskausi, jota voi samalla pitää Bjurholmin itsenäisen pitäjän perustamisen alkutekijänä. Pitäjässä oli suuret metsät, jonne ahtaaksi käyneen rannikon lähellä asunut, kasvava väestö saattoi lähteä raivaamaan uusia talojaan. Uudisraivaukseen ei kuka tahansa voinut ryhtyä, sillä kaikki piti aloittaa tyhjästä ja toimeen tarttuneelta vaadittiin pääomaa. Raivaajille myönnettiin verovapausvuosia Nordmalingin vaikeimmilla viljeltävillä seudulla peräti 40 vuodeksi, vaikka tavallisemmin kyse oli 20 vuoden verovapaudesta. Tämän jälkeen uudisrakentaja lunasti tilan joko vero- tai kruununtalaksi.²⁷³ Uudistiloja ei haluttu kylämetsiin viemään siellä jo asuvien kyläläisten metsävaroja. Vuoden 1762 liikamaiden erotuksella jaettiin metsät ja maat kruunulle ja kylille, ja mittaustyö saatiin päätökseen 1789. Myöhempää 1800-luvun alun uudisraivausta säädeltiin vuosien 1805 metsäjärjestyksellä ja 1824 liikamaiden erotussäädöksellä.²⁷⁴

²⁷¹ Jutikkala 1958, 383. Ruotuarmeijan lakkauttamisesta oli se seuraus, että yksi potentiaalinen ammattivaihtoehto lakkautettiin. Niemelä 1990, 38–40, 156–168. Ruotuarmeija jäi Ruotsin puolella voimaan, ks. Erickson 1997.

²⁷² Kustaa III:n säädöksen jälkeen rakennettiin Ilmajoen, Isonkyrön ja Vähänkyrön väliselle kruunun yhteismaalle Kitinojan uudistila. Tila kasvoi ja se muuttui talollistilaksi vuosien aikana. Sotavuonna 1809 sieltä kuolivat sisarukset talollisvaimo Maria Juhantytär ja talollinen Salomon Juhannoika, ja heidän omaisuuksistaan laadittiin myös perukirjat. Kirkkoherran tietämys kitinojalaisten vainajien maanomistuksesta oli heikkoa. Hän merkitsi nämä vuosien 1788–1810 rippikirjoissa torpparin vaimoksi ja vanhan talonpojan pojaksi. Perukirjoissa Maria oli talollisen vaimo (kiinteä omaisuus kuului perintöön) ja Salomon talollinen (kiinteä omaisuus mukana). KaD, Nsa, Rippikirjat 1788–1810; VMa Ket E1a:2, 358 (1809); VMa Ket E1a:2, 361 (1809); Alanen 1948, 258–260; Jutikkala 1958, 246–252, 254–259. Ks. myös Lundkvist 1962, 228.

²⁷³ Lundkvist 1962, 214–219.

²⁷⁴ Lundkvist 1962, 222.

Nordmalingissa moni ryhtyi uudisraivaajaksi 1800-luvun alussa kovista haasteista huolimatta. Bjurholmissa uusien raivaajien viisivuositainen kasvu-tahti nousi tasaisesti vuoden 1815 seitsemästä uudisraivaajasta vuoden 1830 yli kolmeenkymmeneen (per viisi vuotta). Nordmalingin väkilukutauluihin ei merkitty enää vuonna 1825 yhtään uutta uudisraivaajaa, aikaisemminkin niiden määrät olivat noin viiden raivaajan luokkaa.

Nordmalingissa raivausaalto aiheutti uuden ja itsenäisen pitäjän muodostumisen. Ilmajoella 1700-luvun lopun raivausintoa jo toppuuteltiin, mutta myös siellä uudisraivaus oli tyypillisesti paikallista: suurin osa uudisraivaajien perukirjoista tehtiin kappeliseurakunnissa Jalasjärvellä ja Peräseinäjoella.²⁷⁵ Tilanne näkyy myös uudisraivaajien perukirjojen määriä vertaillessa. Ilmajoella niitä laadittiin yhteensä kolmekymmentä kappaletta. Näistä noin puolet, 16, oli uudistilan isännän, viisi emännän ja loput yhdeksän muiden perheenjäsenten perukirjoja. Nordmalingissa uudisraivaajien perukirjoja laadittiin 23 kappaletta, eli niitä oli suhteellisesti enemmän. Toisin kuin Ilmajoella, ylivoimaisesti suurin osa uudistilallisten perukirjoista Nordmalingissa laadittiin vaimojen jälkeen, 16 kappaletta. Yksi näistä oli tosin entisen uudistilallisen vaimon perukirja. Yksi perukirja tehtiin uudistilallispariskunnan omaisuudesta ja loput, kuusi perukirjaa uudistilojen isäntien jäämistöistä.

Nordmalingissa uudisraivaajien tila arvioitiin perunkirjoituksessa lähes aina, vain kolmessa perunkirjoituksessa kiinteistön arvoa ei laskettu mukaan koko omaisuuteen. Velkakirjarikseiksi yksinkertaisesti muuttamalla (1 pankinriksi = 1,5 velkakirjariksiä) nordmalingilaisten ja bjurholmilaisten uudistilojen arvot vaihtelivat suurella skaalalla, noin 50 riksistä 600:een. Eroihin vaikutti luonnollisesti se, miten paljon tilaa oli ehditty raivata ja rakentaa sekä tilan ikä. Vuonna 1808 pitäjässä laadittiin kahden uudisraivaajan vaimon perukirjat, 9.9.1808 Maria Christina Eriksdotterin ja 10.3.1808 Sifillia Olofsdotterin perukirja. Marian perukirjaan merkityn tilan arvo oli 250 velkakirjariksiä, Sifillian reilut sata riksiä. Perukirjoista ei selviä, millaisia eroja tiloilla oli. Molempiin perukirjoihin merkittiin yhtä paljon (16 kpl) velkoja, Sifillialle 132 pankinriksin ja Marialle noin sadan riksien arvosta.²⁷⁶ Velka oli myös uudisrakentajien väline investointeihin.

Ilmajoen uudisrakentajien perinnöistä kymmenen, peräti kolmannes, oli ylivelkaisia. Nordmalingissa niitä oli vähemmän: viisi eli noin viidennes. Ylivelkaantumisen yleisyys on voinut Ilmajoella johtua myös alemmista perukirjojen arviohinnoista. Kaikki piti aloittaa tyhjästä, eivätkä verohelpotuksetkaan auttaneet kun kaikesta oli pula - ainakin yleensä. Kaikki uudisraivaajana kuolleetkaan eivät olleet eläneet viimeisiä aikojaan kukkaronnyörejä kiristellen. Uudisraivaaja Erkki Simonpoika Perälän perunkirjoituksessa 1807 hänen uudistilansa arvoksi arvioitiin noin 148 pankinriksiä, joka oli suurin Ilmajoella uudistiloille annetuista arvioista. Erkki Perälä oli vakavarainen mies, sillä hänen yli

²⁷⁵ Alanen 1948, 259–260; Rinta-Tassi 2003, 21; Viita & Hirvonen 2008, 85.

²⁷⁶ HLa, Nth, FII:2, 81 (1808); HLa, Nth, FII:2, 85 (1808).

380 riksin suuruiseen omaisuuteensa ei sisällynyt velkoja, ja hänellä oli saata-
viakin melkein 70 riksin edestä.²⁷⁷

Ilmajoella Peräseinäjoen kappeliseurakunnan alueelle perustettiin huomattava määrä uusia tiloja. Peräseinäjoella laadittiin vuonna 1813 talollinen Jaakko Jaakonpoika Ylimyksen perukirja, jossa hänen omaisuutensa vakavaraisuusasteeksi laskettiin noin 50 prosenttia. Ylimyksen brutto-omaisuuden arvo oli yli 300 velkakirjariksiä, joka talollisryhmään verrattuna oli tuona aikana keskimääräistä alemmaa varallisuustasoa. Tila oli vasta viisi vuotta sitten merkitty uutena henkikirjoihin, joten mies ei ollut kauaa ehtinyt olla talollisena uudisraivausajan jälkeen. Kun puolet omaisuudesta oli vielä velkaista, ei tila ollut päässyt samalla tavalla vaurastumaan kuin vanhat kantatilat.²⁷⁸ Uudisraivaus oli pitkän aikavälin hanke, jossa omille jaloille päästiin vähitellen vuosien kuluessa. Kasvavan väestöpaineen seuduilla siihen ryhtyminen oli rationaalinen ratkaisu.

Suuri osa tutkimusajankohdan maaseutuväestöstä oli maanvuokraajia: torppareita, lampuoteja, mäkitupalaisia. Torpparit vuokrasivat osatilan torpankontrahdilla, saivat hoitaa tilaansa itsenäisesti sekä raivata uutta peltoa. Torppien perustamisen taustalla oli useita syitä. Niitä perustettiin esimerkiksi talollisten perinnönjaon yhteydessä, kun kokotilaa ei voitu rajoitusten vuoksi jakaa perillisten kesken.²⁷⁹ Yhtäältä torppia perustettiin työvoimatarpeen vuoksi, toisaalta maata vaille olevan väestön tarpeista. Avioitunut palkollispari saattoi esimerkiksi perustaa torpan sen tilallisen maille, jossa he olivat palvelleet.²⁸⁰

Torpparilaitos oli tutkimuspitäjistä enemmän Ilmajokea kuin Nordmalingia koskeva ilmiö. Ilmajoella oli 1800-luvun aikana kaikista tiloista eniten vuokraviljelmiä.²⁸¹ Kyse oli ennen muuta ”sukulaistorpparijärjestelmästä” kuten Alanen sitä Etelä-Pohjanmaalla kutsuu. Vielä 1700-luvun Etelä-Pohjanmaalla torppien perustamista olivat hidastaneet tilojen halkominen ja uudisraivaus mutta 1800-luvun alussa tilanne muuttui, ja torppia muodostettiin aikaisempaa useammin. Samaan aikaan uudisraivaus oli vähenemässä. Ilmajoen emäseurakunnassa torppia oli vuonna 1810 yhteensä 142 (90 prosenttia talojen määrästä) ja 1830 torppia oli jo 352 (yli 1,6 kertaa enemmän kuin taloja). Missään muussa maakunnan pitäjässä niitä ei ollut tuolloin yhtä paljon. Torpparit olivat seudulla keskeinen työvoima muun muassa Kyrönjoen perkausten sekä tervanpolton vuoksi.²⁸² Nordmalingissa torppien määrä oli pienempi, sillä vuonna 1805 torppia oli viidesosa talollistilojen määrästä. Osuus oli tosin kasvussa, sillä 1830 torppien osuus oli talollistiloista jo 40 prosenttia.²⁸³

Torppariksi ryhtyminen saattoi olla väylä sosiaaliselle nousulle esimerkiksi silloin, kun renki tai itsellinen sai haltuunsa torpan. Torppari saattoi olla

²⁷⁷ VMa Ket E1a:1, 395 (1807).

²⁷⁸ VMa Ket E1a:3, 201 (1813); Alanen 1948, 264–267.

²⁷⁹ Tähän liittyy myös alaluvussa 5.5 Takaisinmaksu ja periytyvät velat tutkimani Nahkaluoman tilan esimerkki.

²⁸⁰ Rasila 2003, 365–367; Karonen 2008, 371–372; Jutikkala 2003, 455.

²⁸¹ Ylikangas 1976, 261–265.

²⁸² Alanen 1953, 16–19; Ranta 1988, 923–924; Ruismäki 1987, 415; Rinta-Tassi 2003, 57–59.

²⁸³ RA, SVAR, Nka, Befolkningstatistiska tabeller 1805, 1830.

huomattavan varakas, jopa talollista rikkaampi.²⁸⁴ Esimerkiksi Jalasjärvellä 1803 Ala-Jokipiin torpparin vaimon Maria Matintyttären perunkirjoitettu netto-omaisuus (yli 186 velkakirjariksiä) ylitti samana vuonna Ilmajoen Röyskölän kylässä kuolleen talollinen Juho Juhonpoika Kuhnän netto-omaisuuden arvon (51 velkakirjariksiä). Kuhnän brutto-omaisuus (noin 194 velkakirjariksiä) oli vain hieman torpparin vaimon omaisuutta suurempi.²⁸⁵

Monen torpparin perukirjaan merkittiin irtaimen omaisuuden lisäksi rakennuksia ja niiden arvo huomioitiin perinnönjaossa. Yleensä torppareilla oli torppaan vain hallintaoikeus. Jalasjärven kappeliseurakunnassa asuneet Agneta Mikontytär ja Henrik Tuomaanpoika elivät Konimäen torpassa, joka kuului Kasarin talollistilaan. Kun Agneta menehtyi ja Henrik jäi leskeksi, kirjattiin perukirjaan toukokuussa 1818 kiinteistön luonteesta, että se kuului Kasarin talollistilan omistukseen, eikä sitä voinut arvioida torpparin perunkirjoituksessa:

Detta Konimäki torp under Kasari Hemman har enkligen Henric Thomasson enligt contractet i des listidet endast bebo och innehafva, hvarföre det i värde ej kan uptages.²⁸⁶

Ilmajoella yhteensä 278 torpparin perukirjasta suuri osa, 118, tehtiin torpparitalan isännistä ja lähes yhtä paljon emännistä, 99. Loput perukirjoista olivat leskien, lasten, vävyjen, miniöiden, entisten ja vanhojen torpan asukkaiden jäämistöistä. Nordmalingissa torpparien perukirjoja tehtiin suhteessa vähemmän kuin Ilmajoella, 73 kappaletta. Niistä 39 oli torpan isäntien ja 29 emäntien perinnöistä, kaksi lesken, yksi entisen torpparin ja yksi torpparipariskunnan perinnöistä.

Ilmajokelaisista torppareista 45 – siis noin 16 prosenttia kaikista torppareista – oli perukirjojen mukaan ylivelkaantuneita. Aiemmin käsiteltyihin uudisraivaajiin verrattuna torpparit ylivelkaantuivat harvemmin, mikä kertoo kahden eri ryhmän erilaisista lähtötilanteista ja tavoitteista. Uudisraivaajilla oli ehkä enemmän sellaista sosiaalista pääomaa, jonka turvin heille myönnettiin velkaa. Heillä myös oli ehkä enemmän rakennettavaa kuin torppareilla, mitä varten pääomia oli lainattava. Nordmalingissa torpparien velkapesiä oli kuusi kappaletta, noin kahdeksan prosentista kaikista.

Torppareiden ryhmä oli heterogeeninen. Ilmajoella esimerkiksi vuonna 1802 laadittiin neljän torppari-isännän perukirjat, joiden nettovarallisuus vaihteli noin 27–46 velkakirjariksin välillä yhden heistä ollessa ylivelkaantunut. Nordmalingissa samana vuonna arvioitiin torppari Nathanael Erssonin omaisuus ja summaksi saatiin vähennysten ja velkojen jälkeen noin 71 velkakirjariksiä.²⁸⁷ Vuonna 1815 Nordmalingissa laadittiin torppari Per Johanssonin perukirja, jossa netto-omaisuus oli lähes 160 pankinriksiä. Samana vuonna Ilmajoella kahden torpparin perinnöt arvioitiin pankinrikseissä, jolloin Matti Juhanpojan netto-omaisuuden arvoksi saatiin reilut 27 pankinriksiä. Torppari Iisakki Ju-

²⁸⁴ Alanen 1948, 293–295.

²⁸⁵ VMa EPt E1a:1, 416 (1803); VMa EPt E1a:1, 456 (1803).

²⁸⁶ VMa, Ket, E1a:5, 41 (1818).

²⁸⁷ VMa EPt E1a:1, 327 (1802); VMa EPt E1a:1, 333 (1802); VMa EPt E1a:1, 342 (1802); VMa EPt E1a:1, 350 (1802); HLa, Nth, FII:8, 24 (1802).

hanpojalla oli brutto-omaisuutta yli 70 pankinriksillä, mutta hän osoittautui ylivelkaantuneeksi velkojen ollessa yli 100 riksiä.²⁸⁸

Nordmalingissa torpparit olivat lähtökohtaisesti Ilmajoen torppareita vauraampia; erot olivat huomattavia eivätkä ne selity pelkästään erilaisella perunkirjoitusten arvioinneilla. Tämän osoittaa myös vuoden 1800 omaisuudenarvionnit, jolloin Ilmajoella yli neljästä sadasta torpparista peräti 95 prosenttia todettiin köyhäksi, ja vain 21 torpparille merkittiin irtainta omaisuutta. Nordmalingissa torppareita oli yhdeksän ja näistä kuudelle merkittiin irtainta omaisuutta. Tosin Ilmajoella niiden torpparien, jotka eivät olleet omaisuudenarvioijien mukaan köyhiä, omaisuuden arvo oli keskimäärin 80 velkakirjariksiä, kun taas Nordmalingissa se oli puolet siitä, 40 riksiä.

Varallisuuserot torpparien kesken olivat merkittäviä. Torppari Anders Nordberg oli poikkeuksellisen vauras koko länsipohjalaisen talonpoikaisyhteisön tasolla. Miehen kuollessa tammikuussa 1821 ja sitä pian seuranneessa perunkirjoituksessa netto-omaisuuden arvoksi laskettiin jopa 1624 pankinriksiä. Omaisuuteen kuului muun muassa 52 riksillä kulta- ja hopeaesineitä ja sadalla riksillä torpan rakennuksia. Torppari Nordbergilla oli käteistä rahaa yli 220 pankinriksin arvosta ja saatavia lähes 700 riksillä. Samanaikaisesti Nordbergilla itsellään oli maksamattomia velkoja, perintöosuuksia sekä muita maksuja yhteensä yli 376 riksin arvosta.²⁸⁹ Nordberg oli epäilemättä poikkeus sosiaaliryhmässään, mutta havainnollistaa sen, että maanvuokraajakin saattoi tilaisuuden tullen kerätä huomattavat määrät paitsi aineellista varallisuutta, myös aineetonta.

Lampuodit (perukirjoissa nimike *landbonde*) viljelivät vuokralaisina koko-tilaa esimerkiksi kartanon, virkatalon tai muun suurtilan manttaaliin liitettynä. Lampuodit saattoivat myös viljellä sellaisen talollisen tilaa, joka ei siihen itse kyennyt.²⁹⁰ Tämän vuoksi lampuotitilojen määrä ei voinut kasvaa äärettömäksi, ja samaan aikaan kun esimerkiksi torpparien määrä kasvoi, oli lampuotien määrä laskusuunnassa. Vuokran itsenäisestä tilastaan lampuodit maksoivat veroina ja päivätöinä. Lampuotien vuokraisännät olivat ennemmin kirjava kuin yhtenäinen ryhmä. Esimerkiksi filosofian kandidaatti Salomon Hanelles vuokrasi vuonna 1809 ostamansa Valkaman maat ja rakennukset lampuodille.²⁹¹ Ilmajoella laadittiin yhteensä 14 lampuodin perukirjaa, joista suurin osa (10) tehtiin miesten perinnöistä. Nordmalingissa lampuotien perukirjoja laadittiin seitsemän, mutta niistä vain yksi oli miehen perinnöstä, loput lampuotien vaimojen. Yksi näistä, syyskuussa 1829 menehtynyt Sara Olofsdotter, oli ollut naimisissa ruukin lampuodin kanssa.²⁹²

²⁸⁸ HLa, Nth, FII:3, 67 (1815); VMa, Isa, Perukirjat, Ijee:1 31.1.1815; VMa Ket E1a:4, 92 (1815).

²⁸⁹ HLa, Nth, FII:4, 5 (1821).

²⁹⁰ Vielä keskiaikaisissa laeissa lampuodit rinnastettiin helposti talonpoikiin, vaikka heidän omistussuhteensa tilaansa oli jo tuolloin erilainen. Soininen 1974, 31–32; Lindkvist 2009, 64–65.

²⁹¹ Valkama oli jo tätä ennen Peuralan tilan omistuksessa, mutta 1809 ne tulivat nimeomaan Salomonin omistukseen. KaD, Jsa, rippikirjat 1785–1802; VMa, Ket, E1a:5, 187 (1820); Rasila 2003, 368–370; Isacson 1979, 139.

²⁹² HLa, Nth, FII:4, 156 (1826).

Moni lampuوتي menehtyi ylivelkaantuneena, Ilmajoella viisi (35 prosenttia kaikista) ja Nordmalingissa kaksi (26 prosenttia). Vuonna 1817 kuolleen nordmalingilaisen lampuوتي Jon Svenssonin netto-omaisuuden arvoksi arvioitiin vajaa 80 pankinriksiä. Hänen brutto-omaisuus oli paljon isompi, mutta sitä verottivat perunkirjoituksessa listatut velat ja maksut jotka olivat melkein 140 riksiä. Svenssonilla oli yhdeksän eri velkaa maksettavanaan.²⁹³ Ilmajoen Jalasjärvellä vuonna 1830 kahden lampuოდin omaisuus todettiin perunkirjoituksessa ylivelkaantuneeksi. Sekä Matti Aaprahaminpoika Oja-Lammin että Jaakko Iisakinpoika Rinta-Majan irtain arvioitiin melko isoiksi (Matti Aaprahaminpojan brutto-omaisuus noin 250 ja Jaakko Iisakinpojan lähes 190 paperiruplaa). Molempien lampuोटien velkamäärät olivat irtaimen omaisuuden arvoa suuremmat, Matti Aaprahaminpojalla oli 14 velkaa ja Jaakko Iisakinpojalla peräti 23. Jaakko Iisakinpoika Rinta-Maja oli toisaalta verkostoitunut mies: hänellä oli myös saatavia seitsemän kappaletta, yli sadan ruplan arvosta.²⁹⁴

Maaseudun väestönkasvun aikoihin 1800-luvulla lisääntyi erityisesti mäkitupalaiden, itsellisten ja loisten, yleensä kaikista heikoimmassa asemassa olevien määrä.²⁹⁵ Mäkitupalaitos muodostettiin Ruotsin valtakunnassa 1762. Laitos yleistyi 1800-luvun läntisessä Suomessa, mutta vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä mäkitupia perustettiin voimakkaan torpparilaitoksen vuoksi vain harvakseltaan. Mäkitupalaisilla oli yleensä rakennuksen ja perunamaan kokoinen tonttimaa vuokrattuna tilan yhteydessä, mutta päätoimista maanviljelystä pienellä palstalla ei voinut harrastaa.²⁹⁶ Henkikirjoissa mäkitupalaisia voitiin toisinaan luokitella tutkimusajankohtana itsellisiksi tai torppareiksi, joten heidän löytäminen alkuperäislähteistä ei ole aina yksiselitteistä.²⁹⁷

Perukirjoissa mäkitupalaiset eivät esiinny suurena joukkona, heidän omaisuutensa ei yleensä ollut riittävän suuri perunkirjoituksen toimittamiseksi. Kyse oli verrattain köyhästä ryhmästä, joten heidän jäämistöistään ei yleensä tarvinnut tehdä perukirjaa. Ilmajoella laadittiin ainoastaan kaksi mäkitupalaisen perukirjaa, Nordmalingissa ei yhtään. Tammikuussa 1830 laadittu ”mäkitupan asuaimen vaimo” Hedvig Jaakontyttären perukirja on edellä mainittujen ennakko-oletuksien vastaisesti yllättävää luettavaa: mäkitupalaisen vaimo oli verrattain varakas. Tämä havainto yhtäältä puolustaa väitettä siitä, että perukirjoja laadittiin etenkin väestöryhmien varakkaimmista yksilöistä ja toisaalta havainnollistaa sitä, miten isoja varallisuuserot eri ryhmien sisällä saattoivat olla. Hedvig Jaakontyttären brutto-omaisuuden arvoksi laskettiin noin 236 paperiruplaa, josta vähennettiin kaksi velkaa ja asiaan kuuluvat pakolliset maksut, yhteensä noin 110 ruplaa.²⁹⁸ Mäkitupalaismies Erkki Mikonpoika Sikiön perun-

²⁹³ HLa, Nth, FII:3, 97 (1817).

²⁹⁴ VMa Ket E1a:8, 15 (1830); VMa Ket E1a:8, 25 (1830).

²⁹⁵ Jutikkala 2003, 449.

²⁹⁶ Rasila 2003, 368; Alanen 1953, 42.

²⁹⁷ Rinta-Tassi 2003, 59.

²⁹⁸ VMa Ket E1a:8, 7 (1830). Hedvig Jaakontyttären omaisuus oli esimerkiksi kaksi kertaa niin suuri, kuin samana vuonna perunkirjoitetun suutari Matti Matinpoika Uplanderin omaisuuden arvo. VMa Ket E1a:8, 5 (1830).

kirjoituksessa 1818 miehen omaisuus velkojen (noin 43 paperiruplaa) jälkeen arvioitiin jopa 90 paperiruplan arvoiseksi.²⁹⁹

Mäkitupalaiusten vähyyttä selittää osaltaan itsellisten (*inhyses*) perukirjojen suuri osuus molemmissa pitäjissä. Mäkitupalaiset luettiin osaksi itsellisiä, ja Länsipohjassa nimityksiä käytettiin toistensa synonyymeina.³⁰⁰ Olen erottanut ryhmät tässä erikseen perukirjamerkintöihin perustuen. Itsellisillä saattoi olla pieni mökki kuten mäkitupalaisilla, mutta muunlaisiinkin ratkaisuihin päädyttiin. Toisinaan itselliset saattoivat asua samassa paikassa kauemmin, mutta he saattoivat kulkea myös työn perässä. Itselliset olivat työkykyisiä. Vaikka itselliset olivat keskimääräisesti 1800-luvun lopulla esimerkiksi torppareita köyhempiä taloudellisesti, saattoivat heistäkin varakkaimmat saavuttaa torppareiden toimeentuloa.³⁰¹

Itsellisväestön perukirjoja laadittiin Ilmajoella 49, joista eniten itsellismiesten (28) ja toiseksi eniten itsellisten vaimojen (14) perukirjaa. Nordmalingissa itsellisväestön perukirjoja tehtiin suhteessa enemmän kuin Ilmajoella, 36 kappaletta. Näistä 19 laadittiin itsellismiehen, 16 itsellisen vaimon ja yksi itsellislesken perinnöistä.

Peräti 12 ilmajokelaista itsellistä osoittautui ylivelkaantuneeksi, Nordmalingissa kuusi, mikä on erikoista siitä näkökulmasta, että velkaa annettiin yleensä niille, jotka nähtiin kykeneväisiksi maksaa velkansa takaisin. Toisaalta kyse ei ollut sen suuruusluokan velkasummista kuin vaikkapa ylivelkaantuneiden talollisten kohdalla, joten velkojat eivät olleet ottaneet merkittävää riskiä itsellisille lainatessaan. Velallisille itselleen, itsellisille, pienistäkin veloista oli epäilemättä ollut apua. Sosiaalisesta pääomasta oli apua hierarkian joka tasolla.

Yhdellekään itselliselle ei merkitty perukirjoihin mitään kiinteää omaisuutta. Sen sijaan irtain omaisuus saattoi kasvattaa jäämistön arvon suureksi. Etenkin Nordmalingissa itsellisten varallisuuserot saattoivat perukirjojen mukaan olla suuret. Itsellisvaimon Maria Salmonsdotterin perunkirjoituksessa maaliskuussa 1823 tämän omaisuudeksi arvioitiin peräti 1954 pankinriksiä. 55-vuotiaalle itsellisnaiselle ja tämän puolisolle oli ehtinyt kerääntyä huomattavat määrät irtainta omaisuutta: neljä kultasormusta, hopeaesineitä, hevonen, kolme lehmää ja muuta karjaa. Viljavarastot olivat vuodenaikaan (maaliskuu) nähden hyvät ja käteistä rahaa oli yli 23 riksiä. Kaiken lisäksi itsellisparilla oli saatavia velkoja lähes 1280 rixin arvosta. Velallisia oli 21 henkeä ja yhtä lukuun ottamatta jokaisen velkaan kuului korko.³⁰²

Maria Salmonsdotterin tapaus osoittaa, että itselliset saattoivat olla poikkeuksellisen vauraita.³⁰³ Tämä, kuten moni aiempi esimerkki osoittaa, että yhtäkään 1800-luvun alun väestöryhmää ei tule tulkita hierarkian näkökulmasta automaattisesti vauraana tai köyhänä, katsoipa asiaa kumman tahansa pää-

²⁹⁹ VMa Ket E1a:5, 85 (1818).

³⁰⁰ Isaksson 1967, 325–326.

³⁰¹ Markkanen 1977, 129–132; Wilmi 2003, 233–236.

³⁰² HLa, Nth, FII:4, 67 (1823).

³⁰³ Sisä-Suomessa 1800-luvun lopulla oli erotettavissa itsellisistä kaksi varakkuustasoihtaan erilaista ryhmää, joista rikkaimmilla saattoi olla suhteellisen suuret summat käteistä, säästöjä tai saatavia. Markkanen 1977, 132.

oman muodon, aineellisen tai aineettoman varallisuuden näkökulmasta. Yleensä varallisuustasot riippuivat maanomistuksesta, maanvuokrauksesta tai erilaisista muista oikeuksista, mutta oli muitakin vaurastumista aiheuttavia tekijöitä. Tämän vuoksi esimerkiksi verotusasiakirjoista ei aina voida selvittää yksilöiden varallisuuden tasoa, joten perukirjat antavat todenmukaisemman kuvan yksilöiden tilanteista.

Erilaiset palkolliset muodostavat merkittävän osan 1800-luvun alun maa-seudun väestöstä.³⁰⁴ Tervatalouden vuoksi palvelusväestä renkien määrä Etelä-Pohjanmaalla oli suuri. Renkien tekemä työ tervahaudoilla oli välttämätöntä elinkeinon harjoittamiseksi, toisinaan tätä työvoimaa käytettiin tervanpoltossa perinteisen maatalouden kustannuksella.³⁰⁵ Vuonna 1805 koko Suur-Ilmajoen alueella oli 485 renkiä ja 148 piikaa. Tervakulttuuri menetti vähitellen merkitystään 1800-luvun alun Etelä-Pohjanmaalla, mutta renkien määrä ei vähentynyt, sillä entistä voimaperäisempi suoviljely tarvitsi tervanpoltosta vapautuvaa työvoimaa.³⁰⁶

Ilmajoella palvelusväen perukirjoja laadittiin yhteensä 38 kappaletta, lähes yhtä monta renkien (15) ja piikojen (16) perukirjaa. Renkien vaimojen perukirjoja laadittiin yhteensä seitsemän kappaletta. Joidenkin nimikettä tarkennettiin siviilisäädystä kertovalla termillä (*ogifta*), toisinaan jollain vainajan vanhuutta tai nuoruutta korostavalla termillä (*gamla, unga*). Piian varsinaisesta roolista kertoi kolme kertaa myös lisämääre "*tjänstepiga*", jolla tarkoitettiin palveluspiikaa. Nordmalingissa näitä perukirjoja laadittiin 11 kappaletta, viisi piian, kaksi rengin vaimon ja kaksi rengin perinnöistä.

Kalastus oli Nordmalingille tärkeä elinkeino sen sijainnin seurauksena. Ilmajoella kalastus ei kannattanut, joten vain Nordmalingissa laadittiin kolme kalastajan perukirjaa sekä yksi kalastajan vaimon. Kalastajista kukaan ei ollut ylivelkaantunut, heillä oli kiinteää omaisuutta ja irtainta niin paljon, että osan varallisuus oli samaa tasoa kuin talollisilla.

Molemmissa pitäjissä koko väestö oli osallisena lainasuhteiden verkostoissa, kuten yllä läpikäyty lyhyet kuvaukset eri väestöryhmistä osoittavat. Väestöryhmät olivat heterogeenisiä, vaikka periaatteessa samat mahdollisuudet ja rajoitteet koskivat kutakin tietyn ryhmän jäsentä. Myös omalla erityisosaamisella, suhteilla ja perinnöillä oli väliä. Väestöjen kirjavuus oli tyypillistä molemmille pitäjille: osapuolia, jotka saattoivat ryhtyä talollisten kanssa luottosuhteeseen, oli lukuisia, mutta heillä oli huomattavan vaihtelevat taustat ja mahdollisuudet kahden saman ryhmän edustajan voida olettaa olevan samankaltaisia ilman tarkempaa tutkimusta.

³⁰⁴ Palvelusväestä esimodernissa Ruotsissa etenkin Harnesk 1990; palkollisista Suomessa esim. Wilmi 1991; Wilmi 2003, 223–238; Jutikkala 2003, 450.

³⁰⁵ Ylikangas 1976, 270; Villstrand 2002, 67–72.

³⁰⁶ Alanen 1953, 56–57.

2.4 Kruunun ja kirkon kontrolloimat yhteisöt

Ilmajoen ja Nordmalingin väestöt koostuivat erilaisista yksilöistä, joilla oli erilainen sosiaalinen asema, ihmissuhteet, menneisyys, varallisuus ja velat.³⁰⁷ Sen sijaan paikallishallinto perustui samoihin lakeihin ja pääpiirteissään noudatti siten eri alueilla samaa kaavaa, mutta on selvittävä, oliko tutkimuspitäjien välillä kontekstiin ja lainaamismahdollisuuksiin merkittävästi vaikuttavia yhteisöllisiä ja hallinnollisia eroavaisuuksia.

Yhteisöt sitoivat sen jäseniä toisiinsa monin tavoin, ja itse kunkin asema perustui paitsi omaan statukseen ja henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, myös aktiiviseen osallistumiseen yhteisössä ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen muiden jäsenten kanssa. Esimerkiksi Jarkko Keskinen on väitöskirjassaan *Oma ja yhteinen etu* (2013) jakanut yhteisöjen muodostumista kahteen eri tapaan: yhteisöllistämiseen ja yhteisöllistymiseen. Ensin mainittu tarkoittaa ulkoisten tekijöiden, esimerkiksi lainsäädännön, vaikutusta ihmisten elämään. Jälkimmäinen puolestaan viittaa siihen, miten ihmiset itse pyrkivät ”aktiivisesti muodostamaan, ylläpitämään ja hyödyntämään erilaisia sosiaalisia kontakteja yhteisöjen sisällä”, Keskinen kirjoittaa ja jatkaa, että hänen tutkimissaan kauppiasyhteisöissä sosiaaliset kontaktit ja verkostot kanavoivat yksilöille valtaa sekä toimintaresursseja.³⁰⁸ Keskityn tässä ja seuraavassa alaluvussa kumpaankin yhteisön muodostumisen tapaan, joskin hieman enemmän yhteisöllistymiseen, koska ulkoisten tekijöiden kautta muodostuneet yhteisöt on helpommin havaittavissa. Näin muodostuneet yhteisöt luovat muun muassa erilaisia verkostoja, joina voidaan pitää myös tämän tutkimuksen keskiössä olevia luottosuhteita.

Paikallisyhteisön määritelmä on tunnustettu haastavaksi, ja sitä on usein määritelty maantieteellisesti tai sosiaalisesti enemmän tai vähemmän rajatuksi alueeksi. Sosiaalisesti paikallisyhteisö koostui alueella asuvista ihmisistä. Maantieteellisillä tekijöillä oli ainakin kolmenlainen merkitys paikallisyhteisöille, sillä ensinnä käräjien ja pitäjänkokousten toimivalta ulottui vain tiettyyn rajattuun alueeseen. Kruunu ja kirkko hallinnoivat väestöä edustajiensa kautta, mutta myös alueen alamaisilla on rajoitettua vaikutusvaltaa ja itsehallintoa. Paikallisyhteisöllä oli lain ja tavan mukaan oikeus osallistua itseään koskevaan paikalliseen päätöksentekoon. Toiseksi luonnonolosuhteet vaikuttivat suoraan elinkeinoihin ja väestön toimeentulomahdollisuuksiin. Kolmanneksi fyysiset mahdollisuudet liikkua, kohdata eri ihmisiä ja uusia mahdollisuuksia perustuivat omalta osaltaan maantieteeseen.³⁰⁹

Kruunun ja kirkon määrittämät virkamiesten, luottamusmiesten sekä alamaisten vastuut ja oikeudet määräytyivät alueellisten rajojen mukaan. Näitä hallinnollisia yksiköitä voi tulkita paikallisyhteisöinä.³¹⁰ Hallinnon perusteella määräytyneet paikallisyhteisöt eivät olleet muuttumattomia, vaan rajoja siirret-

³⁰⁷ Furuhaugen 1996, 34.

³⁰⁸ Keskinen 2012, 71–72, 337 kirjallisuusviitteineen. Yhteisöistä ks. Lehtonen 1990.

³⁰⁹ Aronsson 1992, 17–19; Furuhaugen 1996, 34; Tiscornia 1992, 9.

³¹⁰ Furuhaugen on laajentanut paikallisyhteisön kattamaan myös kihlakunnan alueen, sillä käräjät olivat paikallisyhteisöjen areena. Furuhaugen 1996, 34.

tiin, eivätkä eri perustein määräytyneet alueet aina noudatelleet yhteneväisiä rajalinjoja. Rajoja muutettiin aina valtioita myöden. Ruotsin ja Venäjän välistä rajaa siirrettiin Suomen sodan seurauksena 1809 länteen niin, että uusi raja jäi Tornionjoelle. Vuosisatainen valtioyhteys Pohjanlahden molemmin puolin päättyi. Nordmaling pysyi Ruotsissa, mutta Ilmajoesta tuli nyt osa Venäjän imperiumia, Suomen autonomista suuriruhtinaskuntaa. Max Engman on teoksessaan *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen* (2009) kuvannut osuvasti eri näkökulmista sitä, miten Ruotsin perintö eli kauan ja jossain määrin elää edelleen Suomessa. Alamaisten arkea valtiorajan siirtäminen ei muuttanut radikaalisti.³¹¹ Käytännön elämä jatkui entiseen malliin rajan molemmin puolin.

Osa Ilmajoen ja Nordmalingin asukkaista kuului paikallistasolla erilaisten uskonnollisten, verotuksellisten ja oikeudellisten rajojen vuoksi useampaan eri yhteisöön. Tietyllä alueella asuneet ihmiset kävivät eri seurakunnissa, maksoivat eri tahoille veronsa ja kävivät eri käräjillä riitojaan ratkomassa kuin toiset, muualla samassa pitäjässä tai seurakunnassa asuneet. Sekavilla hallinnollisilla rajoilla oli monenlaiset seuraukset – niin hyvässä kuin pahassa. Toisaalta muutokset lisäsivät väestön keskinäistä kanssakäymistä sekä kasvattivat tuttavapiiriä ja verkostoja. Vastaavasti muuttuvat rajat saattoivat haitata yhteistoimintakulttuurin kehittymistä ja vaikeuttaa käytännön asioiden hoitoa.³¹²

Nordmaling kuului vuosina 1796–1830 samannimiseen käräjäkuntaan, johon myös naapuripitäjä Grundsunda kuului vuodesta 1817 alkaen. Vuoteen 1820 käräjäkunta kuului *Norra Ångermanland* -tuomiokuntaan, sen jälkeen *Västerbottens södra* -tuomiokuntaan.³¹³ Läänitasolla pitävä kuului vuoteen 1810 asti Ångermanlandin lääniin, jonka jälkeen se siirrettiin Västerbottenin lääniin. Muutos oli seurausta samanaikaisesti uuden Norrbottenin läänin perustamisesta.³¹⁴

Käsityksellä siitä, mikä oli oma paikallisyhteisö, oli merkitystä. Vuonna 1813 Nordmalingin pitäjän kylien Ava, Rönnholm ja Öresund asukkaat esittivät siirtymistä Grundsundan (Nordmalingin naapuripitäjä ja -seurakunta etelässä) seurakunnasta Nordmalingin seurakuntaan. Hallinnollisesti kylät kuuluivat Nordmalingin pitäjään. Nordmalingin pitäjäyhteisö oli näiden kylien asukkaille houkuttelevampi, ja heillä oli sinne vahvemmat siteet. Tämä näkyi myös perukirjoissa. Kaikista tutkimusajankohdan aikana näissä kylissä laadittujen talollisten perukirjojen saatavista ja maksettavista veloista vähintään joka kolmas oli solmittu saman kylän sisällä, joka kolmas Nordmalingin tai Bjurholmin väestöjen ja joka kolmas muiden kanssa. Jälkimmäisiin kuului muun muassa Uumajan kauppahuoneiden luottosuhteet. Uumaja sijaitsi kylien näkökulmasta Nordmalingin takana, joten Nordmaling oli luonnollinen suunta näille kylille, ja yhteyksiä sinne haluttiin vahvistaa. Ehdotettu rajamuutos hyväksyttiin vasta vuosisadan puolivälissä. Strömsjönäs-niminen kylä puolestaan siirtyi Bjurholmin

³¹¹ Engman 2009. Rajamuutoksen (Uudenkaupungin rauha 1721, Turun rauha 1743) vaikutuksista valtionmuodostukseen ks. Rähä 2012.

³¹² Rinta-Tassi 2003, 14.

³¹³ Lundkvist 1962, 308.

³¹⁴ Isaksson 1967, 32.

seurakuntaan 1830. Seuraavan kerran rajoihin puututtiin 1842, Bjurholmin itsenäistymistä 1815 lukuun ottamatta.³¹⁵

Ilmajoki muodosti oman kärjäkunnan koko tutkimusajankohdan ajan ja vuodet 1804–1862 se oli osa Korsholman eteläistä tuomiokuntaa. Tätä ennen kärjäkunta oli kuulunut Etelä-Pohjanmaan tuomiokuntaan. Läänitasolla pitäjä kuului koko tutkimusjakson ajan vuonna 1776 perustettuun Vaasan lääniin.

Seurakuntien ja hallinnon rajat poikkesivat toisinaan myös Ilmajoella, sillä osa Kurikan kappeliseurakunnan rajoista ei noudattanut hallintorajoja. Koivistonkylän kolme taloa Iso-Koivisto, Keski-Koivisto ja Vähä-Koivisto kuuluivat Kurikan kappeliseurakuntaan, mutta kruunun hallinnossa ne olivat osa Ilmajoen Jouppilan kylää. Luovan kylä Kurikan eteläosassa puolestaan kuului Kurikan seurakuntaan ja kruunun hallinnossa Jalasjärveen. Vielä kolmannella suunnalla, Miedon kylässä Harjan, Sorvarin ja Toivakan talot olivat osa Kauhajoen kappeliseurakuntaa, mutta hallinnollisesti ne luettiin kuuluvaksi Kurikan Miettoon.³¹⁶

Ihmisten luottosuhteilla ei näytä olleen aina niin selkeitä suuntia Ilmajoen ja sen kappeliseurakuntien rajoilla kuin Nordmalingin esimerkki aiemmin osoitti. Miedon kylässä asunut talollinen Jaakko Herman Sorvari, jonka perunkirjoitus pidettiin toukokuussa 1807, oli velkaa 16 henkilölle, joista yhdeksän asui Kauhajoella, kaksi Kurikassa ja loput muualla.³¹⁷ Saman kylän talollisen vaimon Helena Mikontytär Yli-Harjan perukirjaan listatuista, maksettavista veloista oli saatu yhtä lukuun ottamatta kaikki yhdeksän Kauhajoen puolelta.³¹⁸ Koivistonkylässä talollinen Erkki Vähä-Koiviston velkasuhteet sen sijaan ylittivät seurakuntarajoja useammin: 21 maksettavasta velasta ainakin seitsemän oli solmittu ilmajokelaisen kanssa.³¹⁹ Selvyyttä Kurikan rajaeroavaisuuksiin saatiin maakirjantarkastuksessa vuonna 1830, jolloin Koiviston kolme taloa erotettiin Jouppilan kylästä ja liitettiin Kurikkaan. Lisäksi Luovan kylän talot siirrettiin Kurikkaan ja Miedon kylän kolme taloa Kauhajokeen.³²⁰

Toisella suunnalla Ilmajoen ja Lapuan rajalla sijainnut Alaseinäjoen kylä Östermyran rautaruukin kera kuului hallinnollisesti Ilmajoen pitäjään, mutta Nurmon kappeliseurakuntaan.³²¹ Paikallishistorialliset yksityiskohdat täytyy tuntea voidakseen etsiä henkilöitä oikeista lähteistä. Toisaalta se aiheuttaa hankaluuksia erilaisten väestön kokonaismäärien laskemiseen. Määrät ovat silti

³¹⁵ Myös Bredträskin kylä kuului useisiin eri hallinnollisiin alueisiin. Kylä kuului vuonna 1780 Nordmalingin seurakuntaan ja Ångermanlandin rovastikuntaan, mutta toisaalta Lyckselen voutikuntaan Västerbottenin läänissä sekä Anundsjön kärjäkuntaan Ångermanlandin eteläisessä tuomiokunnassa. Maakirjojen perusteella kylä kuului Lappmarkin Åselen pitäjään. Lundkvist 1962, 306–307.

³¹⁶ Muitakin muutoksia tehtiin tutkimusajankohdan lopulla 1830, mutta ne eivät merkittävässä määrin vaikuta tähän tutkimukseen, sillä ne siirrot tehtiin Ilmajoen suurpitäjän sisällä. Rinta-Tassi 2003, 14; Alanen 1953, 3–5.

³¹⁷ VMa Ket E1a:1, 350 (1807).

³¹⁸ VMa Ket E1a:2, 260 (1809).

³¹⁹ VMa Ket E1a:7, 141 (1828).

³²⁰ Rinta-Tassi 2003, 15; Järvinen, Nuuja, Rantatupa, Rinta-Tassi & Vilkuna 2013, 104.

³²¹ Vuonna 1830 muutama talo siirrettiin hallinnollisesti Ilmajoelta Seinäjokeen. Alanen 1953, 3.

niin pieniä ja vain paikoitellen merkittäviä, eivätkä ne ole muodosta merkittävää haittaa.

Kruunu oli riippuvainen talollisista, sillä he muodostivat keskeisimmän veronmaksajien ryhmän. Talollisia ja muuta maaseutuväestöä täytyi valvoa ja hallita kuuliaisuuden säilyttämiseksi, verotulojen varmistamiseksi ja järjestyksen ylläpitämiseksi. Paikallistason virallista valtaa käyttivät ennen muuta kruunu ja kirkko virkamiestensä ja luottamusmiestensä välityksellä.³²² Esivallan kontrollijärjestelmällä oli rooli poikkeavuuksien ja ongelmien havaitsemisessa sekä niiden käsittelemisessä. Kruunun tai kirkon virkamiehet eivät kuitenkaan voineet jatkuvasti olla paikallisyhteisöjen arjessa läsnä ja alamaisten käytöstä seuraamassa. Kontrolli perustui esivallan luottamukseen paikallistason toimiin, joiden tehtävänä oli virkavallan etujen huomioiminen.³²³ Tällaisia järjestelmiä olivat käräjät, pitäjän- ja kirkonkokous sekä kinkerit.

Käräjillä käytiin oikeutta erilaisista rikoksista sekä tehtiin selkoa erilaisista ilmoitusasioista. Käräjät oli paikka, jossa paikalliset ihmiset – eliitistä rahvaaseen – saattoivat julkisesti valvoa etujaan ja mainettaan.³²⁴ Oikeutta käräjillä jakoivat kihlakunnantuomarit ja lautamiehinä toimineet talonpojat. Kahdesti vuodessa ja tarpeen tullen useammin kokoontuneiden käräjien kokoontumispaikka vaihteli pitäjässä tiettyjen talojen kesken. Kihlakunnantuomarin johtamat käräjät olivat aiemmin olleet selkeästi merkittävien paikallishallinnon elin, mutta jo 1700-luvun kuluessa kirkkoherran johtamat pitäjänkokoukset kasvativat merkitystään. Käräjillä käsiteltiin edelleen oikeusriitoja sekä rikoksia, mutta paikallishallinnon asioita vietiin yhä useammin pitäjänkokouksiin.³²⁵

Talvella ja syksyllä pidetyillä käräjillä käsiteltiin myös velkariitoja. Piilahti on laskenut, että 1600–1700-lukujen Valkealassa erilaisiin velka-asioihin kuuluvien tapausten osuus kaikista vaihteli noin 10 ja 20 prosentin välillä. Käräjillä selvitettiin myös erilaisia hallinto- ja ilmoitusasioita, sillä sinne piti toimittaa laaditut perukirjat.³²⁶ Olen rajannut käräjäpöytäkirjat tämän tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka niissä on liitteinä velkakirjoja ja käsitellään velkajuttuja. Myös perukirjoissa pääsee toisinaan käräjien päätösten jäljille. Talollisen vaimo Maria Juhontytär Kitinoja oli käräjäoikeuden päätöksen mukaan (*enligt den högt ärade härads rättens protokolls upgift*) velkaa talonpoika Mikko Joupille ja tämän pojalle Tuomas Mikonpojalle korkoineen noin 130 pankinriksiä maksettuaan neljäkymmentä riksiä alkuperäisestä summasta pois.³²⁷ Nordmalingissa Jon Persson puolestaan oli käräjien päätöksellä velkaa kolme pankinriksiä, mutta perukirjaan ei kirjattu, kenelle.³²⁸

Tutkimusajankohtaa leimaa varhaismodernille ajalle tyypillinen paikallisten seurakuntien valta sekä kirkollisissa että maallisissa asioissa. Kirkon roolia esimerkiksi Ilmajoen paikallisyhteisössä korosti kirkkoherran ja apupappien

³²² Keskushallinnon vallankäytöstä ks. esim. Haikari 2009, 22–23; Räihä 2012, 24–27.

³²³ Markkola 2006, 277.

³²⁴ Katajala 2002, 488–489; Markkola 2006, 70.

³²⁵ Johansson 1937, 43; Soikkanen 1962, 21–22; Isaksson 1967, 4–7; Markkola 2006, 69.

³²⁶ Piilahti 2007, 149.

³²⁷ VMa Ket E1a:2, 358 (1809).

³²⁸ HLa, Nth, FII:4, 85 (1823).

asuminen pappilassa, seurakunnan keskeisellä paikalla. Kirkkoherran valta ei ollut itsestään selvää, vaan siihen vaikutti tämän luonne, persoona ja auktoriteetti.³²⁹

Papisto vaikutti seurakuntalaisten arkeen eri tavoin. Seurakunnan tehtäviin kuului esimerkiksi rokotusten järjestäminen, seurakuntalaisten moraalisen ja tiedollisen elämän valvominen ja kirkollisten verojen kerääminen. Yhteisiä päätöksiä tehtiin kirkkoherran johtamissa pitäjän- ja kirkonkokouksissa, joiden järjestäminen oli sekin seurakunnan vastuulla.³³⁰ Kirkkoherrojen ja papiston valta ja vastuu kasvoivat tutkimusajankohdan aikana, mikä näkyi heidän suurentuneena työtaakkanaan. Ongelmia lisäsi heikko asiaa koskeva lainsäädäntö. Ruotsissa ensimmäinen pitäjiä koskevia laki ”*Förordningen om sockenstämmor och kyrkoråd*” säädettiin 1817.³³¹ Kunnallinen hallinto alkoi kasvaa tämän jälkeen ripeästi Ruotsissa. Kirkolliset asiat siirrettiin kirkkoneuvostolle ja pitäjänkokouksista katosi vähitellen aikaisempi patriarkaalinen olemus.³³²

Vuoden 1723 papiston privilegioissa määrättiin, että papiston tuli pitää pitäjänkokous kaksi kertaa vuodessa, vappuna ja Mikkelinpäivänä. Tarpeen tullen saatettiin järjestää ylimääräisiä kokouksia, papin tai seurakuntalaisten niin pyytäessä. Privilegioissa ei määrätty tarkemmin pitäjänkokousten sisällöstä saati kokouksen päätösoikeudesta, tapahtuiko se kaikkien tai enemmistön tahdon mukaan. Tarkoitus oli ennen kaikkea korostaa kirkkoherran johtamaa pitäjien itsehallintoa. Varhaismodernin ajan sosiaalista kontrollia maaseudun paikallisyhteisöissä on Ruotsin ja sitä kautta myös Suomen selvittänyt perusteellisesti Björn Furuhagen väitöskirjassaan *Berusade bönder och bråkiga båtsmän* (1996). Sekä Furuhagen että omassa pitäjänhallinnon historiaa käsittelevässä tutkimuksessaan K. H. Johansson painottavat, että pitäjänkokouksia sääteli ennemmin paikalliset tavat ja tarve kuin lainsäädäntö.³³³

Pitäjänkokousta koskevaa säädäntöä koetettiin useaan otteeseen kehittää 1700-luvun kuluessa, mutta paikalliset käytännöt muovasivat kokouksia omiin suuntiinsa. Kokouksesta poissa olevia haluttiin sakottaa ja näin tehdä mahdolliseksi yksimieliset päätökset, joiden aikaansaaminen oli aiemmin havaittu hankalaksi. Tästä syystä vuonna 1759 kuninkaallisella kirjeellä oli määrätty, että enemmistön äänet riittivät päätöksiin. Talonpoikaisyhteisöjen dynamiikasta kertoo jotain pyrkimys laajaan osallistumiseen ja yksimielisyyteen, sillä ketään ei haluttu pakottaa toimimaan pelkästään muiden päätöksen mukaisesti. Yhteistyö oli helpompaa, kun kaikki olivat päätösten takana. Yksimielisyysperiaatteesta ei luovuttu nopeasti ja kokonaan, vaan se säilyi aina kunnallishal-

³²⁹ Liakka 1934, 531–532; Alanen 1953, 775–777.

³³⁰ Kotilainen 2008, 25; Alanen 1953, 535–538.

³³¹ Furuhagen 1996, 101. Maallinen ja kirkollinen hallinto erotettiin Ruotsissa toisistaan 1843.

³³² Uudistus ei tyydyttänyt kaikkia osapuolia ja sitä kritisoitiin yleisesti, sillä uudistus saattoi aiheuttaa esimerkiksi vuokraviljelijöille kohtuuttomia seurauksia. Johansson 1937, 54–55, 58. Suomessa kuntauudistus tehtiin vieläkin myöhemmin, 1865. Soikkanen 1966, 159. Pitäjänkokousten vanhemmasta historiasta ks. Jutikkala 1958, 180–181, 283–287.

³³³ Johansson 1937, 45; Soikkanen 1966, 31–34; Lundkvist 1967, 241; Aronsson 1992, 69–109; Tiscornia 1992, 46–50, 69; Furuhagen 1996, 106.

linnon uudistamiseen saakka. Furuhagen tosin huomauttaa, että jo 1700-luvun lopulla alettiin tehdä päätöksiä yhä useammin enemmistön mukaan.³³⁴

Furuhagen tulkitsee, että vuoden 1723 papiston privilegit antoivat mahdollisuuden laajaan pitäjännoikeudenkäyntiin, ja papistolle aikaisempaa paremmat välineet ei-toivotun käyttäytymisen kontrollointiin. Tyko Lundkvist puolestaan toteaa, että Nordmalingissa papisto hoiti tehtävänsä niihin jo tottuneina.³³⁵ Johansson puhuu jopa ”pitäjänvapaudesta” (*sockenfriheten*), vaikka toisaalta on muistettava, että pitäjänkokouksetkin olivat alkujaan perustettu siksi, että esivalta pystyi paremmin kontrolloimaan alamaisia ja omia etujaan.³³⁶ Esivalta tiesi, että alamaisten ja sen intresseillä oli toisinaan taipumusta erota toisistaan.

Pitäjäläiset tiesivät etukäteen kokouksen tulosta ja mahdollisuudesta hoitaa asioita siellä. Kaikkiin kokouksiin piti kutsua osallistujat etukäteen, joko kahdeksan tai 14 päivää ennen kokousta. Kokouksissa käsiteltiin seurakuntaa koskevia asioita kuten kirkon tilejä, mutta siellä keskusteltiin myös maallisista asioista kuten teiden ja aitojen ylläpidosta ja rakentamisesta pitäjässä. Köyhäinhoito oli yksi keskeisimmistä hoidettavista asioista, sillä köyhien ja huollettavien määrä haluttiin pitää pienenä, koska se rasitti koko yhteisöä. Osallistumisoikeus pitäjänkokouksiin oli pitäjän miespuolisilla, ”pitäjänmiehillä”, mutta säädäntö oli tältäkin osin epäselvä. Yleensä kyse oli maanomistajista.³³⁷

Pitäjänkokouksella oli myös oikeus päättää, tuliko tiettyjen ryhmien henkilöt kirjoittaa henkikirjoihin pitäjässä vai ei. Ruotsissa vuoden 1812 päätöksellä henkikirja tuli lukea ääneen pitäjänkokouksessa ja papin sekä kahden pitäjän miehen tuli hyväksyä se.³³⁸

Talollisilla oli sekä virallista että epävirallista valtaa. Käytännössä pitäjänkokous oli isäntien, talollisten, kohtauspaikka. Kokouksissa he edustivat omaa kotitalouttaan, jotka yhdessä muodostivat pitäjän. Muita väestöryhmiä oli läsnä tarvittaessa, mutta ei ikinä samanarvoisina, täysivaltaisina jäseninä kuin talolliset. Esimerkiksi Furuhagen on löytänyt merkkejä myös siitä, että talolliset valvoivat papiston valtuuttamina nuorison ja palvelusväen sunnuntain viettotapoja.³³⁹

Sen valinnan yleiset perustelut, mitä asioita pitäjänkokouksiin vietiin ratkottavaksi, on epäselvää. Furuhagen epäilee, että kokouksiin vietiin niitä riitoja, joita epävirallisen kontrollin keinoin ei pystytty ratkaisemaan.³⁴⁰ Suomalaista paikallishallinnon historiaa tutkinut Hannu Soikkanen arvioi, että talonpojat eivät olleet pitäjänkokouksissa erityisen aktiivisia, pikemmin päinvastoin. Soikkasen mukaan talonpojat esiintyivät yleensä yhtenä joukkona ja reagoivat ää-

³³⁴ Johansson 1937, 44, 51; Soikkanen 1966, 34–35; Furuhagen 1996, 101–102.

³³⁵ Lundkvist 1967, 241; Furuhagen 1996, 106.

³³⁶ Johansson 1937, 46; Aronsson 1992, 23–24.

³³⁷ Johansson 1937, 42; Soikkanen 1966, 31–33, 45–46; Lundkvist 1967, 242–243; Tiscornia 1992, 48; Markkola 2006, 70–71.

³³⁸ Lext 1979, 125–126.

³³⁹ Furuhagen 1996, 112.

³⁴⁰ Furuhagen 1996, 159.

nekkäästi muiden tekemiin ehdotuksiin. Harvinaisempaa oli, että joku talonpoika ehdotti yksin jotain asiaa kokoukselle tai esitti oman mielipiteensä.³⁴¹

Kirkkokuria valvottiin kirkkoneuvostossa, joka vakiinnutti Peter Aronssonin mukaan paikkansa 1800-luvun kuluessa. Siitä tuli instituutio, joka yhä enemmän piti huolta aiemmin epävirallisesti suoritetusta kontrolloinnista.³⁴² Siihen kuuluivat kirkkoherra, kirkkoväärti ja kuudennusmiehet, jotka yleensä olivat talollisia. Viimeksi mainitut valittiin pitäjänkokouksissa edustamaan pitäjän eri osia ja he saattoivat valvoa säädyllisen elämän viettoa omissa kylissä.³⁴³ Kuudennusmiesten avuksi valittiin kylänvanhimpia, katsastusmiehiä.³⁴⁴ Ainakin Nordmalingissa kirkkoneuvoston ja pitäjänkokousten pöytäkirjat olivat yhteisiä, joten voi olettaa, että ne kokoontuivat samanaikaisesti.³⁴⁵ Toisaalta Alanen korostaa, että Venäjän vallan alussa Ilmajoella tehtiin ero pitäjänkokousten ja kirkonkokousten välille. Jälkimmäiset kokoukset pidettiin aina kirkossa, pitäjänkokoukset taas pidettiin yleensä jossain Ilmajoen kirkonkylän talossa.³⁴⁶

Kuudennusmiehet ja lautamiehet toimivat välittäjinä esivallan ja paikallisyhteisön välillä. Pitäjänkokouksissa, kirkkoneuvostossa ja käräjillä he pyrkivät paikallishallintoa ja edistivät järjestyksenpitoa. Nordmalingissa kuudennusmiehet valittiin kuudesta ruodusta joka toinen vuosi. Kinkereillä kuudennusmiehet saattoivat käyttää isoa valtaa selostaessaan julkisesti piirin siveellistä tilaa ja lainkuuliaisuutta, mistä papit sitten jakoivat nuhteita.³⁴⁷ Alberto Tiscornia kutsuu kuudennusmiesten roolia 1800-luvun alun Ruotsissa ”pitäjänpoliiseiksi”, mutta huomauttaa näiden tehtävien olleen laaja ja toimeenpaneva.³⁴⁸

Ennen kaikkea lautamiehet ja kuudennusmiehet olivat paikallisyhteisönsä edustajia, eivät kruunun tai kirkon, vaikka he näidenkin etuja valvoivat.³⁴⁹ Luottamusmiehet osallistuivat verojen keruuseen ja henkikirjojen laatimiseen. Gösta Lext korostaa näiden miesten merkitystä manttaalitoimituksessa, sillä heillä oli paikallista tuntemusta, jota voitiin hyödyntää. Toisinaan luottamusmiehet toki saattoivat ajaa mieluummin ystäviensä ja tuttaviansa etua kuin kruunun.³⁵⁰ Luottamusmiesten toiminta liittyy velkasuhteisiin kiinteästi. He olivat yhteisöjensä jäseniä ja heillä oli valtaa. Luottamusmiehiin kannatti pitää hyvät välit, myöntää näille velkaa tai maksaa velka ajallaan takaisin.

Virkamiehistön määrä Ruotsissa kasvoi 1700-luvun ajan, mutta tämä aiheutui lähinnä sotilashallinnon laajenemisesta. Virkamiehistön sosiaalinen asema perustui ranki- eli arvojärjestelmään, ei varallisuuteen, säätyyn tai syntyperään. Virkatitteli ja asema määrittivät paitsi palkan suuruutta sekä muita

³⁴¹ Soikkanen 1966, 48.

³⁴² Aronsson 1992, 80.

³⁴³ Ojanen 1966, 38; Aronsson 1992, 80, 85; Furuhaugen 1996, 105.

³⁴⁴ Ojanen 1966, 38.

³⁴⁵ RA, Nka, Sockenstämmoprotokoll; Lundkvist 1967, 242.

³⁴⁶ Alanen 1953, 536-537.

³⁴⁷ Lundkvist 1962, 241; Markkola 2006, 271, 287.

³⁴⁸ Tiscornia 1992, 70.

³⁴⁹ Furuhaugen 1996, 34.

³⁵⁰ Lext 1979, 122-123.

taloudellisia etuja, vastuita ja velvollisuuksia, myös asemaa suhteessa muihin virkamiehiin tai yhteisön jäseniin.³⁵¹

Läänin maaherraa pidettiin kuninkaan tai keisarin edustajana, jotka tietyin ajoin tekivät tarkastusmatkojaan pitäjiin. Ilmajoella maaherrat olivat maamiesseuran puheenjohtajia ja tulivat sitäkin kautta suoraan vaikuttamaan alueelliseen kehitykseen.³⁵² Maaherran alaisuuteen kuulunut maaviskaali (*landsfiskalen*) hoiti samankaltaisia tehtäviä kuin esimerkiksi nimismiehet.³⁵³

Paikallisen järjestyksen valvojat olivat niitä, jotka herkimmin joutuivat selvittämään velkariitoja, ja pyrkivät toiminnallaan estämään niitä ja kannustamaan niiden selvittelyä virallisesti käräjillä. Yksi näistä järjestyksen valvojista oli kruunun oikeuden ja edun valvonta. Ilmajoella Korsholman eteläisen kihlakunnan kruununvoutina vuosina 1818–1858 ollut Herman Rosenberg kuitenkin onnistui epäkiitollisista tehtävistään huolimatta voittamaan väestön luottamuksen.³⁵⁴ Paikallista järjestystä valvomaan valittiin myös nimismiehiä, joita suuressa pitäjässä saattoi olla kerralla kaksin kappalein.³⁵⁵ Nimismiehen sijaisena toimi jokaisessa pitäjässä talonpoikien keskuudesta valittu neljännesmies (*fjärdinsmannen*). Myös kyytirättäri auttoi nimismiestä tarvittaessa, mutta hoiti ennen muuta kiinniottoja.³⁵⁶

Paikallisyhteisöissä asuneiden virkamiesten ja papiston asema oli monimutkainen: he olivat yhtäältä esivallan edustajia, toisaalta paikallisyhteisönsä jäseniä. Furuhagenin mukaan tämä oli keskusvallalle luonteenomainen osa ja heidät voidaan nähdä molempien tahojen edustajana. Tämä vastakkainasettelu oli tosin jo 1700-luvun aikana vähenemässä. Käräjillä papistolla ei ollut virallista roolia, mutta silti he osallistuivat niihin usein esimerkiksi todistajina.³⁵⁷

Käräjillä, pitäjänkokouksissa ja kirkkoneuvostossa paikallisyhteisö ja esivalta kohtasivat kukin omine intresseineen. Eva Österberg on korostanut varhaismodernin ajan paikallisyhteisöjen ja esivaltojen välistä vuorovaikutuksellista suhdetta, joka sisälsi sekä konfliktit että konsensuksen. Eri tahot kohtasivat paikallisyhteisön pitäjänkokouksissa ja käräjillä, joita tulee pitää paitsi kruunun ja kirkon areenoina, myös alamaisten tilaisuuksina tuoda omia asioitaan julkiseen käsittelyyn. Aina kruunun ja kirkon normit eivät kohdanneet paikallisyhteisön normeja, mutta perustaltaan molempien näkemykset olivat konservatiivisia.³⁵⁸ Paikallisyhteisön päätöksentekoon osallistuminen oli edellytys valtaa ja

³⁵¹ Wirilander 1982, 138–145, 162; Tiihonen & Tiihonen 1984, 85–88. Ilmajoen vuonna 1801 perustettu maamiesseura oli Suomen ensimmäinen, mutta se oli säätyläisten yhteenliittymä, jonka jäseniksi talonpoikia hyväksyttiin vasta 1860-luvun alussa.

³⁵² Alanen 1953, 597–598.

³⁵³ Furuhagen 1996, 52.

³⁵⁴ Rosenberg toimitti pitäjän tienjaon ja auttoi näitä aikanaan selviämään ruupien puutteesta. Alanen 1953, 605; Tiihonen & Tiihonen 1984, 80.

³⁵⁵ Nimismiehet asuivat pitäjässä ja he muun muassa vastasivat käräjien pidosta sekä kyydityksen ja majoituksen järjestämisestä kruunun edustajille. Alanen 1953, 607; Tiihonen & Tiihonen 1984, 77.

³⁵⁶ Ilmajoella räätäli Samuel Schröder hoiti räätärin tointa vanhana ja raihnaisenakin 1800-luvun alussa. Schröderillä oli velkaa kolmelle vuonna 1830 kuolleelle talolliselle. VMa Ket E1a:8, 18 (1830); VMa Ket E1a:8, 46 (1830); VMa Ket E1a:8, 49 (1830); Alanen 1953, 615.

³⁵⁷ Furuhagen 1996, 33–34, 52.

³⁵⁸ Österberg 1987, 331; Furuhagen 1996, 20.

vaikuttamista haluaville, sillä osallistuminen loi pohjan sosiaaliselle asemoitumiselle ja suhteiden luomiselle yhteisössä. Lisäksi siten sai tärkeää tietoa siitä, miten paikallisyhteisössä toimittiin.³⁵⁹

Furuhagen on selvittänyt, miten pitäjänkokoukset ja käräjät instituutioina harjoittivat sellaista sosiaalista kontrollia, joka sekä rankaisi ja korjasi ihmisten väärää käytöstä. Tällaisen virallisen kontrollin oikeudelliset juuret olivat oikeusjärjestelmässä, kun taas epävirallinen kontrollointi tapahtui sosiaalisesti ihmisten kesken. Epävirallinen kontrolli tapahtui arjessa, pitäjänkokousten ja käräjäsalien ulkopuolella.³⁶⁰ Virallista sosiaalista kontrolliakin voi jakaa vielä kahtia: vertikaaliseen ja horisontaaliseen. Ensin mainittua käyttivät esivallan viranomaiset ja jälkimmäistä tilaisuudessa mukana ollut rahvas.³⁶¹ Velananto ja velkasuhde voidaan nähdä yhtenä epävirallisen, sosiaalisen kontrollin keinona. Velkojalla saattoi olla lainaa myöntäessään motiivina kannustaa velallista normien mukaiseen käyttäytymiseen – valintojen tekemiseen niin, että takaisinmaksu onnistui.

Paikallisyhteisön jäsenten ahkera osallistuminen pitäjänkokouksiin osoittaa Furuhagenin mukaan rahvaan ja kirkon yhteneväistä halua kontrolloida väkivaltaa, panettelua, avioriitoja tai pahennusta herättävää käytöstä. Yksilöt kääntyivät kirkon edustajien puoleen apua saadakseen, joten pitäjänkokouksissa käsitellyt riidat kertovat horisontaalisesta, rahvaan välisestä sosiaalisesta kontrollista. Näitä riitoja ja konflikteja ei voinut ratkaista arkipäiväisemmän epävirallisen kontrollin keinoin, mutta pitäjänkokouksen toimia pidettiin legitimeinä. Pitäjänkokous tuki talonpoikien kotitalouksissa käyttämää valtaa, joten virallinen ja epävirallinen kontrolli toimivat tässä mielessä rinnakkain.³⁶² Yhteisöt eivät olleet harmonisia, ja velan myöntäminen niissä oli aina riskialtista. Luottosuhteet toimivat yhteisöllisen epävarmuuden vähentäjänä siinä mielessä, että velkaosapuolet sitoutuivat toimimaan sopimuksen mukaisesti tulevaisuudessa.

Käytännössä pelkästään virallinen järjestyksen ylläpito, pitäjänkokoukset ja käräjäointi eivät aina riittäneet epävirallisen kontrollon ohella, ja erilaista ei-toivottua käytöstä esiintyi. Alamaisten toimia säänneltiin virallisesti myös kyläasetusten kautta. Viljelykierto sekä pelto- ja korjuutyöt oli tehtävä sarkajaon aikana samaan aikaan, mikä vaati viljelijöiltä keskinäistä yhteisymmärrystä, neuvottelua ja hallintaa. Tätä varten ja talonpoikien valituksesta Ruotsissa tehtiin 1742 kyläjärjestys. Taustalla oli myös merkantilistisen valtion tavoitteet kasvattaa maatalouden tuottavuutta ja vähentää tuontia.³⁶³

Sarkajaon aiheuttamia ongelmia koetettiin ratkaista myös maanjaoilla, joista etenkin Suomessa tunnetaan 1757 annettu isojakoasetus. Isonjaon tarkoituksena oli lopettaa yhteisomistaminen, peltojen sirpalemaisuuksien ja siitä johtuva

³⁵⁹ Österberg määrittelee tässä yhteydessä vallan kyvyksi kollektiiviseen toimintaan, ei pelkästään omien intressien ajamisen. Österberg 1993, 327.

³⁶⁰ Sosiaalisen kontrollin käsitettä on kritisoitu sen tietynlaisesta kaikenkattavuudesta ja myös siitä, että se peittää erilaisten normien ja arvojen olemassaolon ja niiden välisen kamppailun. Furuhagen 1996, 11–12 ja kirjallisuusviitteet siellä.

³⁶¹ Furuhagen 1996, 12.

³⁶² Furuhagen 1996, 142, 144–145, 147.

³⁶³ Isaksson 1967, 130; Kallio 1982, 22–23; Ehn 1991, 21–22; Aronsson 1992, 85–86.

pakonomainen yhteistyö ja maatöiden synkronointi. Isojako ei kuitenkaan harventanut kyliä, sillä pelloista ei saatu yhtenäisiä. Toisaalta halkaistujen tilojen talot rakennettiin vanhan talon vierelle, torppia ja mökkejä perustettiin lähelle muita. Eikä kyse ollut pelkästä talosta: talonpoikaistilalla oli eri rakennuksia kymmenittäin.³⁶⁴

Nordmaligissa isojako toimitettiin pääosin 1700-luvun lopulla, Bjurholmmissa Lundkvistin mukaan vain Agnäsin kylässä. Muun muassa Länsipohjaa varten tehtiin Ruotsissa yksijakoasetus vuonna 1807, mutta Nordmalingin seudulla se ei saanut suurta suosiota. Lundkvistin mukaan iso- ja yksijakoa tärkeämpi näissä pitäjissä oli vuonna 1827 toimitettu *laga skifte* eräänlaisena aikaisempien jakojen kompromissina. Jaon tarkoitus oli hajottaa kylät perustamalla laajempia peltokokonaisuuksia tilojen läheisyyteen.³⁶⁵

Maanjaoista huolimatta väestö eli lähekkäin, joten toisten elämän seuraaminen tapahtui arjessa väkisin. Vanha kyläyhteisyys ei murtunut, sillä maataloustöitä suunniteltiin ja toteutettiin edelleen yhdessä. Paloturvallisuus, teiden ja siltojen ylläpito ja valvonta olivat kylän yhteisiä asioita, joiden hoitaminen vaati yhteistä vastuunottoa.³⁶⁶

Nordmalingissa kyläkokouksilla oli sekä Lundkvistin että Isakssonin mukaan ikiaikaiset perinteet: Avan kylästä on säilynyt pitäjänkokouspöytäkirja vuodelta 1750. Kokouksia järjestettiin kunkin kylän tarpeiden mukaan. Kylänvanhin, oltermanni, kutsui kokouksen koolle erityisen ”varrettoman viestiniujan” kierrättämisellä. Oltermannin muihin tehtäviin kuului huolehtia kyläkirstusta, jossa säilytettiin muun muassa vanhoja karttoja ja viestiniujaa. Vakinainen kyläkokous pidettiin toukokuun ensimmäisenä päivänä. Niitä, jotka eivät osallistuneet kokoukseen, sakotettiin. Käsiteltävät aiheet vaihtelivat, sillä rannikkokylissä ratkottiin kalastukseen ja sisämaan kylissä esimerkiksi metsästyksen liittyviä seikkoja. Myös paloturvallisuus ja kylän metsien käyttö olivat usein asialistoilla.³⁶⁷

Etelä-Pohjanmaalla sarkajakoa ei koskaan toteutettu. Maanomistusoloissa riitti parannettavaa, mihin isojaolla tartuttiin 1700-luvun puolivälistä alkaen.³⁶⁸ Ilmajoella ja muualla Etelä-Pohjanmaalla isojako saatiin pääosin vietyä loppuun jo 1700-luvun lopulla. Metsät jaettiin samassa yhteydessä talojen ja kruunun kesken.³⁶⁹ Isojako ei Pohjanmaallakaan vähentänyt kyläjärjestyksen tarvetta, sillä perinteinen kylänmuoto ei muuttunut ja esimerkiksi niityt jäivät jakamatta.³⁷⁰ Päinvastoin, kyläjärjestykset säilyivät lähes koko Pohjanmaan seutua läpäisevänä ilmiönä, jonka olemassaolo kesti paikoitellen aina 1900-luvulle saakka.³⁷¹

³⁶⁴ Aaltonen 1936, 80; Svensson 2001, 163; Roiko-Jokela 2012, 119.

³⁶⁵ Lundkvist 1967, 312; Gadd 2000, 291; ks. myös Magnusson 2000, 17–18.

³⁶⁶ Jutikkala 1958, 310; Ehn 1991, 11–12.

³⁶⁷ Isaksson 1967, 32–34; Lundkvist 1967, 244–245.

³⁶⁸ Alanen 1949, 11–14; Kallio 1982, 36–40; ks. myös havainnolliset kartat peltojen jakautumisesta ennen isojakoa: Järvinen, Nuuja, Rantatupa, Rinta-Tassi & Vilku (2013), 94–192.

³⁶⁹ Alanen 1949, 15, 38, 188–192, 194–206; Ylikangas 1976, 271.

³⁷⁰ Soikkanen 1966, 63–64.

³⁷¹ Kallio 1982, 11.

Ilmajoen pitäjässä laaditut kyläjärjestykset näyttivät monille muille pitäjille esimerkkiä. Maaherra vahvisti 1805 Ilmajoen uuden kyläasetuksen, *Uudistettu Kylän Asetus Ilmajoen Pitäjäsä*. Sen tarkoitus oli tehostaa kylän yhteistoimintaa ja ylläpitää järjestystä. Kyläjärjestys uusittiin vuonna 1821, minkä jälkeen se oli voimassa useita kymmeniä vuosia ja vaikutti laajasti Etelä-Pohjanmaalla muiden kylien kyläjärjestysten laadintaan. Kyläjärjestys sääti, että jokaiseen kylään tuli valita kylän vanhin, oltermanni, jonka tehtävänä oli kutsua kylän miehet kokoon neuvottelemaan yhteisistä töistä ja asioista. Se otti kantaa paitsi maanviljelykseen liittyviin, vuoden 1821 versiosta alkaen yhä useammin myös järjestyksen ylläpitoon.³⁷²

2.5 ”Hyvän järjestyksen edesauttamiseksi”³⁷³

Viralliset kontrollikeinot kuten käräjät, pitäjänkokous, kirkkoneuvosto tai kyläkokous, eivät yksinään riittäneet jokapäiväisen järjestyksen ylläpitämiseksi. Ihmisten epävirallisilla yhteenliittymillä, myös luottosuhteilla, ja yhteisöllä oli tässä suhteessa tärkeä rooli, sillä ne pystyivät seuraamaan sääntöjen noudattamista arjen kanssakäymisessä. Varhaismodernin maaseutuyhteisön kirjoitetut ja kirjoittamattomat arvot ja normit määrittivät elämää, toimintaa ja arkea eri tasoilla. Täysin säännönmukaisena arvojen ja normien määrittävyyttä ei kuitenkaan voida pitää, sillä niiden soveltaminen riippui tilanteesta. Todellisuus ei ollut sama asia kuin normit.³⁷⁴

Tärkeintä oli tulla toimeen lähimmän yhteisön kanssa, sillä näiden ihmisten kanssa oli monipuolisen yhteistyön onnistuttava. Kuten Piilahti on todennut, naapurusto saattoi muodostaa oman fyysisen ja mentaalisen kokonaisuutensa. Naapuruudella oli todellista merkitystä, sillä naapuruston oli pyrittävä keskinäiseen luottamukseen ja yhteishenkeen julkisten asioiden ja taloudellisen yhteistoiminnan aikaansaamiseksi.³⁷⁵ Omasta kyläyhteisöstä muodostui tärkeä kokonaisuus, mutta on muistettava, että oli myös yksilöllisesti ajattelevia henkilöitä, vaikka heidän saattoi olla vaikea tuoda poikkeavia ajatuksiaan esiin.³⁷⁶

Elämä perustui sosiaalisiin suhteisiin ja jatkuvaan vuorovaikutukseen, halusi sitä tai ei. Huolta kannatti pitää paitsi omasta asemastaan yhteisössä myös sosiaalisista suhteista ja verkostoista. Kenenkään asema ei yhteisössä ollut itseltään selvä tai staattinen, vaan sitä piti ylläpitää ja varmistaa yhä uudelleen. Yksilön asema riippui muiden jäsenten hyväksynnästä ja arvioinnista, virallisten lakien ja sääntöjen sekä epävirallisempien normien ja tapojen noudattamisesta. Näiden mukaan eläneen ihmisen toiminta oli ennustettavaa.³⁷⁷

³⁷² Kallio 1982; Soikkanen 1966, 65; Ruismäki 1987, 426–430.

³⁷³ Uudistettu Kylän-Asetus Ilmajoen Pitäjäsä (1821), IMA, Ilmajoen Maamiesseuran arkisto.

³⁷⁴ Aronsson 1992, 17; Waris 1999, 27; Holmila 2001, 139; Toivanen 2002, 140; Haikari 2009, 26; Rähä 2012, 45.

³⁷⁵ Markkanen 1988, 22; Piilahti 2007, 271.

³⁷⁶ Kallio 1982, 287.

³⁷⁷ Keskinen 2012, 337–338; ks. myös Dasgupta 1988, 50–51.

Normien mukaan eläminen näkyi yhteisön jäsenten välisissä suhteissa ja periaatteessa näin toimivalla ihmisellä oli parempi mahdollisuus saada luottoa kuin sellaisella, joka tunnettiin yhteisön normeja ja arvoja rikkovana henkilönä. Ennakko-oletukset yksilön tulevasta toiminnasta ja valinnoista perustuivat tämän aikaisempaan käytökseen ja yhteisön tai toisen yksilön niistä tekemiin tulokintoihin. Luoton antaminen sitä pyytävälle voidaan nähdä yhtenä osoituksena aikaisten keinoista vahvistaa asemaansa. Tässä suhteessa esimerkiksi talollisten saamat velat näitä hierarkiassa alempana sijaitsevilta tai köyhemmiltä ihmisiltä saavat oman aseman vahvistamisen merkityksen. Esimerkiksi Nordmalin-gissa itsellismies Erik Persson, joka oli lainannut kahdelle talolliselle suhteellisen suuret summat (Per Persson nuoremmalle korkoa vastaan lähes 20 pankinriksiä, Per Perssonille yli 30 riksiä velkakirjaa vastaan), pystyi talollisille lainaamalla sijoittamaan oman asemaansa, maineeseen ja suhteisiin paikallisyhteisössä.³⁷⁸

Varhaismodernin ajan todellisuutta ei pidä käsittää mustavalkoisesti onnelana tai vankilana, vaan niiden sekoituksena, moni-ilmeisenä ja heterogeenisenä.³⁷⁹ Omasta omaisuudesta, vastuista ja velvollisuuksista osattiin pitää kiinni ja niistä myös huolehdittiin. Kukaan ei saanut käyttäytyä miten tahtoo, kuten seuraava esimerkki Ilmajoen pitäjän kylänvanhimpien pöytäkirjoista kertoo:

Matts Keski-Hannuxela edes tuli ja valitti että hänen naapurinsa ovat sen tavaksi otanet että he vaeltavat sitä tietä jonga hän on yksin tehnyt hänen Peldonsa läpitse, niin näki Oldermannin oikeus Kohtulliseksi että Kieltää sitä Tietä vaeldamasta Kahden Rublan sakon haastolla paperi Rahas³⁸⁰

Matti Keski-Hannukselan naapurit olivat rikkoneet hänen ja kylänvanhimpien jakamaa käsitystä siitä, että toisen omaisuutta ei saanut luvatta käyttää. Asiakirja ei kerro tapauksesta enempää eikä valota ”vaeltavien naapurien” motiiveja, mutta on paljastava esimerkki arkisista yhteentörmäyksistä, jotka eivät heti päätyneet julkiseen käsittelyyn. Osa törmäyksistä saatiin sovittua osapuolten kesken, eikä niistä siten jäänyt merkintöjä minnekään asiakirjoihin. Konfliktit eivät aina olleet väkivaltarikoksia, päinvastoin, myös pienempiä rikkeitä tehtiin. Rikoshistorioitsijat ovat tehneet tiettäväksi esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan ja muunkin Suomen väkivaltaisen henkirikosten menneisyyden, jotka tietenkin olivat vakavimpia konflikteja ja niistä siksi on jäänyt asiakirjoihin merkintöjä.³⁸¹ Ristiriitoja kuitenkin syntyi yhteisöjen sisällä monista asioista, eivätkä ne kärjistyneet vakaviksi.³⁸²

Yhteisiä sääntöjä – kirjoitettuja ja kirjoittamattomia – koeteltiin. Aina ei ollut järkevää tuomita normeja rikkoneita yhteisön jäseniä, sillä se olisi saattanut johtaa koko yhteisön järkkymiseen. Se taas olisi ollut uhka sen kaikille jäsenille.

³⁷⁸ HLa, Nth, FII:3, 58 (1815); HLa, Nth, FII:3, 164 (1819). Viidennessä pääluvussa osoitetaan, että tällaiset velkasuhteet hierarkian eri tasoilla olevien ryhmien välillä eivät ole poikkeuksellisia.

³⁷⁹ Keskinen 2012, 20–21; Piilahti 2007, 14; Holmila 2001.

³⁸⁰ Oldermannin oikeus tarkoittaa kyläjärjestyksen mukaista kylänoikeutta. KaD, Isa, Kylävanhinoikeuden pöytäkirjat 1812–1875.

³⁸¹ Ks. esim. Ylikangas 1976; Koskivirta 2001.

³⁸² Ks. esim. Waris 1999, 167–172.

Juuri tätä tarkoittaa Sture Martinius kirjoittaessaan tilanteesta, jossa velkaa ei ollut järkevää alkaa periä, vaikka siihen olisi ollut oikeus. Velallisen maksukyvyttömyys olisi voinut johtaa koko velkaverkoston kaatumiseen, siis myös velkaa perineen.³⁸³ Normien noudattamisessa joustettiin. Ylikangas on huomauttanut, että tarpeen tullen jopa henkirikoksistakin saatettiin vaieta.³⁸⁴ Sen sijaan riittävän usea ja jatkuva normien rikkominen saattoi ajaa yksilön sulkemiseen yhteisön ulkopuolelle.³⁸⁵

Rajanvetoa sallitun ja kielletyn toiminnan välillä käytiin jatkuvasti. Vielä 1800-luvun alun suomalaisella ja ruotsalaisella maaseudulla elettiin aikaa, jolloin yhteisön muut jäsenet oli huomioitava siinäkin tapauksessa, että he eivät aina olisi toimineet toivotulla tavalla.³⁸⁶ Elina Waris on kirjoittanut ihmissuhteiden säätelystä sopimusjärjestelmän avulla erityisesti säätlemättömän avioitumisen ehkäisemiseksi todeten, että järjestelmän valvonta oli niin hienojakoista, että sitä ei voi havaita valvonnan ulkoisista muodoista. Tämä kontrolli oli täten henkilöiden sisäistämää ”hyvän tavan mukaista” elämää, kuten Waris asian ilmaisee.³⁸⁷ Ihmiset pitivät toisiaan silmällä.

”Hyvän järjestyksen edesauttamiseksi” -kontrollia harjoitettiin erityisesti Ilmajoella, jossa tavoite kirjattiin sananmukaisesti vuoden 1821 uudistetun kyläasetuksen ensimmäisen pykälän alkuun. Paineet järjestyksen palauttamiseksi olivat suuremmat kuin aiempaa kyläjärjestyksestä laatiessa, sillä Ilmajoen seudulla väkivaltarikollisuus lieveilmiöineen oli kasvussa. Nordmalingissa vastaavaa tarvetta ei ollut, ja kyläjärjestykset saattoivat keskittyä lähes pelkästään maanviljelyn yhteiseen toteutukseen.³⁸⁸

Kontrollia myös välteltiin. Harneskin mukaan rengit ja piiat halusivat vältellä liian tiivistä palvelussuhdetta siksi, että eivät joutuisi liian tiukan patriarkaalisin kontrollin kohteiksi. Tosin talonpoikaistilaan kuulumisen loi turvaa, pääsi laillisen suojeluksen piiriin ja siten välttyi irtolais-statukselta.³⁸⁹

Virallisten ja epävirallisten normien ja arvojen mukaisen käyttäytymisen valvonta oli ihmissuhteiden avulla harjoitettua vallankäyttöä. Keinoina käytettiin esimerkiksi juoruja ja paheksuntaa, joilla käytännössä vaikutettiin ihmisen maineeseen ja hänestä leviävään ”tietoon”.³⁹⁰ Maaseutuyhteisöissä valvonta ulottui eri elämäntilanteille kristinopin harjoittamisesta aina seksuaaliseen käyttäytymiseen. Valvojina toimivat esimerkiksi kirkon asettamat kuudennusmiehet ja kruunun paikalliset viranomaiset. Paljon oli myös yhteisön omassa varassa, ja toisinaan yhteisössä tehtiin asioita sääntöjen vastaisesti.³⁹¹

³⁸³ Martinius 1970, 137; ks. myös Lilja 2004, 135; Ojala & Hakoluoto & Hjorth & Luomaha 2006, 20–21.

³⁸⁴ Ylikangas 1976, 207–208.

³⁸⁵ Muldrew 1998, 149; Saarimäki 2010, 117.

³⁸⁶ Ks. esim. Keskinen 2012; Miettinen 2012, 124.

³⁸⁷ Waris 1999, 159, 164–167, 185.

³⁸⁸ Isaksson 1967; Kallio 1982.

³⁸⁹ Harnesk 1990, 127–141, 205.

³⁹⁰ Vuoden 1734 laissa tosin kiellettiin juoruilu ja toisten halventaminen. Furuhaugen 1996, 156; Einonen 2005; Markkola 2010, 400.

³⁹¹ Markkola 2010, 406.

Virallisesti ja epävirallisesti kontrolloitujen arvojen ja tapojen ymmärtäminen auttaa hahmottamaan paitsi luottamukseen ja lainaamiseen vaikuttaneita yhteisöllisiä tekijöitä, myös velkojen ja velallisten motiiveja. Varhaismodernina aikana yksilö rakensi sitoumuksensa henkilökohtaisten suhteiden, luottamuksen ja yleensä suullisten lupausten varaan. Maine ja kunnia olivat vaihtosuhteiden pantteina, ja kuten Furuhsagen on kirjoittanut, tällaisissa olosuhteissa yksilön toiminta oli huhujen ja juurujen varassa.³⁹² Maineeseen kuului henkilön luotettavuus, käsitys hänen moraalisistaan sekä korkea tai arvostettu sosiaalinen asema. Maine oli aikaisempien tekojen summa ja se, mitä muut ihmiset näistä kaikista seikoista ajattelivat.³⁹³ Maine – hyvä tai huono – siirtyi myös perintönä.³⁹⁴ Hyvän maineen saattoi menettää eri syistä, esimerkiksi naiset synnyttäessään aviottoman lapsen. Tätä saattoi seurata leimautuminen ja ”kunniallisen” ihmisen toimintamahdollisuuksien väheneminen.³⁹⁵ Maineeseen sisältyivät myös ennako-oletukset, joilla ei välttämättä ollut oikeaa todellisuuspohjaa, ainoastaan kuulopuheita. Näitä ennako-oletuksia oli vaikea muuttaa.³⁹⁶

Lainaamisen kannalta on keskeistä ymmärtää varhaismodernin ajan käsityksiä kunnian. Kunnia oli yhteisöllistä ja liittyy tässä mielessä yksilön ja yhteisön väliseen vuorovaikutukseen sekä sen seurauksiin. Kunniallinen yksilö oli yhteisönsä tunnustettu jäsen.³⁹⁷ Perinteisesti kunnia, kunniallisuus ja kunnioitus varhaismodernina aikakautena on liitetty ylempiin säätyihin. Maaseutuyhteisössä kunniallisuuteen liittyivät muita yhteisön jäseniä kohtaan osoitettu rehellisyys ja oikeamielisyys. Varatonkin ihminen saattoi olla kunniallinen, vaikka käytännössä ylempiä säätyjä ja ryhmiä pidettiin automaattisemmin kunnioitettavina.³⁹⁸ Kunnian puolustaminen oli lopulta jotain, joka yhdisti aikakauden kaikkia ihmisiä säätyyn, varallisuuteen tai asemaan katsomatta.³⁹⁹

Aikalaiset muodostivat käsityksensä kunnian siihen, millaisia häpäistyt ja kunnioittomat ihmiset olivat. Oman kunnian puolustaminen oli tärkeää, sillä sen menetys saattoi kohdata ketä tahansa. Seurauksena saattoi tuolloin olla yhteisöstä sulkeminen, mikä oli erityisen kohtalokasta.⁴⁰⁰ Kunnia ja kunnioittomuus määräytyivät yksilön ja yhteisön suhteessa, joten yksilö ei voinut päättää siitä itse muuten kuin tekemällä valintoja, joiden arvioi edistävän kunniallisuuttaan.⁴⁰¹ Kunnia puolustettiin aina oikeudessa asti. Kyse ei välttämättä ollut pelkästä yksilön kunnian vaan myös yhteisön (esimerkiksi perheen) kunnian, mikä oli tärkeä integroiva voima.⁴⁰²

³⁹² Furuhsagen 1996, 164; Muldrew 1998.

³⁹³ Levi 1992, 167–168; Kotilainen 2008, 74–75.

³⁹⁴ Keskinen 2008, 151; Kotilainen 2008, 85.

³⁹⁵ Kotilainen 2008, 224, 290; Saarimäki 2010.

³⁹⁶ Keskinen 2008, 151.

³⁹⁷ Kunnia voidaan pitää myös pääomana, kuten Sarkamo huomauttaa analysoidessaan vastavuoroisuuden oletusta, jota sodasta selviytyneet, kunniaakat karoliinisturit sodan jälkeen odottivat valtiolta. Kunnia oli pääoma, jolla olisi pitänyt saada sodan jälkeen jotain vastikkeeksi. Sarkamo 2011, 26–28, 161–162.

³⁹⁸ Kotilainen 2008, 74.

³⁹⁹ Furuhsagen 1996, 155.

⁴⁰⁰ Furuhsagen 1996, 156.

⁴⁰¹ Furuhsagen 1996, 160.

⁴⁰² Österberg 1993, 214 sekä kirjallisuusviitteet siellä.

Maksamattomista veloista saattoi joutua konkurssiin, mikä oli häpeällistä, mutta asian käsittelyn välttely katsottiin vielä häpeällisemmäksi. Ruotsalaista konkurssilainsäädäntöhistoriaa tutkinut Karl Gratzner korostaa, että konkurssin käsittelyä siirtäviä tai vältteleviä velallisia pidettiin petkuttajina. Rangaistus tuli näissä tapauksissa kärsiä paitsi velkavankeudessa, myös julkisena häpeärangaistuksena. Kovien rangaistusten tavoitteena oli motivoida ihmisiä pitämään lupauksista ja luottamuksesta kiinni.⁴⁰³ Oli lopulta kunniallisempaa hoitaa konkurssi kuin paeta.

Kunniaton ihminen menetti oikeuksiaan: hän ei voinut todistaa, ryhtyä kummiksi tai voinut viedä asioita oikeuteen. Kirkossa kunnian menettänyt joutui istumaan alentavalle paikalle. Epäviralliset rangaistukset saattoivat silti olla rankempia: stigmatisointi sekä sulkeminen yhteisöstä ja kanssakäymisestä olivat henkilökohtaisiin suhteisiin perustuvassa yhteiskunnassa kohtalokkaita.⁴⁰⁴

⁴⁰³ Gratzner 2008, 32–35; Konkurssista ks. myös Safley 2013. Varhaismodernin ajan kauppiaiden kunniaa ks. etenkin Karonen 2004, 147–154.

⁴⁰⁴ Furuhausen 1996, 155; Eilola 2009, 175–181.

3 VARALLISUUS

Yhteisöä ylläpidettiin myös sen eteen tehdyillä taloudellisilla ponnistuksilla. Niistä vastasivat ennen muuta talolliset, jotka hankkivat aineellista varallisuuttaan paitsi maa- ja metsätalouden elinkeinoista, myös erilaisista muista sivutöistä. Tuloja tarvittiin sekä jokapäiväisen elämän ylläpitämiseen, verojen ja rasitusten maksamiseen että kulutukseen. Kauppaa käytiin ja veroja maksettiin etupäässä luontaistuotteina kuten viljana, mutta myös käteisellä. Toisinaan kauppaa käytiin luotolla, ja veroja jäi rästeiksi.

Tarpeet ja varat eivät aina kohdanneet. Velan pyytäminen ja antaminen oli ratkaisu tilanteessa, jossa jollakulla oli käytettävää varallisuutta alle oman tarpeen ja kun jollain toisella oli ylijäämää, jonka saattoi sijoittaa lainaamiseen. Kaikki talolliset osallistuivat elämänsä aikana lainaamiseen tavalla tai toisella. Talollisten vakavaraisuusasteessa oli huomattavia eroja, toisten ollessa ylivelkaantuneita, kun taas toisilla oli kiinteän ja irtaimen omaisuuden lisäksi runsaasti saatavia. Tässä luvussa käyn läpi sitä, miten talollisten oma talous muodostui ja miltä rahalla mitattu varallisuus näytti 1800-luvun alussa. Se kertoo toisaalta talollisten mahdollisuuksista antaa lainaa, toisaalta tarpeista pyytää sitä itselle eri tarkoituksia varten.

3.1 Raha

Perinteisesti raha on toiminut vaihdon välineenä sekä arvon mittana ja säilyttäjänä. Myös varhaismodernin ajan taloudelle tyypillisessä vaihtokaupassa tarvittiin rahaa erityisesti arvon mittaamiseen ja säilyttämiseen.⁴⁰⁵

Aikakauden luontaistaloudelle oli tyypillistä hyödykkeiden niukkuus ja katkonainen saatavuus. Vaihtokaupassa ei tarvittu käteistä rahaa, mutta usein kaupan toinen osapuoli joutui odottamaan saamistaan pitkään, sillä vaihtokauppaa käytiin myös velaksi. Vaihdeettavat tuotteet eivät välttämättä olleet heti

⁴⁰⁵ Esim. Braudel 1992, 436–478; Denzel 2008, 12.

vaihdettavissa, joten takaisinmaksu suoritettiin sovitusti myöhempänä ajankohdana. Hanssen huomauttaa tätä tapahtuneen myös rahalla käytävässä kaupassa. Kauppaa jatkettiin luotolla, ja rahamaksu tapahtui myöhemmin, sitten kun rahaa oli.⁴⁰⁶ Rahaa oli vähän ja sitä käytettiin, mutta sen puutetta korvattiin tottuneesti muilla tuotteilla tai luotolla.

Suomalaisella ja ruotsalaisella maaseudulla oli vain vähän käteistä rahaa, ja aikalaiset olivat muodostaneet siitä oman käsityksensä. Raha rinnastui kolikoita tai seteleitä helpommin esimerkiksi yksityisiin velkakirjoihin, joihin luotettiin enemmän kuin valtionpankin liikkeelle laskemiin seteleihin.⁴⁰⁷ Luottamus rahan, käytännössä metalliin, oli toisenlaista kuin nykyään, jolloin luottamus kohdistuu rahaa julkaiseviin ja sääteleviin instituutioihin. Kun rahaa oli 1800-luvun alun maaseudulla liikkeessä vain vähän, kohdistui luottamus ihmisiin, jotka rahaa käyttivät ja jotka määrittivät sen avulla hintoja.⁴⁰⁸

Talolliset tarvitsivat kaikesta huolimatta 1800-luvun alussa käteistä ja etenkin sen tuntemusta. Osa veroista oli maksettava käteisellä rahalla, jota saatiin etenkin kaupunkien porvareilta, kun näiden kanssa tehtiin kauppvoja.⁴⁰⁹ Kauppaa ja vaihtoa voitiin käydä luontaistuotteilla, mutta tuolloinkaan rahalta ei voinut välttyä, sillä tuotteiden arvo määräytyi osittain yleisesti tunnettujen verohintojen mukaan. Käteistä voitiin käyttää myös tilaa lunastaessa, mikä talollisten kohdalla tietenkin oli keskeistä.⁴¹⁰ Myös perunkirjoituksissa oli tärkeää tietää jotain yleisestä hintatasosta, jotta perinnön arviointi olisi onnistunut ja ollut asianosaisille oikeudenmukainen.

Raha ei ollut vielä saavuttanut aikalaiden parissa täyttä luottamusta, ja toisinaan varoja sijoitettiin mieluummin hopeaesineisiin kuin säästettiin käteisenä.⁴¹¹ Talous oli vielä ennemmin luonnonvaraista kuin kapitalistista taloutta, mutta kaupallisen talouden puuttumisen ei tarvitse tarkoittaa vanhanaikaista, alkeellista agraarista taloutta. Rahan puute oli myös valtiotason ongelma, mihin talolliset eivät voineet vaikuttaa. Heille oli pikemminkin normaalia toimia ilman käteistä, eikä se estänyt heitä ryhtymästä uusiin hankkeisiin ja investointeihin. Kaiken lisäksi he olivat tottuneet käteisen vähäiseen määrään jo sukupolvien ajan.

Rahaolot olivat sekavat. Ruotsissa ja Suomessa oli 1800-luvun alussa samanaikaisesti käytössä erilaisia rahayksiköitä, hopeariksejä, pankinriksejä, velkakirjariksejä sekä Suomen puolella myös hopearuplia ja paperiruplia. Kädestä käteen kiersi jopa vanhoja ja virallisesti käytöstä poistettuja ploomia. Oli käytet-

⁴⁰⁶ Hanssen 1952, 47; Ks. myös Hasselberg 1998, 117–118.

⁴⁰⁷ Ks. esim. Perlinge 2005, 91. 1600-luvulla merkantilistisen ajattelutavan ja rahan epäkäytännöllisen muodon vuoksi paperiset velkakirjat ja vekselit olivat porvarien käymässä kaupassa huomattavasti käytännöllisempi keino käydä kauppaa kuin raskaat rahat, ploomit. Möller muun muassa huomauttaa, että rahojen laskeminen oli tuolloin lisäksi vaivalloista ja aikaavievää, sekä altista näpistelylle. Möller 1954, 276.

⁴⁰⁸ Muldrew 1998, 98.

⁴⁰⁹ Soininen 1974, 365.

⁴¹⁰ Osittain hinnat määräytyivät myös osapuolten välisen suhteen perusteella, hyvä tuttu tai sukulainen saattoi päästä kaupanteossa halvemmalla. Luottosuhde oli kaupanteossa arvokasta pääomaa. Aunola 1967, 256–257; Hietaniemi 2011, 80–81; Valtonen 2011, 62.

⁴¹¹ Lilja 2004, 42.

tävä sitä rahaa, mitä oli saatavilla, minkä vuoksi vanhatkin rahat jatkoivat kiertoaan.⁴¹²

Ruotsin raha oli yleistynyt Suomessa keskiajalta lähtien, ja autonomian ajan alettua ruotsalaisia rahoja käytettiin pitkälle 1800-luvun puoliväliin asti. Ensimmäiset varsinaiset rahat olivat metallisia kolikoita, mutta paperirahan kausi oli alkanut Ruotsissa 1600-luvulla. Seteleillä oli arvoa vain, jos ne olivat vaihdettavissa kultaan tai hopeaan. Setelirahan julkaisija – pankki – oli sitoutunut lunastamaan setelirahan itselleen tietyllä arvolla, mihin luotettiin ja mihin niiden käyttö perustui.⁴¹³ Rahoja uudistettiin vuosikymmenten aikana, mutta 1800-luvun alkuun tultaessa tilanne oli jopa kuninkaan mielestä sekava:

Niistä monista huolista [...] eivät mitkään ole olleet niin raskaita ja painavia kuin ne, jotka ovat aiheutuneet valtakunnan rahalaitoksen epäjärjestyksestä.⁴¹⁴

Ruotsin rahaoloihin koetettiin saada ryhtiä raharealisaatiolla vuosina 1776–1777. Viralliseksi rahayksiköksi määrättiin uusi hopeariksi (*riksdaler specie*), joka jakaantui 48 killinkiin ja yksi killinki puolestaan 12 runstykkiin. Hopeariksit poistettiin käytöstä 1789, mutta sen tilalle ja hopeariksien arvon säilyttäen perustettiin uusi rahayksikkö pankinriksi (*riksdaler banko*). Samalla pankinriksien rinnalle perustettiin uusi seteliraha, velkakirjariksi (*riksdaler riksgäld*). Aluksi pankinriksin ja velkakirjariksien arvo oli sama.⁴¹⁵

Vähitellen velkakirjariksien arvo alentui suhteessa pankinriksiin. Vuonna 1803 oltiin jälleen tekemässä uutta raharealisaatiota. Tällöin määrättiin kiinteä arvosuhde hopeaan perustuvan riksin (pankinriksi) ja liikkeessä pysyneiden velkakirjariksien välille. Velkakirjariksien arvoksi määrättiin 2/3 hopeaan perustuvan pankinriksien arvosta. Suhdeluku säilyi samana pitkään, ja Heckscherin mukaan termistä ”*betala med banko*” tuli kaupanteon yhteydessä usein käytetty ilmaus, olivathan pankinriksit velkakirjariksejä arvokkaampia.⁴¹⁶ Suhteessa hopeariksiin ja ulkomaisiin jalometallivaluuttoihin oli molempien setelirahojen, pankinriksien ja velkakirjariksien, arvo laskussa.⁴¹⁷ Rahan arvolla oli väliä velkasuhteissa, sillä tietyllä rahayksiköllä annettuja lainoja ei voinut maksaa toisella rahayksiköllä takaisin.⁴¹⁸

Vuoden 1809 valtiomuutokset näkyivät Suomen ja Ruotsin rahamarkkinoilla hieman eri tavoin. Ruotsissa palattiin vuonna 1809 hopeakannasta paperikantaan. Tämä vaihe kesti vuoteen 1834 asti, jolloin palattiin jälleen hopeakantaan. Tämä valuuttareformi onnistui Klas Nybergin mukaan aiempia parem-

⁴¹² Neovius 1899, 43; Talvio 2002, 31–32.

⁴¹³ Talvio 2002, 27–29.

⁴¹⁴ Aunola 1967, 47.

⁴¹⁵ Heckscher 1942, 13–14; Ojala 1999a, 369; Heikkinen & Tiihonen 2009, 34–35. Tämän vuoksi kaikki rikseinä ilmoitettavat rahasummat ovat tässäkin tutkimuksessa kolmiosaisia, esimerkiksi 1,47,11 hopeariksiä.

⁴¹⁶ Heckscher 1942, 14–15; Aunola 1967, 46–47; Ojala 1999a 369; Winton 2009.

⁴¹⁷ Paperirahan arvo suhteessa hopeaan laski Ruotsissa aina vuoden 1834 raharealisaation saakka, jolloin sekä pankinriksien että velkakirjariksien arvo määrättiin vuosikymmeniksi eteenpäin. Edvinsson 2010, 50; Heikkinen & Tiihonen 2009, 35; Heckscher 1942, 15.

⁴¹⁸ Perlinge 2010, 64–65.

min, ja se antoi onnistumisen edellytykset väestönkasvulle, teollistumiselle ja talouden kasvulle. Rodney Edvinsson huomauttaa, että tällä ajanjaksolla inflaatio kasvoi eli hinnat nousivat.⁴¹⁹

Suomessa puolestaan Venäjä koetti heti ensi töikseen muuttaa rahaoloja. Ruplasta tuli 29.12.1809 annetulla julistuksella Suomen suuriruhtinaskunnan ”*pää ja perusmyynti eli raha*”. Periaatteessa sen piti syrjäyttää Ruotsin rahan virallinen asema, mutta näin ei käytännössä tapahtunut. Riksejä käytettiin monesta syystä; ne olivat ehtineet ansaita suomalaisten luottamuksen toisin kuin ruplat. Venäjän kanssa käydyn alijäämäisen kaupan vuoksi ruplilla oli taipumus lipua Suomesta, kun taas vilkkaana jatkunut kaupankäynti entisen emämaan kanssa piti riksejä kierrossa. Toisaalta viranomaiset eivät ottaneet riksejä mielellään vastaan, ja tällöinkin vain hyvin alhaisella kurssilla. Riksit säilyttivät ruplia paremmin arvonsa, vaikka myös niiden arvo oli laskeva. Näin ruplista tuli pulaa Suomen sodan jälkeen. Tätä koetettiin ratkaista 1812 ottamalla käyttöön hopearuplan rinnalle uusia venäläisiä seteleitä, pankkoassignaattiruplia. Se ei ratkaissut ongelmaa, ja Venäjän oli pakko hyväksyä riksien ja ruplien rinnakkainen käyttö.⁴²⁰

Pääkaupungissa päätetyt raharealisaatiot ja niiden toimeenpanot eivät näkyneet heti kaukana maaseudulla tai Pohjanlahden rannikon kaupungeissa. Käytännössä alamaiset käyttivät uusien ja virallisten rahojen kanssa rinnakkain käytöstä poistettujakin rahayksiköitä.⁴²¹ Sota ja siitä seurannut valtiiovaihdos ei lopettanut niitä käytänteitä, joihin alamaiset entisen emämaan aikana olivat tottuneet. Kauppayhteydet Ruotsiin olivat erityisen tiiviit Etelä-Pohjanmaalla, joten on syytä tarkastella, miten aikalaiset Ilmajoella ottivat ruplat haltuunsa heti Suomen sodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

Perukirjojen tarkkojen listausten ansiosta voi seurata esimerkiksi rahayksiköiden käyttöönottoa ja käyttöä, sillä arviomiesten ja kirjurin oli merkittävä ylös, minkä rahayksikön mukainen arvioitu omaisuuden arvo oli. Muuten väärinymmärrykset olisivat olleet huomattavia. Perukirjoissa käytettyjen rahayksiköiden tarkastelu antaa arvokkaan näkökulman aikalaisten tietoihin vallinneista taloudellisista olosuhteista. Yleensä perunkirjoituksissa omaisuutta arvioitiin yhdellä rahayksiköllä, mutta toisinaan kahdella. Ilmajoella oli melko tyypillistä, että irtainta arvioitiin esine esineeltä rikseissä, mutta eri kokonaisuuksien (esimerkiksi posliiniesineet) yhteenlasketut arvot ilmoitettiin myös ruplina. Nordmalingissa rahankäyttö muodostui selkeämmäksi, eikä siellä arvioitu jäämistöjä eri rahayksiköissä.

Nordmalingissa vuosina 1796–1803 arvioitiin kaikki perunkirjoitettavat omaisuudet velkakirjarikseinä, jonka jälkeen vuoteen 1830 asti ne laadittiin yleensä pankinrikseissä. Syynä tähän saattaa olla elokuussa 1803 voimaan tullut asetus valtion velkaseteleiden realisaatiosta ja se, että ennen vuotta 1803 hinnat yleensä noteerattiin velkakirjarikseinä.⁴²² Velkakirjariksejä käytettiin arvon mitarina vielä muutamassa perunkirjoituksessa vuonna 1830, mutta käytännössä

⁴¹⁹ Nyberg 2010, 17; Edvinsson 2010, 42–43.

⁴²⁰ Alanen 1953, 463; Kuusterä 1995, 25–26; Talvio 2002, 40–41.

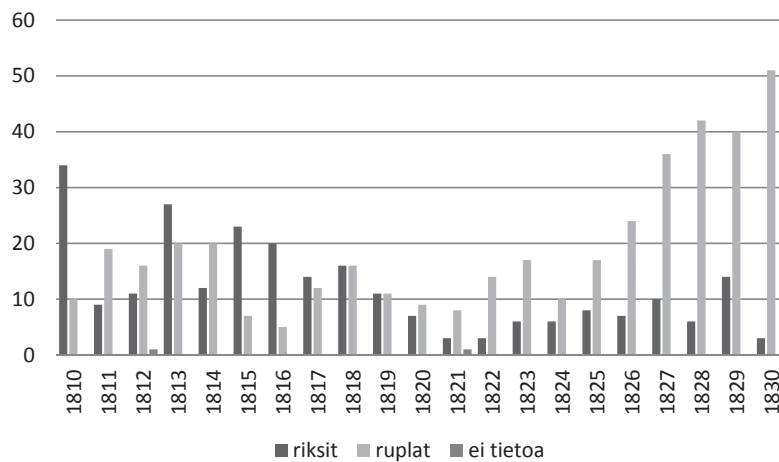
⁴²¹ Ojala 1999a, 370.

⁴²² Jörberg 1972, 79; Aunola 1967, 48.

pankinrikseistä oli tässä suhteessa tullut nordmalingilaisten ahkerimmin käytämä rahayksikkö.

Velkakirjariksejä käytettiin myös 1800-luvun alun ilmajokelaisissa perunkirjoituksissa. Arvoa mitattiin toisinaan myös vanhoilla hopearikseillä, vaikka ne periaatteessa oli poistettu kierrosta 1789. Samaan aikaan käyttöön otettuja pankinriksejä käytettiin muutamassa perunkirjoituksessa, kunnes vuodesta 1805 alkaen pankki- ja velkakirjariksejä alettiin käyttää lähes yhtä useassa perunkirjoituksessa. Samanlaisesta muutoksesta, josta Nordmalingissa voidaan puhua vuoden 1803 jälkeen, ei Ilmajoella ollut tietoaakaan. Lisäksi heti vuodesta 1809 alkaen perintöjä alettiin arvioida myös ruplilla, mutta käytännössä riksit pitivät rahayksikkönä pintansa vielä kauan (Kuvio 1).⁴²³

KUVIO 1 Rikseillä ja ruplilla arvioidut perunkirjoitukset Ilmajoella 1810–1830

Lähteet: VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Kesti noin kymmenen vuotta, että suuriruhtinaskunnan virallinen raha, rupla, alkoi olla yleisimmin käytetty valuutta. Sopeutuminen tapahtui verrattain nopeasti. Erityisesti paperiruplan käytön yleistyminen 1820-luvulta alkaen syrjäytti pankinriksin. Hopearuplilla arviointi sen sijaan harvinaistui 1820-luvun kuluessa. Velkakirjariksejä käytettiin vielä niinkin myöhään kuin 1829 peräti kolmessatoista perunkirjoituksessa. Ruplien käytön kasvusta huolimatta ei voida sanoa, että ruotsalaisten rahojen käyttö arvon mittarina olisi lakannut nopeasti, sillä riksejä käytettiin muissakin yhteyksissä.⁴²⁴

Ilmajoki ei ollut mitenkään poikkeuksellinen tuon ajan Suomessa. Ruotsalaisia rahoja käytettiin hyvin yleisesti koko suuriruhtinaskunnan alueella vielä

⁴²³ Hemminki 2010, 387–389.

⁴²⁴ Yksi näkökulma eri rahayksiköiden käyttöön saadaan seuraavassa alaluvussa, jossa kerron väestöjen käteisomaisuuksista.

1840-luvulla.⁴²⁵ Tässä suhteessa Ilmajoen ruplien käyttöönotto ja uuteen valuuttaan sopeutuminen tapahtui nopeasti. Oli käytettävä sitä rahaa, mitä oli saatavilla ja mikä tunnettiin parhaiten. Perunkirjoituksessa arvioitiin, ei enempää eikä vähempää, talollisen koko omaisuus, ja siten määrättiin perillisille tulevat osuudet suhteessa mahdollisiin velkoihin. Vierailta ja tuntemattomilla rahayksiköillä arvioiminen olisi ollut liian suuri riski, jota ei kannattanut ottaa. Tutulla ja luotetulla rahayksiköllä arvioimalla varmistettiin se, että omaisuuden arvio osui mahdollisimman oikeaan.

3.2 Varallisuus

Varallisuus on kapeampi käsite kuin hyvinvointi, joka määritellään aina subjektiivisesti. Samaan tapaan se on suppeampi käsite kuin siihen läheisesti liittyvä elintaso, joka puolestaan kuvaa ihmisen mahdollisuuksia vastata omiin tarpeisiinsa ja valita eri vaihtoehtojen väliltä.⁴²⁶ Kapeudesta huolimatta varallisuuskaan ei ole yksiselitteinen käsite, sillä esimerkiksi sosiaalisen pääoman teoria näkee aineettoman pääoman muodot keskeisenä varallisuutena. Aineelliset ja aineettomat varat on menneisyydessä mielletty toisinaan jopa samaan lajiin kuuluvaksi, Levi esimerkiksi toteaa ja sanoo niillä käydyn vaihdon olleen arkipäiväistä.⁴²⁷ Määrittelen varallisuuteen kuuluvaksi sekä aineettoman että aineellisen puolen niin, että niitä ei voida kokonaan erottaa toisistaan. Tässä alaluvussa keskityn ennen muuta varallisuuden aineelliseen puoleen, siihen kiinteään ja irtaimeen omaisuuteen, mitä perukirjassa arvioitiin.

Elintaso 1800-luvun alun maaseudulla oli Soinisen mukaan yleisesti huono, ja toimeentulo vaati kovaa työtä. Vaikka osalla talollisista meni entistä paremmin, joutui osa rahvaasta turvautumaan pettuun hyvinäkin vuosina.⁴²⁸ Toisaalta elintasosta ja varallisuudesta 1800-luvun alussa on vain vähän tarkkaa tutkimustietoa. Varallisuuden näkökulmasta on perukirja-aineistolla puolestaan osoitettu, että Suomessa varallisuustaso oli laskussa 1700-luvun lopussa, nousi 1800-luvun ensivuosisikymmenellä, minkä jälkeen kasvu oli hidasta.⁴²⁹ Tämän taas voi tulkita merkinä työnteon lisääntymisestä ja tulojen kasvusta.

Toimeentulominimin rajalla eläminen oli arkea 1700-luvulla, kuten Soininen huomauttaa. Tuolloin oli huomattavan paljon sellaisia tekijöitä, jotka tasoittivat väestön keskinäisiä eroja. Toisaalta monien eri tekijöiden vuoksi talonpoikaisväestön taloudellisessa asemassa alkoi tuohon aikaan esiintyä yhä suurempia eroja, sillä joidenkin talonpoikien varallisuus kasvoi jopa säätyläismaanomistajien tasolle. Keskimäärin säätyläisten varallisuusero talonpoikiin kuitenkin kasvoi, ja toisaalta torppareiden varallisuusero talonpoikiin väheni. Myös aateliset vaurastuivat 1800-luvun alussa. Perukirjoilla varallisuuseroja tutkinut

⁴²⁵ Ks. esim. Ojala 1999a, 370.

⁴²⁶ Elintasosta ks. Heikkinen, Hjerpe, Kaukiainen, Markkanen & Nummela 1987.

⁴²⁷ Levi 1992, 187.

⁴²⁸ Soininen 1974, 367–369.

⁴²⁹ Heikkinen, Hjerpe, Kaukiainen, Markkanen & Nummela 1987, 81–85.

Nummela on sen sijaan havainnut, että kokonaisuudessaan varallisuuserot eivät kasvaneet autonomian aikana.⁴³⁰

Paikallisesti varallisuuserot saattoivat selittyä monin eri tavoin. Alanen esimerkiksi arvioi, että Ilmajoella Kyrönjoen varsilla vaurastuminen oli yleisempää kuin kauempana joesta.⁴³¹ Bjurholmilaisilla puolestaan oli vasta itsenäistyneenä seurakuntana ja pitäjänä taloudellisia haasteita selvitettävänä, mikä epäilemättä saattoi näkyä tuolloin kuolleiden ja perunkirjoitettujen talolisten varallisuudessa. Nuoren seurakunnan kirkon ja pappilan rakentamisen ja varustamisen aikaan bjurholmilaisten tuli maksaa normaaliin tapaan myös kymmenyksiä.⁴³²

Viranomaiset koettivat jatkuvasti tehdä selkoa alamaisten varallisuudesta. Samalla he tulivat määrittäneeksi, mitä he pitivät köyhänä tai varakkaina, ja näin loivat omaa tulkintaansa yhteisöjen varallisuustasosta. Esimerkiksi papisto määrätti väkilukutauluja laatiessaan seurakuntalaistensa varallisuutta ja köyhien määrää (Taulukko 4). Väkilukutaulussa jaettiin kotitaloudet neljään ryhmään: 1) vuraat (*förmögne*), 2) velattomat eli omillaan toimeentulevat (*behällne*), 3) köyhät (*fattige*) ja 4) rutiköyhät (*utfattige*). Väkilukutaulujen mukaan vain kaksi viimeisintä ryhmää tarvitsivat velkaa elääkseen, muut eivät. Väkilukutaulut olivat Ilmajoella ja Nordmalingissa vuoteen 1810 asti samanlaisia. Väkilukutaulujen sisältöä muokattiin Suomessa vuonna 1812, minkä jälkeen Ilmajoella lomakkeet muuttuivat eikä niissä tarvinnut määritellä varallisuutta.⁴³³

TAULUKKO 4 Kotitalouksien varallisuus väkilukutauluissa

	Ilmajoki				Nordmaling			
	1805		1810		1805		1810	
	lkm	%	lkm	%	lkm	%	lkm	%
Vuraat	6	0,4	13	0,9	11	2,1	15	3,1
Velattomat	253	17,8	226	14,8	258	48,6	79	16,4
Köyhät	1030	72,5	1090	71,6	182	34,3	194	40,2
Rutiköyhät	132	9,3	193	12,7	80	15,1	195	40,4
Yhteensä	1421	100,0	1522	100,0	531	100,0	483	100,0

Lähteet: KaD, Isa, Väkilukutaulukot 1805, 1810; RA, SVAR, Nka, Befolkningsstatistiska tabeller 1805, 1810.

Väkilukutaulujen varallisuusarviot ovat subjektiivisia, eikä niitä voi tulkita kriittikittä, pikemminkin päinvastoin. Köyhyys ei välttämättä tarkoittanut köy-

⁴³⁰ Eroja kasvatti esimerkiksi isojaon vähentämä taloudellinen sidonnaisuus kyläyhteisössä ja torppien perustamisen helpottuminen. Isot tilat saattoivat perustaa torppia laajoille metsämailla ja saada niistä taloudellista hyötyä ajan myötä. Soininen 1974, 370–371, 389; Heikkinen, Hjerpe, Kaukiainen, Markkanen & Nummela 1987, 86–87; Nummela 1988, 37–39.

⁴³¹ Alanen 1953, 421.

⁴³² Lundkvist 1962, 436.

⁴³³ Väkilukutaulujen perusteella ammatissa toimimista ja ei-toimimista tutkinut Kilpi ei ole selvittänyt niitä tekijöitä, minkä vuoksi taulujen osioita muutettiin. Kilpi 1913, 29.

hänhoidon varassa elävää, muuten kuin ehkä rutiköyhien ryhmässä. Joka tapauksessa nämä kotitaloudet eivät tulleet toimeen täysin omillaan. Yhteenlaskettuna köyhien ja rutiköyhien (muiden apua tai lainaa tarvitsevien) osuus kaikista oli Ilmajoella nousussa yli 80 prosenttiin Ruotsin vallan viimeisinä vuosina. Suunta oli sama Nordmalingissa, jossa köyhien osuus oli vuonna 1805 vielä noin 50 prosenttia, mutta viisi vuotta myöhemmin 1810 jo yli 80. Sen sijaan rutiköyhien osuus oli Nordmalingissa koko ajan selkeästi suurempi kuin Ilmajoella. Eroja selittää se, että papit tulksivat väkilukutauluja eri tavoin. Tämän vuoksi alueiden välistä vertailua on hankala tehdä, ja toisaalta se osoittaa varallisuus-käsitysten kirjavuuden. Ilman tarkempaa ohjeistusta arviointi perustui papiston omiin määritelmiin ja tietämykseen.

Papiston tulkinnan mukaan molemmissa pitäjissä oli 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä vain kourallinen vauraita kotitalouksia. Nordmalingissa varakkaiden kotitalouksien osuus laski puolesta 16 prosenttiin, ja varallisuuserot näyttivät pappien mukaan olleen siellä muutenkin merkittävät. Ilmajoella suurin osa kotitalouksista oli ”köyhiä”, velkaa elääkseen tarvitsevia. Suomen sota vaikutti Ilmajoella köyhdyttävästi vain hieman.⁴³⁴

Ruotsissa varakkuustasojen määrittelyä täsmennettiin, ja papistoa veloitettiin edelleen analysoimaan seurakuntalaisten varallisuutta. Aikaisemman neljän tason sijaan kotitaloudet jaettiin kolmeen ryhmään: 1) ne kotitaloudet, joilla oli omaa varallisuutta yli oman tarpeen (taulukossa rivi vauraat), 2) kotitaloudet, jotka tulivat toimeen omillaan (velattomat) ja 3) kotitaloudet, jotka tarvitsivat muiden apua ja tukea selvitäkseen (köyhät). Suurin osa nordmalingilaisista ja bjurholmilaisista kotitalouksista kuului papiston mukaan keskimmäiseen ryhmään vuosina 1825 ja 1830 (Taulukko 5).

TAULUKKO 5 Nordmalingin ja Bjurholmin kotitalouksien varallisuus väkilukutauluisa 1825 ja 1830

	Nordmaling				Bjurholm			
	1825		1830		1825		1830	
	lkm	%	lkm	%	lkm	%	lkm	%
1 Vauraat	27	7,5	29	7,6	0	0	0	0
2 Velattomat	323	90,2	340	89,2	138	97,9	142	95,3
3 Köyhät	8	2,2	12	3,1	3	2,1	7	4,7
Yhteensä	358	100,0	381	100,0	141	100,0	149	100,0

Lähteet: RA, SVAR, Nka, Befolkningstatistiska tabeller 1805, 1810.

Nordmalingissa tapahtui tutkimusajanjaksolla huima muutos: kun vielä 1810 köyhiksi ja rutiköyhiksi määriteltiin 80 prosenttia kotitalouksista, oli niitä vuosina 1825 ja 1830 enää kourallinen, kolme prosenttia. Nuoressa Bjurholmin pitäjässä köyhiä oli vain alle viisi prosenttia, joten muutos 20 vuodessa oli rajua, ja

⁴³⁴ Hemminki 2010.

oli seurausta joko väestön varallisuustasosta tai papiston kirjauksista. Syy lie-
nee enemmän jälkimmäinen kuin aiempi. Suurin osa (lähes kaikki) kotitalouk-
sista tuli omillaan toimeen, vaikka käteen ei jäänytkään ylimääräistä. Tämä län-
sipohjalaispappien tekemä arvio avun tarvitsijoiden vähyydestä on syytä pitää
mielessä, kun selvitän talollisten antamia ja saamia velkoja myöhemmin.

Vastaitseenäistyneessä Bjurholmissa ei papiston mukaan ollut varakkaita
talouksia, joilla olisi ollut varallisuutta yli oman tarpeensa. Nordmalingissa näi-
tä oli lähes kolmekymmentä. Vaurautta oli ehtinyt kertyä Nordmalingiin, mutta
uudisraivaajien asuttamassa metsäisessä Bjurholmissa elettiin kädestä suuhun;
monen oli aloitettava kaikki lähes tyhjästä.

Vertailukelpoisen kuvan varallisuuskehityksestä 1800-luvun alun Suo-
messä ja Ruotsissa saa tutkimalla vuoden 1800 varallisuusveroluetteloita. Näi-
den luetteloiden avulla Jutikkala on todennut Suomen läntisen osan olleen vau-
raampaa itään verrattuna, mutta vastaavan suuruista eroa ei ollut pohjoisen ja
etelän välillä. Taloudellinen vauraus jakautui epätasaisesti. Vaikka Suomessa
asui koko Ruotsin valtakunnan väestöstä neljäsosa ennen vuotta 1809, omai-
suudenarvioinnissa 1800 Suomen kansallisvarallisuudeksi laskettiin noin 14
prosenttia valtakunnan varallisuudesta. Suomessa oli varallisuutta per asukas
suhteessa vähemmän kuin Ruotsin puolella.⁴³⁵

Viranomaisnäkökulmasta huolimatta omaisuusveroluetteloissa päästään
melko lähelle vallinnutta ”todellisuutta”, sillä omaisuudenarvioinnissa oli läsnä
muita saman seudun talonpoikia. Jutikkala arvioi myös lautakuntien työn ol-
leen perunkirjoituksien arvioijien, ”hyväntahtoisten tuttavien”, työtä luotetta-
vampaa.⁴³⁶ Luetteloiden arviot ovat samansuuntaisia kuin väkilukutaulujen,
sillä myös niiden mukaan nordmalingilaiset näyttävät olleen ilmajokelaisia va-
rakkaampia (Taulukko 6).

TAULUKKO 6 Ilmajoen ja Nordmalingin kokonaisvarallisuudet omaisuudenarvioinnis-
sa 1800

	Verotetut yhteensä	Kiinteä omai- suus (rdr bco)	Irtain omai- suus (rdr bco)	Irtain omai- suus (rdr rgs)
Ilmajoki	1076	245 204,25,11	1 571,24,00	42 704,02,07
Nordmaling	378	160 745,25,04	1 078,07,04	26 401,04,03

Huom: irtain omaisuus (rdr bco) ja irtain omaisuus (rdr rgs) kosketti osittain eri henkilöitä,
minkä vuoksi niiden välinen ero on niin huomattava.

Lähteet: RA, Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, Ilmola (vol. 109); RA, Förmögenhets-
uppskattningen 1800–1803, Nordmaling (vol. 99).

Suhteessa kaikkiin verotettuihin Nordmalingissa oli kaikkea omaisuutta
enemmän per verotettu kuin Ilmajoella, ja keskivarallisuus oli länsipohjalaispi-
täjässä poikkeuksetta jopa kaksi kertaa korkeampaa. Niin kiinteän kuin irtai-
men omaisuuden arvo oli Nordmalingissa suurempi kuin Ilmajoella.

⁴³⁵ Jutikkala 1949, 192–193. Ks. myös Karonen 2008, 425–426.

⁴³⁶ Jutikkala 1949, 170.

Nummela on todennut saman aineiston avulla, että verotettujen keskivarallisuus ei ollut Suomen mittakaavassa Ilmajoen seudulla huippuluokkaa.⁴³⁷ Jutikkala taas havaitsi Ilmajoen (Limingan ohella) erityisen vauraaksi maalaispitäjäksi, koska siellä oli poikkeuksellisesti 50 sellaista tilaa, jonka omaisuus oli yli tuhat riksiä.⁴³⁸ Nordmalingissa näitä yli tuhannen riksin arvoisia talonpoikaistiloja oli kahdeksan, mikä oli suhteessa hieman vähemmän kuin Ilmajoella. Tämän mukaan Ilmajoella oli suuremmat varallisuuserot kuin Nordmalingissa.

On erinäisiä tekijöitä, miksi omaisuudenarvioinnin tietoja on syytä kritisoida. Arvioinnissa jaettiin verotettava omaisuus ”tunnettuun” eli kiinteistöihin sekä ”tuntemattomaan”, joita olivat esimerkiksi rahat ja saatavat. Verovelvollinen saattoi esittää näistä tarkan luettelon, mutta hänellä oli oikeus ilmoittaa myös pelkkä loppusumma. Julkinen tieto yksityisen ihmisen taloudellisesta asemasta saattoi vaikuttaa luoton saantiin sekä muihin etuihin, mitä ei haluttu vaarantaa. Kotitalouksien varallisuus- ja velkaisuustasot kuuluivat yksityisen tiedon piiriin. Päätettiin, että verotettavilla oli oikeus ilmoittaa omaisuutensa salassa, ”*under förbehåll af förtegenhet*”, ainoastaan lautakunnan vaiteliasuusvalan vannoneen jäsenen läsnä ollessa. Paperit säilytettiin maaherran hallussa, ja veronkannon päätyttyä ne saatiin hävittää. Kihlakunnan loppusummiin nämä summat lisättiin, joten arvioinnin kokonaiskuvaan ne eivät vaikuttaneet, mutta yksittäisten henkilöiden tiedon löytämisen käytäntö tekee mahdottomaksi. Omaisuutta tosin salattiin lähinnä kaupungeissa, ja maaseudulla tällainen käytäntö oli Jutikkalan mukaan harvinaista.⁴³⁹

Ulkoisesti pitäjien omaisuusveroluettelot näyttävät samankaltaisilta, ja ne ovat suurelta osin yhtenevät myös sisällöllisesti. Enemmistö verotettavia oli yksityishenkilöitä, joilla oli kiinteistö ja irtainta verotettavaa. Suuri osa näistä henkilöistä oli talollisia, loput esimerkiksi pelkkää irtainta omistavia sukulaisia (isät, äidit, vävyt). Tosin Nordmalingissa oli erilaisten verotettavien yhtiömuotoisten toimijoiden määrä verotusluetteloissa suuri. Pelkästään erilaisia sahoja tai niiden omistuksia oli 15 ja muita yhtiöitä kuusi. Tätä selittää se, että Länsipohjassa sahatalous oli voimakasta. Suurin osa sahoista arvioitiin noin 30–150 hopeariksin arvoiseksi, vain kauppuhuone Åberg ja Grahnin omistama Håknäs-saha oli 3000 hopeariksin arvoinen. Olofsforsin rautaruukin arvoksi puolestaan arvioitiin lähes 19 000 riksiä. Ilmajoella tällaisia yhtiöitä oli huomattavasti vähemmän, vain vaasalaisen raatimies ja kauppias Abraham Falanderin omistama, 3000 hopeariksin arvoinen Östermyran ruukki, joten Nordmalingissa sijainnut ruukki oli arvokkaampi kuin Ilmajoen ruukki. Lisäksi pitäjän omaisuusveroluetteloihin listattiin Kokkolan kylän yhteismylly, jota ei tosin arvioitu, sillä se oli olemassa vain kotitarvekäyttöä varten: ”*Inhållad endast för husbehov, och kommer således icke uti särskildt uppskattas*”.

Arviointi kattoi kaikki kiinteistönomistajat heidän varallisuuden tasostaan riippumatta. Verotuksesta vapautettuja olivat alle viisikymmentä riksiä omistavat, kiinteistöä omistamattomat ihmiset. Raja oli asetettu alas siksi, että koko-

⁴³⁷ Nummela 2007, 107.

⁴³⁸ Jutikkala 1949, 184–185; Ks. myös Ylikangas 1976, 272–275.

⁴³⁹ Jutikkala 1949, 175–176; Aunola 1967, 36.

naisvarallisuus tulisi mahdollisimman hyvin kuvatuksi.⁴⁴⁰ Omaisuusveroluetteloiden vertaaminen osoittaa muutamia erityisiä seikkoja pitäjissä. Ilmajoella peräti 497 verotettavaa merkittiin köyhäksi (*fattig*), Nordmalingissa ei yhtäkään. Toisaalta uudisraivauksen perusteella verotuksesta vapautettavia (*har frihet*) merkittiin Ilmajoella yhteensä 91, mutta Nordmalingissa ei ketään. Verovapaus oli määrätty yleensä 15 vuodelle. Heidän osaltaan merkittiin myös kiinteistöstä yleensä noin 15–40 pankinriksin (rdr bco) suuruinen osuus maksettavaksi, irtainta ja saatavia tapauskohtaisesti. Uudisraivaus oli käynnissä molemmilla seuduilla 1700-luvun lopulla, joten uudisraivaajien olisi pitänyt näkyä myös Nordmalingin omaisuudenarvioinnissa. Käytännöt nähtävästi poikkesivat hie-man toisistaan eri alueilla.

Luettelot paljastavat väestöstä rakenteellisia eroja ja avaavat omalta osaltaan syitä pitäjien välisiin varallisuuseroihin. Ilmajoella verolle asetettujen torpparien määrä oli suuri (439 torpparia, 40 prosenttia verolle asetetuista), mutta Nordmalingissa luku oli huomattavasti pienempi (16 torpparia, 4 prosenttia verolle asetetuista). Nordmalingissa luettelossa ei ollut yhtään käsityöläistä, Ilmajoella listalle heitä mahtui 15, lähinnä seppiä, suutareita ja räätäleitä. Ilmajoella sotilaita määrättiin veronmaksuvelvollisiksi (30 sotilasta tai sotilaan vaimoa), mutta Nordmalingissa ei ketään. Ainoastaan puosun⁴⁴¹ tehtävästään irtisanottu Olof Ulander merkittiin Nordmalingissa verotettavien listalle 30 velkakirjariksin (rdr rgs) suuruudesta irtaimesta varallisuudestaan. Nordmalingissa luetteloitiin verotettavaksi 16 itsellistä, Ilmajoella vain puolet siitä. Itsellisten osuus oli Nordmalingissa absoluuttisesti mitaten suurempi kuin Ilmajoella. Kaksi Nordmalingin itsellistä oli merkitty vanhoiksi. Nordmalingissa huomioitiin 20 talollisen kohdalla myös heidän alaikäisille perillisilleen kuuluvat perintöosuudet omina verotettavina yksikköinään. Ilmajoella tällaista käytäntöä ei ollut lainkaan, vaikka perintöosuuksia oli sielläkin.

Omaisuudenarvioinnissa verotuksen alaiseksi katsottiin yksityisten ihmisten osalta kaikki kiinteistöt, mutta ei talouksineita (*husgeråd*). Talouksineet kattoivat Jutikkalan mukaan tavalliset huonekalut ja vaatevarastot, sillä niitä ei luetteloissa näy. Luetteloissa ei myöskään tapaa niitä ihmisiä, jotka eivät omistaneet tällaisten taloustavaroiden ohella muuta. Sen sijaan verotettavaan omaisuuteen kuului hopea. Jutikkala tulkitsee omaisuudenarvioinnissa tuotettuja luetteloita niin, että omaisuuden kerääminen ”aarteina” kirstun pohjalle ei näytä olleen 1700-luvulla merkittävää, sillä tilalle oli tullut rahan lainaaminen korkea vastaan.⁴⁴²

Omaisuusveroluettelot ovat vertailukelpoinen varallisuutta kuvaava aineisto, mutta eivät kykene vastaamaan yksityiskohtaisiin omaisuutta koskeviin kysymyksiin. Tällaisiin kysymyksiin päästään vastaamaan perukirjojen avulla. Niillä voi tutkia myös absoluuttisen varallisuuden muutosta pitkällä aikavälillä, mutta sitä ei tässä ole tehty aikakauden poikkeuksellisen sekavien rahoalojen vuoksi. Kun omaisuudet arvioitiin perunkirjoituksissa tapauskohtaisesti, alu-

⁴⁴⁰ Jutikkala 1949, 180.

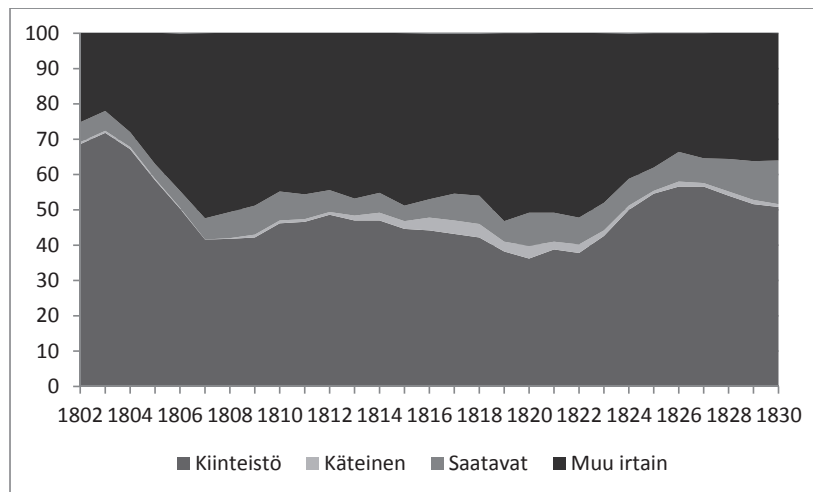
⁴⁴¹ Asiakirjassa ei kerrota, oliko kyseessä sotalaivan vai kauppalaiivan puosu.

⁴⁴² Jutikkala 1949, 171.

eellisestä vertailusta saatu kuva saattaa vääristyä. Tärkeämpää on sen sijaan tutkia, mistä omaisuus koostui.

Talollisen tärkein omaisuuden muoto oli tila, kiinteää, mutta myös muulla omaisuudella oli merkitystä, ja kokonaisvaltainen varallisuuden tutkimus ottaa myös irtaimen omaisuuden huomioon. Pelkällä kiinteällä omaisuudella ei selvitty; irtaimella omaisuudella oli merkitystä paitsi välttämättömässä työnteossa ja arjen taloudessa, myös aseman ja statuksen pönkittämisessä. Toisaalta käteistä säästettiin aika ajoin kirstuihin, ja omista säästöistä annettiin lainaa. Omaisuuden monipuolinen rakenne on nähtävissä molempien pitäjien talollisten perukirjoissa (Kuviot 2 ja 3).

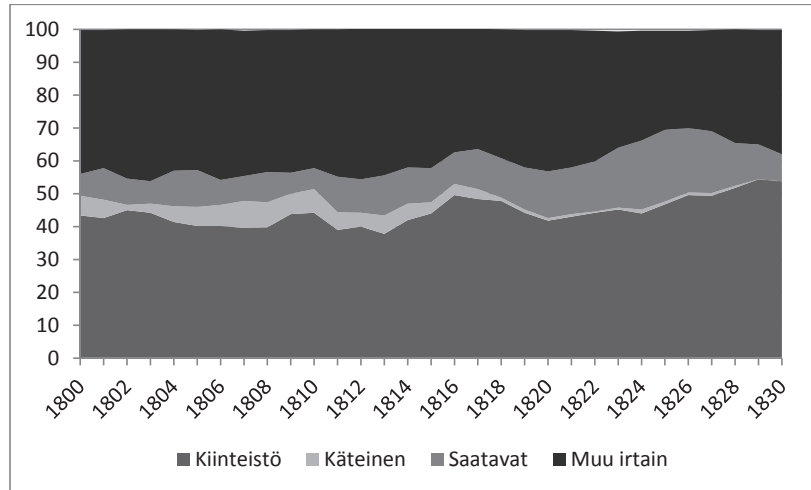
KUVIO 2 Ilmajoen talollisten brutto-omaisuuden rakenne 1802-1830
(5 vuoden liukuva keskiarvo)

Huom: vuosien 1800, 1801 ja 1804 arvot ovat kahden lähimmän vuoden keskiarvot, sillä näiltä vuosilta ei ole talollisten perukirjoja.

Lähteet: VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796-1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805-1830; VMa, Isa, perukirjat 1804-1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809-1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830-1832.

KUVIO 3 Nordmalingin talollisten brutto-omaisuuden rakenne 1800–1830 (5 vuoden liukuva keskiarvo)

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiften 1796–1830.

Kummassakin pitäjässä suurin osa talollisten keskimääräisestä brutto-varallisuudesta koostui kiinteistöstä ja irtaimistosta. Koko ajanjaksolla tilan arvo talollisten omaisuudesta oli Ilmajoella keskimäärin 49 ja Nordmalingissa 45 prosenttia, käteisen osuus oli Ilmajoella vain yksi ja Nordmalingissa neljä prosenttia. Saatavienkin osuus oli Länsipohjassa suurempi: Nordmalingissa 11 ja Ilmajoella kahdeksan prosenttia. Muu irtain muodosti Ilmajoella 42 ja Nordmalingissa 40 prosenttia koko omaisuudesta. Keskiarvot antavat kuvan, että molemmissa pitäjissä talolliset antoivat jopa yhden kymmenesosan omaisuudestaan lainaan, Nordmalingissa tätäkin enemmän. Käteistä Nordmalingissa jäi säästöön Ilmajoella yleisemmin, mutta tutkimusajankohdan kuluessa nordmalingilaisetkin alkoivat mieluummin käyttää sitä kuin säästää kirstun pohjalla.⁴⁴³

Tutkimusajanjaksolla suhde irtaimen ja kiinteän omaisuuden välillä ei juuri muuttunut kummassakaan pitäjässä. Vuosittaiset keskiarvot talollisten perukirjoissa vaihtelevat paljon, mutta pitkän aikavälin trendi ei muuttunut rajusti. Sen sijaan on havaittavissa Nordmalingissa selkeä muutos käteisen ja saatavien suhteellisessa osuudessa, joka muuttui 1810-luvulta alkaen. Tällöin saatavien määrä nousi välillä huomattavaksi ja käteisen määrä väheni lähes olemattomiin. Ilmajoella käteistä oli yleisesti ottaen vähän koko omaisuudesta, muutamaa talollista lukuun ottamatta, eikä saatavienkaan osuus näytä keskimääräisesti nousseen suureksi.

⁴⁴³ Kiinteä omaisuus muodosti suurimman osan myös Martiniuksen tutkiman Skaraborgin läänin suurtalonpoikien omaisuudesta, jopa noin kahdeksankymmentä prosenttia, 1800-luvun puolivälin tietämissä. Irtaimen, käteisen ja saatavien osuus oli muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta pieni. Skaraborgissa tilan arvo arvioitiin jopa vielä arvokkaammaksi suhteessa irtaimeen kuin Ilmajoella ja Nordmalingissa. Martinius 1970, 27–28.

Vuosittaiset keskiarvot antavat vain yleiskuvan pitäjien talollisten omaisuusrakenteen muutoksesta, ja tarkempi tarkastelu osoittaa eroja yksilöiden välillä. Vuonna 1807 Nordmalingissa oli käteistä keskimäärin kymmenen prosenttia kaikesta omaisuudesta, mutta kyseisenä vuonna laadittuun Abraham Davidssonin perukirjaan listatun käteisen rahan osuus oli peräti kolmannes koko omaisuuden arvosta. Säästöjä oli kertynyt tälle nordmalingilaiselle yli 430 pankinriksin verran, ja käteisvaranto koostui pankinrikseistä, vanhoista lanteista, kupariplootuista ja velkakirjarikseistä. Viimeksi mainittuja oli eniten, lähes 550 velkakirjariksin arvosta. Tämän lisäksi Abraham Davidssonilla oli kuollessaan saatavia velkoja yli sadan pankinriksin arvosta, mikä oli noin kahdeksan prosenttia koko omaisuudesta. Hänellä olisi ollut varaa lainata enemmänkin, mutta Abraham Davidsson oli nähnyt paremmaksi pitää rahat mieluummin omassa säästössä. Vaihtoehtoisesti Davidsson oli vähän ennen kuolemaansa saanut osan antamistaan lainoista käteisenä takaisin.⁴⁴⁴ Käteistä rahaa pidettiin säästössä tulevia, tärkeiksi koettuja vaihtotapahtumia varten, mutta Abraham Davidsson vaikuttaa toki olleen poikkeuksellisen innokas sukanvarteen säästäjä.

Nordmalingissa käteisomaisuus ilmoitettiin yleensä saatavien yhteydessä irtaimiston lopussa otsikolla "*Infordringar och contanta*". Ilmajoella taas käteinen, jos sitä oli, merkittiin yleensä alkuosaan, kiinteistön jälkeen. Ilmajoella oli etenkin talollisten perukirjoissa myös melko tyyppillistä ilmoittaa, mikäli käteistä ei löytynyt pesästä lainkaan. Joskus asia ilmoitettiin otsikon "*Contant*" alle kirjoittamalla "*finns icke*" tai, kuten Mikko Mikonpoika Luokkakallion perunkirjoituksessa 4.3.1811, arvometalleista ja käteisestä ilmoitettiin yhdessä:

Hvarken Gull, Silfwer, Tenn eller koppar finnes icke i Boet ej heller Contanta Penningar.⁴⁴⁵

Aivan kuten muutakin perukirjoissa ilmoitettua irtainta, saatettiin käteistä määrillä adjektiivien, sillä käteisen konkreettinen kunto vaikutti sen käypään arvoon. Kestikievarin pitäjä Petter Avanderin perukirjaan merkittiin 11.5.1801 Nordmalingissa kolme riksiä niiden laadun mukaan seuraavasti. Yksi riksi oli paremman ja yksi huonomman laatuinen, kolmas sen sijaan oli vanha ja käyttökelvoton, mutta silti 12 killingin arvoinen:

1 st Bättre Riksdahl	1,00
1 st sämre	0,32
1 gl obrukl	0,12
	10,26,00 ⁴⁴⁶

Aiempi tutkimus on yleensä hiljennyt rahvaan käteisomaisuuksista ja on niistä kertoessaan mieluummin painottanut niiden vähäisyyttä. Esimerkiksi Heckscher kirjoittaa käteisen puutteen olleen yleinen ongelma, josta jaksettiin valit-

⁴⁴⁴ HLa, Nth, FII:2, 69 (1807).

⁴⁴⁵ VMa Ket E1a:3, 86 (1811).

⁴⁴⁶ HLa, Nth, FII:8, 18 (1801).

taa.⁴⁴⁷ Ilmajoen ja Nordmalingin perukirjojen perusteella näyttää siltä, että käteistä omaisuutta oli lahden länsipuolella enemmän kuin itäpuolella. Myös saatavien osuus oli Nordmalingissa Ilmajokea isompi. Käteistä oli yleisesti enemmän liikkeessä Nordmalingissa, ja sitä lainattiin enemmän.

Nordmalingissa käteisomaisuuksien määrät vähenivät ajan myötä, sillä 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä käteistä saattoi olla keskimäärin jopa kymmenen prosenttia brutto-omaisuudesta, 1820–1830 ei lainkaan tai vain vähän. Sen sijaan saatavien määrä kasvoi huomattavasti – tutkimusajan viimeisiä vuosia lukuun ottamatta – joten on oletettavaa, että käteisen määrä ei vähentynyt Pohjanlahden länsipuolen talollistalouksissa, sitä vaan lainattiin ja kulutettiin entistä enemmän. Selvittääkseni käteisomaisuuksien määrää tarkemmin olen seuraavassa tarkastellut kaikkien vuosina 1796–1820 tutkimuspitäjissä laadittujen perukirjojen käteisvaroja. Ketkä omistivat käteistä, mitä ja miten paljon?

Nordmalingissa vuosien 1796–1820 perukirjoista löytyi käteistä peräti 160 jäämistöstä, mikä on yli 2/5 kaikista tuona ajanjaksolla arvioiduista 382 perukirjasta. Yleensä käteinen oli ruotsalaista rahaa. Perukirjojen perusteella oli hyvin tyypillistä, että aikalaiset säilyttivät vielä vanhoja kupariplootuja, vaikka niiden käyttö virallisesti oli lopetettu jo kauan sitten niiden hankalan käytettävyyden vuoksi.⁴⁴⁸ Kahdeksan vainajan säästöistä löytyi myös ulkomaalaisia kolikoita. Nämä olivat seitsemässä tapauksessa ruplia (vuosina 1810–1818) ja kerran norjalaisia hopearahoja.

Länsipohjassa käteistä löytyi lähes kaikista väestöryhmistä. Käteistä merkittiin 71 talollisen perukirjaan, mikä on yli puolet vuosina 1796–1820 perunkirjoitetuista talollisista, sillä 49 talollisen perukirjassa ei mainittu käteistä lainkaan. Lisäksi noin joka toisella entisellä talonpojalla tai sellaisen vaimolla sekä niillä talonpojilla, joilla ei ollut omistusoikeutta tilaan (yhteensä 34 henkilöä), oli käteistä säästöissä.

Nordmalingissa käteistä ei ollut kaikilla, mutta se oli jakaantunut usean väestöryhmän kesken, myös tilattomille. Säätyläisiksi laskettavien vainajien perukirjoista sitä löytyi verrattain vähän, ainoastaan noin joka kolmannelta jäämistöstä. Käteistä oli kolmanneksella torppareista, ja peräti yli puolella itsellisistä. Perukirjaotoksen perusteella näyttää siltä, että säätyläiset sijoittivat varallisuutensa mieluummin esimerkiksi irtaimen, kuten arvoesineisiin, käteisen säästämisen sijasta, johon puolestaan alemmat väestöryhmät olivat taipuvaisia. Oliko ehkä niin, että säätyläiset saivat tarpeen tullen herkemmin luottoa ja heillä oli enemmän luottosuhteita kuin tilattomalla väestönosalla, jonka oli pakko säästää käteistä pahan päivän varalle?

Samaan aikaan Ilmajoella käteistä rahaa merkittiin 181 perukirjaan 769:sta. Käteistä löytyi noin 23 prosentilta kaikista pesistä, mikä on melkein puolet vähemmän kuin Nordmalingissa. Ilmajoella käteistä oli noin joka kolmannelta (36) talollisella, joten 73 talollisella ei käteistä ollut lainkaan. Käteisvarallisuutta

⁴⁴⁷ Heckscher 1949, 790.

⁴⁴⁸ Plootut otettiin käyttöön Ruotsissa 1640-luvulla, ja virallisesti niistä luovuttiin vuosien 1776–1777 raharealisaation yhteydessä. Talvio 2002, 24, 31–32.

kertyi länsipohjalaisille talollisille huomattavasti useammin kuin eteläpohjalaisille. Tämä saattoi tarkoittaa joko sitä, että eteläpohjalaiset kuluttivat varansa herkemmin, tai käteistä ylipäätään oli Länsipohjassa enemmän saatavilla.

Toisin kuin Länsipohjan puolella, merkittiin Ilmajoella käteistä peräti 14 säätyläisen perukirjaan, siis lähes kaikille säätyläiseksi laskettavalle.⁴⁴⁹ Lisäksi alempien väestöryhmien säästöistä löytyi kolikoita ja seteleitä, kaikkiaan 33 torpparilta ja kuudelta itselliseltä; kummassakin väestöryhmässä harvemmalla kuin joka viidennellä oli käteistä. Lähes joka kolmannella (71) vanhalla ja entisellä talonpojalla tai muuten talollisen perheeseen kuuluvalla oli käteisomaisuutta. Kaikkiaan käteistä oli lähes yhtä usein sekä niillä talollisilla, jotka omistivat maata, että niillä talonpojilla, jotka eivät sitä omistaneet. Ilmajoella käteistä oli harvemmalla kuin Nordmalingissa, mutta selvä ero on säätyläisten kohdalla, jotka Ilmajoella omistivat käteistä useammin kuin Nordmalingissa.

Ilmajokisilla oli eniten ruotsalaisia rahoja (155 perukirjassa), mutta 65 perukirjasta löytyi ruplia, mitä voi pitää vuoteen 1820 asti ulottuvassa tarkastelussa yllättävän suurena osuutena. Aiemman tutkimuksen perusteella on väitetty, että ruplia oli vain vähän saatavilla. Ruplia oli tullut Suomeen jo Ruotsin vallan kaudella esimerkiksi sotien aikana.⁴⁵⁰ Ilmajoen ja Nordmalingin perukirjoista ei vuosina 1796–1808 löydy venäläisiä rahoja, vaikka ruplia on seuduilla mahdollisesti liikkunut. Viiden vainajan perukirjaan merkittiin hollantilaisdukaattien omistuksia. Kahden tai kolmen eri valtion valuuttaa merkittiin 21 ilmajokelaiseen perukirjaan.

Käteistä saattoi kertyä huomattavat määrät eri väestöryhmissä, myös palkollisten parissa. Nordmalingissa vuonna 1802 merkittiin iäkkään piika Ingeborg Östensdotterin perukirjaan hieman yli 180 velkakirjariksin suuruinen käteisomaisuus.⁴⁵¹ Käteisvarallisuus oli yli puolet piian netto-omaisuuden arvosta. Perukirjaan merkittiin monia ruotsalaisia rahoja: kupariplootuja, määrittelemättömiä lantteja⁴⁵², vanhoja hopearahoja ja velkakirjariksejä.⁴⁵³ Ilmajoella puolestaan vanhan palveluspiika Susanna Juhantytären perukirjaan merkittiin keväällä 1809 riksejä ja ruplia noin 22 pankinriksin arvosta.⁴⁵⁴ Ilmajoella viidellä muullakin piialla tai rengillä oli pieniä käteisomaisuuksia. Vastaavasti Nordma-

⁴⁴⁹ Olen tulkinut säätyläisiksi virkamiehet, kruunun ja kirkon palveluksessa olevat, perukirjoissa liitteellä ”herr” olevat miehet sekä näiden vaimot ja lesket. Säätyläisten määritelmistä ks. Wirilander 1982.

⁴⁵⁰ Talvio 2002, 35.

⁴⁵¹ Iäkkään piian käteisomaisuuden koko oli huomattava, sillä tuona vuonna keskimääräinen talonpoikaistila (kiinteä omaisuus) arvioitiin noin 200 velkakirjariksin arvoiseksi.

⁴⁵² ”Lantit” olivat tyypillinen käteisomaisuuden muoto molemmin puolin Pohjanlahtea. Sen tarkemmin niitä ei yleensä määritely, ainoastaan niiden rahallinen arvo kirjattiin. Talvio arvioi, että ”lantti” tarkoitti vanhan sanonnan tapaan hopearahan arvoista kupariäyriä. Talvio 2002, 26.

⁴⁵³ Säästöjen kartuttamisen ohella Ingeborg Östensdotter oli antanut lainaksi uumajalaiselle kauppias J.P. Boströmille sekä kolmelle miehelle Nordmalingissa yhteensä lähes 120 velkakirjariksin verran. Lainat oli annettu velkakirjaa ja korkoa vastaan. HLa, Nth, FII:2, 18 (1802).

⁴⁵⁴ Susanna Juhantytären omaisuus oli kahden velan vuoksi, yhteensä 50 pankinriksia, lähes ylivelkaantunut, joten käteisomaisuus muodosti brutto-omaisuuden arvosta suurimman osan. Saatavia oli kaksi. VMa Ket E1a:2, 253 (1809).

lingissa muulla palvelusväellä ei ollut tuolloin perunkirjoitettua käteisomaisuutta, mutta Inger Östensdotterin tapaus osoittaa, että Länsipohjassa tilattomalla naisella oli mahdollisuus vaurastua aineellisesti ja jopa säästää.

Talolliset tarvitsivat käteistä rahaa useista syistä, muun muassa veroihin ja muihin kruunun ja kirkon maksuihin, vaikka niitä sai yleensä maksaa myös talonpoikaistalouden tuotteissa. Palvelusväelle tuli puolestaan kustantaa paitsi majoitus ja vaatetus, myös käteinen palkka. Rahaa tarvittiin myös kauppamatkoilla. Käteisen tarvetta ilmeni erityisesti syksyllä, jolloin piti maksaa sekä renkien ja piikojen palkat, että kruunun verot. Tällöin talolliset saattoivat joutua myymään viljaa käteistä saadakseen, mikä oli juuri huonoin aika talollisten näkökulmasta katsottuna. Myöhemmin, esimerkiksi keväällä, viljasta olisi maksettu enemmän. Joskus talollisten oli myytävä enemmän kuin olisivat oikeastaan voineet, ja kevään tullen he joutuivat itse ostamaan viljaa korkeaan hintaan. Jos kauppias myi viljaa luotolla, talollinen sitoutui tähän. Tämä tarkoitti ainakin sitä, että kauppias saattoi määrätä hinnat mielensä mukaan talonpojan myytäväksi tuomille tuotteille, jolloin kaupat saatiin tehdä selvään alihintaan. Kauppiaille velkaantuneen talonpojan oli hyväksyttävä tilanne, ellei halunnut kaikkia velkojaan maksuun.⁴⁵⁵

Nordmalingissa käteistä oli enemmän liikkeessä kuin Ilmajoella. Kauppaa käydessään länsipohjalaisilla talollisilla on ollut mahdollisesti varaa maksaa ostokset käteisellä, jolloin talolliselle epäedullisen luottosuhteen syntyminen oli epätodennäköisempää. Rahatalous oli tämän mukaan Länsipohjassa pidemmällä kuin Etelä-Pohjanmaalla, ja useampi väestönosa siinä hieman tiiviimmin mukana. Korkeampi käteisen käyttöaste voi viitata myös suurempaan kulutukseen ja lisääntyneeseen työntekoon Nordmalingissa Ilmajokeen verrattuna. Kaiken kaikkiaan käteinen nopeutti vaihtoa, kun takaisinmaksua ei tarvinnut odottaa.

3.3 Vakavaraisuus

Vakavaraisuutta on käytetty yritysten toiminnan ja maksukykyisyyden mittarina, mutta se sopii myös yksityisten ihmisten ja kotitalouksien varallisuuden tutkimiseen. Vakavaraisella ihmisellä, yrityksellä tai kotitaloudella vieraan pääoman osuus koko omaisuudesta ei ole liian hallitseva. Mikäli omaa pääomaa on vierasta pääomaa enemmän, mahdollisuudet saada uutta vierasta pääomaa kasvavat paremmalta näyttävän takaisinmaksukyvyyn vuoksi.⁴⁵⁶

Vakavaraisuus on hyvä väline talollisten velkaantumisen tutkimiseen. Olen laskenut vakavaraisuusasteen jakamalla netto-omaisuuden arvon brutto-omaisuuden arvolla ja kertonut jäännöksen sadalla. Bruttosumma oli edesmenneen omaisuuden arvo ennen mitään vähennyksiä, oli kyse sitten perunkirjoitusmaksuista, perintöosuuksista tai veloista. Nämä vähennettiin vasta seuraavassa vaiheessa. Bruttosumman tarkoitus oli kertoa, mistä omaisuudesta kulloi-

⁴⁵⁵ Andreen 1958, 44.

⁴⁵⁶ Ojala 1999a, 125.

setkin vähennykset tehtiin. Bruttovarallisuuksien laskeminen perukirjoista on helppoa, sillä ne ilmoitettiin koko omaisuuden ja saatavien jälkeen kohtaan *summa inventarie*. Nettosumma, *summa behållning*, oli summa, joka saatiin laskemalla bruttosummasta kaikki vähennykset.

Vakavaraisimmillaan talollisella ei ollut perukirjoituksessa muita maksuja kuin tilaisuudesta johtuvat pakolliset menot. Tämän seurauksena kenelläkään ei voinut olla sataprosenttisen vakavarainen omaisuus, joten ne neljä nordmalingilasta talollista, joiden perukirjoihin ei pakollisia maksuja merkitty, on jätetty vakavaraisuus-tarkastelun ulkopuolelle. Tavallisesti pakolliset maksut vähennettiin perunkirjoituksissa, ja yleensä myös maksettavia velkoja, siellä useimmiten talollisten omaisuudesta velatonta oli yli puolet molemmissa pitäjissä (Taulukko 7).

TAULUKKO 7 Talollisten vakavaraisuusasteet Ilmajoella ja Nordmalingissa 1796–1830

Vakavaraisuus %	Ilmajoki (N 196)		Nordmaling (N 179)	
	lkm	%	lkm	%
90–99	70	36	76	42
10–89	92	47	89	49
0–9	8	4	3	2
velkapesät	26	14	7	4
ei laskettavissa	0	0	4	2

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiten 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön kärjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Tutkimuspitäjien välillä ei ollut suuria eroja, mutta keskimäärin talolliset näyttävät vakavaraisemmilta Pohjanlahden länsipuolella. Kun ylivelkaantuneita talollisia ei huomioida, keskimääräinen vakavaraisuusprosentti oli Ilmajoella 71 ja Nordmalingissa 73. Länsipohjan pitäjässä oli Ilmajokeen verrattuna enemmän vakavaraisimpia talollisia, joiden perukirjoihin ei kirjattu kuin perunkirjoitusmaksut ja korkeintaan muutama kokonaisuuden kannalta merkityksetön maksu.

Suuri osa pitäjien talollisista kuului vakavaraisimpaan ryhmään (90–99), Ilmajoella 36 ja Nordmalingissa 42 prosenttia kaikista perunkirjoitetuista talollisista. Osalla näistä talollisista oli vähän velkoja maksettavanaan. Molemmissa pitäjissä enemmistöllä vakavaraisuusaste oli 10–89 prosentin välillä, pienellä osalla varallisuus oli juuri ja juuri omillaan. Ilmajoella ylivelkaantuneiden osuus (niitä, joiden velat ja maksut olivat korkeammat kuin bruttovarallisuus) oli 14 prosenttia, Nordmalingissa huomattavasti vähemmän, vain neljä prosenttia. Pitäjien talollisten vakavaraisuusaste näyttää vertaillen noudatelleen yleispiirteissään samoja suuntia, mutta taipumus ylivelkaantumiseen oli Ilmajoella yleisempää.

Tutkimusajankohtaan sisältyi hyvien ja huonojen aikojen vaihtelua sekä paikallisella että valtakunnan tasolla. Siksi on selvää, että muutokset saattoivat heijastua myös talollisten taloudenpitoon ja velkaantumiseen. Huonoina aikoina oli otettava velkaa, jota ei heti pystytty maksamaan takaisin, hyvinä aikoina tilejä ehkä päästiin tasaamaan. Vakavaraisuuksien tarkastelu eri ajanjaksoilla tekee hieman eroa tutkimuspitäjien talollisten välille. Olen jakanut tutkimusajanjakson seitsemään viiden vuoden mittaiseen jaksoon talollisten vakavaraisuusasteen ajallisia muutoksia selvittääkseni (Taulukko 8).

TAULUKKO 8 Talollisten vakavaraisuus ja ylivelkaantuminen vuodesta 1796 vuoteen 1830 Ilmajoella ja Nordmalingissa

		1796- 1800	1801- 1805	1806- 1810	1811- 1815	1816- 1820	1821- 1825	1826- 1830
Ilmajoki	ka	82	78	68	68	76	73	75
	mediaani	74	86	74	78	88	81	88
	lkm	3	7	54	25	23	16	42
	yliv.	0	1	8	6	2	1	8
Nordmaling	ka	81	78	79	75	69	81	61
	mediaani	91	92	92	81	71	87	70
	lkm	14	16	36	12	23	25	42
	yliv.	0	0	1	2	2	2	0

Huom: Keskiarvo ja mediaani on laskettu ilman ylivelkaantuneita. Vakavaraisuusastetta ei voida laskea neljästä Nordmalingin perukirjasta vuosilta 1818, 1821, 1824 ja 1825.

ka = vakavaraisuuskeskiarvo, lkm = tapausten lukumäärä, yliv. = ylivelkaantuneiden tapausten lukumäärä

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiften 1796-1830; VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796-1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805-1830; VMA, Isa, perukirjat 1804-1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809-1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830-1832.

Suomen sota vaikutti merkittävästi suomalaistalollisten vakavaraisuuteen: autonomin ajan ensimmäisen vuosikymmenen alkaessa Ilmajoella talollisten velkaantuminen nousi selvästi. Sodan, tautien ja katojen vaivaamalla seudulla velka eri muodoissaan oli keino selvitä, ja takaisinmaksua voitiin ajatella vasta hyvinä aikoina. Vaikeudet kohdistuivat erityisesti aikuisväestöön, jolloin perun-
kirjoitettujen joukossa korostuivat hieman nuorempina (ja velkaisempina) kuolleet. Vaikka vakavaraisuusaste näyttää keskiarvon mukaan jo 1810-luvun toiselta puoliskolta alkaen lähteneen kasvuun, se ei tutkimusjaksolla noussut ihan niin korkeaksi kuin se 1700-luvun viimeisinä vuosina oli ollut. Mediaani, joka kertoo tyypillisimmän tapauksen, sen sijaan näyttää nousseen korkeammalle tutkimusjakson lopussa kuin se oli alussa. Keskiarvo, joka huomioi tarkasteltavan joukon ääripäät, on siksi ehkä alhaisempi 1820-luvulla, sillä tuolloin perukirjoja laadittiin huomattavasti useamman talollisen omaisuudesta kuin 1796-1800. Suomen sodan jälkeen arvioitiin usein ylivelkaantuneita omaisuuk-

sia, mutta ilmiötä ei voi pitää vain sodan ja tautien aiheuttaman kriisin seurauksena, sillä ylivelkaantuneita oli runsaasti myös vuosina 1826–1830.

Myös Nordmalingissa vakavaraisuustason suunta oli alaspäin. Vielä 1796–1805 tason keskiarvo oli noin kahdeksassakymmenessä prosentissa, mutta 1826–1830 se oli enää 61. Suunta oli tasaisesti laskeva lukuun ottamatta vuosien 1821–1825 hetkellistä vakavaraisuusasteen nousua takaisin 81 prosenttiin. Muutokset mediaanissa tapahtuivat tutkimusjakson alkua lukuun ottamatta samoilla tavoin kuin keskiarvossa. Joka tapauksessa velkaantuminen eri muodoissaan oli pitäjässä vähitellen yleistynyt ilmiö. Suomen sota ja siihen liittyvät taudit eivät vaikuttaneet yhtä suoraan siellä talollisten velkaantumiseen kuin Ilmajoella, eikä muidenkaan, kuten katojen, vaikutusta ole nähtävissä. Ylivelkaantuminen oli länsipohjalaisessa pitäjässä ylipäätään harvinaisempaa kuin Ilmajoella, mutta sekin painottui tutkimusjakson loppupuolelle. Nordmalingissa yleistyneen velkaantumisen syitä on ennen muuta etsittävä kasvaneesta investointi- ja kulutushalukkuudesta.

3.4 Aineellisen vaurauden lähteet

Talollisten toimeentulokeinot olivat tyypillisesti monipuoliset missä päin tahansa, paikalliset erityisolosuhteet tietenkin huomioiden.⁴⁵⁷ Talollisen talous ja elinkeinot muodostivat pohjan, jonka perusteella käteistä kertyi, lainaa saattoi pyytää tai sitä pystyi antamaan. Selvitän tässä alaluvussa, mistä talolliset saivat tuloja ja miten he kerryttivät vaurautta. Perukirjat ovat yleensä niukkasanaisia yksittäisten lainojen syistä, mutta elinkeinoja tutkimalla voi ymmärtää sitä taustaa ja aikalaisten kokemaa maailmaa, mikä osaltaan aiheutti lainaamista.

Ruotsalainen ruukin omistaja, kirjailija ja sukhistorioitsija Abraham Hülphers⁴⁵⁸ teki 1700-luvun lopussa tutkimusmatkoja pohjoiseen Ruotsiin. Hän pysähtyi myös Nordmalingiin, jossa hän seurasi paikallisten elämää ja elinkeinoja. Tutkimusmatkailijan mukaan paikallisten enemmän tai vähemmän kannattavia toimeentulon tapoja olivat maanviljelys, karjatalous, kalastus, metsästys, sahaus, hylkeenpyynti, tervanpoltto, sydenpoltto ja laivanrakennus:

Närings-medel gifwas många i denne Socken, ty utom de wanlige: åkerbruk, boscaps-skötsel, fiske, djur- och fogelfänge, idkas här Brädsågning, Skjäl-skjutning Tjåru-bränning, kolning och Fartygs bygnad som mer och mindre äro lönande.⁴⁵⁹

Pohjanlahteen virtaavat joet hedelmöittivät rannikon maita, mutta tästä huolimatta rannikkopitäjä Nordmalingissa maaperää pidettiin soisena ja heikkolaa-tuisena, eikä peltoja ollut juuri lannoitettu tai ojitettu. Viljanviljelyn kehittämi-

⁴⁵⁷ Esimerkiksi Norjassa kalastaja-talonpojat vastasivat kasvaneeseen ulkomaankysyntään monipuolistamalla elinkeinojaan, ei erikoistumalla. Hutchison 2014. Gaddin mukaan ruotsalaisten talonpoikien elinkeinot olivat monipuolisempia kuin eteläisemmässä Euroopassa. Gadd 2011, 131.

⁴⁵⁸ Franzén, Olle: Abraham Hülphers, katsottu 26.11.2012.

⁴⁵⁹ Hülphers 1780 (1985), 276.

sen esteenä oli myös ilmasto, minkä vuoksi pohjoisessa Ruotsissa keskityttiin enemmän karjankasvatukseen. Tärkein viljelykasvi pitäjässä oli ohra, mutta myös ruista ja vehnää viljeltiin. Lyhyet kesät ja kylmät yöt haittasivat viljelyä. Hülphers arvioi yhden manttaalin vuosittaisen sadon olleen keskimäärin 14–16 tynnyriä.⁴⁶⁰ Vuonna 1815 peltoa oli vain 143 hehtaaria, josta vain 45 hehtaaria viljeltynä lopun ollessa heinikkoa. Koko pitäjästä saatiin tuona vuonna seitsemän tynnyriä ruista, 95 tynnyriä ohraa, yhdeksän tynnyriä sekaviljaa ja 12 tynnyriä perunaa.⁴⁶¹

Hyvinä vuosina Ångermanlandin läänissä saatiin viljaa yli oman tarpeen, ja sitä vietiin muualle, lähinnä Västerbottenin (Länsipohjan) ja Norrbottenin lääneihin, jotka yleensä ostivat leipäviljaa. Nordmalingin seutu ei ollut mikään viljavarasto. Tästä voi tehdä varovaisen päätelmän, että ainakaan suuressa mitataavassa seudun talolliset eivät voineet myydä viljaansa.⁴⁶² Länsipohjalaisten talollisten vauraus tuli muualta, erityisesti sahauksesta ja karjankasvatuksesta.

Nordmalingissa oli tutkimusajanjaksolla katovuosia 1812, 1816 sekä 1830.⁴⁶³ Viimeksi mainittu vuosi oli vasta alkua lähes koko vuosikymmenen jatkuneille katovuosille 1830–1838. Sekä Nordmalingissa että Bjurholmissa ryhdyttiin erilaisiin toimiin tulevien katojen vahinkojen pienentämiseksi 1810-luvun katovuosien jälkeen. Bjurholmissa pohdittiin pitäjänmakasiinin rakentamista, mutta päätös tästä saatiin vasta vuonna 1834. Nordmalingissa puolestaan ryhdyttiin 1818 raivaamaan uusia peltojen kuivattamalla soita.⁴⁶⁴

Elinkeinoiltaan Ilmajoki ja Nordmaling eivät juuri poikenneet toisistaan. Suomen talousseuran sihteerin, professori Carl Böckerin 1830-luvulla kokoamiin tilastotietojen mukaan Etelä-Pohjanmaan keskeisimmät myyntituotteet tai rahanhankintakeinot olivat viljan, paloviinan sekä metsätuotteiden valmistus ja myynti. Muut tulonhankintamuodot, kuten karjatuotteiden myynti tai rahdinajo, eivät olleet yhtä tärkeitä. Böckerin selvityksen mukaan metsätuotteilla tehtiin eniten kauppaa Ilmajoen kappeliseurakunnissa, viljan ja paloviinan kauppaa puolestaan emäseurakunnissa ja Alaseinäjoen alueella.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Hülphers 1780 (1985), 276–277; Andreen 1958, 33; Isaksson 1967; Vainio-Korhonen 1994, 26; Gadd 2011, 120.

⁴⁶¹ Lundkvist 1962, 329–331.

⁴⁶² Andreen 1958, 42; Lundkvist 1962, 328–332.

⁴⁶³ Vuoden 1800 tienoolla koko Ruotsissa kärsittiin kylmästä säästä. Edvinsson, Leijonhufvud & Söderberg 2009, 132. Koko Ruotsin valtakuntaa kohtasi kato vuonna 1808, mikä yhdessä sodan kanssa heikensi ruoan tarjontaa ja nosti hintoja seuraavana vuonna. Edvinsson 2010, 37, 39. Suomessa ja Ruotsissa vallitsi suurin piirtein yhtäläiset ilmastolliset lämpöolosuhteet, joskin paikallista vaihtelua esiintyi esimerkiksi soiden tai joen läheisyyden vuoksi. Reijo Solantien mukaan kasvukauden keskilämpötila oli tutkimusajankohdan aikana keskimääräistä kylmempi vuosina 1812 ja 1821. Koko 1810-luku oli keskimääräistä hieman kylmempää, muut ajat hieman lämpimämpää. Solantie 2012, 47.

⁴⁶⁴ Lundkvist 1962, 332–333. Pitäjänmakasiineja alettiin rakentaa jo 1700-luvulla Ruotsin valtakunnan eri osissa. Ks. esim. Tiscornia 1992, 50.

⁴⁶⁵ Böckerin mukaan talojen tulojakauma oli esimerkiksi Kurikassa seuraava: 20 % tuloista saatiin viljasta, 15 % karjataloudesta ja 50 % metsästä, käytännössä tervan ja potaskan valmistuksesta. Loput saatiin viinan, humalan, lampaiden, kudonnaisten ja puuastioiden myynnistä. Kauhajoella ja Jalasjärvellä metsäntuoton osuus arvioitiin vielä merkittävämmäksi. Soinin 1974, 361–364; Rinta-Tassi 2003, 134.

Maanviljelyksellä oli etenkin Etelä-Pohjanmaan jokilaaksoissa tuntuvasti paremmat edellytykset niin maanlaadun kuin luonnonsuhteiden puolesta verrattuna Suomen moniin muihin kolkkiin. Ilmajoella peltoalaa lisättiin erityisesti suonkuivattamisen ja kydönpolton keinoin. Emäseurakunnassa laajan Alajoen soita oli saatu viljelykelpoiseksi, jota parannettiin entisestään Kyrönjoen perkaustöillä 1800-luvun alussa. Ilmajoella viljeltiin pääasiassa kuuluisaa *Vaasan ruista*. Ohraa viljeltiin hieman vaihtelevammalla menestyksellä. Ohran ja kauran sekoitus sekavilja oli kauraa yleisempää, joskin näiden määrät olivat vähäisiä.⁴⁶⁶

Maaperä oli suurimmaksi osaksi viljavaa, ja ajoittain saatiin hyviä satoja, vaikka hallanvaara oli uhkana suurpitäjän joka kolkassa. Katoja Etelä-Pohjanmaalla oli jo vuosina 1796 ja 1797, eikä uusi vuosisatakaan alkanut hyvien satojen merkeissä. Jo vuoden 1800 sato viivästyi huonon sään vuoksi merkittävästi, ja myös seuraavana vuonna saatiin heikko sato. Täydellistä katoa ei Ilmajoella kärsitty kertaakaan, vaikka vielä vuosina 1828 ja 1829 sato oli jo heikko. Kurikan alueella vuodet 1810, 1812 ja 1824 olivat heikkosatoisia. Jalasjärvelä ja Peräseinäjoella kohdattiin kato vuosina 1826 ja 1828. Maanlaajuinen kato vuosi 1830 kohteli myös koko Ilmajokea pahasti. Katojen ohella toinen tuttu tuholainen, kevättulva, uhkasi jokivarren talonpoikien maanviljelystä vuosittain.⁴⁶⁷

Molemmissa pitäjissä pyrittiin monipuolistamaan elinkeinoja viljanviljelyn ongelmien vuoksi muun muassa perunan kasvatuksella. Länsipohjassa peruna kohtasi vielä 1700-luvun vuosina vastustusta, mutta vähitellen vastarinta murtui. Perunanviljely juurrutettiin Ilmajoellekin 1800-luvun ensi vuosina, ja Ruotsin ajan viimeisinä vuosina se ohitti jopa nauriin viljelyn. Lisäksi pellavaa ja hampua viljeltiin ainakin omiin tarpeisiin sekä poimittiin marjoja.⁴⁶⁸

Viinanpoltto oli talollisille tuottava elinkeino. Paloviinan hinta ei vaihdellut niin paljon kuin viljan ja perunan, joiden myyntiä haittasivat myös varastointi- ja kuljetusongelmat. Lisäksi paloviinalle oli jatkuvaa kysyntää. Monelle talonpojalle ylijäämävilja ja -peruna oli tuottoisampaa jalostaa paloviinaksi kuin myydä sellaisenaan. Viinaa tehtiin myös köyhissä taloissa, joissa viinanpoltoon kului Alasen arvion mukaan kymmenisen prosenttia viljasta. Kun viljan hinta oli matalalla, sitä oli järkevää polttaa viinaksi, josta saatu voitto oli merkittävästi parempi. Viinaa ei voinut määrättömästi polttaa, sillä kruunu rajoitti toimintaa säädöksillään. Ruotsalaiset talonpojat saivat vuodesta 1815 alkaen keittää paloviinaa vapaasti ympäri vuoden. Suomessa puolestaan jatkui 1800 annetun aseuksen noudattaminen, jossa perintö- ja kruununlallillisilla oli oikeus valmistaa paloviinaa kotona. Määrä oli tilan koosta riippuvainen.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Liakka 1934, 424–428; Alanen 1949, 51–52; Alanen 1953, 114–116, 121–128.

⁴⁶⁷ Liakka 1934, 426, 446; Alanen 1949, 49, 90–91; Alanen 1953, 141–143; Rinta-Tassi, 111–112.

⁴⁶⁸ Hülphers 1780 (1985), 279; Andreen 1958, 32; Liakka 1934, 430–431; Alanen 1953, 118–119; Lundkvist 1962, 329.

⁴⁶⁹ Ruotsin valtiopäivillä 1809–1810 ja 1812 päätettiin, että talonpojat saivat keittää paloviinaa sekä omaan käyttöön että myyntiin. Paloviinan tuotanto nousi voimakkaasti vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Katovuosien takia paloviinan keitto

Karjankasvatus oli osa talollistaloutta, vaikka se ei Böckerin mukaan ollut esimerkiksi Ilmajolla keskeisessä asemassa. Nordmalingissa karjankasvatuksella ja siitä saaduilla tuloilla oli suuri merkitys. Karjaa joka tapauksessa arvioitiin perunkirjoituksissakin tarkasti:

<i>En brun häst i 10de året</i>	26,- -			
<i>En rö dito gl</i>	10 - -	<i>En ko Linros</i>	7	17,- -
<i>En ko Vallros</i>	6,24 -	<i>En dito hafstiern</i>	6,24	13,- -
<i>1 vintrins oxe</i>	3,16 -	<i>1 fiöl kalf</i>	2	5,16 -
<i>1 dito kalf</i>	1,16 -	<i>1 späd kalf</i>	1 - -	2,16 -
<i>5 st får a 20 sk</i>	2, 4-	<i>1 mindre</i>	-,16 -	2,20, -
<i>1 st Svin</i>	2 - - ⁴⁷⁰			

Talollisen vaimo Katarina Olofsdotterin perukirjaan keväällä 1802 merkityn karjan arvo oli yhteensä lähes 80 velkakirjariksiä, viidennes koko pesän nettoomaisuudesta. Jäämistön karja oli arvokas, sillä siihen kuului kaksi hevosta, kolme lehmää, härkä, kolme vasikkaa, kuusi lammasta ja sika. Karjavarallisuudesta arvokkaimpia olivat hevoset, lehmät merkittiin nimen tarkkuudella, ja karjaa kuvailtiin. Hevoset olivat jo nähneet parhaat päivänsä, jos huomioidaan Gaddin tulkinta, jonka mukaan hevoset paras työikä oli noin neljän ja yhdeksän vuoden välissä. Ruotsissa hevosen ohella käytettiin maataloustöissä härkää. Lehmiä lypsettiin ja lihan takia teurastettiin. Lampaista saatiin Katarina Olofsdotterin ja tämän puolison tilalla villaa, lihaa ja nahkaa, ehkä myös maitoa. Sikaa kasvatettiin niin ikään syötäväksi.⁴⁷¹

Kaikesta huolimatta maanviljely ja karjankasvatus eivät näytä muodostaneen talollisille riittäviä toimeentulolähteitä toivotunlaisen varallisuustason ylläpitämiseksi. Molemmissa pitäjissä metsät muodostivat sen toimeentulon lähteen, josta talonpojat olivat saaneet tarpeellista lisätuloa – ja olivatkin paikotellen kuluttaneet niitä lähes loppuun.⁴⁷² Tervanpoltto, salpietarin ja potaskan valmistus sekä sahaus olivat keskeisimmät metsänhyödyntämisen tavat molemmissa tutkimuspitäjissä.

Nordmalingissa ja Bjurholmissa puita oli helppo kuljettaa vesistöjä pitkin merkittäviä matkoja. Puuta myös jalostettiin, ja siitä tehtiin muun muassa erilaisia huonekaluja vuosittaiseen myyntiin.⁴⁷³ Nordmalingissa oli jo vuonna 1800 kolmetoista eri kylien miesten omistamaa sahaa, ja omaisuudenarvioinnissa niiden arvoksi määrättiin noin 30–150 hopeariksiä. Sahat eivät olleet pelkästään Nordmalingin erikoisuus, vaan niitä oli perustettu runsain mitoin muuallekin Pohjanlahden länsirannikon jokivarsiin. Magnusson toteaa, että suurin osa niiden tuotannosta suuntautui kotimaan markkinoille, mutta osa vietiin ulkomaille.⁴⁷⁴

kiellettiin kokonaan vuosina 1800–1801 sekä 1812–1814. Andreen 1958, 32–33, 48; Alanen 1953, 355–357; Happonen 2004, 96.

⁴⁷⁰ HLa, Nth, FI:2, 15 (1802).

⁴⁷¹ Gadd 2000, 165–173.

⁴⁷² Andreen 1958, 39.

⁴⁷³ Hülphers 1780 (1985), 285–286.

⁴⁷⁴ Magnusson 2000, 96–98.

Ilmajoella tervanpoltto oli erityinen rahantulon lähde. Kirkkoherra Hanne-
lius kirjoitti muistiin ”*Terva on pitäjän tärkein vientitavara, jolla talolliset saavat ra-
halliset kruununmaksunsa suoritetuiksi ja muut rahantarpeensa tyydytetyiksi.*”⁴⁷⁵
Etenkin Ilmajoella perunkirjoituksissa todettiin monesti, kuinka lähitulevaisuu-
dessa valmistuvalla tervalla voitiin maksaa tulevia veroja. Jäämistön tervatyn-
nyreistä päätettiin usein, kuten Helena Rinta-Orhasen perunkirjoituksessa syk-
syllä 1829: ”...sillä, mitä niistä tuloo, maxetaan Kaicki taloosta ulooskäyvät rahamaxot,
kruunullen ja muillen sen kaltaisillen Tämän sisällä olevan vuoden edestä ia niijn ei
taittu vardeerata”. Leskeksi jäänyt Antti Matinpoika oli kertonut tervaa valmis-
tuvan 19 tynnyriä, joista neljä lainattaisiin eteenpäin.⁴⁷⁶ Nordmalingissa ei ollut
samanlaista tapaa, vaan jos tervaa löytyi, se merkittiin perukirjaan ja laskettiin
mukaan loppusummaan. Näin tapahtui esimerkiksi nordmalingilaisen talolli-
sen Natanael Anderssonin vaimon Anna Jacobsdotterin perunkirjoituksessa
talvella 1813, jossa taloudesta löytyi kolme tynnyriä tervaa.⁴⁷⁷

Tervanpoltto tarjosi talonpojille luotettavan elinkeinon epävarman maan-
viljelyksen rinnalle, sillä normaaliaaikoina tervan hinta ei heitellyt rajusti. Tosin
esimerkiksi Napoleonin sotien aikaan oli tervan hinta huipussaan, minkä jäl-
keen se romahti. Kansainvälisen kaupan olosuhteiden muututtua Napoleonin
sodan seurauksena tervakauppa hieman hiipui muun ulkomaankaupan ohella.
Tervanpolttoa ei kuitenkaan lopetettu kokonaan, mutta 1821 kerrotaan tervan-
poltton alkaneen väistyä maanviljelyksen tieltä. Villstrand näkee ensisijaisena
syynä tervanpoltton harjoittamiseen talollisen oman talouden ja itsenäisyyden
vahvistamisen.⁴⁷⁸

Salpietarin ja potaskan valmistus olivat talonpoikien tärkeitä lisätulonläh-
teitä, ja niiden merkitys kasvoi koko tutkimusajankohdan ajan, kunnes nämäkin
lisätulonlähteet menettivät vähitellen asemaansa.⁴⁷⁹ Salpietarin valmistus oli
erityisen tärkeitä bjurholmilaisille vaikeina katovuosina.⁴⁸⁰ Nordmalingissa
syksyllä 1828 pidetyssä Eric Olofssonin perunkirjoituksessa listattiin kaksi sal-
pietariilaatikkaa, joiden arviohinnaksi annettiin 40 pankinriksiä. Ilmajoella puo-
lestaan kesällä 1809 kirjattiin Matti Yli-Kiikan perukirjaan kahdeksan lispuntaa
lutraamatonta salpietaria, joka arvioitiin 16 pankinriksin arvoiseksi.⁴⁸¹

Salpietarin tuotanto väheni Ruotsissa oleellisesti Suomen menettämisen
myötä. Salpietaria tarvittiin edelleen ruudin valmistukseen, ja vaikka sota oli
ohi, täytyi varastoista pitää huolta. Koska salpietaria oli aiemmin saatu Suomes-
ta, täytyi sen valmistus siirtää uusille alueille. Tätä edistääkseen kruunu helpot-
ti talonpoikien valmiutta raaka-aineen valmistukseen muun muassa vuokraa-

⁴⁷⁵ Liakka 1934, 433.

⁴⁷⁶ VMa Ket E1a:8, 40 (1829). Esimerkki toki osoittaa samalla, että useasti tervaa ei las-
kettu mukaan koko summaan, kun sillä suunniteltiin maksettavan näitä lankeavia
maksuja. Käytäntö saattoi vaikuttaa siihen, että Ilmajoen talollisten varallisuus näyt-
tää Nordmalingin talollisten varallisuutta vähäisemmältä.

⁴⁷⁷ HLa, Nth, FII:3, 42 (1813).

⁴⁷⁸ Suur-Ilmajoki tunnettiin Suur-Lapuan kanssa 1770-luvulla yhtenä Ruotsin valtakun-
nan merkittävistä terva-alueista. Alanen 1953, 314–316; Ojala 1999a, 62; Villstrand
2002, 73–75.

⁴⁷⁹ Borgegård 1973, 20–22; Lundkvist 1962, 350.

⁴⁸⁰ Lundkvist 1962, 348.

⁴⁸¹ HLa, Nth, FII:4, 201 (1828); VMa Ket E1a:2, 340 (1809).

malla pannuja salpietarin keittämistä varten. Nordmalingissa vuokrattavia pannuja oli 11 eri kylässä. Toimeen tartuttiin, sillä esimerkiksi talollinen Joseph Larssonin perukirjaan merkittiin salpietaria kahdenkymmenen pankinriksin arvosta.⁴⁸² Lähiseutuihin verrattuna Nordmalingissa valmistettiin paljon salpietaria. Lundkvist sanoo, että vuonna 1820 salpietaria myytiin pitäjältä kruunulle 3000 leiviskää.⁴⁸³

Venäjä ei ollut samalla tavalla riippuvainen Suomessa valmistetusta salpietarista kuin Ruotsi. Lisäksi Venäjän maksama salpietarinhinta laski 1810-luvulla niin, että elinkeino ei enää vaurastuttanut salpietaria paljon valmistavia talollisia. Salpietarin keittämisellä ei saatu enää merkittäviä tuloja, ja moni talollinen katsoi jo parhaaksi jättää koko elinkeinon. Suomen Talousseura tunsu huolta salpietarin valmistusta kohtaan, ja se julkaisi vuonna 1818 Johan Gadolinin kirjasen ”*Johdatus Saltpetterin lutraamiseen*”.⁴⁸⁴ Salpietaria valmistettiin vielä Östermyran ruutitehtaalle, mutta entiseen kukoistukseen salpietarin tuotanto ei Vaasan läänissä enää kohonnut.⁴⁸⁵

Potaskaa maaseutuväestö valmisti lasin valmistajia varten. Vaasan läänin maaherra Carl de Carnall totesi vuonna 1816 potaskanpolton syrjäyttävän kannattavuutensa vuoksi salpietarin keiton. Myös tilattomat pystyivät valmistamaan potaskaa, ja esimerkiksi 1815 siitä saattoi toukokuussa saada kaksi velkakirjariksiä leiviskältä, joulukuussa vielä 16 killinkiä enemmän.⁴⁸⁶ Ilmajokelaiset torpparit ja irtolaiset ryhtyivät lopulta potaskan valmistamiseen niin innokkaasti, että aikalaiset näkivät sen metsänhaaskauksena.⁴⁸⁷ Kuten tervakauppa, myös potaskan myynti ulkomaille vaikeutui oleellisesti Napoleonin sotien jälkeen.⁴⁸⁸

Kalastaminen oli Nordmalingin rannikolla asuville talonpojille arkea, mutta Hülphers kertoo saaliin pienentyneen 1700-luvun kuluessa. Ne talonpojat, jotka eivät asuneet rannikolla eivätkä siten omistaneet kalastusoikeutta, saattoivat hankkia sellaisen oikeuden maksua vastaan. Myös joki- ja järvikalastus olivat suosittuja.⁴⁸⁹ Jokikalastus oli ennen muuta oman kotitalouden tarpeisiin kalastamista, mutta viljanhintojen laskiessa se oli myös merkittävä lisätulonlähde. Kalaa saatiinkin esimerkiksi Bjurholmissa Öre-joesta runsaasti.⁴⁹⁰ Alanen taas kertoo, että Länsipohjan talonpojat toivat toisinaan silakoitaan Vaasaan myytäväksi. Ilmajoella puolestaan kalastus oli havaittu hyödyttömäksi elinkeinoksi, ja se oli jätetty kokonaan.⁴⁹¹

⁴⁸² Lundkvist 1962, 347; HLa, Nth, FII:4, 179.

⁴⁸³ Lundkvist 1962, 347.

⁴⁸⁴ Lisäksi keisari hyväksyi vuonna 1819 senaatin esityksen myöntää Itämeren ulkopuolelle vieville salpietarikauppiaille vientipalkkioita, mitä ei kuitenkaan suuremmassa määrin hyödynnetty, sillä hinnat laskivat ulkomailla. Laine 1939, 329–333.

⁴⁸⁵ Laine pitää merkittävänä sitä, että Östermyran ruukkitehtaan ansiosta salpietarin valmistustaito säilyi Pohjanmaalla aina 1900-luvun alkupuolille asti. Alanen 1970, 189; Laine 1939, 335, 360–365.

⁴⁸⁶ Rinta-Tassi 2003, 135.

⁴⁸⁷ Alanen 1953, 327.

⁴⁸⁸ Alanen 1953, 328.

⁴⁸⁹ Hülphers 1780 (1985), 279–280; Tedebrand 1995, 20–21.

⁴⁹⁰ Lundkvist 1962, 437; Tedebrand 1995, 15.

⁴⁹¹ Alanen 1953, 310.

Osa talonpojista harjoitti maanviljelyksen ohella myös tuotteiden valmistusta käsityönä.⁴⁹² Kotona tehdyt puhdekäsityöt saattoivat päätyä myyntiin, ja toisinaan käsitöiden teosta saattoi muodostua sivutyö maatalouden rinnalle. Pohjoisessa Ruotsissa, myös Nordmalingissa, talonpojat saattoivat yhdistää voimansa ja koota myytäväksi tarkoitetut käsityötuotteensa kuljetettavaksi ja kaupattavaksi eteläisempiin kaupunkeihin, kuten Upsalaan asti. Matkaan saattoi lähteä yksi talonpoika tai seudulla asunut, tehtävään soveltuva henkilö. Vuodesta 1810 alkaen talonpojat alkoivat suoraan myydä tuotteensa sille henkilölle, joka lähti niitä kauppaamaan matkojen päähän.⁴⁹³ Joidenkin talonpoikien keskeisin tulo tuli muustakin kuin maataloudesta ja yllä luetelluista elinkeinoista, esimerkiksi puunhakkaamisesta, rakennustöistä, sysien poltosta, kuljetuksista, kaupasta tai merenkäynnistä.⁴⁹⁴

Kaupankäynti

Ruotsalaisella ja suomalaisella maaseudulla ei eletty pelkästään omavaraistaloudessa, vaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa sekä maaseudun että kaupunkien väestön kanssa, kauppaa käyden ja sitä kautta lisätuloja hankkien.⁴⁹⁵ Kaikkeaa talollisten tarpeelliseksi katsomaa ei voitu tuottaa oman perheen voimin, vaan osa oli hankittava muualta. Kaupankäynti ja vaihto olivat paitsi välttämättömiä keinoja saada tiettyjä tuotteita (erityisesti suola), myös oleellinen osa talonpoikaistaloutta, jossa tuotteita, kuten tervaa, myytiin aina ulkomaille asti.⁴⁹⁶ Talonpojan talouteen kuului kaupankäynnin molemmat puolet, sekä ostaminen että myyminen.

Vanhat merkantilistiset ajattelutavat ohjasivat vielä 1800-luvun alussa kaupankäyntiä ja taloutta.⁴⁹⁷ Kauppaa käydäkseen talollisten oli lähdeävä kaupunkiin, sillä lain mukaan maaseudulla kaupankäynti kauppiaiden kanssa oli kiellettyä muulloin kuin markkinoiden aikaan. Kaupunkiin oli yleensä pitkä matka, ja huonokulkuisia teitä pitkin oli vaikea kuljettaa tuotteita, joten kaupunkimatkoja supistettiin välttämättömimpiin tilanteisiin. Kaikki kauppiaat eivät lähteneet maaseudulla järjestetyille markkinoille, joten ne pystyivät korvaamaan vain osan kaupunkimatkoista.⁴⁹⁸

Kaupunkimatkat olivat kaikesta huolimatta välttämättömiä. Joka kaupungilla oli maaseudulla määritellyt kauppapiirit, mutta käytännössä piirijakoja ylitettiin.⁴⁹⁹ Nordmalingista lähdettiin kauppareissuille yleensä joko pohjoiseen Uumajaan tai etelään Härnösandiin.⁵⁰⁰ Ilmajokelaisten kauppakaupunkeja puolestaan olivat Vaasa ja Kristiinankaupunki, mutta ainakin kurikkalaiset kävivät

⁴⁹² Virrankoski 1963; Ranta 1978.

⁴⁹³ Magnusson 2000, 36–37.

⁴⁹⁴ Andreen 1958, 25; Fiebrantz 2002.

⁴⁹⁵ Gadd 2011, 130–131.

⁴⁹⁶ Martinius 1970, 41–42; Soininen 1974, 356; Peltonen 1992, 223–224; Gadd 2011, 130.

⁴⁹⁷ Ks. esim. Keskinen 2012.

⁴⁹⁸ Alanen 1953, 421; Alanen 1959, 131. Ilmajoella markkinat pidettiin Jouppilan kylässä, kahdesti vuodessa, talvella ja syksyllä. Ne tosin lakkautettiin 1823 tienoilla kaupallisen menestyksen puuttuessa. Markkinoita leimasi myös ilonpito, tuhlaaminen, viinan juominen ja muiden ihmisten kohtaaminen ylipäättään. Alanen 1953, 422–424.

⁴⁹⁹ Ojala 2010, 412.

⁵⁰⁰ Hülphers 1780 (1985), 286–287.

näiden lisäksi myös Kaskisissa.⁵⁰¹ Kauhajokelaiset hoitivat kauppa-asiansa etupäässä Kristiinankaupungissa, mutta kävivät toisinaan myös Vaasassa.⁵⁰² Yhteyksiä oli tosin myös kauempana sijaitseviin kaupunkeihin, kuten Tampereelle ja Poriin.⁵⁰³

Kauppa vapautui Ruotsissa asteittain. Ruotsalaisten talonpoikien taloudelliset ja oikeudelliset olot paranivat tuntuvasti ajanjaksolla 1789–1840. Privilegioita muokattiin 1789 ja 1809, jolloin kauppaa vapautettiin tuntuvasti. Talollisille huomattava etu oli viljan, ruokatuotteiden, käsityötuotteiden, sysien, harkkoraudan ja puutuotteiden kaupan vapauttaminen. Maatullien poistaminen, maanjakosäädökset ja muut elinkeinoja koskevat toimenpiteet paransivat oloja.⁵⁰⁴ Andreen arvioi, että Ruotsissa maaseudulla käydyn kaupan kielto ei käytännössä aiheuttanut viljakaupan vapauttamisen jälkeen merkittäviä esteitä talonpoikien kaupankäynnille. Vuodesta 1815 alkaen ruotsalaiset talonpojat saivat vapauden myydä myös karjaloustuotteita ilman aikaisempia rajoituksia, tosin kotona tehtyjen käsityötuotteiden myynnistä kiivailtiin vielä 1830-luvulla. Ruotsissa maakauppa vapautettiin kokonaan 1846. Suomessa maakauppaa vapautettiin niin ikään asteittain, aluksi vuonna 1842 ja lopulta 1859.⁵⁰⁵ Nordmalngilaisilla talollisilla oli tämän perusteella ilmajokelaisia vapaammat kaupankäyntimahdollisuudet, minkä vaikutuksia varallisuuden kumpaankaan puoleen, aineelliseen ja aineettomaan, ei voida sivuuttaa.

Lainsäädäntö rajoitti maaseudulla tapahtuvaa kaupankäyntiä, mutta talonpojat saivat vapaasti käyttää omien käsityöläisten palveluita. Lisäksi maalaiset saivat käydä keskenään vaihtokauppaa.⁵⁰⁶ Lisäksi maaseudulla liikkui laillisia ja laittomia kaupustelijoita myymässä omia ja ostamassa maalaisten tuotteita. Karjalaiset kulkukauppiat, ”laukkuryssät”, olivat tunnettuja vieraita maaseudulla. Viranomaiset eivät pystyneet kitkemään tätä käytäntöä pois.⁵⁰⁷ Käytännössä maakaupan kielto ei toiminut kokonaan.

Kaupungissa talolliset kävivät kauppaa esimerkiksi myytäväksi jääneellä viljalla tai paloviinalla. Niitä vastaan he yleensä vaihtoivat ruokatarpeita, karjaa ja rautaa.⁵⁰⁸ Ilmajokelaisilla myyntitavaroina oli viljan ohella lähinnä metsäntuotteita, kuten tervaa ja puutavaraa. Tärkein oman kotitalouden ulkopuolelta hankittavista tuotteista oli suola.⁵⁰⁹ Viljaa, yleensä Vaasan ruista, vietiin Ilmajonelta Ruotsiin ja Alasen mukaan jossain määrin myös Venäjälle.⁵¹⁰ Hülphers lis-

⁵⁰¹ Alanen 1953, 425; Rinta-Tassi 2003, 140.

⁵⁰² Ruismäki 1987, 203.

⁵⁰³ Rinta-Tassi 2003, 141.

⁵⁰⁴ Andreen 1958, 118.

⁵⁰⁵ Andreen 1958, 43; Alanen 1959, 157–159, 212; Magnusson 2000, 72; Kaarniranta 2001, 13.

⁵⁰⁶ Vuoden 1734 laki, Kauppakaari.

⁵⁰⁷ Alanen 1957, 67–71, 99–192; Mauranen 1980, 444–445.

⁵⁰⁸ Andreen 1958, 43.

⁵⁰⁹ Tavallisina vuosina Ilmajoella tultiin toimeen omalla viljatuotannolla, ja viljaa pystyttiin tällöin myymään. Tosin hyvinäkin vuosina pitäjän metsäisillä ja köyhillä syrjäkylillä turvaututtiin hätäleipään. Hyvinä vuosina Ilmajoella käytettiin leivän seassa olkea viisi prosenttia ja pettua kymmenen. Näiden osuus kasvoi, mitä huonompi vuosi oli kyseessä. Alanen 1953, 146, 421.

⁵¹⁰ Alanen 1953, 424.

tasi nordmalingilaisten talonpoikien kaupungissa myymiksi tuotteiksi laudat, tervan, voin, kalan, tuohen ja muut puutuotteet.⁵¹¹

Kaupankäynti kauppiaiden kanssa oli monesti luottokauppaa, mikä on todettavissa myös perukirjoista.⁵¹² Ilmajoen talollisten luottosuhteet kauppiaisiin näyttävät perukirja-aineiston perusteella tosin vähäisiltä.⁵¹³ Kristiinankaupunkilaisella kauppias Eric Holmströmillä oli saatavia seitsemältä talolliselta. Hänen kauppahuoneessaan kävivät todennäköisesti monet suurpitäjän asukkaat, ainakin Miedon kylästä ja Jalasjärveltä, josta nämä seitsemän talollista olivat. Toisella saman kaupungin kauppiaalla, J.B. Sjöbergillä, oli kolme saatavaa velkaa, kahdelta jalasjärveläiseltä ja yhdeltä kauhajokelaiselta. Vaasalaisen raatimiehen ja kauppiaan Gabriel Holmbergin asiakaskunta koostui talollisten perukirjojen perusteella ennen muuta emäseurakunnan ja Kurikan alueen talollisista, joista viidellä oli maksettavia kauppiaalle. Toisen vaasalaisen raatimiehen ja kauppiaan Herman Höckertin kaikki kolme velallista talollista asuivat emäseurakunnan alueella, Röyskölässä ja kirkonkylässä.

Länsipohjassa tilanne oli toinen, mikä osaltaan kielii vapaammista kauppaolosuhteista: luottosuhteita kauppiaiden kanssa oli runsain mitoin molempiin suuntiin. Kaikki Nordmalingin ja Bjurholmin talollisten perukirjoihin velkojiksi tai velallisiksi merkityt kauppiat asuivat Uumajassa. Kauppahuone Åberg & Grahn oli näistä merkittävin, sillä oli 28 saatavaa ja 21 maksettavaa velkaa talollisille. Saman kaupungin kauppias Erik Forssellilla oli talollisilta 11 saatavaa. Perukirjojen perusteella nordmalingilaisten talollisten kaupankäynti oli voimakkaasti suuntautunut Uumajaan ja sielläkin keskittynyt yhteen kauppahuoneeseen, vaikka yksittäisiä luottosuhteita oli myös muihin kauppiaisiin.

Kauppatemat ja kaupankäynti kaupungeissa eivät kuuluneet talollisten jokapäiväiseen arkeen. Kun maaseudulla pidettävien markkinoiden vaikutus koko kaupankäyntiin ei ollut merkittävä, turvautui talonpoika vaihtoon muun maaseutuväestön kanssa. Vaihto oli luonnollinen osa arkipäiväistä kanssakäymistä, johon myös lainaaminen eri muodoissaan sulautui.⁵¹⁴

3.5 Talollistalouden menot

Välttämättömimmän hankinnasta ylellisyyskulutukseen

Tulkitsen kuluttamisen ennen muuta hankitun varallisuuden kulumisena ja vaihtokaupan mahdollistamina uusina hankintoina. Kuluttamista tapahtui niin kotitalouden sisällä, kuin maaseudulla ja kaupungissa kaupankäynnin muodossa. Kuluttamista ei saa ajatella pelkkänä kaupankäyntinä tai vaihtona: merkittävä keino kulutushyödykkeiden hankintaan oli myös perinnönjaot, joissa esimerkiksi naiset saattoivat kartuttaa vaateomaisuuttaan perimällä vaatekap-

⁵¹¹ Hülphers 1780 (1985), 286–287.

⁵¹² Käsittelen talollisten ja kauppiaiden välisiä luottosuhteita tarkemmin alaluvussa 5.3. Kauppahuoneet ja seurakunnat lainamarkkinoilla.

⁵¹³ Vrt. Ojala 2010, 414; Aunola 1967.

⁵¹⁴ Soininen 1974, 357.

paleita.⁵¹⁵ Maatalousyhteisöissä tavarat kulutettiin loppuun. Kuluttaa-verbin ruotsinnos ”*konsumera*” on varhaismodernina aikana nimenomaan viitannut jonkin esineen *kulumiseen*, ei niinkään käteisen rahan kuluttamiseen – merkitys, joka sille nykyään on annettu kulumisen ohella.⁵¹⁶

Kulutus ei ollut pelkkää elämän perustarpeiden tyydytystä. Ihmiset hankkivat erilaisia tuotteita monesta syystä, aina välttämättömistä perustarpeista elämän helpottamiseen, mukavuustekijöihin ja uutuudenviehätykseen asti.⁵¹⁷ Kulutus oli myös sosiaalista, säädyn tai aseman mukaista, ylellisyyskulutustakin. Kuten Andersson huomauttaa, perukirjoihin luetellut omaisuuden irtaimet esineet voidaan tulkita merkkeinä edesmenneen sosiaalisesta kulutuksesta, siitä, miten hän on esineiden omistamisen kautta hankkinut itselleen yhteisöllistä arvostusta. Anderssonin tutkimissa kaupunkieläimiin yhteisöissä kuluttamalla voitiin rajata oman yhteisön rajat, osoittaa siihen kuulumisen ja kuulumattomuus.⁵¹⁸ Kulutus ei ollut pelkkää hyödykkeen hankintaa sen itsensä takia: kuluttamalla voitiin osoittaa omaa asemaa ja vaikuttaa sosiaalisiin suhteisiin, muiden luomiin käsityksiin, maineeseen.

Lainaaminen oli tapa ylläpitää säädynmukaista elämää ja kuluttaa. Muldrew nostaa tästä esimerkin 1600-luvun Englannista, jossa maksukyvyttömyyteen ja velkavankeuteen ajautunut herrasmies hankki lainaamalla perheelleen paitsi päivittäistä leipää, myös muita kulutustuotteita maineen ja aseman ylläpitämistä varten.⁵¹⁹ Wirilander puolestaan huomauttaa, että ylellisyystuotteita vaativalla elämäntyyllillä oli usein yhteys velkaantumiseen ja jatkuvaan rahapulaaan. Lainasuhteita säätyläisiin luomalla saattoivat tilattomatkin hankkia sosiaalista pääomaa ja vaikutusvaltaa.⁵²⁰

Eri elämänvaiheissa ja eri väestöryhmissä omaisuudella viestittiin monia asioita. Nuorelle naimattomalle piikatyölle se oli keino vahvistaa asemaansa avioliittomarkkinoilla, ja onnistumisessa tässä puolestaan oli suuri merkitys koko eliniälle. Salomon Hanelles kirjoitti tästä Suomen Talousseuralle seuraavin sanoin:

Omat vaatetarpeet ovat sitä suuremmat, kun yleisen tavan mukaan joka piialla pitää olla oma huoneensa vaatteiden varalle. Huoneessa verhotaan katto ja seinät erilaisilla kutomuksilla; jota runsaammin niitä on, sitä rakkaampana tyttöä pidetään, jos muut ominaisuutensa sen ansaitsevat.⁵²¹

Jokapäiväiseen kulutukseen vaikuttivat paitsi kotitalouden koko ja taloudelliset rasisiteet, myös tiloittain vaihtelevat tottumukset, tavat, arvot ja tavoitteet. Yhden ihmisen kylläisenä pitämiseen vaadittiin keskimäärin saman verran ruokaa,

⁵¹⁵ Johnson 2012; Martinius puhuu ”uusinvestoinneista” (*nyinvesteringar*) tarkoittaessaan satsauksia, joita talonpojat tekivät sijoittaessaan pääomaansa maan parantamiseen, niittyjen ja laidunmaiden uudisviljelyyn, uusien asuin- ja talusrakennusten sekä myllyjen, sahojen, meijerien ja muiden pienteollisuuslaitosten rakentamiseen. Martinius 1970, 23.

⁵¹⁶ SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> hakusana ”konsumera”.

⁵¹⁷ Hutchinson 2014, 36.

⁵¹⁸ Andersson 2005, 59; Ks. myös Hasselberg 1998, 175–184.

⁵¹⁹ Muldrew 1998, 110.

⁵²⁰ Wirilander 1982, 334.

⁵²¹ Hanelles 1801 (1903), 11.

mutta se ei yksistään kerro välttämättömimmän kulutuksen tasosta saati ylellisyyskulutuksesta. Raja näiden kahden tarpeen välillä oli häilyvä.⁵²² Martinius käyttää käsitettä kokonaistulot (*totalintäkt*) kuvatessaan talonpoikaistalouden vuoden aikana saavutettua tuotantoa, mutta huomauttaa, että aikalaisilla ei ollut siitä tarkkaa kuvaa. Siitä huolimatta talollisilla oli käsitys siitä, miten paljon tarvittiin perheen leivässä pitämiseksi, karjan rehuksi, siemenviljaksi sekä käteistä ja varoja verojen ja muiden rasitteiden maksuun.⁵²³

Ylellisyystuote tarkoittaa sellaista harvinaista ja arvokasta tavaraa tai esinettä, johon vain harvoilla on varaa. Kun yhä useampi pääsee niihin käsiksi, ne arkipäiväistyvät ja menettävät aikaisemman hohtonsa ja merkityksensä. Kulutusta ohjasi kussakin ryhmässä oma logiikkansa, jonka perusteella ylellisyyttä hankittiin. Oman sosiaaliryhmän sisällä omaksuttujen kulutustapojen ylittämistä ei pidetty soveliaana eikä tarpeellisenä. Statuskulutus oli keino legitimoida omaa valtaa ja asemaa, jotka kumpikaan eivät ikinä ole olleet itsestään selviä ominaisuuksia, vaan hauraita ja siksi jatkuvaa ylläpitoa vaativia.⁵²⁴ Näin myös talollisilla oli omat kirjoittamattomat kulutuksen säännöt, eivätkä he periaatteessa saaneet niitä ylittää.

Talollistalouden aineelliseen omaisuuteen kuului määrältään ja laadultaan vaihtelevaa irtaimistoa. Perustarpeet kodin ja elinkeinojen ylläpitämiseksi löytyivät jokseenkin jokaiselta talolliselta, mutta myös sen ylittävää kulutusta ja ylellisyyskuluttamista on havaittu aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa.⁵²⁵ Ostohyödykkeiden hankinta yleistyi vähitellen, ja säätyläiset alkoivat toisinaan osoittaa kateutta talonpoikaiston yhä useammin hankkimia ylellisyystuotteita kohtaan. Erityisen laajamittaista talonpoikien ylellisyyskuluttamisesta ei vielä 1800-luvun alussa tullut, ja se oli pikemminkin melko vaatimatonta. Säätyrajat ylittävää kuluttamista paheksuttiin, eikä pidetty soveliaana, että rahvas tavoittelei säätyläisten elämäntapaa.⁵²⁶ Tietyistä ylityksistä huolimatta edes vauras talollinen ei voinut kuluttaa miten halusi; ylijääviä varoja oli sijoitettava toisin, kuten luottosuhteisiin, sosiaaliseen pääomaan.

Käytännössä paheksunta ei ollut aina tarpeeksi kova pelote, vaan talonpojilla ja muulla rahvaalla saattoi olla huomattavia määriä sellaisia kulutustuotteita, jotka katsottiin säätyläisille kuuluviksi. Täysin ehdottomina rajoja ei pidetty etenkin hierarkian alemmilla tasoilla. Esimerkiksi Suomen talousseuran sihteeri Carl Böcker havaitsi vauraiden eteläpohjalaispitäjien talonpoikien matkivan säätyläiselämäntyyliä sekä kuluttavan ylellisyyteen.⁵²⁷

Alasen arvion mukaan ilmajokelaiset eivät yleensä olleet säästeliäitä, vaan erityisesti jokivarren vauraiden talonpoikien taipumuksena oli tehdä runsaita hankintoja kaupungeissa. Tervataloudesta hankitut lisätulot sijoitettiin Alasen näkemyksen mukaan ylellisyyteen, hopeaan, komeisiin liinoihin, posliiniin ja

⁵²² Braudel 1992, 333.

⁵²³ Martinius 1970, 42.

⁵²⁴ Wirilander 1982, 332–333; Ks. aiheesta käytyä keskustelua Ilmakunnas 2009, 26–29; Vainio-Korhonen 1994, 213–216.

⁵²⁵ Soininen 1974, 356–357.

⁵²⁶ Soininen 1974, 367–369; Wirilander 1982, 333–334; Hutchinson 2014, 36.

⁵²⁷ Ylikangas 1976, 274.

tapetteihin.⁵²⁸ Nordmalingissa 1700-luvun toisella puoliskolla huomioita merkinnyt Abraham Hülphers kertoo erityisesti nuorison pukeutuneen koristeellisemmin kuin aikaisemmin. Muuten vaatetus oli hänen mukaan säädyllistä ja kohtuullista (*anständig*).⁵²⁹

Ylellisyyskuluttaminen aiheutti keskustelua 1700-luvun ruotsalaispiireissä. Yhdestä näkökulmasta ylellisyys nähtiin tarpeellisena porkkanana, jonka saavuttaakseen väestö teki kovemmin töitä. Tätä voidaan pitää osoituksena kulutuskäyttäytymisen muutoksesta, uutteruuden vallankumouksesta. Tämän näkemyksen kannattajat kokivat säästäjät uhkana, sillä nämä hidastivat rahan kiertokulkua ja kulutusta. Toisaalta ylellisyyttä myös paheksuttiin, sillä sen katsottiin johtavan itsekkyyteen.⁵³⁰ Esimerkiksi Nordmalingin pitäjänkokouksessa 1767 päätettiin määrätä sakkorangaistus niille, jotka viettivät häitä, ristiäisiä tai muita juhlia yltäkylläisesti ja runsaudella:

Wid hållen Sockn-stämman 1767, öfwerens kom Församlingen, at inskränka alt öwerflöd med yppighet wid Bröllop, Barndop och andra tilfällen, så at här utsatres wite för den, som öfwerträdde samma förening.⁵³¹

Ylellisyys oli kallista, ja siitä, kuten ikkunoista, taskukelloista ja ajokaluista, myös verotettiin. Tosin henkiveroluetteloita, joilla ylellisyysveroa kerättiin, ei tule tulkita suoraviivaisesti, sillä niiden taipumuksena oli toistua vuodesta toiseen samankaltaisina. Kaikki verotuksen piiriin kuuluneet henkilöt eivät välttämättä päätyneet henkikirjoihin, saati kaikki ylellisyys, joka sinne olisi kuulunut. Lisäksi ne kertoivat kruunun näkemyksen ylellisyydestä, mikä ei välttämättä ollut täysin samanlainen esimerkiksi kummankaan tutkimuspitäjän talolisten näkemyksen kanssa.⁵³²

Ylellisyyteen sijoitettiin lahden molemmin puolin, missä ilmeni tiettyjä eroja. Siinä missä Ilmajoen kotitaloudet panostivat vuonna 1807 useasti ajokaluihin, hankkivat Nordmalingin kotitaloudet samana vuonna hopeakelloja ja ikkunoita enemmän kuin ilmajokiset. Rahvas näyttää tupakoineen Ilmajoella enemmän kuin Nordmalingissa, jossa taas metsästyskoiria oli 55, Ilmajoella ei yhtään. Nordmalingissa näyttää kultaisia ja hopeisia taskukelloja olleen suhteellisesti enemmän kuin Ilmajoella.⁵³³ Naista saatettiin pitää miehen tai isän vaurauden ja hyvinvoinnin peilinä, joten ei ole yllätys, että Nordmalingissa vuonna 1820 henkikirjoihin merkittiin myös verotettavat silkkileningit ja asusteet. Niitä löytyi sekä Nordmalingista että Bjurholmista, jälkimmäisestä vähemmän, silkkileningejä esimerkiksi kolme kappaletta, kun Nordmalingissa niitä oli 52.⁵³⁴

⁵²⁸ Alanen 1953, 316–317, 421–422.

⁵²⁹ Hülphers 1771/1780 (1985), 288; Ks. myös Hutchinson 2014, 39–40.

⁵³⁰ Ahlberger 1997, 117; Wirilander 1982, 328–332.

⁵³¹ Hülphers 1771/1780 (1985), 288.

⁵³² Vainio-Korhosen mukaan Ruotsin ajan lopulla talonpojat hankkivat kulta- ja hopeaesineistöä ennen muuta taloudellisenä sijoituksena, ei esteettisyyden tai muotitietoisuuden vuoksi kuten säätyläistä. Vainio-Korhonen 1994, 158. Henkikirjojen lähdekriittikistä ks. etenkin Happonen 2009; Miettinen 2012.

⁵³³ KaD, Lt, Henkikirjat 1807–1807; RA, SVAR, Mantalslängder 1820.

⁵³⁴ RA, SVAR, Nordmaling, Mantalslängder 1820. Ks. esim. Ilmakunnas 2004, 116.

Suhteellisesti ylellisyyttä oli Nordmalingissa Ilmajokea enemmän. Pohjanlahden länsipuolella oli joko enemmän ylellisyystuotteita tarjolla kuin itäpuolella, tai väestöllä oli enemmän varaa hankkia verotettavaa luksusta. Myös ruotsalaistalonpoikien vapaammat kaupankäyntiolosuhteet ovat tämän eroavaisuuden taustalla. Toisaalta yksi selittävä tekijä saattaa löytyä leimatun hopean ja kullan määrästä Vaasassa ja Uumajassa, joista jälkimmäisessä hopeaa leimattiin 1807 yli 2000 luodin ja edellisessä 1000 luodin arvosta. Kultaa leimattiin 1807 Vaasassa vähän yli 100 ja Uumajassa lähes 500 kvintiinin arvosta.⁵³⁵

Verot ja rasitteet

Årets Hela Kronoutlagor uptages 9,00,00⁵³⁶

Kruununtalollisen vaimo Brita Andersdotterin perunkirjoituksessa 12.3.1829 kirjattiin pitkä lista maksettavia, joista 12 oli erilaisia velkoja, loput perunkirjoituskuluja ja kruunun maksuja. Nordmalingilainen kruununtala arvioitiin irtaimistoinen sadan pankinriksin arvoiseksi, ja yhden vuoden kruununmaksut olivat yhdeksän pankinriksiä. Koko brutto-omaisuudesta se teki noin kuusi prosenttia, pelkästä irtaimesta noin 17 prosenttia. Kaksi vuotta aiemmin marraskuussa Ilmajoen Jalasjärvellä puolestaan laadittiin kruununtalollisen vaimo Maria Tuomaantytär Byggarsin perukirja, jossa huomioitiin vähennettäväksi tulevan vuoden kruununmaksut 48 paperiruplalla. Irtaimesta omaisuudesta sen osuus oli noin 63 prosenttia.⁵³⁷ Ero näyttää huomattavan suurelta näiden kahden naisen välillä, mutta on seurausta muun muassa vuodenaajasta sekä tilan koosta, joka ei perukirjoista käy selville.

Vero tarkoittaa julkisen vallan yksipuolisesti määräämää pakollista suoritusta, joka yksilön tai yhteisön on maksettava. Vero on siinä mielessä yksipuolinen, että siitä ei seuraa välitöntä vastasuoritusta. Sen keskeisin tarkoitus on fiskaalinen, julkisyhteisön loputtoman varaintarpeen tyydyttäminen. Verot eivät olleet ainoa talonpoikien rasite, mutta rajan vetäminen verojen ja muiden kruunulle tai kirkolle suoritettavien maksujen välille ei ole yksiselitteistä.⁵³⁸ Eron tekeminen ei ole tässä tutkimuksessa oleellista, sillä tarkoitukseni ei ole selvittää erilaisten maksujen määrää ja luonnetta sinänsä, vaan arvioida niiden kokonaisroolia talollisten taloudessa.

Kirkko ja kruunu veivät talollisten varallisuudesta osuuden, joka määräytyi tapauskohtaisesti. Verotuksen näkökulma on huomioitava, sillä niin saadaan tietää, oliko pakollisten maksujen, verojen, osuus talollisten menoista vähentyneessä vai kasvamassa. Tämä vaikutti keskeisellä tavalla paitsi talollisten tarpeeseen saada lainaa, myös kykyyn maksaa velkoja takaisin sekä mahdollisuuteen antaa velkaa muille – kasvattaa omaa aineellista varallisuutta tai sosiaalista

⁵³⁵ Vainio-Korhonen 1994, 168–169, 174–175.

⁵³⁶ HLa, Nth, FI:4, 219 (1829).

⁵³⁷ Byggarsin ¼ manttaalin kruununtilaa ei arvioitu. VMa Ket E1a:7, 104 (1827). Ero naisten verojen osuudessa koko omaisuudesta voi olla siksi niin suuri, että Nordmalingissa saatettiin arvioida omaisuudet arvokkaammiksi kuin Ilmajoella.

⁵³⁸ Välimäki 2002, 19.

pääomaa. Lähestyn veroja ja rasituksia ennen muuta tutkimuskirjallisuuden, mutta myös perukirjoihin merkittyjen rästien avulla. Perunkirjoituksessa huomioitiin kuluvan ja tulevan vuoden verot ja maksut, mutta niiden lisäksi usealle talolliselle merkittiin rästejä. Verorästejä tuli, jos toukokuuhun mennessä oli maksamattomia edellisvuoden veroja.⁵³⁹

Ilmajoella kruunun maksuja, joko rästejä tai kuluvan vuoden veroja, merkittiin 34 talollisen perukirjaan. Talolliset velkaantuivat kruunulle, sillä heillä oli mahdollisuus saada lykkäystä verojen maksuun katovuosien, sairauksien tai kuoleman kohdatessa. Kruunun velat, rästit, eivät toki poikenneet muista veloista, myös ne tuli maksaa takaisin.⁵⁴⁰ Kirkolle oli maksettavaa 11 talollisella. Yhteensä noin joka viidennellä ilmajokelaistalollisella oli perunkirjoitushetkellä veroja maksamatta. Nordmalingissa näitä oli harvemmalla, vain noin 14 prosentilla talollisista. Tavallisesti sielläkin oli kyse pikemminkin kruunun (17 talollista) kuin kirkon (7) veroista ja maksuista. Perunkirjoituksen ajankohta ei ollut riippuvainen verojen maksuajasta: perukirja laadittiin lain mukaan kolmen kuukauden kuluttua kuolemasta, jolloin niitä tehtiin vuoden ympäri. Perukirjan perusteella ei voida saada yleistä kuvaa pitäjien talollisten veromääräistä tai rästien kertymisestä.

Verotuksen perustuksen muodosti vanha maavero (*ordinarie räntan*), joka jakautui kahtia ”maakirjaveroon” (*jordeboksräntan*) ja ”manttaaliveroon” (*hemman- och mantalsräntan*). Maakirjavero perustui nimensä mukaisesti maakirjoihin merkityistä tilojen pysyvistä veroista.⁵⁴¹ Maaverotusta oli muokattu vuosien saatossa, mutta yksityisten tilojen veroperusteet koetettiin pitää ennallaan, eikä vanhoja perusteita muutettu herkästi. Kun muutoksia ei seurattu, verotuksesta tuli paikoin epätasa-arvoista.⁵⁴² Kruununkymmenyksiä alamaiset olivat maksaneet maaomaisuudestaan reformaatiosta alkaen. Myös niiden määrä oli vähitellen jäänyt muuttumattomaksi.⁵⁴³

Kiinteiden verojen ohella oli aikojen saatossa säädetty uusia, tilapäisiä veroja, jotka olivat myöhemmin muuttuneet pysyviksi.⁵⁴⁴ Lisäksi maksuja ja rasitteita määrättiin paikallisesti, jolloin niiden suuruus vaihteli. Kihlakuntien oli rakennettava sekä ylläpidettävä käräjätalo ja vankila, sekä osallistuttava tienteen, majatalonpitoon, kyyditsemisten järjestämiseen ja kruunun kirjeenkantoon. Syitä erilaisten ylimääräisten maksujen keruuseen löytyi, ja ilmajokelaiset joutuivat esimerkiksi osallistumaan Kaskisten ja Kristiinankaupungin lautta- ja siltayhteyksien rakentamiseen.⁵⁴⁵ Eikä kruunu ollut ainoa veronkantaja: kirkko kävi lähes yhtä ahkerasti talollisen kukkarolla paitsi kirkonkymmenyksiä keräämässä, myös muiden menojen vuoksi. Seurakuntien vastuulla oli papiston palkkaus, kirkon ja pappilan rakennus, siveys- ja kirkkopoliisin ylläpito sekä

⁵³⁹ Heikkinen & Tiihonen 2009, 32.

⁵⁴⁰ Isacson 1979, 157.

⁵⁴¹ Neovius 1899, 29–34.

⁵⁴² Andreen 1958, 119–120; Soininen 1974, 373–374; Välimäki 2002, 161.

⁵⁴³ Neovius 1899, 36–37; Andreen 1958, 119–120.

⁵⁴⁴ Heikkinen & Tiihonen 2009, 82.

⁵⁴⁵ Rinta-Tassi 2003, 131–132.

yleisen turvallisuuden ylläpito neljännesmieslaitoksen kautta. Erityisesti köyhäinhoito alkoi vähitellen muodostua pakolliseksi rasitteeksi.⁵⁴⁶

Verotus alkoi keventyä jo 1700-luvulla, ja sama suuntaus jatkui 1800-luvun aikana. Kun tuotanto monin paikoin kasvoi, alkoi talonpojilla olla enemmän mahdollisuuksia investointeihin.⁵⁴⁷ Vanhoja veroperusteita ei muutettu kruunun maakirjaveron, maaveron, kruununkymmenysten ja vakanssiveron maksamiseksi, vaikka käytännössä perusteita olisi ollut. Peltopinta-alan lisääntyessä veroja maksettiin edelleen vanhoilla määrillä. Soininen on laskenut, että Ilmajoella maksettiin veroina vielä 1780-luvulla yhdeltä peltohehtaarilta 2,06 hehtolitraa (1 hehtolitra = 100 litraa) ruista ja 1870-luvulla vain 0,32 hehtolitraa. Kaikkia veroja ja rasitteita nämä eivät kattaneet, mutta muutoksen suunta oli selvä. Maksujen keventymistä hillitsi kuitenkin köyhäinhoito-, hollikyyti- ja tienrakennus- sekä niiden ylläpitorasitteiden kasvu. Erityisen isoiksi huolenaiheiksi ne muodostuivat vuosisadan puoliväliin mennessä.⁵⁴⁸

Venäjä rauhoitti sodan ja valtiiovaihdoksen jälkeisiä oloja helpottamalla Suomen talonpoikien taloudellista taakkaa. Maaverojen (vuoden 1807 rästit) anteeksiantoon ryhdyttiin vähitellen kevättalvesta 1808 alkaen.⁵⁴⁹ Päätös ei vaikuttanut taannehtivasti, eli maksettuja veroja ei voinut saada takaisin. Palo- viinaveroja ja passevolanssimaksuja tämä säädös ei koskenut, vaan ne tuli maksaa. Vuoden 1808 verot tuli suorittaa entiseen tapaan, tosin kukin itse haluumassaan rahayksikössä.⁵⁵⁰

Venäjä säilytti Suomessa Ruotsin aikaiset verot, mutta poisti pikkutullin eli "maatullin", sekä suostuntaveron. Pikkutulli oli ollut voimassa vuodesta 1622 asti, ja sitä oli kannettu kaikista maalta kaupunkiin tuotavista tuotteista. Neoviuksen mukaan tämä vero oli hankaloittanut etenkin maalaisrahvaan kaupankäyntiä. Suostuntaveron poistamisella hävisi lopulta jopa yli 50 erilaista maksuperustetta. Heikkinen ja Tiuhonen arvioivat, että suostuntaveron lakkauttaminen on Suomen historian suurin veronalennus. Ennen sotaa tämän veron osuus Suomen oli ollut kerätyistä valtion tuloista jopa yli viidennes.⁵⁵¹ Sotaväen ylläpito muutettiin autonomisessa Suomessa vakanssiveroksi, joka Soinisen arvion mukaan muuttui pieneksi rasitteeksi. Vero oli laskettu alhaisemmaksi väestön köyhyyteen vedoten.⁵⁵²

Myös Ruotsissa verotusta kevennettiin hieman. Talollisten oli aikaisemmin täytynyt kuljettaa veroviljansa ilmaiseksi minne tahansa tuomiokunnan alueella, kunnes vuonna 1815 tätä rasitetta sekä päivätyövelvollisuutta rajoitettiin. Vuonna 1823 tehdyllä päätöksellä veronmaksajat saivat jatkossa oikeuden päättää, maksoivatko he veronsa luonnontuotteilla vai käteisellä.⁵⁵³

Kruununkymmenykset oli maksettava luonnontuotteina, kuten voina, lihana, tervana tai päivätöinä. Osa veroista suoritettiin suoraan esimerkiksi vi-

⁵⁴⁶ Neovius 1899, 4-5; Andreen 1958, 121; Välimäki 2002, 166; Rinta-Tassi 2003, 147.

⁵⁴⁷ Gadd 2011, 135-138.

⁵⁴⁸ Haapala 1989, 49; Soininen 1974, 379-381.

⁵⁴⁹ Neovius 1899, 58-62.

⁵⁵⁰ Heikkinen & Tiuhonen 2009, 33, 41.

⁵⁵¹ Neovius 1899, 56-57; Heikkinen & Tiuhonen 2009, 28.

⁵⁵² Soininen 1974, 379.

⁵⁵³ Andreen 1958, 120-121.

ranomaisten palkkoina.⁵⁵⁴ Tästä huolimatta veroja maksettiin luonnontuotteiden sijaan yhä käteisellä 1700-luvulla.⁵⁵⁵ Maavero piti suorittaa osittain rahassa ja osittain luonnontuotteissa, osittain valtiolle ja suoraan virkamiehelle tai laitokselle. Viljassa valtiolle suoraan maksettava vero tuli toimittaa kruununmakasiineihin Tuomaanpäivän (21.12.) ja kynttilänpäivän (2.2.) välisenä aikana. Myöhemmin helmi-huhtikuun aikana kerättiin käteisenä maksettavat verot. Veronkantovuosi kesti toukokuusta toukokuuhun.⁵⁵⁶ Koska terva oli arvokas tuote ja sitä oli talonpojilla tarjota, maksettiin sillä monessa taloudessa verot, kuten esimerkiksi Kynyn tilalla Kauhajoella 1805.⁵⁵⁷ Sen sijaan Ilmajoella Joupilan kylässä Samuel Henrikinpoika Panttilan perunkirjoituksessa verotukseen varauduttiin viljatynnyrein vuonna 1825:

sisällä olevan vuoden kruunun ulosteesta annettijn poika Jacobillen 7 tynnyriä ruki-
hia 2 tynnyriä ohria yhteensä 109,00,00⁵⁵⁸

Verojen määrä vaihteli paikallisesti. von Bonsdorffin selvityksen mukaan Ilmajoella 1830-luvun alussa yhden manttaalain kokoisesta tilasta maksettiin maaveroa yhteensä lähes 13 ruplan verran koostuen eri parseleista (Taulukko 9).

TAULUKKO 9 Suur-Ilmajoen maaverot 1830-luvun alussa

	Määrä	Prosenttia
Neljännesrahat	1:44	11,5
½ ketunnahka	0:24	1,9
22 ½ kappaa viljaa	0:81	6,5
1 lispunta 4 naulaa voita	0:93 3/5	7,5
8 naulaa kuivaa kalaa	0:14 2/5	1,1
6 vuosittaista päivätyötä	0:54	4,3
1 syls heinä	0:24	1,9
Manttaaliverot kuten Lohtajalla	8:12 17/20	65
Yhteensä	12:47 17/20	99,7

Lähde: von Bonsdorff 1833, 508.

Soininen on laskenut von Bonsdorffin tietoihin perustuen muutaman pitäjän, mukaan lukien Ilmajoen, verotuksen tasoa 1700-luvun loppupuolella. Veroyksikköluvuiltaan samansuuruisten talojen keskimääräinen verorasitus vaihteli pitäjittäin, ja vertailupitäjistä rasisitus oli Ilmajoella pienin (maavero rukiiksi muutettuna 6,43, kun Mäntsälässä se oli 9,03). Toisaalta peltohehtaaria kohden Ilmajoella veroa oli eniten. Pelkkä maavero vei Soinisen laskujen mukaan Ilma-

⁵⁵⁴ Neovius 1899, 36–37; Andreen 1958, 119–120.

⁵⁵⁵ Soininen 1974, 357, 374.

⁵⁵⁶ Heikkinen & Tiihonen 2009, 32.

⁵⁵⁷ VMa Ket E1a:1, 181 (1805).

⁵⁵⁸ VMa Ket E1a:6, 170 (1825).

joella 28–30 prosenttia sadosta, minkä päälle tuli vielä muiden rasitteiden maksu. Niitä tosin voitiin kattaa muistakin tuloista, kuten tervan myynnillä.⁵⁵⁹

⁵⁵⁹ Soininen 1974, 376–379.

4 LAINA

Talolliset Pohjanlahden molemmin puolin olivat aktiivisia lainan pyytäjiä ja antajia, sillä yli puolella heistä oli kuolinhetkellään maksettavia tai saatavia lainoja. Näistä veloista suurin osa oli epämuodollisia ja suullisesti sovittuja, mutta muodollisten, velkakirjavelkojen osuus oli kasvussa erityisesti Ilmajoella. Velkakirjavelkoja myönsivät etenkin ne talolliset, joilla oli eniten velkasuhteita, ja olivat tällä tavoin luomassa muodollisten lainamarkkinoiden olosuhteita. Korkoa velasta pyydettiin Ilmajoella hieman useammin ja enemmän kuin Nordmalingissa. Molemmissa pitäjissä syytä lainaamiseen oli useita, mikä kuvastaa lainaamisen sopivuutta tilanteessa kuin tilanteessa.

4.1 Lainaan määrää ja muodollisuus

Talollisten aktiivinen osallistuminen sekä velallisina että velkojina 1800-luvun Ruotsin lainamarkkinoilla on osoitettu useassa tutkimuksessa.⁵⁶⁰ Suomessa vuosisadan toisella puoliskolla Sisä-Suomessa talonpoikien annettujen ja saatujen velka kasvoi. Luoton saamisen mahdollisuus vaihteli tietenkin alueittain, minkä esimerkiksi Heikkinen osoittaa 1800-luvun Kuhmoa käsittelevässä tutkimuksessaan: siellä velka oli kiven alla.⁵⁶¹ Toisaalta kuten jo edellisessä luvussa osoitin, sekä Länsipohjassa että Etelä-Pohjanmaalla talolliset olivat aktiivisia lainaajia, niin velan saajina kuin antajina.

Lainaa antaneiden ja saaneiden suhteelliset osuudet kaikista talollisista olivat lähes yhtä suuret molemmissa pitäjissä, joskin Ilmajoella näyttäisi hieman useampi saaneen ja Nordmalingissa vastaavasti hieman useampi antaneen lainaa. Talollisten lainasuhteiden lukumäärä vaihteli, sillä kun joillakuilla oli vain yksi velka maksettavanaan tai saatavanaan, toisella niitä saattoi olla yli 21 (Taulukko 10). Tässä tarkastelussa olen huomioinut saataviin ja maksettaviin kaikki

⁵⁶⁰ Isacson 1979, 159; Svensson 2001, 165; Lindgren 2002, 827; Hellgren 2003, 67–68; Perlinge 2005, 74.

⁵⁶¹ Markkanen 1977, 105; Heikkinen 1988, 102.

sellaiset lainat, jotka eivät olleet perunkirjoituksen ja siitä välittömästi seuranneen perinnönjaon tulosta. Mukana on paitsi yksityishenkilöiden välisiä suuria ja pieniä velkoja, myös kruunun rästejä ja aikaisemmista perinnönjaoista maksumatta jääneitä osuuksia.

TAULUKKO 10 Talollisten perukirjoihin listattujen lainojen määrät Ilmajoella ja Nordmalingissa 1796–1830

	Talolliset, joilla	Ikm ja osuus kaikista talollisista	Talollisten lukumäärä, joilla		
			1–10 lainaa	11–20 lainaa	21–lainaa
Ilmajoki	saatavia	110 (56 %)	88	11	10
	maksettavia	152 (75 %)	121	21	9
Nordmaling	saatavia	107 (60 %)	76	19	10
	maksettavia	126 (70 %)	81	35	6

Huom. Kahta perukirjaa Ilmajoelta ja viittä perukirjaa Nordmalingissa ei voida ottaa tässä huomioon, sillä niihin on merkitty annetut ja/tai saadut lainat pelkinä yhteissummina. Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiften 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Talollisia, joilla oli vain yksi lainasaatava, oli Ilmajoella 29 ja Nordmalingissa 17. Vielä harvemmin talollisilla oli pelkästään yksi maksettava velka: Ilmajoella 20 talollisen ja Nordmalingissa 10 talollisen perukirjaan merkittiin vain yksi maksettava velka perunkirjoitusmaksujen ja perintöosuuksien lisäksi. Tämä tarkoittaa sitä, että yleensä talollisilla oli enemmän maksettavia kuin saatavia lainoja, mutta velat olivat luonteeltaan monenlaisia, eikä niistä siksi voida vielä tehdä sellaisia johtopäätöksiä, että talolliset olisivat saaneet muilta velkaa enemmän kuin itse sitä antoivat.

Talollisten enemmistöllä oli kuollessaan korkeintaan viisi kappaletta maksettavia tai saatavia lainoja. Tavallisesti maksettavia oli viisi tai enemmän ja saatavia sitä vähemmän. Mikäli lainasuhteita oli poikkeuksellisen paljon, enemmän kuin 21, ne olivat useammin annettuja kuin maksettavia lainoja. Etenkin Nordmalingissa näyttää siltä, että niitä talollisia, joilla oli paljon saatavia (enemmän kuin 20), oli enemmän, kuin niitä, joilla oli yli 20 maksettavaa. Ilmajoella ero ei ollut niin huomattava, mutta samansuuntainen. Saatavia oli enimmillään Ilmajoella 50 ja Nordmalingissa 45, maksettavia vastaavasti 38 ja 35. Velkaantumisessa oli tyypillistä keskimäärin kymmenen lainasuhdetta, mutta lainaa antavat talolliset saattoivat lainata huomattavasti useammallekin.

Talolliset Pohjanlahden molemmin puolin olivat jo 1800-luvun alussa usein sekä velallisia että velkoja. Ilmajoella sekä saatavia että maksettavia oli 85 talollisella ja Nordmalingissa 75:llä, mikä oli kummassakin pitäjässä hieman yli 40 prosenttia talollisista. Tutkimuspitäjien välillä oli hieman eroa sen suhteen, oliko lainaa antaneilla ja saaneilla enemmän annettua vai saatua lainaa. Ilmajoella sekä lainaa antaneista että saaneista talollisista 24:lla (28 prosenttia) oli an-

nettuja lainoja enemmän kuin maksettavia velkoja, Nordmalingissa vielä useammalla, 34 talollisella (47 prosenttia). Ilmiö kuvaa ajan toimintatapoja: lainaaminen eri muodoissaan oli käytäntö, jonka seurauksena ihmisillä oli monia lainasuhteita useaan suuntaan, sekä velallisenä että velkojana. Tilanne ei ollut ongelmallinen, kun kaikki olivat osa luottoverkostoa.

Talollisten jokainen luottosuhde oli ainutkertainen, ja vaikka niitä yhdistivät lainaamisen periaatteet sekä luottamus, on niiden tarkempi jaottelu mahdollista ja perusteltua. Perukirjoissa saatavien ja maksettavien tietoihin merkittiin aina velallisen tai velkojan nimi sekä velan arvo, mutta tapauskohtaisesti myös muita tietoja: sopimuksen ajankohta, sopimuksen muoto (kirjallinen tms.), velan varmuus (*säkra*) tai epävarmuus (*osäkra*), korkoprosentti sekä mahdollisesti jo suoritettavat osittaiset takaisinmaksut ja vakuudet, joiksi kelpasi henkilötakaus, kiinnitys tai pantti.⁵⁶²

Velkakirjavelat, joita voidaan pitää muodollisina velkoina, on tutkimuskirjallisuudessa yleensä erotettu omaksi ryhmäkseen.⁵⁶³ Ruotsin vuoden 1734 lainkauppakaarissa säädettiin, että rahaa tai muuta omaisuutta, esimerkiksi kauppatavaroita, sai antaa velaksi kirjallisella sopimuksella kahden henkilön sitä todistaessa. Velka piti maksaa takaisin sopimuksessa määriteltynä ajankohtana, mutta mikäli aikaa ei ennalta sovittu, velan sai periä takaisin koska halusi.⁵⁶⁴ Ågrenin mukaan vuoden 1734 lainsäädännön tavoitteena oli ennen kaikkea lainamarkkinoiden joustavuuden ja oikeusturvan takaaminen. Maksamattomia velkoja voitiin periä oikeusteitse, ja voidessaan esittää lainmukaisen velkakirjan, oli velkojalla oikeus ulosmitata velkansa saman tien, mistä taas velallisella oli valitusoikeus. Ulosmittauksen tuli kohdistua ensin irtaimeen, ja vasta tämän jälkeen kiinteään omaisuuteen. Pelkän velkojan ja velallisen suullisesti sopiman luottamuslainan (*förtroendelån*) ulosmittaaminen ei samalla tavalla onnistunut, koska niistä ei tehty lainmukaisia velkakirjoja. Vaikka laki ei tässä suhteessa taannut niille oikeusturvaa, huomauttaa Ågren, että tämä ei silti tarkoittanut luottamuslainojen merkittävää vähenemistä, sillä niille oli edelleen tarvetta.⁵⁶⁵

Velkakirjavelkoja voidaan pitää varmempana lainaamisen muotona kuin suullisesti sovittuja velkoja, että kirjalliseen dokumenttiin voitiin merkitä todistajat, sovitut yksityiskohdat ja rangaistuslausekkeita. Perinteisesti velkakirjoja kirjoitettiin lähinnä isommista veloista, sillä velkakirjan laatimisessa oli oma työnsä, eikä siihen kannattanut ainakaan pienten summien vuoksi ryhtyä. Velkakirjan laatiminen saattoi aiheuttaa lisäkustannuksia, mikäli oli pyydyttävä ulkopuolista kirjuria asiakirjan laatijaksi.⁵⁶⁶ Toisaalta velkakirjaa saatettiin käyttää käteisen rahan tavoin,⁵⁶⁷ mikä oli velkojan etu, mutta vaati yhteisöltä luottamusta velallista kohtaan. Tällaisessa vaihtotilanteessa piti velkakirjan maksuvälineeksi hyväksyvän luottaa velallisen takaisinmaksukykyyn.

⁵⁶² Ks. myös Lilja 2004, 130.

⁵⁶³ Esim. Svensson 2001; Perlinge 2005.

⁵⁶⁴ Vuoden 1734 laki, Kauppakaari.

⁵⁶⁵ Ågren 1994, 49–52. Velkatapauksia käsitellessä käräjäpöytäkirjoihin liitettiin aina velkakirja, kun sellainen oli saatavilla.

⁵⁶⁶ Muldrew 1998, 109.

⁵⁶⁷ Esim. Perlinge 2005, 74.

Muodollisia velkoja solmittiin tyypillisesti niiden henkilöiden kesken, jotka eivät olleet taloudelliselta tilanteeltaan samalla tasolla ja jotka toimivat eri sosiaalisilla aktiviteettikentillä, kuten Hanssen nimittää arkipäivän verkostoja ja yhteisöjä. Vastaavasti epämuodollisia velkasuhteita solmittiin ystävien, läheisten, kesken eli niiden henkilöiden kesken, joiden välille Granovetter sanoo muodostuvan vahvoja yksilöjä hyödyttäviä siteitä. Arjessa luottamukseen perustuva sanallinen sopiminen lainasuhteista oli helppoa ja nopeaa, ja soveltui toisensa hyvin tuntevien ihmisten kanssakäymiseen. Granovetterin mukaan muodolliset velkasuhteet taas olivat epämuodollisten lainamarkkinoiden aikaan tyypillisesti ennemmin heikkojen siteiden tuntomerkki, niiden linkkien, jotka levittävät tietoa ja hyödyttävät yhteisöjä.⁵⁶⁸

Vuosisadan alussa Pohjanlahden länsi- ja itärannikkoseuduilla suurin osa perukirjoihin merkityistä saatavista ja maksettavista veloista ei ollut velkakirjavelkoja, sillä perukirjoihin listattiin huomattavat määrät epämuodollisesti sovit-
tuja velkoja. Sekä Ilmajoella että Nordmalingissa talollisilla oli lukumääräisesti eniten sellaisia lainoja, joissa ei ollut mitään mainintaa esimerkiksi velkakirjasta. Erityisesti Ilmajoella oli suhteellisen yleistä, että velka todistettiin suullisesti (Taulukko 11). Sen sijaan vuosisadan loppupuolen Sisä-Suomessa perukirjoihin hyväksyttiin yleensä veloiksi vain velkakirjalla osoitetut velat, kuten Markkanen on osoittanut.⁵⁶⁹

TAULUKKO 11 Kirjallisesti ja suullisesti todistettujen lainojen osuudet Ilmajoen ja Nordmalingin talollisten perukirjoissa 1796–1830

	Ilmajoki				Nordmaling			
	Saatavat (N 726)		Maksettavat (N 963)		Saatavat (N 845)		Maksettavat (N 997)	
Sopimustapa	lkm	%	lkm	%	lkm	%	lkm	%
Asiakirja	434	60	240	25	352	42	184	18
Suullinen todistus	48	7	92	10	7	1	13	1
Ei tietoa	244	34	631	66	486	56	893	90

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiften 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön kärjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Perukirjamerkintöjen mukaan lainasuhteista ei yleensä laadittu velkakirjoja. Ainoastaan Ilmajoen talollisten saataviin merkittiin velkakirjan olemassaolo useammin kuin joka toisen saatavan kohdalla. Myös Nordmalingissa talollisten saatavista veloista oli useammin kirjallinen dokumentti kuin maksettavista. Velkakirja oli velanantajan omaisuutta niin kauan kuin velkaa ei maksettu takaisin. Edesmenneen talollisen saatavia listatessa tämän omalla tilalla pidetyssä perunkirjoituksessa oli annettujen velkojen velkakirjat paremmin saatavilla kuin maksettavien, sillä laki ei edellyttänyt velkoja saapumaan perunkirjoituk-

⁵⁶⁸ Hanssen 1952, 43; Granovetter 1973; Granovetter 1983. Lainaosapuoliin palaan seuraavassa pääluvussa.

⁵⁶⁹ Markkanen 1977, 24.

seen velkojaan perimään.⁵⁷⁰ Velkojen huomiointi oli tällöin kiinni lesken ja perillisten tiedoista, ja pohjimmiltaan velkojan luottamuksesta näihin. Toisinaan perukirjaan tehtiin erityinen merkintä velan suullisesta todistamisesta, jolloin kyse oli alun perin suullisesti sovitusta velasta tai velkakirjan puuttumisesta perunkirjoitustilanteessa. Mikäli merkintää velkakirjasta tai suullisesta todistuksesta ei ollut, oli kyse viimeksi mainitusta, vaikka sitä ei olisi tarkasti kirjattu ylös.

Velkakirja ei ole ollut ainoa kirjallinen dokumentti, jonka avulla velka voitiin todistaa esimerkiksi perunkirjoituksessa oikeaksi. Württembergissä 1600-luvulla suurin osa perukirjoihin merkityistä kirjallisista dokumenteista oli yksityisten ja julkisten toimijoiden, kuten kauppiaiden, käsityöläisten tai virkamiesten laatimaa kirjanpitoa, jonka avulla velkaa voitiin periä. Velkoja saatettiin todistaa myös aiemmin laadituilla perukirjoilla, joten lopulta vain pieni vähemmistö kirjallisista dokumenteista oli varsinaisia velkakirjoja.⁵⁷¹

Tapoja todistaa perunkirjoituksessa velka oli monenlaisia. Yleisimmät tavat vahvistukseen olivat velkakirja (*revers*, *förskrivning*, *skuldsedel*), laskelma (*räkning*), joskus viitattiin myös tilikirjaan (*boken*). Niin ikään suullisia todistuksia merkittiin perukirjoihin (*enligt upgift*). Talollinen Erkki Jaakonpoika Pietilän perunkirjoituksessa keväällä 1811 talonpoika ja vävy Samuel Valentininpoika Ranta myönsi itse (*efter dess egen upgift*), että oli velkaa vajaa 80 hopeariksiä.⁵⁷² Saatavia merkittäessä myös lesken sanaan luotettiin. Jaakko Matinpöika Ala-Marttilan perunkirjoituksessa kesällä 1823 listattiin neljä velkakirjavelkaa (*revers*), sekä kolmenkymmenen velkakirjariksin velka talonpoika Matti Alalaticalle, jonka Margareta-leski itse myönsi (*enkan erkände*).⁵⁷³ Nordmalingissa sen sijaan ei ollut tapana eritellä, kuka velan suullisesti todisti.

Toisinaan samassa perukirjassa käytettiin useita eri sanoja, jotka tarkoittavat kirjallisesti sovittua velkaa. Esimerkiksi nordmalingilaisen talollinen Nils Perssonin maksettaviin velkoihin tammikuussa 1819 merkittiin viisi kaa "*förskrivning*"-merkinnällä, kahdeksan "*revers*"-merkinnällä, kolme "*skuldsedel*"-merkinnällä ja loput viisi joko ilman mitään mainintaa tai "*laskelmien mukaan*" (*enligt räkning*).⁵⁷⁴ Käytännössä erilaiset merkintätavat riippuivat paitsi itse velan laadusta, myös perukirjan tehneestä kirjurista. Oli tapauskohtaista, millä tavoin tämä merkitsi velat: mitä sanoja hän käytti ja miten runsaasti hän koki tarpeelliseksi kuvata velkaa.

Kuten oli jo esillä, velkakirjoja saatettiin käyttää vaihdannan välineinä. Tällöin velkakirja vaihtoi omistajaa käteisen tavoin, olihan kaikesta käteisestä rahasta puute. Merkkejä tällaisesta ovat Perlingen mukaan perukirjoissa "*löpandede revers*" ja "*bytesrevers*" -merkinnöillä varustetut velkasuhteet. Lisäksi "*förskrivning*"-termillä merkityjä velkoja Perlinge pitää omistajaa vaihtaneena velkakirjana.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ Vuoden 1734 laki, Perintökaari 10. luku.

⁵⁷¹ Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 146.

⁵⁷² VMa Ket E1a:3, 90 (1811).

⁵⁷³ VMa Ket E1a:6, 26 (1823).

⁵⁷⁴ HLa, Nth, FII:3, 147 (1819).

⁵⁷⁵ Perlinge 2005, 69–70. Ks. myös Hasselberg 1998, 120; Lilja 2004, 130–131.

Velkakirjan käyttöä vaihdonvälineenä on käytännössä hankala seurata perukirjoista – vähintään se vaatisi toisenlaisen tutkimusnäkökulman. Ilmajoen perukirjoista löytyy joitain yksittäisiä velkoja, joiden voi arvella liittyvän tämänkaltaiseen velkakirjan vaihtoon, mutta täyttä varmuutta tästä ei saa. Esimerkiksi talollinen Jaakko Jaakonpoika Rinta-Krekolan perukirjaan merkittiin vuonna 1822 velkakirjavelka korkoineen, jotka piti maksaa talonpoika Iisakki Koukkarille. Velkakirja merkittiin käsittein ”*transporterade rewers*”, mikä Perlingeä tulkiten voisi tarkoittaa sitä, että Rinta-Krekola olisi alun perin ollut velkaa jollekin muulle, jolta puolestaan Koukkari olisi velkakirjan lunastanut vaihtoa käydessä:

bonden Isak Koukkari transporterade rewers 4.1.1816 25,00 ränta derå 10,03⁵⁷⁶

Harvoin voidaan selvittää, että kyse olisi varmasti alun perin jonkun muun myöntämästä velasta. Talollinen Matti Tuomaanpoika Lohiluoma oli antanut lainaa velkakirjaa vastaan talonpoika Mikko Taipaleelle, mutta syystä tai toisesta talonpoika Iisakki Koivisto oli ottanut sen maksaakseen, mikä perukirjaan merkittiin:

bonden Iisakki Koivisto som uptagit sig att ulösa en bonden Mickel taipales skuldse-
del 5,37,4⁵⁷⁷

Toisinaan perukirjoissa velka merkittiin myös ilman velkakirjaa (*utan rewers*). Perlinge esittää, että näissäkin tapauksissa olisi alun perin tehty velkakirja, mutta sitä ei olisi ollut saatavilla perunkirjoituksessa. Perlingen mukaan viittaus velkakirjoihin, vaikkakin niiden puuttumiseen, antoi kuvan, että velat olivat siinä mielessä ”varmoja” ja vahvistivat muiden kuvaa perunkirjoitetusta omaisuudesta.⁵⁷⁸

Käytännössä selitys *utan rewers* -merkinnöille ei ole ihan näin yksiselitteinen, sillä jos lainaa ei ollut annettu velkakirjaa vastaan, kirjuri olisi ihan hyvin voinut jättää viittaamatta koko velkakirjaan ja sen puuttumiseen. Merkinnät vaihtelivat paitsi perukirjasta toiseen, myös samassa perukirjassa, sillä yksi ja sama kirjuri teki erilaisia merkintöjä. Ilmajoen Kokkolan kylässä kuolleen Mikko Jaakonpoika Rinta-Pietilän perukirjaan kirjoitettiin lokakuussa 1827 muun muassa kaksi saatavaa lainaa eri tavoin. Näistä talonpoika Abraham Latva-Pietilän velka oli ilman velkakirjaa, mutta häneltä oli sanallinen todistus asiasta. Heti tämän perään merkittyyyn talonpoika Samuel Samuelsson Yli-Oppaan velkaan ei niin ikään ollut velkakirjaa, mutta ei myöskään sanallista todistusta. Abraham Latva-Pietilä asui naapurissa ja saattoi vahvistaa velan olemassaolon perunkirjoituksen aikana. Yli-Opas taas oli kauempana Kurikassa eikä ymmärrettävästi ollut paikan päällä velkaa tunnustamassa, mikä ei silti estänyt sen merkitsemistä perukirjaan:

⁵⁷⁶ VMa Ket E1a:5, 296 (1822).

⁵⁷⁷ VMa Ket E1a:2, 284 (1809).

⁵⁷⁸ Perlinge 2005, 70.

Af Bonden Abraham LadvaPjätälä, utan rewers, men dock af honom erkändt Sex riksdaler Riksgälds Sedlar eller 8
Af Skatte Bonden Samuel Samuelsson YliOpas ifrån Kuricka by, utan rewers, Tio Riksdaler Riksgälds, eller 11,37⁵⁷⁹

Lainojen erilainen merkintä samassa perukirjassa oli tuttu tapa Pohjanlahden molemmilla puolilla. Nordmalingissa Jon Johanssonin perukirjaan listattiin syksyllä 1809 maksettavia velkoja. Perukirjaan merkittiin muun muassa Torrbölen kylän Johan Anderssonin saatava velka, jota varten oli toimitettu hyväksyty laskelma. Kauppias Wallin saatavaa todistamaan riitti puolestaan pelkkä laskelma. Huomionarvoista tässä perukirjassa on se, että velkoja oli peräti 25 kappaletta, joista kahdesta oli velkakirja ja viidestä laskelma. Muista veloista ei ollut mitään todistusta.

Johan Anderrson i Torrböle enl ingiven och godkänt räkning 18,42,00
Handelsmans Walls räkning 11,00⁵⁸⁰

Velkakirjoja, laskelmia ja muita kirjallisia dokumentteja laadittiin myös siksi, että ne muistettiin paremmin. Nämä saattoivat olla omia, henkilökohtaisia muistiinpanoja, jotka eivät täyttäneet lainmukaisia vaatimuksia velkakirjasta. Toisaalta eri ammattiryhmän edustajat, esimerkiksi kauppiaat ja käsityöläiset, pitivät kirjaa taloudellisista suhteistaan ja siten osasivat vaatia saamisiaan.⁵⁸¹

Lain mukaan laadittu velkakirja oli väline, jolla takaisinmaksua voitiin vaatia oikeusteitse. Lainattu pääoma haluttiin takaisin eikä luotettu riittävästi siihen, että se pelkän sanallisen sopimuksen perusteella maksettaisiin myöhemmin takaisin. Kyse saattoi olla lainanantajan omasta tarpeesta. Talollinen Henrik Mikonpoika Hoppa oli lainannut keväällä 1808 itsellismies Iisakki Juhannoika Nahkaluomalle velkakirjaa vastaan 50 riksiä, mutta myöhemmin, kun Nahkaluoma oli kiistänyt velan, oli Hoppa vienyt asian käräjille. Oikeuskäsittely oli vielä kesken Henrik Mikonpojan perunkirjoituksessa 3.2.1812, joten perilliset lupasivat jakaa oikeudessa päätettävän summan keskenään tapauksen selvittämiseksi:

Enligt rewers af den 2 Martii 1808 har inhyseskarlen Isaac Johansson Nahkaluoma erhållit på Lån, utaf den afleden en Summa stor 50 R Riksdaler: men som bemälte Isaac Nahkaluoma, bestrider denna fordrans richtighet; och dessutom är denna sak nu, vi den högväl lof Lagmans rätten, anhängig sålunda sagda summa, bland säkra fordringar, icke eller här uptagas; men i händelse de samma åflyte, då delas penningarna, vad er börande arftagare emellan.⁵⁸²

Ilman kirjallista todistusta tai todistajien lausuntoa velkojen takaisinmaksu saattoi olla hankalaa.⁵⁸³ Tämän sai todeta itsellisen Maria Juhontytär Tukeva marraskuussa 1826 talollinen Topias Tuomaanpoika Luopajärven perunkirjoituksessa. Maria Juhontytär väitti työskennelleensä Luopajärven tilalla kolmen

⁵⁷⁹ VMa Ket E1a:7, 85 (1827).

⁵⁸⁰ HLa, Nth, FI:2, 104 (1809).

⁵⁸¹ Perlinge 2005, 70.

⁵⁸² VMa Ket E1a:3, 142 (1812).

⁵⁸³ Velkojen takaisinmaksun tematiikkaan palataan vielä viidennessä pääluvussa tarkemmin.

viikon ajan vuonna 1822 ja sanoi, ettei kuuden velkakirjariksin suuruista korvausta ollut vieläkään maksettu. Paikalla olleet perilliset kiistivät itsellisen väitteen ja pitivät sitä valheena, joten sitä ei merkitty perukirjaan maksettavaksi velaksi:

inhyses kvinnan Maria Johansdotter Tukeva härvid närvarande upgaf att hon är 1822 om rättad arbete uti trenne veckors tid och fordrade derföre ersättning med 16 sk RGs om dagen eller tillsammans 6RG berörde mynt i men som denne fordran bestreds till betalning så kan densamma icke heller uti afkortningen annorlunda uptagas⁵⁸⁴

Toisinaan saatavia ja maksettavia merkittiin varmoiksi (*säkra*) tai epävarmoiksi (*osäkra*).⁵⁸⁵ Tapauskohtaisesti epävarmat velat joko huomioitiin kokonaissummassa tai ei huomioitu. Perunkirjoituksessa ei oltu varmoja niiden takaisinmaksusta, mikä puolestaan saattoi aiheutua monesta eri syystä: ehkä velallinen oli toiminutkin toisin kuin velkoja (ja ehkä myös velallinen itse) oli velkaa annettaessa olettanut, eikä velallisen maksukyky enää näyttänyt riittävän todennäköiseltä. Yhtä lailla kyse saattoi olla sellaisista jo suoritetuista lainan takaisinmaksuista, joista asianosaiset eivät olleet varmoja. Yhtenäistä käytäntöä näihin on hankala löytää ainakaan Ilmajoen ja Nordmalingin talollisten perukirjoista. Talollisen vaimo Anna Danielintytär Koskilammen perukirjaan 1.9.1830 kirjoitettiin heti alkuun, että mitään arvoesineitä ei ollut. Samalla ilmoitettiin, että ainut saatava velka itsellismies Juha Kustaanpoika Simolalta oli niin epävarma, että sitä ei kannattanut huomioida kokonaissummassa:

Lös Egendom Gull, Silfver, Contante Penningar eller Infordringar fans intet men såsom mindre säker at utfås, vore at fordras af Inh: Joh Gustafss: Simola 12 RGs men uptages ej.⁵⁸⁶

Toisinaan velka merkittiin varmaksi. Näin oli esimerkiksi syyskuussa 1815 talollinen Per Perssonin perunkirjoituksessa, jossa saataviin merkittiin Johan Jacobssonin velka varmana, vaikka siitä oli myös velkakirja olemassa. Yhteensä saatavia merkittiin tähän perukirjaan 21 kappaletta, mutta vain yksi oli erityisen varma:

säker fodran hos Johan Jacobson i Öre rewers 2.3.1813 4,32,00⁵⁸⁷

4.2 Muuttuva lainaaminen

Velkojen määrä näyttää olleen kasvussa eri puolilla Suomea ja Ruotsia 1800-luvun aikana, joskaan yhtenäistä kuvaa ei ole saatavilla. Vuosisadan puolivälissä Sisä-Suomessa perunkirjoitetuilla talonpojilla oli keskimäärin 1,6 saatavaa,

⁵⁸⁴ VMa Ket E1a:6, 281 (1826).

⁵⁸⁵ Aunola 1967; Hellgren 2003, 75; Ojala 2010, 414.

⁵⁸⁶ VMa Ket E1a:8, 32 (1830).

⁵⁸⁷ HLa, Nth, FII:3, 58 (1815); RA, SVAR, Nka, Död- och begravningsböcker, (1750-1817).

1900-luvun alussa niitä oli jo 4,5. Maksettavien velkaerien lukumäärä puolestaan kasvoi vajaasta kahdesta kuuteen.⁵⁸⁸ Toisaalta Ruotsin Falunissa alkoi samaan aikaan olla yhä enemmän niitä ihmisiä, joilla oli sekä annettuja että saatavia velkoja. Kun 1820-luvun alussa näiden osuus oli noin kolmannes kaikista, 1900-luvun alkuun mennessä se oli kasvanut neljäänkymmeneen prosenttiin.⁵⁸⁹

Kaikki perukirjoihin merkityt saatavat ja maksettavat eivät olleet varsinaisen velkasopimuksen seurauksena. Selvittääkseni sitä, miten usein ihmiset tutkimusajankohdan kuluessa solmivat keskenään lainasuhteita, olen rajannut pois kruunun ja kirkon rästit tai maksut sekä perintövelat. Näiden syiden vuoksi syntyneet lainasuhteet ovat ennemmin rakenteista kuin lainaamisen tarpeesta tai arjen toimintakulttuurista johtuvia. Tämän vuoksi tässä esitetyt luvut ovat pienempiä kuin edellisessä alaluvussa.

Olen jakanut tutkimusperiodin seitsemään viiden vuoden jaksoon ja tutkinut jokaista näitä jaksoa erikseen. Olen laskenut yhteen kaikki annetut ja saadut lainat kunkin vuoden talollisten perukirjoista ja jakanut summan tuolloin perunkirjoitettujen talollisten määrällä. Keskiarvo kuvaa kaikkien kyseisenä aikana perunkirjoitettujen talollisten velkasuhteita, mutta on yleistettävissä koskemaan kaikkia pitäjien talollisia. Tämän perusteella Ilmajoen ja Nordmalingin talollisten lainasuhteiden määrä kasvoi vähitellen jo vuosisadan alusta alkaen (Taulukko 12).

TAULUKKO 12 Talollisten saatavien ja maksettavien lukumäärä keskimäärin viisivuositain 1796–1830

	lkm	1796	1801	1806	1811	1816	1821	1826	
		-	-	-	-	-	-	-	
		1800	1805	1810	1815	1820	1825	1830	
Ilmajoki	saatavat	726	5,7	3,3	2	1,8	5,5	4,3	5,8
	maksettavat	960	0,33	4,5	5,9	5,4	4,2	4,1	4,4
Nordmaling	saatavat	845	3,3	2,8	3,1	3,6	5,4	10,1	3,4
	maksettavat	998	3,1	4,1	3,4	6,6	7,2	4,3	8,3

lkm = kaikkien lainasuhteiden yhteenlaskettu lukumäärä talollisten perukirjoista 1796–1830.

Huom: kaikkien saatavien ja maksettavien määrät on jaettu kulloisellakin viisivuotiskaudella laadittujen perukirjojen määrällä.

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiten 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön kärjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Tarkastelu osoittaa, että talolliset antoivat ja saivat velkaa Ilmajoella ja Nordmalingissa yhä useammin 1800-luvun alun aikana. Lainasuhteiden määrä ei kasvanut tasaisesti, mutta keskimäärin talollistalouksissa velan antamisesta ja saamisesta tuli yhä arkipäiväisempää.⁵⁹⁰ Talollisten lainasuhteiden määrän

⁵⁸⁸ Markkanen 1977, 105–107.

⁵⁸⁹ Lilja 2004, 136.

⁵⁹⁰ Ilmajoen talollisten perukirjoja ajalta 1796–1800 on vain kolme, ja niistä kahdessa oli saatavia velkoja, joten viisivuotiskauden keskiarvo selittyy kahden talollisen runsailla saatavilla, ja vertailu seuraaviin jaksoihin on harhaanjohtavaa.

muutos tutkimusperiodin aikana käy yhteen aiemmin selvitetyn vakavaraisuusasteen muutoksen kanssa (Taulukko 7).

Vaikka koko ajanjaksolla 1796–1830 talolliset olivat keskimäärin useammin velallisina kuin velkojina, tilanne vaihteli lyhyessäkin ajassa. Tarkasteluajankohdan alussa ajalla 1796–1800 talollisilla oli Ilmajoella keskimäärin 5,7 annettua lainaa ja 0,33 saatua velkaa. Nordmalingissa annettuja lainoja oli tuolloin 3,3, ja saatuja 3,1. Lyhyen aikavälin heitoista huolimatta keskimääräiset lainamäärät – sekä saatavien että maksettavien osalta – ennemmin kasvoivat kuin vähenivät tutkimusajankohdan aikana. Muutoksen suuruus vaihteli ajanjaksoittain.

Ilmajoen talolliset saivat velkaa 1800-luvun alusta alkaen jatkuvasti lähes samaan tahtiin vuoteen 1830 saakka, lukuun ottamatta ensimmäistä ajanjaksoa 1796–1830, jolloin maksettavien velkojen määrä oli pieni. Lisäksi Suomen sota vaikutti merkittävästi pitäjän talollisten lainasuhteisiin, niin maksettavien kuin saatavien osalta. Viisivuotistarkastelu haittaa sodan välittömien vaikutusten havainnointia hieman, mutta vuosien 1806–1810 ja 1811–1815 kasvaneet velkojen määrät kertovat, että lyhyellä aikavälillä sota heikensi ilmajokelaisten talollisten taloutta: velkaa otettiin useammin kuin annettiin. Toipuminen kriisistä oli nopeaa, sillä vuoden 1815 jälkeen perukirjoihin merkittiin keskimäärin 4–6 saatavaa ja neljä maksettavaa velkaa. Lainanantajia löytyi, mutta sodan aikana ja aivan sen jälkeen talolliset eivät juuri voineet lainata toisilleen; velkaa saatiin silloin muualta. 1810-luvun puolivälistä alkaen sodan koettelemat talolliset pystyivät taas lainaamaan muille yhä useammin.

Kuten edellisessä pääluvussa osoitin, pieneni Nordmalingin vakavaraisuusaste, ja yhä suurempi osuus talollisten varallisuudesta oli vierasta pääomaa, velkaa. Maksettavien velkojen määrä yli kaksinkertaistui, mikä oli sama trendi kuin talollisten alenevassa vakavaraisuusasteessa (Kuvio 3). Toisaalta 1820-luvun alussa menehtyi pitäjässä poikkeuksellisen usein velkaa antaneita talollisia, mikä näkyy paitsi annettujen lainojen suuressa määrässä, myös omaisuuden rakenteessa. Jo tätä ennen saatavien lukumäärä oli kasvanut aikaisempiin vuosiin verrattuna, mutta vuosina 1821–1825 menehtyneillä talollisilla oli keskimäärin kolme kertaa enemmän saatavia kuin kymmenen vuotta aikaisemmin ja kaksi kertaa enemmän kuin viisi vuotta aikaisemmin. Vuosikymmenen lopussa perunkirjoitetut talolliset olivat antaneet harvemmin lainaa: 1826–1830 kuolleilla oli noin kolme saatavaa, samoin kuin ajanjaksolla 1796–1815.

Talollisten velkasuhteiden määrä oli kasvussa, joten on selvitettävä, millaisia piirteitä kasvuun liittyi. Kuten aiemmassa alaluvussa, seuraan velkakirjojen määrää selvittääkseni, liittyikö lainasuhteiden kasvuun muodollisen lainaamisen lisääntyminen. Merkkeinä muutoksesta ovat velasta tehdyt asiakirjat. Muina signaaleina voidaan pitää esimerkiksi lainasuhteen välittäjien (tahoja, jotka etsivät lainaosapuolet toisilleen) yleistyminen ja vaivattomamman takaisinmaksun varmentaminen.⁵⁹¹ Esimerkiksi varhaismodernissa Englannis-

⁵⁹¹ Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 145. Virallisella tarkoitan tässä tutkimuksessa lain ja säädösten mukaista toimintaa. Epävirallisuus puolestaan merkitsee päinvastaista.

sa virallisesti laadittujen velkakirjavelkojen määrä kasvoi epämuodollisten lainamarkkinoiden paisuessa. Velkakirjavelan etuna oli muun muassa, että se varmensi muiden velkojen saantia, sillä se oli sanallista sopimusta vakuuttavampi osoitus pyrkimyksestä varmistaa takaisinmaksu. Velkakirjavelat toimivat varmemmin, jolloin ne saattoivat siten pitää olemassa olevat ja kasvavat lainaverkostot toiminnassa. Toisaalta epävirallinen lainaaminen saattoi olla huomattavasti monipuolisempaa velkakirjojen laatimisen vaatiman vaivan vuoksi.⁵⁹²

Periaatteessa velkakirjavelat kuuluivat muodollisille lainamarkkinoille ja luottamuslainat epämuodollisille lainamarkkinoille. Ensin mainitussa tapauksessa lainanantajina toimivat pääasiassa eri instituutiot, jälkimmäisessä yksityiset ihmiset. Toisaalta jako ei ollut koskaan näin suoraviivainen.⁵⁹³ Velan kysyntä kasvoi 1800-luvun Ruotsissa maatalouden muutosten seurauksena, ja tällöin velkasuhteista alkoi muodostua virallisemmat. Lindgren ajoittaa lainamarkkinoiden modernisoitumisen Kalmarin läänissä 1800-luvun loppuun, jolloin yksityisten lainanantajien osuus väheni. Aiempaa virallisempi lainananto puolestaan vähensi transaktiokustannuksia. Käytännössä yksityiset lainamarkkinat toimivat rinnakkain institutionaalisten lainamarkkinoiden kanssa 1800-luvun Ruotsissa ja Suomessa, vaikka yksityisten osuus oli keskeisempi aina vuosisadan loppuun asti.⁵⁹⁴

Kahden ihmisen välisessä lainasopimuksessa, etenkin sukulaisten ja naapurien välillä, ei Svenssonin mukaan 1800-luvun alussa yleensä tarvittu mahdollista velkakirjaa kummallisempaa vakuutta. Kiinnityksiä ja henkilötaukuita alettiin vaatia sitä mukaa, mitä yksilöllisimmiksi ja kaupallisemmiksi lainaamisen rakenteet muuttuivat. Toisilleen vieraiden ihmisten lainasopimuksissa vakuuksia oli vaadittu jo aiemmin.⁵⁹⁵ Muodollisen ja epämuodollisen lainamuodon ero oli häilyvä, ja epämuodollisten lainamarkkinoiden muutosta kohti muodollisia on tulkittava.⁵⁹⁶ Kaksi seikkaa on huomioitava. Ensinnäkin epämuodolliset lainamarkkinat eivät tarkoittaneet pientä tai laitonta: epämuodollinen velka saattoi olla arvoltaan huomattava.⁵⁹⁷ Toiseksi oman sosiaalisen verkoston piiristä muodostetut lainasuhteet muuttuivat vuosisa-

Käsitteellä on tarkoitus osoittaa, millä periaatteilla on toimittu. Käsitepari virallinen-epävirallinen voisi olla myös muodollinen-epämuodollinen tai formaali-informaali.

⁵⁹² Muldrew 1998, 109–110.

⁵⁹³ Tästä on todisteita myös Pohjanlahden molemmiin puolin. Vaikka virallisia pankki- ja rahoituslaitoksia ei vielä ollut olemassa, esimerkiksi seurakunnat lainasivat tyypillisen muodollisesti jo 1800-luvun alussa. Käsittelem tätä teemaa seuraavassa pääluvussa.

⁵⁹⁴ Lindgren 2002, 827; Hellgren 2003, 56–59; Markkanen 1977. Ruotsissa ja Suomessa tämä muutos tuli myöhemmin kuin läntisessä Euroopassa. Kaupungeissa velkakirjojen ja vekseleiden käyttö oli vakiintunut velkamuoto jo 1600-luvulla. Möller 1954, 276–285. McIntosh kirjoittaa lainaamisen tulleen muodollisemmaksi Englannissa jo 1500-luvulla. McIntosh 2005, 145; Svensson 2001, 131. Lainamarkkinoiden muutokseen liittyvistä transaktiokustannuksista ks. esim. Hellgren 2003, 25, ja säästämisen institutionalisoitumisesta muun muassa Lilja 2004, 93–97, 130.

⁵⁹⁵ Svensson 2001, 147.

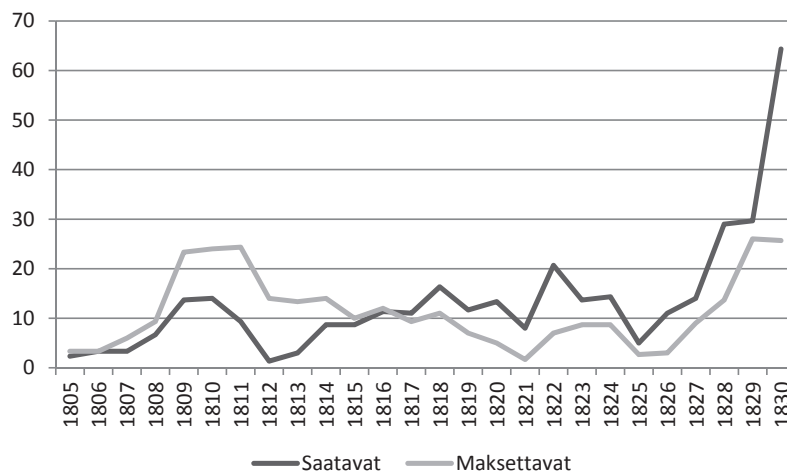
⁵⁹⁶ Ks. Hanssen 1952, 44.

⁵⁹⁷ Lindgren 2002, 813.

dan aikana muodollisemmiksi, vaikka muuten suhteet osapuolten välillä eivät muuttuneet.⁵⁹⁸

Ilmajoella lainaamisen muodollisuuden (velkakirjojen määrä) trendi oli kasvava. Hieman ennen Suomen sotaa sekä sen aikana velkakirjoja laadittiin useammin kuin seuraavalla vuosikymmenellä, mutta keskimäärin velkakirjojen määrä lisääntyi viimeistään 1820-luvun alusta alkaen. Talollisten antamissa ja saamissa veloissa ei tämän suhteen ole suurta eroa, ne ennemminkin noudattelevat lähes samaa trendiä koko tutkimusajankohdan ajan. Ilmajoella lainamarkkinoista tuli tänä ajankohtana hieman muodollisemmat. Eniten velkakirjoja oli vuosina 1829 ja 1830. Koska suuri osa näistä veloista oli solmittu aiempina vuosina, voidaan sanoa, että lainamarkkinoiden muutos epämuodollisista muodollisiin oli Ilmajoella käynnissä 1820-luvulla (Kuvio 4).

KUVIO 4 Ilmajoen talollisten muodollisten velkasuhteiden lukumäärät 1805–1830 (3 vuoden liukuva keskiarvo)

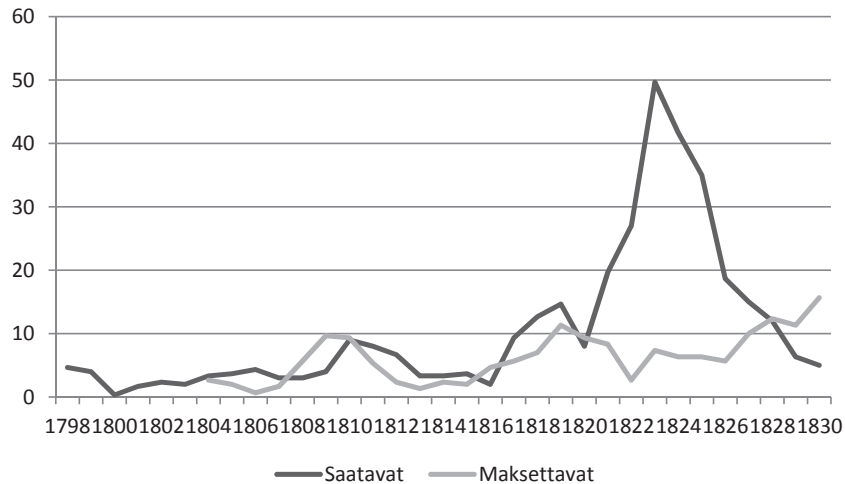

Lähteet: VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Nordmalingissa velkakirjoja laadittiin keskimäärin koko ajan enemmän, mutta 1820-luvun alkua lukuun ottamatta velkakirjojen määrä pysyi Ilmajokea alhaisempana. Joka tapauksessa Länsipohjassa oltiin siirtymässä epämuodollisista lainamarkkinoista muodollisiin, vaikka tahti oli hidas ja kyse oli, kuten Ilmajoella, muutaman yksittäisen ja monesti vauraan talollisen valinnoista. Ne talolliset, jotka antoivat ja saivat velkaa velkakirjaa vastaan, tulivat omalta osaltaan luoneeksi niitä olosuhteita, joissa esimerkiksi virallinen pankkilaitos myöhemmin kehittyi ja ansaitsi väestön luottamusta (Kuvio 5).

⁵⁹⁸ Svensson 2001, 155; Lilja 2004, 130.

KUVIO 5 Nordmalingin talollisten muodollisten velkasuhteiden lukumäärät 1798–1830 (3 vuoden liukuva keskiarvo)

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiften 1796–1830.

Muutos ei ollut suoraviivainen kummassakaan pitäjässä, minkä voi olettaa aiheutuvan suhteellisen pienestä aineistosta, erityistapauksista tai jostain muusta poikkeuksellisesta. Joka tapauksessa lainamarkkinoilla ei vielä näytä kehittyneen sellaista niin voimakasta muutosajattelua, joka olisi vähitellen kannustanut kaikkia talollisia lisäämään muodollista velanantoa.

Ilmajoella huomiota herättää paitsi Ruotsin vallan viimeisten vuosien kasvava velkakirjojen määrä, myös 1820-luvun viimeisten vuosien vastaava velkakirjojen määrän poikkeuksellinen kasvu. Nordmalingissa kasvu oli suhteellisen tasaista lukuun ottamatta 1820-luvun alkua, jolloin saatavista tehtiin poikkeuksellisen usein velkakirjoja. Mistä nämä poikkeusvuodet kertovat?

Yhden selitysmallin lainaamisen käytänteisiin ja sen muutoksiin tarjoaa pitäjänpankkiiri-ilmio. Pankkiirimaisesti toimineet talonpojat antoivat Perlingen mukaan velkaa yleensä runsaasti ja velkakirjoja vastaan, yleensä oman pitäjän alueella ja muillekin kuin sukulaisille.⁵⁹⁹ Ilmajoella nopeasti kasvanut velkakirjasaatavien määrä oli yhteydessä tuolloin (1825–1830) kuolleisiin kahdeksaan ”pitäjänpankkiiriin”. Myös Nordmalingissa huomiota herättävä velkakirjasaatavien määrä vuosina 1820–1824 selittyy ainakin osittain pankkiirimaisesti toimineilla viidellä talollisella. Vaikka pitäjänpankkiirin käsite on kyseenalainen, enkä vielä tässä analysoi sitä tarkemmin, antaa tämä näkökulma tiettyä tukea käsitteelle ja ilmiölle. Aktiivisesti ja tavoitteellisesti lainanneet talolliset pyrkivät varmistamaan takaisinmaksun sovitulla tavalla. Velkakirjalla oli useita etulyöntiasemia, sillä se antoi myös mahdollisuuden tarpeen vaatiessa käräjäin-

⁵⁹⁹ Perlinge 2005, 124; Käsittelen pitäjänpankkiireja tarkemmin alaluvussa 5.2 Valtaa käyttävät pitäjänpankkiirit.

tiin, tai sitä saattoi käyttää vaihdon välineenä. ”Pitäjänpankkiirit” edistivät näin ollen muodollisten lainamarkkinoiden syntymistä, mutta eivät vielä vaikuttaneet merkittäväällä tavalla muiden, harvemmin ja vähemmän lainaavien talollisten käytänteisiin.

Toisaalta ylivelkaantuneiden talollisten perukirjat voivat selittää muutoksia maksettavien velkakirjojen määrissä. Ilmajoella Suomen sota lisäsi ylivelkaantuneiden talollisten kuolleisuutta. Sodan mukanaan tuomat taudit tappoivat nuorempaa aikuisväestöä, jolla tyypillisesti oli enemmän velkaa kuin omaa pääomaa.

Ylivelkaantuminen oli erityisesti kriisiaikojen tai nuorena kuolleiden talollisten perukirjoissa esiintyvä ilmiö. Oliko tyypillistä, että paljon velkaantuneille annettiin lainaa vain takaisinmaksun varmistamiseksi velkakirjaa vastaan? Toisin sanoen, tunnettiinko ylivelkaantuneiden tai sen riskirajoilla olevien talollisten tilanne niin hyvin, että heidän luotettavuutensa väheni? Nordmalingissa ylivelkaantuneita talollisia oli vain neljä, eivätkä heidän perukirjansa selitä maksettavien velkojen määrässä tapahtuneita velkakirjojen muutoksia. Länsipohjassa maksettavien velkojen velkakirjojen kasvu selittyy siis jotenkin toisin, joko yleisellä ilmapiirillä muutoksella tai kirjureiden vaihtuvilla merkintätavoilla. Nordmalingissa ylivelkaantuneet talolliset eivät näytä olleen muita talollisia vähemmän luotettavia.

Ilmajoella sen sijaan maksettavien velkakirjavelkojen muutokset ovat tiettyssä yhteydessä ylivelkaantuneiden talollisten perukirjoihin. Velkakirjavelkojen määrä kasvoi Suomen sodan aikana ja heti sen jälkeen, jolloin suuri osa ylivelkaantuneista (12 talollista, melkein puolet kaikista ylivelkaantuneista) talollisista menehtyi. Velkakirjavelkojen kasvu oli tuolloin seurausta joko Suomen sodan aiheuttamasta epävarmasta ajasta tai ylivelkaantuneiden vähentyneestä luotettavuudesta. Kun talollisten maksettavien velkakirjavelkojen määrä kasvoi tutkimusajankohdan lopulla 1826–1830, laadittiin jälleen huomattava määrä (kahdeksan kappaletta) ylivelkaantuneiden talollisten perukirjoja. Ilmajoella näyttää olleen tyypillistä antaa velkaa velkakirjaa vastaan niille, jotka jostain syystä olivat ylivelkaantumisen vaarassa. Velkojat halusivat varmistaa takaisinmaksun epävarmoissa ja kriittisissä tilanteissa, joten luoton myöntämiseen ei ainakaan näissä tilanteissa liittynyt puhdasta hyväntekeväisyttä.

Viimeisimpänä selitysmallina voidaan ajatella yleisesti Suomen sotaa, jonka välittömät vaikutukset olivat Ilmajoella rajummat kuin Nordmalingissa. Sotavuodet ja sen seuraukset mahdollisesti voimistivat ilmajokelaisten talollisten ja muun väestön tarvetta turvata oma pääoma. Tämä ehkä jätti aikalaisiin pitkäaikaiset muistijäljet, jotka palautuivat mieleen yhä useammin lainaa myönnettäessä.

4.3 Käytännöt ja rakenteet lainaamisen taustalla

Niukkuus kosketti talonpoikaisyhteisöjen kaikkia jäseniä, ja siitä aiheutuvia ongelmia torjuttiin muun muassa vastavuoroisella lainaamisella ja avunannolla. Varhaismodernin maaseudun elämä perustui luottosuhteisiin, siihen, että ne joilla kulloinkin oli varaa, lainasivat muille omastaan.

Luottamuslainat (*förtroendelån*) olivat Hanssenin mukaan ennen muuta velkoja, jotka syntyivät jatkuvan vuorovaikutuksen, lainaamisen arkipäiväisyyden ja ajan käytännön mukaisesti. Muodolliset lainat (*formallån*) sen sijaan olivat muita, joko virallisilta instituutioilta tai yksityisiltä ihmisiltä virallisesti laadittua velkakirjaa vastaan saatuja. Raja näiden välillä oli häilyvä.⁶⁰⁰ Lisäksi lainaamisen syyt saattoivat olla samoja molemmissa ryhmissä: esimerkiksi rästejä saatettiin maksaa yhtä hyvin ”naapuriavun” tai kiinnitysvelan avulla. Tässä alaluvussa keskityn ennen muuta niihin syihin, mikä tähden velkaannuttiin ja pyydettiin lainaa. Vastaan tähän tehtävään perehtymällä talollisten perukirjoihin merkittyihin lainan olomuotoihin, jotka ovat keino selvittää velan tarvitsijan alkuperäisiä motiiveja.

Svensson tulkitsee talonpoikien lainaamisen yrittäjämäisenä toimintana ja käyttää siksi heistä maatalousyrittäjä-nimikettä (*agrara entreprenörer*). Erityisesti 1800-luvun maatalouden murroskaudella talonpojat velkaantuivat investoidessaan maahan, koneisiin ja karjaan.⁶⁰¹ Näiden tekijöiden havaitseminen perukirjoista on ongelmallista, koska velkojen syytä ei useimmissa tapauksissa pystytä suoraan päättelemään.⁶⁰² Tästä syystä ei voida varmasti tietää, missä määrin ne olivat satsausta investointeihin ja missä määrin seurausta esimerkiksi huonon sadon aiheuttamasta puutteesta tai toisen talonpojan rästien maksusta. Lisäksi ”investointi” on laaja käsite, sillä se voi kattaa kaiken ylellisyystavaroiden hankinnasta uusiin maatyövälineisiin. Svensson tosin huomauttaa, että ainakin periaatteessa velat antoivat mahdollisuuden investointeihin, vaikka se ei aina olisikaan ollut syy lainaamiseen.⁶⁰³

Jos velalle ilmoitettiin jokin syy tai sen alkuperäinen luonne, oli näitä yleensä vain yksi. Vain harvoin velka selitetään kahdella tarkoituksella. Vain pieni osa saatavista ja maksettavista selitetään kahdella syyllä, kuten torppari lisäksi Yli-Luovan ja talollinen Gabriel Samuel Luovan välinen velkakirjavelka puolesta tynnyristä ohraa ja käteistä kahdeksan paperiruplan arvosta:

torppare Isaak Yli-Luopa rewers 14.8.1826 halv tunna korn och kontant eller 8,00⁶⁰⁴

Keskeistä Yli-Luovan ja Luovan välisessä velkasopimuksessa oli sen arvo, kahdeksan ruplaa. Yli-Luopa sai maksaa velkansa joko puolena tynnyrinä ohraa tai

⁶⁰⁰ Hanssen 1952; Ks. myös Ågren 1992, 32.

⁶⁰¹ Svensson 2001, 132.

⁶⁰² Markkanen 1977, 80; Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal 2000, 154; Lilja 2004, 88–89; Brennan 2006, 177.

⁶⁰³ Levi 1992, 97; Ågren 1994, 31; Svensson 2001, 132; Brennan 2006, 177; Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 136, 142.

⁶⁰⁴ VMA Ket E1a:7, 238 (1828).

vastaavana summana käteistä, mutta arvon tuli olla kahdeksan riksiä. Tämä ei siis suoraan kerro sitä, mitä Luopa oli itse asiassa antanut lainaksi.

Lainaaminen oli joustavaa. Yleensä saatavasta tai maksettavasta lainasta oli tarpeen merkitä perukirjaan ainoastaan sopimuksen toisen osapuolen nimi sekä mahdollisesti tämän titteli tai asuinpaikka, sekä lainasumman suuruus. Aina ei tosin oltu varmoja siitä, miten suuri velka oli kyseessä. Talollinen Erkki Yrjönpoika Ala-Heikkilän perukirjaan listattiin neljä saatavaa, ja niille merkittiin myös tarkat summat. Sen sijaan kahden muun velallisen, talonpoika Juha Hautaniemeltä ja talonpojan leski Maija Liisa Heikkilän kuolinpesältä perittävien saatavien summat olivat epäselviä tai määrittämättömiä (*obestämd summa*). Maija Liisa Heikkilän kuolinpesältä perittävä velka päätettiin periä ja jakaa myöhemmin, kunhan saatavasta velasta vain olisi parempaa tietoa:

af bonde enkan Maija Lisa Heikkilän sterbhus ens obestam eller okänd summa hvilken efter närmare erhållen kunskap omteknas ock delas⁶⁰⁵

Perukirjoissa ei haluttu sortua valehteluun varmojen tietojen puuttuessa. Perukirjoihin merkityt lainasuhteet kertovat harvoin lainan syyn, mutta sen kertoessaan ovat yleensä melko yksiselitteisiä. Mutta ei aina, sillä voi vain arvailla, mitä oli tapahtunut jalasjärveläisen talollisen Antti Henrikinpoika Lammen ja ikaalislaisen uudisraivaaja Itäpään välillä:

nybyggare Itäpää lkalis 12,00 för kranan som förlorats⁶⁰⁶

Uudisraivaaja Itäpää oli kadottanut Lammen kraanan, minkä vuoksi se merkittiin Antti Henrikinpojan perukirjaan saatavien lainojen listaan. Tapaus jää mysteeriksi, sillä perukirja ei kerro tarkemmin tapahtuneesta. Kyse oli ehkä vahingosta tai onnettomuudesta, jonka Itäpää sai korvata tilaisuuden tullen.

Ennen kaikkea perukirjoista käy ilmi velan syiden kirjavuus. Suurin osa lainasuhteiden alkuperäisistä syistä jää tunnistamattomaksi, mutta perukirjoista saa selville muutaman tärkeän velkaryhmän. Käyn seuraavassa läpi tarkemmin perintövelkoja ja maksamattomia palkkioita, lisäksi selvitän lyhyesti, mitä kaikkea oikeastaan voitiin lainata. Kun syytä ei ilmoitettu, ei voida olettaa, että takaisinmaksun tuli välttämättä olla samassa muodossa. Velan arvo oli tärkeä, ja se mitattiin aina tapauskohtaisesti valitulla rahayksilöllä (Taulukko 13).

⁶⁰⁵ VMa Ket E1a:2, 372 (1809).

⁶⁰⁶ VMa Ket E1a:4, 242 (1817).

TAULUKKO 13 Ilmajoen ja Nordmalingin talollisten perukirjoissa mainitut lainan laatu, syyt ja taustat 1796–1830

	ILMAJOKI		NORDMALING	
	saatavat	maksettavat	saatavat	maksettavat
ei tietoa	648	742	736	915
vilja	46	95	37	12
perintö	8	102	10	68
palkat	0	41	7	32
rakennusaineet	3	10	10	10
työ- ja ajokalut	1	1	15	0
suola	0	7	2	0
muu ruoka	0	9	1	11
paloviina	0	2	0	3
terva, salpietari	9	14	6	4
käteinen raha	8	30	25	8
heinä	3	0	0	3
hevonen, karja	5	1	2	1
lääkkeet	0	3	0	4
hautajaiset	0	4	0	30
muu, mm. rästit	17	60	8	38

Huom: eriteltyjä on hieman enemmän kuin saatavia/maksettavia. Osa perukirjoihin merkityistä tapauksista on muotoa ”viljaa ja käteistä”, jolloin ei voi olla varma, onko kyseessä kaksi vai yksi laina/velka. Tällöin se on merkitty kahteen eri tyyppiin, mutta laskettu yhdeksi lainaksi/velaksi. Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiten 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön kärjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Saatavat perintövelat olivat yleensä tilalle muuttaneen puolison perintöosuuksia. Yleensä ne olivat maksamattomia perintöosuuksia kuolleen vanhemman pesästä, etenkin jos toinen vanhemmista oli vielä elossa. Saatavia perintövelkoja oli tosin harvoin, mutta maksettavia oli sitäkin useammin: tilan perinyt talollinen tai talollisen vaimo ei ollut vielä maksanut sisaruksilleen näiden perintöosuuksia. Esimerkiksi talollinen Anders Olofssonin perunkirjoituksessa Nordmalingissa 3.2.1812 merkittiin sisko Margareta Olofsdotterille kuuluva maksamaton perintöosuus 6,24,00 pankinriksiä, johon kuului kahden vuoden korko.⁶⁰⁷

Pelkästään syytinkisopimusta vastaan tilan perimisen käytäntö väheni Juttikkalan mukaan 1800-luvun alussa. Syytinkisopimuksen ohella muille perillisille jaettiin omia osuuksia yhä useammin. Uudelle isännälle saattoi langeta maksettavaksi peritystä tilasta sekä ennakkomaksu että lunastussumma. Viimeksi mainittu maksettiin useassa erässä, vähitellen, tilan taloutta liikaa rasittamatta. Osa lunastussummasta saatettiin maksaa jo ennen perinnönjakoa, mikä huomioitiin perunkirjoituksessa. Se saattoi olla esimerkiksi vaatteita tai karjaa. Tilaa jatkava perillinen saattoi myös joutua luovuttamaan sisarusten käyttöön maata tai valmiin torpan. Niiden käyttöoikeus ei kuitenkaan siirtynyt sisarusten

⁶⁰⁷ Koron määrää ei täsmennetty. HLa, Nth, FII:3, 17 (1812).

lapsille, vaan ne pysyivät tilan perineen omaisuutena osana kantatilaa. Toisinaan päädyttiin tilan halkomiseen sisarusten kesken.⁶⁰⁸

Maksettavilla perintöveloilla saattoi olla pitkä historia takanaan. Lesken avioiduttua uudelleen ja saatua lapsia useamman kuin yhden aviopuolison kanssa muodostuivat perintösuhteet monimutkaisiksi. Jos lapsia oli molemmista liitoista, oli omistus- ja perintöoikeuksien seuraamisessa oltava tarkkana.⁶⁰⁹ Niinpä esimerkiksi talollinen Henrik Juhanpoika Heikkilän perunkirjoituksessa 1816 maksettaviin velkoihin listattiin vaimon edellisessä liitossa synnyttäneille pojille Henrikille ja Matille sekä vävyille Antille ja Joosefille osuudet äidin ja anopin perinnöstä.⁶¹⁰

Perillisten oikeuksista huolehdittiin talollinen Juha Kaarlenpoika Vakkurin perunkirjoituksessa Kauhajoen Hyypässä syksyllä 1809. Vaikka perintöön oikeutetut eivät laillisesti vaatineet heille kuuluvaa perintöosuutta, merkittiin se silti velkoihin asianmukaisesti:

saldo till förra arfvingarna uptagit ehuru de icke lagligen bevakat deras rätt
111,05,04⁶¹¹

Lainaaminen liittyi olennaisesti myös avioitumiseen. Nuoripari sai sukulaisilta, ystäviltä ja naapureilta paitsi lahjoja, joskus myös lainaa. Vasta perustettu talous haluttiin vakaalle pohjalle, ja häiden yhteydessä oli tyypillistä lainata ensimmäiselle vuodelle esimerkiksi siemenviljaa. Morsiamen vanhemmiltaan saama myötäjäinen taas oli hänen ja sulhasen käytössä, mutta antajilla oli oikeus vaatia se takaisin.⁶¹² Käytäntö kuvastaa paikallisyhteisön toimintaperiaatteita hyvin. Jokaisen kotitalouden menestys vaikutti suoraan niin kylä- kuin pitäjäyhteisöön. Köyhä kotitalous lisäsi hyvinvoivien kotitalouksien taakkaa yhteisissä rasiituksissa, vauras kotitalous tasasi. Nuoremparin saamiin lahjoihin sisältyi toive hyvästä menestyksestä koko yhteisön hyväksi.

Mikäli joku lapsista oli jo mennyt naimisiin ja saanut kotoaan mukaansa arvokasta omaisuutta, määrättiin samanarvoiset osuudet myös muille, naimattomille lapsille kuolleen vanhemman perunkirjoituksessa. Nordmalingissa talollisen vaimo Helena Jacobsdotterin perunkirjoituksessa perheen naimattomille lapsille määrättiin vihkilahjoiksi yhteensä 80 pankinriksin verran omaisuutta.⁶¹³ Ennen varsinaista perinnönjakoa määrättyt lasten perintösaatavat tähtäsivät näiden tulevan elämänpolun helpottamiseen tai kasvatukseen. Katsottiin, että lisäperintö helpotti avioitumisnäkyymiä.⁶¹⁴

Perunkirjoituksessa arvioitu ja listattu irtain oli isännän ja emännän omaisuutta, ja siinä eroteltiin tarkasti lapsille kuuluva osuus. Marraskuussa 1821

⁶⁰⁸ Jutikkala 1958, 331–334.

⁶⁰⁹ Perintöoikeuden muutoksesta ks. erityisesti Ågren 2009a.

⁶¹⁰ VMa Ket E1a:4, 177 (1816).

⁶¹¹ VMa, Isa, Perukirjat, Ijee:1 20.9.1809.

⁶¹² Gaunt 1996, 19–22; Ks. myös Brennan 2006, 194. Hanssenin mukaan äidit ja aikuiset tyttäret käyttivät myötäjäislahjojen valmisteluun huomattavasti enemmän aikaa kuin miehet. Tällä tavoin nuori morsian tuli jo ennen avioliittoa kiinnostuneeksi tulevan kotitalouden omaisuudesta. Hanssen 1952, 37.

⁶¹³ HLa, Nth, FII:4, 88 (1824).

⁶¹⁴ Jutikkala 1958, 332.

kuolleen talollinen Johan Johanssonin perunkirjoituksessa helmikuussa maksettaviin velkoihin merkittiin kullekin lapselle määrätty psalmikirja vähennettäväksi koko omaisuudesta. Kirjojen yhteissumma kolme pankinriksiä oli pieni.⁶¹⁵ Perittävää oli vain vainajan ja lesken omaisuus, josta leskelle kuuluva naimaosuus ensin erotettiin.

Piioille ja rengeille kuului palkka tehdystä työstä. Käteisen ohella osa palkasta maksettiin ruokana ja majoituksena, luontaistuotteina.⁶¹⁶ Suurin osa maksamattomista palkoista oli Ilmajoella piikojen ja renkien palkkoja (17), joita talolliset eivät olleet vielä suorittaneet. Vain neljä velaksi merkittyä palvelusväen palkkaa oli edellisvuotisia. Renki Samuel Kustaanpojalla oli peräti kolmen vuoden palkat saamatta talollinen Iisakki Antinpoika Juvoselta tämän perunkirjoituksessa keväällä 1811.⁶¹⁷ Samaten palveluspiika Helena Eliaantytär ei ollut saanut kahden vuoden palkkaansa talollinen Juho Jaakonpoika Kokolta perunkirjoituksessa talvella 1809.⁶¹⁸

Nordmalingissa palvelusväen maksamattomia palkkoja löytyi vain seitsemän talollisen perukirjasta, joihin ei yleensä tekohtekellä merkitty, oliko kyse kuluvan vuoden vai aikaisempien vuosien saatavista palkoista. Leski, talollisen vaimo Magdalena Olofsdotterin perukirjaan 25.9.1820 merkittiin maksettavaksi sekä piika Brita Högländerin 3,16,00 että renki Jacob Wiklundin 21,16,00 pankinriksin suuruiset palkat tarkentamatta, minkä vuoden palkoista oli kyse.⁶¹⁹

Perukirjoihin merkittiin veloiksi myös raha-arvoksi muutetut työsaatat. Sisä-Suomessa 1800-luvun toisella puoliskolla säätyläisten maksettavat velat olivat niin talonpojille, torppareille kuin itsellisille useimmiten työmaksuja. Itsellisten ja käsityöläisten saatavat talonpojilta olivat yleensä pieniä työpalkkoja.⁶²⁰ 1800-luvun alun maaseudulla ihmiset tarvitsivat silloin tällöin lisätyövoimaa, ja mikäli kyse ei ollut talkoista⁶²¹, tehdystä työstä saattoi saada myös rahallisen korvauksen. Talolliset eivät selvinneet Ilmajoella ja Nordmalingissa oman perheensä voimin kaikista tilansa tehtävistä. Ilmajokelainen torppari Henrik Henrikinpoikakin oli kaivanut Matti Yli-Sihdolle ojaa siitä korvausta toistaiseksi saamatta, kuten Henrik Henrikinpojan perukirjaan 28.12.1809 kirjattiin.

Sisällen tulevata welkaa Matts yliSihdolda ojain luomisesta 4,00,00 [rdr bco]⁶²²

Talolliset, joista perukirjat laadittiin, olivat yleensä niin vauraita, että saattoivat tarvittaessa teettää tilansa töitä ulkopuolisilla. Tämä taas loi tilattomalle väestölle merkittäviä työnteko- ja ansaintamahdollisuuksia. Esimerkiksi Ilmajoella talollisten kohdalla oli kyse yleensä maksamattomista palkoista, kenelläkään ta-

⁶¹⁵ HLa, Nth, FII:4, 43 (1822).

⁶¹⁶ Wilmi 1991, 178–200.

⁶¹⁷ VMa Ket E1a:3, 101 (1811).

⁶¹⁸ VMa Ket E1a:2, 184 (1809).

⁶¹⁹ HLa, Nth, FII:3, 169 (1820).

⁶²⁰ Markkanen 1977, 78, 136, 154. Ks. myös Svensson 2001, 161. Tässä yhteydessä tarkoitetaan palkalla tehdystä työstä maksettavaa korvausta, joka määriteltiin tapauskohtaisesti.

⁶²¹ Talkoista ks. esim. Piilahti 2007, 191–193.

⁶²² VMa, Isa, Perukirjat, IJee:1 28.12.1809.

lollisista ei ollut siellä palkkasaatavia. Vastaavasti Nordmalingissa talolliset olivat seitsemän kertaa tehneet työtä jollekulle, joka ei ollut perunkirjoitushetkeen mennessä maksanut tekijälle sovittua palkkiota. Kyse oli jokaisessa tapauksessa melko pienistä summista, suurin korvaus (7,17,00 pankinriksiä) oli leski Eskil Mårtensonin isältään saatava korvaus tervanpolttoista, mikä merkittiin marraskuussa 1819 menehtyneen Brita Ersdotterin perukirjaan saman vuoden joulukuussa.⁶²³ Talollisten muille tekemät työt suhteellisen vauraaksi osoittautuneessa Nordmalingissa voivat kertoa utteruuden vallankumouksesta ja uudenlaisesta työkuulttuurista, mutta yksistään se ei vielä riitä todistamaan, että talolliset olisivat tietoisesti ruvenneet lisäämään kotitalouden ulkopuolella tehtyä työtä. Toisaalta ero Nordmalingin ja Ilmajoen välillä kertoo, että talollisten taipumus kotitalouden ulkopuoliseen työhön oli Länsipohjassa suurempi kuin Etelä-Pohjanmaalla.

Ilmajoella 45 palkkavelasta yli puolet (24) oli satunnaisten töiden tekijöille maksettavia korvauksia. Esimerkiksi Juho Henrikinpoika Nahkaluoma oli velkaa torpanpoika Iisakki Jaakonpojalle ja Salomon Mikonpojalle sekä torpanvävy Mikko Juhonpojalle kullekin tehdystä työstä (*värkställd arbete*).⁶²⁴

Nordmalingissa selvä enemmistö (24/32) maksamattomista palkoista oli kertaluontoisista töistä luvattuja korvauksia. Kyse saattoi olla usean henkilön työveloista, kuten renki Anders Perssonin 15 päivän aikana tehdystä työstä sekä Anders Söderbergin tekemästä kahdesta eri työstä talollinen Jacob Jacobssonille.⁶²⁵ Yhtä hyvin kyse saattoi olla vain yhden henkilön yksittäisestä työvelasta. Korvauksia ei maksettu välttämättä heti alansa ammattimiehillekään. Nordmalingilainen talollinen Per Persson nuorempi ei esimerkiksi ollut vielä maksanut rakennusmestari Per Perssonille korvausta kahden päivän työstä. Puuttuva korvaus ei tosin ollut järin suuri, yhteensä 1,05,04 pankinriksiä.⁶²⁶ Syyinä saattoi olla esimerkiksi käteisen rahan puute tai se, että käsityöläiset hakivat kaikilta velallisilta korvauksensa tietynä ajankohtana.⁶²⁷ Yhtenä selityksenä voi olla, että talollinen teki vastavuoroisesti velkojalle jotain työtä myöhemmin sovittuna ajankohtana.

Tehdystä työstä ei aina maksettu korvausta heti. Töiden satunnainen tekeminen niin, että palkkaa ei suoritettu välittömästi, näyttää olleen melko normaalia varhaismodernissa talonpoikaisyhteisössä. Keskinäinen avunanto perustui luottamukselliseen vastavuoroisuuteen: avuntarvitsijaa tuettiin, sillä myöhemmin tilanne voisi olla toisinpäin. Yhteistyö oli toisaalta taloudellinen välttämättömyys, toisaalta luontainen osa arkea.⁶²⁸ Toista autettiin jos vain voitiin, mutta ilmaiseksi ei tuolloinkaan saanut mitään. Tiedettiin, että takaisinmaksun aika koittaa ennemmin tai myöhemmin.

Katovuoden kohdatessa talollistilalla jouduttiin syömään siemenviljaa, jolloin uutta satoa varten jouduttiin lainaamaan siemeniä muualta. Tätä viljalainaa

⁶²³ HLa, Nth, FII:3, 163 (1819).

⁶²⁴ VMa Ket E1a:1, 344 (1807).

⁶²⁵ HLa, Nth, FII:2, 75 (1808).

⁶²⁶ HLa, Nth, FII:3, 164 (1819).

⁶²⁷ Kuusi 1937, 183.

⁶²⁸ Hanssen 1952, 41.

tarvittiin yleensä silloin, kun hinnat olivat korkeimmillaan eli keväällä. Tällöin lainanantaja pääsi hyötymään tilanteesta ja vastavuoroisesti saaja kärsi.⁶²⁹ Esimerkiksi 1800-luvun itäisessä Suomessa viljalainojen osuus nousi merkittäväksi. Heikkinen tosin huomauttaa, että aina ei voi olla varma viljalainankaan syystä, mutta useimmiten kyse oli siemenviljan puutteesta.⁶³⁰ Myös Ilmajoen ja Nordmalingin talolliset lainasivat viljaa.

Ilmajoella saatuja viljalainoja oli lähes yhtä paljon kuin perintövelkoja. Viljalainat olivat monesti kapan tai tynnyrin tarkkuudella ilmoitettuja ruis-, kauraja ohralainoja. Näistä lainoista osa oli yksityishenkilöiltä, osa (15 velkaa) pitäjän eri osissa sijainneista makasiineista. Ilmajoelle oli perustettu yksityinen lainamakasiini 1780-luvulla, mutta se ei yksin pystynyt vastaamaan huonoista sadoista kärsivän rahvaan kysyntään. Yksityinen lainamakasiini peri viljalainoista myös korkoa, neljä kappaa tynnyriltä. Varsinainen pitäjänmakasiini alueelle perustettiin myöhemmin, 1823, ja kruununmakasiini oli olemassa Lauroselassa emäpitäjän kirkonkylässä. Kruununmakasiinien ensisijainen tehtävä oli säilöä veroviljaa tai toimia armeijan varastona, mutta myös niistä saattoi tarvittaessa saada viljaa lainaksi.⁶³¹ Nordmalingissa ainoastaan Johan Nordströmin perukirjaan merkittiin viljamakasiinista saatu viljalaina, Uumajan makasiinista 10,34,00 pankinriksin arvosta.⁶³² Tiscornia tulkitsee viljamakasiineja talonpoikien ”säästöpankkeina”, joihin he saattoivat tallettaa ylijäämäänsä ja pahoina aikoina lainata sieltä tarpeeseensa.⁶³³

Talolliset olivat sekä antaneet että ottaneet viljaa lainaksi. Tutkimuspitäjien viljalainoissa on yksi selvä ero: Ilmajoella talollisilla oli enemmän maksettavia kuin saatavia viljalainoja, Nordmalingissa taas viljasaatavia oli enemmän.

Viljalainojen alueelliset vaihtelut saattoivat olla seurausta paikallisista kadoista ja huonoista satovuosista, mihin ei tällä aineistolla päästä käsiksi, sillä suurimpaan osaan viljalainoista ei merkitty lainan sopimuspäivämäärää tai edes -vuotta. Pelkän perunkirjoitusvuoden perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä viljalainojen syistä ja niiden yhteyksistä katovuosiin. Lainojen solmimisajankohta saattoi vaihdella jo yhdessäkin perukirjassa niin paljon, että niitä ei voi perunkirjoituksen perusteella ajoittaa. Kadot olivat monesti paikallisia, esimerkiksi suopelloilla kävi kato useammin kuin jokivarressa. Tosin täysin totaalaisia eivät kadot voineet olla, kun kerran joillakin oli, mitä lainata.

Osa lainaamisesta oli niin sanottua perustarpeiden tyydyttämistä, toisin sanoen ruoan lainaamista. Molemmissa tutkimuspitäjissä ruokaa saatiin ja annettiin lainaksi eri yhteyksissä. Talolliset tosin näyttävät itse saaneen useammin ruokaa lainaksi kuin sitä antaneet, joskin kyse voi olla perukirjoihin tehtyjen merkintöjen puutteellisuudesta. Tyypillisiä ruoka- ja juomavelkoja olivat suolasta, kalasta, jauhoista ja paloviinasta tehdyt lainat.

⁶²⁹ Ks. esim. Fontaine 2001, 49.

⁶³⁰ Heikkinen 1988, 104.

⁶³¹ Alanen 1953, 144–145; Rinta-Tassi 2003, 113; Ruismäki 1987, 173–174; Teerijoki 1993, 12, 264. Viljamakasiinien viljalainat eivät olleet kokonaan vastikkeettomia, ks. Lappalainen 2012.

⁶³² HLa, Nth, FII:3, 114 (1817).

⁶³³ Tiscornia 1992, 50.

Yksi suuri maksettavien lainojen ryhmä etenkin nordmalinglaisissa perukirjoissa oli hautajaismaksut, niitä merkittiin peräti 36 kertaa. Ilmajoella niitä listattiin verrattain vain harvoin, kuudesti. Monesti perukirjaan kirjattiin vain pelkkä ”hautajaiskulut” (*begravningskostnader*), mikä riitti perillisten, kirjurin ja vieraiden miesten tiedoksi. Hautajaismaksut olivat yleensä velkoja hautajaistarjoiluista, ja niitä myös eriteltiin, kuten tammikuussa 1830 laadittuun Per Perssonin perukirjaan merkittiin lainatun kahvia ja sokeria yhteensä 0,21,08 pankinriksin arvosta.⁶³⁴ Hautajaisia varten lainattiin usein esimerkiksi voita. Catharina Jacobsdotterin hautajaisissa kesällä 1802 oli Nyåkerin kylässä asuneen Jan Janssonin vaimo ollut apuna, ja perunkirjoituksessa määrättiin hänelle maksettavaksi tästä 36 killinkiä velkakirjariksiä.⁶³⁵ Joulukuussa 1808 Isak Andersson oli tuonut talollinen Jacob Jacobssonin hautajaisiin 2,5 leiviskää savustettua kalaa, vajaan kannullisen paloviinaa ja voita, mikä huomioitiin perunkirjoituksessa 13 muun velan kera.⁶³⁶

Perukirjoihin listatuista saatavista ja maksettavista veloista näkyy talonpoikaistilan elämä ja sen ehdot koko kirjossaan. Molemmissa pitäjissä lainattujen tavaroiden ja hyödykkeiden lista oli pitkä, käytännössä voitiin lainata melkein mitä vaan. Lainaamisen taustat ovat yleisesti hyvin kirjavia, mikä kertoo siitä, että lainaaminen sopii eri tilanteisiin. Esimerkiksi 1300–1600-lukujen Englannissa ihmiset lainasivat rutiininomaisesti ystäviltään ja sukulaisiltaan vaatteita, työkaluja, eläimiä ja muuta tavaraa palauttaakseen ne etukäteen määrittelmättömänä ajankohtana takaisin. Myös rahaa lainattiin, panttia vastaan ja korolla. Rahan lainaaminen on tosin ollut harvinaisempaa sen vähäisen määrän ja liikkuvuuden vuoksi.⁶³⁷

Käteisvelat olivat yleisiä Ilmajoella ja Nordmalingissa, joskin Ilmajoella talolliset saivat käteistä useammin velaksi kuin itse sitä antoivat. Nordmalingissa tilanne oli toisinpäin, talolliset näyttävät antaneen käteistä rahaa lainaksi melko usein. Ilmiö toistaa jo käteisvarallisuuksista saatua kuvaa: käteistä rahaa oli Nordmalingissa enemmän liikkeellä kuin Ilmajoella.

Terva- ja salpietarivelkoja merkittiin talollisten perukirjoihin useasti, sekä saataviin että maksettaviin velkoihin. Rakennusaineiden, kuten tiilien ja lautojen sekä työ- ja ajokalujen lainaaminen oli myös yleistä. Velat liittyivät kiinteästi talollisten elinkeinoihin, mutta myös kulutukseen ja veronmaksukyvyttömyyteen. Jotkut talolliset joutuivat lainaamaan rahaa pystyäkseen maksamaan verosuorituksensa.⁶³⁸ Veroja saatettiin maksaa myös toisten puolesta, etenkin kotitalouden sisällä. Verovelvollinen jäi tällöin velkaa, joka piti maksaa takaisin, kuten asujainen Matti Nisula, jonka veroja oli talollisen vaimo Helena Simontytär puolisoineen maksanut vuodelta 1803 vajaan pankinriksin verran:

⁶³⁴ HLa, Nth, FII:4, 230 (1830).

⁶³⁵ HLa, Nth, FII:8, 26 (1802).

⁶³⁶ HLa, Nth, FII:2, 75 (1808).

⁶³⁷ McIntosh 2005, 145; Muldrew 1998, 107.

⁶³⁸ Ks. esim. Fontaine 2001, 49.

åboen Matts Nisula enligt qwittance bokens innehåll är betalt 1803 års krono utlagor med 00,36,2⁶³⁹

Varhaismodernin ajan kotitalouksia vaivasi niukkuus. Työkalun rikkoontuessa toista ei yleensä ollut tilalle. Kun työkalu rikkoontui yleensä kiireen hetkellä, uuden valmistukseen tai hankkimiseen kaupungista ei ollut aikaa, joten lainaksi kysyttiin naapurin omaa. Samaan tapaan eri raaka-aineiden puute saattoi kohdata silloin, kun sellaisen hankkiminen muuten kuin muilta lainaamalla ei ollut mahdollista.⁶⁴⁰

Kaikki velat eivät olleet varsinaiseen hätään kuten nälkään tai siemenviljan puutteeseen otettua lainaa. Ne eivät välttämättä olleet pakon sanelemia perintövelkoja tai hetkellisestä maksukyvyttömyydestä johtuvia rästejä. Ylellisyyttäkin lainattiin. Ainakin Nordmalingissa mestarisoppä Olof Hellman oli lainannut Per Strömgreniltä kolme silkkiliinaa neljän pankinriksin arvosta.⁶⁴¹

4.4 Velkojan voitontavoittelu

Jacob Andinpojallan Ala-Andilallen rewerssin jälkeen 100,00 vuoden röntty maxamata 6,00⁶⁴²

Korkoa vastaan lainaaminen ei ollut harvinaista kummassakaan tutkimuspäijässä. Talollisvaimo Helena Jaakontytär Rinta-Orhasen perukirjaan merkitty, Jaakko Antinpoika Ala-Anttilan myöntämä laina oli velka, josta joka vuosi kertyi korkoa kuusi prosenttia pääomasta. Korkoa ei saanut periä korosta, vain alkuperäisestä velkasummasta. Kauppakaaren yhdeksännessä luvussa säädettiin, että mikäli oli saanut velaksi jotain rahaa tai tavaraa eikä maksanut sitä määräpäivänä, laskettiin siitä jatkossa kuuden prosentin vuosikorko.⁶⁴³

Lainasta perittävä korko oli vastapaino tai hinta riskistä, jonka lainanantaja otti. Korolla lainaamiseen ja korkoprosenttiin on perinteisesti suhtauduttu eri tavoin eri maissa ja eri aikoina. Raamatussa koron vaatimista ei kielletty jyrkästi, mutta 5. Mooseksen kirjassa veljeltä koron vaatiminen torjuttiin. Muukalaiselta korkoa sai ottaa, mutta sukulaisilta ja ystäviltä sitä ei välttämättä peritty. Kyse oli vanhan maailman kyläyhteisöissä laajalle levinneestä oikeusperiaatteesta, veljien tuli auttaa toisiaan korvauksettomasti, ja koron pyytäminen veljeltä olisi tulkittu kiristykseksi, vaikka muukalaisilta sai vaatia korkoa. Tilanne oli 1800-luvun Ruotsissa ja Suomessa hieman maallisempi, vaikka eroja läheisten ja tuntemattomampien ihmisten velkasuhteissa on tutkimusaineistossa nähtävissä. Perlinge on esimerkiksi havainnut, että alemmaa 4,5 prosentin korkoa

⁶³⁹ VMa Ket E1a:1, 99 (1805).

⁶⁴⁰ Hanssen 1952, 40.

⁶⁴¹ HLa, Nth, FII:4, 241 (1830).

⁶⁴² VMa Ket E1a:8, 40 (1829).

⁶⁴³ Vuoden 1734 laki, Kauppakaari.

perittiin etenkin sukulaisten välisissä veloissa, kun korkoprosentti muissa velkasuhteissa oli yleensä korkeampi, kuuden tai viiden prosentin tasolla.⁶⁴⁴

Kauppiaiden välisissä veloissa oli toisinaan käytäntönä, että korkoa ei joutunut maksamaan, mikäli maksoi velkansa ajallaan. Möller myös lisää, että 1600-luvun kauppiasveloissa ei korkoa maksettu kotimaan veloissa.⁶⁴⁵ Hellgrenin tutkimissa Salan pitäjän perukirjoissa 1800-luvun lopulla oli vain vähän korkomerkintöjä tai tietoja takuista. Lisäksi korko ei ollut koskaan ylittänyt kuutta prosenttia, vaan se oli pikemmin viisi, mutta harvemmin tätä vähemmän. Koron suuruus määriteltiin tapauskohtaisesti, ja siihen vaikuttivat molemmat osapuolet, myös lainanantajan maksukykyisyys. Kiinnitys saattoi laskea koron määrää. Perlinge taas toteaa, että korkokatto esti aktiivisimpien lainanantajien liiketoimimaisen lainanannon mahdollisuuden.⁶⁴⁶

Ilmajoella ei ollut suurta eroa sen suhteen, maksoivatko talolliset korkoa muille ja vaativatko he sitä velallisiltaan: talollisten saatavista veloista 16 ja maksettavista veloista 18 prosenttiin sisältyi korko. Nordmalingissa sen sijaan talolliset vaativat korkoa velallisiltaan huomattavasti useammin kuin itse sitä veloistaan maksoivat, sillä saatavista 16 ja maksettavista vain 9 prosenttiin sisältyi korko. Yleensä velkoja ei halunnut velalleen tuottoa koron muodossa: takaisinmaksu ja aineettomat hyödyt riittivät.

Epämuodollisilla lainamarkkinoilla lainasuhteita oli helppo solmia yksityisten ihmisten, yleensä tuttavien, välillä. Velanantajan täytyi kuitenkin arvioida velkaan liittyviä riskejä, ja mikäli pelkkä luottamus, velkakirja, takuut tai pantti takaisinmaksusta ei riittänyt, täytyi velallisen suostua korkoon. Aiemmassa tutkimuksessa on esitetty, että korkoa saatettiin pyytää myös, mikäli lainaamisesta aiheutui erityisiä kuluja. Tällöin myös epämuodollisilla lainamarkkinoilla laillisen prosentin ohella velanantaja saattoi vaatia velalliselta eräänlaisia toimitusmaksua aiheutuneista kuluista. Hanssenin mukaan varhaismodernilla ajalla oli koron sijaan tyyppillistä, että velallisella oli velvollisuus antaa vapaaehtoisia lahjoja velkojalle.⁶⁴⁷ Korotonkaan velka ei ollut kuluton, mutta kulut saattoivat olla sekä aineellisia että aineettomia.

Tutkimusalueilla korkoprosentti ei ollut aina lain mukaan korkein mahdollinen, vaan se vaihteli kolmen ja kuuden välillä.⁶⁴⁸ Nordmalingissa korkoprosentti oli yleensä alempi kuin kuusi prosenttia, keskimäärin 4 tai 4,5. Ilmajoella ilmoitettiin lähes säännönmukaisesti, että korkoprosentti oli kuusi tai ”laga räntä”. Riski arvioitiin siis Ilmajoella suuremmaksi tai paikkakuntalaiset halusivat pääomalleen mahdollisimman korkean tuoton. Lainalle määrättyä korkoprosenttia ei läheskään aina merkitty perukirjaan, useimmiten merkinnäksi riitti aikaväli, jolta korko kertyi. Korko saatettiin toisaalta laskea perukirjaan tarkasti,

⁶⁴⁴ Biblia 1776, <http://www.findbible.net/lataa/Biblia1776.pdf>, sivu 333/2082; Hellgren 2003, 22; Glaisyer 2007, 687; Perlinge 2005, 83; Fontaine 2001, 41–42, 45, 50; McIntosh 2005, 145; Ogilvie, Küpker & Maegraith 2012, 138; Hietaniemi 2011, 80–81.

⁶⁴⁵ Möller 1954, 261.

⁶⁴⁶ Hellgren 2003, 63–64; Perlinge 2010, 61; Ks. myös Taussi-Sjöberg 2009, 140.

⁶⁴⁷ Hanssen 1952, 44; Andreen 1958, 53; Hellgren 2003, 88; Perlinge 2005, 82–83; Glaisyer 2007, 687.

⁶⁴⁸ Vrt. vaihtelevat koron määrät Möller 1954, 261–263.

jopa päivän tarkkuudella.⁶⁴⁹ Korkoa vaadittiin erilaatuisista veloista, esimerkiksi viljalainoihin saattoi kuulua viljakorko.⁶⁵⁰

Suurimmasta osasta velkoja korkoa ei peritty, joten ainakaan perukirjojen perusteella kaikkea lainaustoimintaa ei voida pitää puhtaasti taloudellisen hyödyn maksimoimisena tai riskien kattamisena. Koska korottomia ja velkakirjatomia velkoja oli paljon molemmissa pitäjissä, voi jo tässä vaiheessa todeta, että Pohjanlahden molemmin puolin lainamarkkinat olivat vielä tyyppillisen epämuodolliset, joskin merkkejä muodollisista lainamarkkinoista oli jo havaittavissa.

Talollisten velkojen korkoprosentit vaihtelivat. Esimerkiksi Jalasjärven kappeliseurakunnan alueella asunut talollinen Salomon Iisakinpoika Pentinmäki sai joulukuun 19. päivä 1817 yli 70 paperiruplan velan 4,5 prosentin korolla talonpoika Elias Tukevalta. Saman kuun 27. päivä Pentinmäki sai lisää velkaa, kun talonpoika Samuel Köykkä antoi hänelle lainaa samansuuruisella summalla, mutta korkoprosentti oli nyt määriteltä kuudeksi.⁶⁵¹

Nordmalingissa talonpoika David Davidsson nuorempi oli lainannut talollinen Per Olofssonille kolmesti: kerran vuonna 1820 ja kahdesti vuonna 1827. Ainoastaan viimeisen kerran myöntämästään velasta velanantaja ei vaatinut korkoa, vaikka edelliset lainat olivat vielä maksamatta. Kahden ensimmäisen velan korkoprosentit olivat 4,5. Toisaalta viimeinen velka oli ensimmäistä selvästi pienempi, joten ehkä David Davidsson nuorempi näki taloudellisen hyödyn niin pieneksi, ettei korkoa kannattanut pyytää. Mikäli kyse olisi ollut puhtaasta riskin kattamisesta, korko olisi pyydetty joka velasta.⁶⁵²

Velkojen korkoprosentti ei aina selviä perukirjoista. Usein kirjoitettiin pelkkä käsite ”korolla” (*med ränta*). Koron laskeminen koko velasta on hankalaa etenkin silloin, kun velan ikää ei tiedetä eikä ole merkitty, onko velkaa aikaisemmin lyhennetty. Velan osapuolten on täytynyt olla tarkkana, että korko on osattu laskea oikein eri rahayksiköillä. Helppoa se ei ole ollut. Toisinaan koroton velka johtui käytännön hankaluuksista. Varhaismodernissa Englannissa kuuden prosentin koron laskeminen sadan punnan velasta tuotti vaikeuksia monille. Välinpitämättömyys koron suuruudesta saattoi johtaa kasvojen menetykseen ja taloudelliseen hyväksikäyttöön tulevaisuudessa.⁶⁵³ Koroton velka voi kieliä joskus myös siitä, että velkoja ei ole ollut varma koron laskemisesta eikä siksi halunnut ottaa riskiä maineen menettämisestä.

Lainan antamista varhaismodernina aikana ei pidä tulkita puhtaana hyväntekeväisyytenä. Vaikka se toisinaan saattoi olla armeliaisuuden ja jopa köyhäinhoidon muoto, oli se myös keino kasvattaa taloudellista pääomaa. Kun ei ollut pankkeja tai rahoituslaitoksia, joihin säästöjä olisi voinut sijoittaa, oli korkoa vastaan lainaaminen yksi järkevimmistä keinoista kasvattaa varallisuuksia. Kysyntää riitti myös korolliselle velalle.

⁶⁴⁹ VMa Ket E1a:8, 41 (1830).

⁶⁵⁰ VMa Ket E1a:8, 6 (1829).

⁶⁵¹ VMa Ket E1a:5, 81 (1818).

⁶⁵² HLa, Nth, FII:4, 175 (1828).

⁶⁵³ Glaisyer 2007, 688.

5 LUOTTAMUS

Velanantaja ei voinut olla täysin varma siitä, että sai lainaamansa pääoman takaisin saati siitä, vaikuttiko velan antaminen hänen toivomallaan tavalla sosiaalisesti pääomaan, kuten verkostoihin ja maineeseen. Epämuodollisilla lainamarkkinoilla toivottuja lopputuloksia varmisti jo olemassa oleva, osapuolten välinen luottamus, joka oli muodostunut monin tavoin. Luottamukseen vaikuttivat niin velkaa pyytävän maine ja varallisuus, osapuolten välinen suhde kuin velanantajan omat tiedot velan saajan mahdollisuuksista ja haluista maksaa velka takaisin. Luottamuksen muodostuminen oli aina tapauskohtaista ja lähestynyt sitä tässä luvussa erilaisten lainan antajien ja saajien sekä takaisinmaksun, takaussuhteen ja tiedon muodostuksen näkökulmista.

5.1 Kenen kanssa talolliset olivat velkasuhteessa?

Pitäjä- ja kyläyhteisöissä muodostetut velkasuhteet olivat seurausta monipuolisesta keskinäisestä kanssakäymisestä ja tiedonkulusta yhteisön jäsenten kesken. Luottosuhteisiin vaikuttivat sekä kirjoitetut että kirjoittamattomat säännöt, noudattaminen, kontrolli ja mahdolliset rangaistukset.⁶⁵⁴ Lainamarkkinoita ei tule tarkastella pelkästään lainan rahalla mitattavan arvon, antamisen tai saamisen näkökulmasta, vaan etenkin varhaismodernilla ajalla on välttämätöntä huomioida myös lainasuhteiden taustalla olevat muut ihmissuhteet. Koska jokainen suhde oli ainutkertainen, vaatii asetelma tapauskohtaista tutkimusta.

Tutkimuspitäjien väestöistä käytännössä yli puolet oli koko aikaa tekemisissä lainaamisen kanssa, joko arkipäiväisen naapuriavun tai isompien investointivelkojen kautta, lainanantajana tai -saajana. Saatavia tai maksettavia velkoja merkittiin lähes joka toisen talollisen perukirjaan ja on erittäin todennäköistä että ne, joista perukirjoja ei tuona aikana laadittu tai sitä ei ole talletettu arkistoon, olivat myös jollain tavalla pakotettuja lainaamaan muilta. Niukkuu-

⁶⁵⁴ Ks. tarkemmin pääaluku 2 Yhteisö.

den ajalla vain harva tuli toimeen täysin omillaan. Syyt lainaamiseen olivat kirjavat ja seurausta talouden ja lainaamisen kiinteästä kytkeytymisestä yhteisön elämään ja toimintamalleihin. Pankki- ja rahoituslaitoksia edeltävät lainamarkkinat perustuvat vastavuoroisuuteen, jolloin aktiivisella velan antajalla saattoi myös olla omia velkoja. Perlingen mukaan skoonelaisella maaseudulla 1800-luvulla velkaa kannatti ottaa silloinkin kun sitä ei tarvinnut. Tällöin velan saaminen oli varmempaa tulevaisuudessa, kun velantarve olisi todellinen.⁶⁵⁵

Lainasuhde on itsessään merkki vahvasta vuorovaikutuksesta ja yhteistyöstä, ja sitä voidaan pitää luottamuksen osoituksena. Perukirjoihin merkityt velat ja saatavat näyttäytyvät ikkunana, jonka kautta jäljitän lainaamiseen päätyneitä polkuja, käytännössä tarkastelen luottamuksen syntyä. Yksittäisiä luottosuhteita tutkiessa voi hyödyntää Granovetterin esittämien heikkojen ja vahvojen siteiden käsitteitä.⁶⁵⁶ Tutkimuksessa ne auttavat ymmärtämään ja havainnoimaan talollisten erilaisia luottosuhteita sekä ennen kaikkea näkemään niiden merkitysten eroja ja yhtäläisyyksiä. Velkasuhde ei ole automaattisesti erityisen vahva suhde, sillä niitä syntyi lukuisissa eri tilanteissa eikä perukirja yleensä pysty määrittelemään yksittäisen velkasuhteen vahvuutta. Sen vuoksi niitä on tutkittava monesta eri näkökulmasta: olivatko velkasopimuksen osapuolet keskenään useammin kuin kerran velkasuhteessa ja miten päin, olivatko he sukulaisia, aviosukulaisia, naapureita, samasta säädyistä tai väestöryhmästä. Samalla voidaan hahmottaa sosiaalisen pääoman muodostumista: kenen kanssa pyrittiin verkostoitumaan ja minkälaisista suhteista ajateltiin olevan hyötyä.

Velkasuhteita tutkiessa on erotettava toisistaan kaksi eri ihmisryhmää erotettava toisistaan: 1. henkilöt ja tahot, jotka merkittiin joko talollisilta velkaa saaneiksi (*fordringar*), velallisiksi tai velkaa antaneiksi (*skulder*), velkojiksi sekä 2. talolliset, joiden kuolinpesästä perukirja laadittiin. Luonnollisesti nämä kaksi ryhmää ovat osittain päällekkäisiä, sillä jotkut niistä talollisista, joista perukirja tehtiin, lainasivat toisilleen ja näin heidät merkittiin muiden perukirjoihin.

Ilmajoella kuten myöhemmin Sisä-Suomen maaseudulla oli tapana merkitä perukirjaan velkaosapuolen nimen lisäksi status tai nimike, jolla osapuolen merkittävin viiteryhmä joka määräytyi säädyn, ammatin tai muun aseman kautta mukaan. Nordmalingissa osapuolen nimen rinnalle merkittiin sen sijaan asuinpaikka, yleensä kylä, jota Ilmajoella puolestaan ei yleensä kirjattu.⁶⁵⁷ Kullonienkin merkintätapa näyttää muodostuneen ennen muuta paikallisten tapojen ja tarpeiden perusteella, sillä eteläisemmässä Ruotsissa sijainneen Salan lainasuhteita tutkinut Hilda Hellgren puolestaan sanoo pitäjän perukirjoista puuttuneen tieto velkaosapuolen asuinpaikasta.⁶⁵⁸ Martinius taas esittää, että asuinpaikkaa ei merkitty perukirjaan silloin, kun velkaosapuoli asui samassa kylässä vainajan kanssa.⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ Perlinge 2005, 156.

⁶⁵⁶ Granovetter 1973; Granovetter 1983.

⁶⁵⁷ Asuinpaikan merkitseminen oli harvinaista myös Sisä-Suomen maaseudulla. Markkanen 1977, 75.

⁶⁵⁸ Hellgren 2003, 84–86.

⁶⁵⁹ Martinius 1979, 129.

Aina perukirjojen merkinnät eivät anna mahdollisuutta velkasuhteen osapuolten (talollisten velkojat ja velalliset) erittelyyn, sillä toisinaan perukirjaan merkittiin velat pelkkänä yhteissummana, kuten lautamiehen vaimo Anna Persdotterin perukirjaan keväällä 1798:

skyldig till en och flera 50.00.00⁶⁶⁰

”Yhdelle ja toiselle velkaa” -tyyppisiä tiivistettyjä velkasummia merkittiin Nordmalingissa viiteen perukirjaan ja Ilmajoella kahteen, joten mistään yleisestä tavasta ei kummassakaan pitäjässä voi puhua. Oli tärkeätä tietää, kuka oli velkoja tai velallinen. Henkilöiden identifiointi on haastavaa, mutta yleensä pystytään selvittämään kenestä on kyse. Isommaksi ongelmaksi muodostuvat yksittäisistä velkojista ja velallisista puutteellisesti merkityt tiedot. Erityisesti Nordmalingissa merkittiin perukirjoihin ihmisiä niin, että heitä ei voida samasta nimestä ja kylästä huolimatta varmuudella tulkita samaksi henkilöksi. Länsipohjassa asui samannimisiä miehiä samassa kylässä, mutta kirjuri ei silti katsonut tarpeelliseksi täsmentää, kuka oli kulloinkin kyseessä. Perilliset tiesivät, ketä tarkoitettiin ja tämä oli riittävää. Koska käytetty nimivalikoima oli kapea, saattoi yksi ja sama henkilö esiintyä perukirjatiedoista laadituissa velkoja- ja velallistiedostoissa useammin kuin kerran.

Toisinaan samassa kylässä asuvia täyskaimoja erotettiin nuorempi- ja vanhempi-liitteillä. Talonpoika David Svensson Järnesin kylästä merkittiin 11 vuoden välein perukirjoihin velkojaksi⁶⁶¹ ja velalliseksi⁶⁶². Kylässä asui koko tuon ajan kaksi David Svenssonia, toinen syntynyt 1787 ja toinen 1789. Tilannetta hankaloittaa se, että vuosien 1816–1825 rippikirjaan nuorempi, 1789 syntynyt David merkittiin ”vanhaksi” ja edeltävään rippikirjaan vuonna 1787 syntynyt David ”nuoremaksi” (*yngre*). Myös henkikirjoissa merkinnät tehtiin näin. Biologisen iän sijasta perusteena saattoivat olla vuodet talollisena, mutta olipa syy mikä tahansa, erottelua ei perukirjoihin tehty jolloin ei voi olla varmoja kuka oli perukirjoihin merkitty David Svensson. Aikalaisille tämä oli selvää.

On ilmeistä, että viralliseen asiakirjaan kuten perukirjaan, lainasuhteessa olevien nimet kirjoitettiin riittävän tunnistettavaksi.⁶⁶³ Perillisillä tuli olla tieto siitä, keneltä velkaa peritään tai kenelle se piti maksaa. Tieto vainajan velkasuhteista päättyi kaikille perunkirjoituksessa läsnä olleille perillisille, huoltajille ja arviomiehille, joten väärän tiedon tahatontakin levittämistä tuli välttää. Virheitä toki sattui. Tämän voi päätellä siitä, että joskus katsottiin hyväksi määritellä henkilö kirkonkirjoihin merkityn nimen ohella myös kutsumanimellä, kuten Jaakko Antinpoika Koiviston perukirjaan vuonna 1809 merkittiin Anna Lohikoski:

gamla torpare enkan Anna Lohikoski (eller så kallad Bärgris mor) fordrar i contant
1,27⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ HLa, Nth, FII:1, 139 (1798).

⁶⁶¹ HLa, Nth, FII:3, 164 (1819).

⁶⁶² HLa, Nth, FII:4, 241 (1830).

⁶⁶³ Nimien merkityksestä Kotilainen 2008.

⁶⁶⁴ VMa Ket E1a:2, 299 (1809).

Perukirjoihin merkityt henkilöt ovat apulähteitä (kuten historiakirjat) käyttäen yleensä tunnistettavissa. Esimerkiksi torppari Erik Jansson Tallbergin kylästä merkittiin velalliseksi perukirjaan vuonna 1797 ja 1804, viimeksi mainitussa ilman torpparin nimikettä. Jansson esiintyy Tallbergin kylän torpparina molempien vuosien henkikirjoissa.⁶⁶⁵ Toisinaan edes apulähteet eivät auta henkilöiden identifioinnissa. Nordmalingissa kahteen perukirjaan vuodelta 1823 merkittiin velalliseksi Bahlsjön kylän Olof Eriksson. Vuoden 1820 henkikirjoista häntä ei löydy lainkaan, rippikirjasta (1819–1826) löytyi kaksikin Olof Erssonia, uudisraivaaja ja torppari.⁶⁶⁶ Yhdistäminen muihin samannimisiin on silloin mahdollista, kun perukirjassa on mainittu ainoastaan etunimi ja patronyymi. Kaimoja löytyi yleensä useasta kylästä.

Yleensä velkaosapuolet voi jäljittää molempien pitäjien perukirjoista järjestelmällisesti. Sen ansiosta perukirjoista voi laskea, miten monella henkilöllä solmi useamman kuin yhden velkasuhteen talollisten kanssa. Suurin osa väestöstä oli vain kerran antanut velkaa talolliselle tai saanut vain kerran talolliselta velkaa.⁶⁶⁷ Tosin tässä on kyse vain kuoleman hetken veloista ja näkökulma on rajattu. Tällä tavoin saatu tulos on siis vähimmäismäärä kaikista velkasuhteista, mutta kertoo tämän tietyn hetken tilanteesta. Yleensä velallisilla ja velkojilla oli vain yksi lainasuhde talollisten kanssa (Taulukko 14).

TAULUKKO 14 Velkojat ja velalliset talollisten kanssa tehtyjen velkasopimusten lukumäärän mukaan (suhteellinen osuus kaikista velkojista ja velallisista)

		N	1 velka	2 velkaa	3- velkaa
Ilmajoki	Velalliset	615	86 %	11 %	3 %
	Velkojat	586	76 %	12 %	12 %
Nordmaling	Velalliset	600	78 %	15 %	7 %
	Velkojat	621	79 %	12 %	9 %

Huom: yhdellä velkojalla tai velallisella saattoi olla useampi kuin yksi velkasuhde yhden tai useamman talollisen kanssa.

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskitfen 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Nordmalingissa oli yhtä tavallista se, että joku oli joko antanut tai saanut talolliselta lainan. Kertaluonteisia lainasuhteita oli molemmissa tapauksissa vajaa kahdeksankymmentä prosenttia kaikista lainasuhteista. Sen sijaan Ilmajoella lainasuhteiden määrässä oli selvempi ero. Noin 86 prosenttia talollisten velallisista oli saanut velkaa talollisilta vain kerran, mutta 76 prosenttia oli antanut talollisille yhden lainan. Ilmajoen talolliset saivat useasti velkaa pienehköltä

⁶⁶⁵ HLa, Nth, FII:1, 127 (1797); HLa, Nth, FII:2, 34 (1804); RA, SVAR, Mantalslängder, Nordmaling 1797, 1803.

⁶⁶⁶ HLa, Nth, FII:4, 72 (1823); HLa, Nth, FII:4, 75 (1823). Vuoden 1820 jälkeen laadittuja henkikirjoja ei ole digitoitu, minkä vuoksi en ole voinut niitä tarkistaa. RA, SVAR, Mantalslängder, Nordmaling 1820; RA, SVAR, Nsa, Husförhörslängder 1823.

⁶⁶⁷ Käytännössä velkasuhteita muodostettiin useammin, sillä perukirjat kertovat vain kuolinhetken tilanteesta.

piiriltä ja talolliset antoivat harvemmin velkaa mutta laajemmalle joukolle. Nordmalingissa näiden ryhmien välillä ei ollut vastaavaa eroa.

Talollisilla oli heikommät siteet Ilmajoella velallisiinsa, kuin samassa pitäjässä velkojiin tai Nordmalingissa sekä velallisiin että velkojiin. Sitä, miksi ilmajokelaisten siteet velkojiinsa olivat vahvemmat kuin velallisiinsa, osoittautuu seikaksi, johon on syytä kiinnittää erityishuomiota. Osaltaan tämä saattaa kertoa siitä, että Ilmajoen talollisilla oli vähemmän mahdollisia velanantajia kuin Nordmalingissa. Olivatko Ilmajoen talollisten suhteet velkojiinsa erityisen poikkeukselliset? Granovetteriä mukaellen vahvoja siteitä muodostui lähinnä ystävien kesken.⁶⁶⁸ Kahta velkasuhdetta ei tietenkään voi pitää ystävyysuhteen suorana synonyymina, mutta vahvan siteen käsitteen avulla tulee ymmärrettäväksi se, minkä väestöryhmän kanssa talollisilla oli vahvimmat siteet ja keiden kanssa talolliset olivat eniten tekemisissä. Tarkasteltaessa, keiden kanssa talolliset olivat lainasuhteissa, selviää, että velkaa saatiin ja annettiin yleensä talollisten kesken. (Taulukko 15).

TAULUKKO 15 Henkilöt, joilla oli kaksi tai useampi laina talollisten kanssa

	Ilmajoki		Nordmaling	
	Talollisilta lainanneet (N 85)	Talollisille lainanneet (N 139)	Talollisilta lainanneet (N 130)	Talollisille lainanneet (N 132)
Talonpojat ¹	50	85	55	73
Torpparit ²	18	7	14	9
Talonpojan pojat	1	5	0	0
Kaupunkilaiset	0	7	3	7
Papisto	0	4	3	6
Säätyläiset	2	5	7	6
Sotilaat	5	1	1	1
Itselliset	1	1	1	2
Käsityöläiset	0	5	5	0
Uudisraivaajat	1	0	2	1
Palvelusväki	0	0	1	3
Lampuodit	1	0	2	0
Syytinkiläiset	1	2	0	0
Muu maalaisrahvas	1	2	5	6
Ei tietoa ³	3	15	31	18

¹ Sisältää lautamiehet, talonpoikaisisännät, -emännät ja lesket.

² Sisältää torpan isännät, vaimon ja lesket.

³ Sisältää myös pelkällä sukulais-nimikkeellä merkityt henkilöt, joita ei voi sijoittaa sosiaaliryhmiin. Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskitfen 1796-1830; VMa, Ept, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1796-1804; VMA, Ket, Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat 1805-1830; VMa, Isa, perukirjat 1804-1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809-1830; VMa, Kpt, Isokyrön kärjäkunnan perukirjat 1830-1832.

⁶⁶⁸ Granovetter 1973; Granovetter 1983.

Talollisten keskinäinen luottamus ja vastavuoroisuus olivat seurausta paitsi ryhmäyhteydestä, myös siitä, että heillä oli varaa ja mahdollisuuksia auttaa toisiaan kuin muilla ryhmillä keskimäärin. Talolliset muodostivat keskinäisen lähiverkoston, jonka kautta he saattoivat saada aineetonta ja aineellista apua.

Pohjanlahden seutu ei poikennut tässä suhteessa muista. Myös vuosisadan loppupuolen Sisä-Suomessa suurin osa talollisten saatavista ja maksettavista oli tuolloin toisilta talollisilta. Sama oli tavallista myös 1800-luvun Skoonessa, jossa Svensson on havainnut samanlaista ryhmän sisäistä toimintaa myös torppareilla.⁶⁶⁹ Luottosuhteet muiden väestöryhmien kanssa eivät tästä huolimatta olleet harvinaisia.⁶⁷⁰ Tilaton väestönosa saattoi olla talonpoikien velkojina, muuten kuin perintövelkojen vuoksi.⁶⁷¹ Talollisilla oli verrattain vahvoja suhteita käytännössä kaikkien paikallisten väestöryhmien kesken, ellei oteta huomioon aivan köyhimpää väestönosaa, loisia ja kerjäläisiä tai toisaalta marginaalisia olevia kuten romaneja.

Papisto ja muulla kirkon eri tehtävissä palvelleella väellä oli luottosuhteita talollisten kanssa. Erityisen tyypillistä se oli Nordmalingissa, mutta myös Ilmajoella papisto toimi talollisten luotottajina usein verrattuna moniin muihin ryhmiin. Kyse voi toisinaan olla maksamattomista kirkonkymmenyksistä, jotka saatettiin merkitä kulloisen kirkkoherran nimiin. Näissä pappissäätyläisten luottosuhteissa ei ollut mitään epätavallista, sillä kuten jo Suolahti on osoittanut, etenkin rikkaimmat papit säästivät ylijäämäviljaa lainatakseen sitä keväällä korkoa vastaan. Toisaalta papit suostuivat kymmenysrästeihin varmistaakseen myöhemmin seurakuntalaisten vastapalveluksia.⁶⁷²

Peräti 12 talollisten velkojaa merkittiin Ilmajoella pelkällä sukulaisuuteen viittaavalla nimikkeellä, muissa tapauksissa tämä oli harvinaisempaa. Kyse oli todennäköisesti ainakin osittain maksamattomista perintöveloista, mutta myös muusta, sukulaisten vastavuoroisesta avunannosta. Suku- ja tuttavaverkostot eri yhteiskuntaryhmissä tukivat ja auttoivat jäseniään eri tavoin. Edes aateliset eivät selvinneet ilman toisiltaan saatavaa velka- ja tukiverkostoa.⁶⁷³ Samalla on muistettava, että sukulaisuus oli varhaismodernina aikana laajempi käsite kuin nykyään, ja omaisiksi katsottavien piiriin kuului laaja joukko ihmisiä.⁶⁷⁴

Ei ollut yhdentekevää, kuka antoi tai kuka sai lainaa. Erot yhteiskunnallisessa ja paikallisessa hierarkiassa vaikuttivat osapuolten välisen velkasuhteen dynamiikkaan. Esimerkiksi Skaraborgin läänissä 1800-luvun puolivälin tienoilla suurmaanviljelijöiden velkojat olivat maatalouden ulkopuolisia instituutioita ja yksityisiä rahoittajia, pienempien tilojen velkojat sen sijaan olivat yleensä muita maatalouden ja maaseudun toimijoita.⁶⁷⁵ Paitsi omalla taloudellisella tilanteellaan, myös sosiaalisen pääoman määrällä pystyi vaikuttamaan epämuodollisilla lainamarkkinoilla siihen, keneltä ja millä ehdoilla lainaa saattoi saada.

⁶⁶⁹ Markkanen 1977, 106–108; Svensson 2001, 164.

⁶⁷⁰ Markkanen 1977, 105.

⁶⁷¹ Heikkinen 1988, 106; Perlinge 2005, 103.

⁶⁷² Suolahti 1915, 8, 13. Ks. myös Möller 1954, 257.

⁶⁷³ Ks. esim. Svensson 2001, 131–132, 161–163; Lilja 2004, 89; Perlinge 2005, 107; Vainio-Korhonen 2008, 329–330.

⁶⁷⁴ Perlinge 2005, 106.

⁶⁷⁵ Martinius 1970, 138.

Keneltä tahansa velkaa ei välttämättä edes saanut, toisinaan siitä joutui maksamaan korkoa, tai lupautumaan muihin velkojan vaatimuksiin kuten kiinnityksiin. Lainapäätöksen muodostumiseen vaikutti asianosaisten toisistaan saama tieto, luottamus ja maine sekä aikaisemmat ja olemassa olevat sidonnaisuudet. Ratkaisuun vaikuttaneita tekijöitä on ollut määrättömästi, eikä kaikkia niitä voida tavoittaa. Kaikilla niillä, jotka ovat antaneet lainaa Ilmajoen ja Nordmalingin talollisille tai sitä heiltä saaneet, on ollut oman ainutkertaiset syyt ja tavoitteet.

Lainasuhteiden monipuolisuutta korostaa se, että ihmiset eivät olleet pelkästään velkojia tai velallisia. Samalla henkilöllä saattoi olla yhdeltä talolliselta saatavia, toiselle talolliselle maksettavia. Joskus tällainen molemmiin suuntainen velkasuhde oli yhden ja saman talollisen kanssa. Olen tarkastellut tätä ilmiötä laskemalla, kuinka monella henkilöllä oli sekä annettua velkaa talolliselle että saatua velkaa talolliselta ja jakanut heidät sosiaaliryhmittäin (Taulukko 16).⁶⁷⁶

TAULUKKO 16 Talollisille lainanneet ja velkaantuneet (väh. yksi saatava & maksettava velka)

	N	Talonpojat	Torpparit	Papisto	Kauppiaat	Muut
Ilmajoki	36	26 (72 %)	2	1	1	6
Nordmaling	75	46 (61 %)	6	3	3	17

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiten 1796–1830; VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830–1832.

Talollisten väliset vahvat siteet ja osuus lähiverkoston muodostajana on näin tarkasteltuna entistä selvempää, sillä talollisilla oli keskenään saatavia ja maksettavia useammin kuin millään muulla väestöryhmällä talollisten kanssa.⁶⁷⁷ Nordmalingissa oli selvästi enemmän kuin Ilmajoella niitä henkilöitä, jotka olivat molemmiin suuntaisessa lainasuhteessa yhden tai useamman talollisen kanssa. Tämä siitä huolimatta, että Länsipohjassa henkilöiden indentifiointi on hankalaa perukirjamerkintöjen vuoksi. Toisaalta Ilmajoen talollisilla oli velkojia vähemmän kuin velallisia, mikä selittää osaltaan pientä määrää.

Ero selittyy osittain myös pitäjien koolla. Nordmalingin väestö oli Ilmajokea noin kolme kertaa pienempi, jolloin samassa pitäjässä asuvia, potentiaalisia lainaosapuolia oli vähemmän. Lainasuhteita solmittiin myös pitäjärajojen yli, mutta lainaaminen oli yleensä kylään tai kappeliseurakunnan alueeseen painottunutta. Ilmajoella oli periaatteessa enemmän tahoja, joilta suhteessa pie-

⁶⁷⁶ Tässä talonpojiksi tulkitut talollisten velkojat ja velalliset eivät täydellä varmuudella täytä samoja kriteereitä, kuin tutkimusjoukkooni valitsemat talolliset. Käytännössä ainakin suurin osa talonpoikien joukosta täyttää tässä talollisten kriteerit, sillä esimerkiksi vuokratilajelijät ovat helposti erotettavissa talonpojista.

⁶⁷⁷ Varmasti samaksi henkilöksi tunnistettavien ihmisten määrä ei ole suuri, joten sitä on lähdeaineiston vuoksi tulkittava minimimääränä. Kaikki lainasuhteet eivät päätyneet perukirjoihin, sillä velkoja maksettiin takaisin ja velkasuhteita oli myös niiden ihmisten välillä, jotka eivät sattuneet kuolemaan vuosina 1796–1830 tai joiden omaisuudesta ei laista huolimatta tehty perukirjaa.

nempi talollisten määrä saattoi pyytää lainaa ja myöntää sitä itse. Talollisilla oli vahvoja siteitä suuremman väestöjoukon kanssa kuin Ilmajoella, ja länsipohjalaisten lähiverkosto oli eteläpohjalaisten lähiverkostoa laajempi.

5.2 Valtaa käyttävät pitäjänpankkiirit

Lainaaminen ja velkaantuminen olivat itsestään selvä osa varhaismodernin ajan elämää. Tämän monimuotoisuuden ja sen muutoksen ymmärtämiseksi ovat useat tutkijat muodostaneet suurluotottajia kuvaavat käsitteet yksityis-, talonpoikais- tai pitäjänpankkiirin (*privatbankir, bondebankir, sockenbankir*).⁶⁷⁸ Palaan nyt tämän ilmiön, johon aiemmin viittasin (alaluku 4.2 Muuttuva lainaaminen) ja käsittelen sitä tässä syvällisemmin luottamuksen näkökulmasta.

Perlinge on määritellyt pitäjänpankkiirin neljän kriteerin kautta: 1. pitäjänpankkiirilla tuli olla tiettyä ajankohtana vähintään kymmenen saatavaa muilta kuin sukulaisilta, eikä veloissa saanut olla kyse holhoussuhteesta. 2. Velkasuhteet solmittiin lähinnä omassa pitäjässä. 3. Saatavien osuus pitäjänpankkiirin koko omaisuudesta oli huomattava ja 4. pitäjänpankkiirit lainasivat rahaa velkakirjoja vastaan.⁶⁷⁹

Pitäjänpankkiirin käsite ei ole yksiselitteinen, sillä periaatteessa yksityispankkiireilla tuli olla annettujen lainojen ohella maksettavaa velkaa, ”ottolainauksena”, korkoa kasvavina ”talletuksina”. Todennäköisesti heillä oli maksettavia velkoja jossain elämän vaiheessa, mutta ei välttämättä enää ollut kuolinhetkellä, minkä vuoksi perukirjoilla pitäjänpankkiireja tutkien ei tällaista ottolainausta voi pitää rajaavana kriteerinä. Aikakauden pankkiirit eivät lähtökohtaisesti rahoittaneet lainanantiaan ottolainauksella. He pikemmin sijoittivat velanantoon ylijääviä tulojaan, joita he olivat kerryttäneet tuottoisista sivuelinkeinoistaan. Rahojen säilyttäminen yksinomaan kirstun pohjalla ei ollut taloudellisesti järkevää, eikä ylellisyyskulutukseen voinut loputtomasti sijoittaa. Tällöin yli jäävää varallisuutta oli tällöin järkevintä lainata muille, jotka sitä tarvitsivat.⁶⁸⁰

Pitäjänpankkiirin käsite on anakronistinen, sillä aikalaiset eivät itse ole käyttäneet tätä termiä. Pankkiiri-nimityksellä oli totuttu kutsumaan vauraita kaupunkilaisia, jotka toimivat suuren mittaluokan rahavirtojen lainanantajina.⁶⁸¹ Käsite tulee nähdä tutkimuksellisenä apuvälineenä sen hahmottamiseen, missä määrin maaseudulla oli poikkeavan ahkeria lainanantajia. Edellisessä pääluvussa osoitin, että pitäjänpankkiireina tutkimani talollisten perukirjat ja

⁶⁷⁸ Markkanen 1977, 79; Isacson 1979, 145; Svensson 2001, 156, 161, 164; Hellgren 2003, 29–31, 70; Perlinge 2005. Ks. myös Hemminki 2012, 395–400. Toisaalta tällaisten yksityispankkiirien olemassaolo ei ollut itsestäänselvyys. Heikkinen 1988, 105. Perlinge ajoittaa ”pitäjänpankkiirien” ajan alkaneen Ruotsissa jo 1740-luvulla. Perlinge 2010, 69.

⁶⁷⁹ Perlinge 2005, 124.

⁶⁸⁰ Perlinge 2005, 124, 128.

⁶⁸¹ Termiä ”pitäjänpankkiiri” ei SAOB tunne. SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

niihin merkityt velat näkyvät velkakirjavelkojen määrän kasvuna, joten hyödynnän käsittettä jäsentämään lainaamisen ja luottamuksen tutkimukseen liittyvää problematiikkaa.

Muille lainaaminen kasvatti pankkiirien sosiaalista pääomaa, ja toimi näin pidemmän aikavälin turvana. Toisaalta hyvin runsas lainananto saattoi olla epärationaalista ja sattumanvaraista. Pitäjänpankkiiri ei ollut pankkiiri siinä mielessä, miten se esimerkiksi nykyään käsitetään, joten käsittettä tulee lähestyä aikakauden kontekstista käsin. Aktiivinen lainananto oli seurausta aineellisen vaurauden kertymisestä, jota sijoitettiin sosiaaliseen pääomaan muille lainaamalla. Se, miten muodollista tai epämuodollista ja kenelle nämä henkilöt lainasivat, kertoo heidän tarpeestaan turvata oma pääoma ja tavoitteistaan vaurastua lainanannolla.

Oletettavasti paikallisyhteisössä tiedettiin eräiden talollisten (tai muiden henkilöiden) poikkeuksellinen varallisuus ja halukkuus lainata omaisuutta muille. Tällaista henkilöä pidettiin potentiaalisena velan antajana - maine levisi. Pankkiirimaisesti toimivien motiivit eivät rajoittuneet pelkkään aikakauden yleiseen toimintatapaan ja selviämiskeinoihin. Pitäjänpankkiiri oli henkilö, jolle lainaamiseen liittyi myös varallisuuden sijoittamista ja jopa kasvattamista. Tämän vuoksi on syytä selvittää, mistä pitäjänpankkiirit saivat velaksi antamaansa pääomaa: elinkeinoista vai ”ottolainauksesta”.

Pitäjänpankkiirimaisesti luotottavilla täytyi olla tietoa omien yhteisöjensä väestöstä. Perlinge tosin epäilee, että kukin pankkiiri ennemmin suojeli tietoaan kuin jakoi sitä muiden pankkiirimaisesti toimivien kanssa. Velkaa myöntäessä tieto loi pohjan riskinarvioinnille, jonka perusteella luottamus määräytyi.⁶⁸² Tieto oli pääomaa, jota ei kannattanut vastikkeettomasti luovuttaa muiden samalla alalla toimivien käytettäväksi. Pitäjänpankkiirit olivat onnistuneet pääsemään asemaan, jossa he toisaalta saivat hankittua riittävän luotettavaa tietoa, toisaalta saattoivat hyödyntää sitä omaksi edukseen. Käytännössä voidaan kyseenalaistaa se, että pankkiirimaisesti toimineet olisivat varjelleet tietoaan viimeiseen asti. Mikäli he asuivat samassa yhteisössä, he tunsivat joka tapauksessa toisensa ja jossain määrin olivat toisiinsa vastavuoroisissa suhteissa. Aineellisen ja aineettoman varallisuutensa ansiosta heidän asemansa yhteisössä oli lähellä toisiaan, ja he olivat väkisinkin keskenään tekemisissä, eivätkä siis puhtaassa kilpailutilanteessa. Tietoa ei välttämättä varjeltu.

Pitäjänpankkiiri-käsitteellä voi tarkastella ainoastaan tutkimuksen talollisjoukkoa siitä huolimatta, että useista talollisten perukirjoista löytyy samoja velkoja. Tämä ei silti riitä täyttämään pitäjänpankkiirille asetettuja kriteereitä. Perukirjat, joihin velat merkittiin, laadittiin pitkällä aikavälillä monena eri vuonna. Tämän vuoksi ei voi tietää, miten paljon näillä talollisten valkojilla oli saatavia velkoja yhdellä tietyllä ajankohdalla. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että pitäjänpankkiirimaisesti toimineita voi löytyä muistakin ryhmistä kuin talollisista.

Tähän tarkasteluun olen valinnut ne talolliset, joiden perukirjaan merkittiin vähintään kaksikymmentä saatavaa. Näitä talollisia oli molemmissa pitäjis-

⁶⁸² Perlinge 2005, 124–125.

sä kymmenen. Tarkastelen lainaamista molempien puolisoiden toimintana ottamatta kantaa siihen, kumpi puolisoista oli siitä enemmän vastuussa. Kyse oli yhteisestä omaisuudesta, johon lainaamiseen liittyvät riskin kohdistuivat.⁶⁸³

Olen selvittänyt ensin sen, tehtiinkö kaikista veloista velkakirja ja mikä oli saatavien osuus koko jäämistöstä. Yleistäen voidaan sanoa, että suurin osa antoi velkaa tavallisesti velkakirjaa vastaan, Ilmajoella vain Henrik Juhonpoika Heikkilän ja Ingeborg Simontytär Pentinmäen perukirjoihin merkityistä saatavista veloista suurin osa oli annettu ilman velkakirjaa. Pitäjän loput kahdeksan talollista olivat useammin kuin joka toisen kerran lainanneet velkakirjaa vastaan, ahkerimmin Hedvig Jaakontytär Latva-Äijö, jonka saatavista veloista 94 prosenttia oli velkakirjavelkoja. Nordmalingissa velkakirjavelkojen osuudet sen sijaan olivat pienempiä. Siellä vain kuudella oli yli puolet saatavista veloista velkakirjavelkoja. Kahdella talollisella, Olof Hällmanilla ja Abraham Olofssonilla velkakirjavelkoja ei ollut lainkaan, mikä ei vaikuta pitäjänpankkiirimalaiselta toiminnalta.

Nordmalingissa kuudella ja Ilmajoella viidellä talollisella saatavien osuus oli noin puolet, 40–60 prosenttia koko omaisuudesta. Saatavien prosentuaalinen osuus brutto-omaisuudesta nousi harvoin kummassakaan pitäjässä yli puolen, joten lainaaminen oli ”ammattimaista” vain joillain talollisilla.⁶⁸⁴ Edes niillä talollisilla, joilla saatavia oli lukumääräisesti eniten, osuus saattoi jäädä hyvin matalaksi, jopa neljään prosenttiin kuten Olof Hällmanilla. Lukuisat pienet velat olivat mestarisepänä toimineen Hällmanin tapauksessa yleensä maksamattomia palkkioita tehdystä työstä, joista ei ollut tehty velkakirjoja.⁶⁸⁵ Ilmajoella Jaakko Iso-Aron saatavat velat puolestaan olivat 12 prosenttia koko omaisuudesta ja lisäksi hänellä oli omia maksettavia velkoja niin, joten perinnön vakaaraisuusaste jäi 68 prosenttiin. Ilmajoella talollinen ja kelloseppä Jaakko Juhonpoika Ala-Könnin saatavien osuus sen sijaan nousi yli 70 prosenttiin. Nordmalingissa kenenkään saatavien osuus ei ollut näin korkea.

Kaikkia eniten lainaa antaneista ei voida pitää varsinaisesti pitäjänpankkiireina. Tästä syystä olen valinnut tarkemman tarkastelun kohteiksi ne, joiden saatavien osuus koko omaisuudesta oli suurin. Syvempi analyysi koskee yksittäisten velkasuhteiden tutkimista, jolloin tutkittavien tapausten määrä on vähennettävä mahdollisimman pieneen. Tähän tarkasteluun olen valinnut kolme ilmajokelaista ja kaksi nordmalingilaista talollista.

⁶⁸³ Tila saattoi olla vain toisen puolison omaisuutta ja tällöin vain omistava puoliso saattoi kiinnittää sen. Irtain sen sijaan oli yhteistä omaisuutta. Toisaalta huolta ja vastuuta kotitalouden tulevaisuudesta ei voi erottaa omistussuhteiden mukaan - selviäminen ja menestyminen olivat kummankin puolison tavoite. Pääoman hukkaaminen liian korkealla riskillä lainaamiseen oli tappio paitsi avioparille myös heidän perillisilleen.

⁶⁸⁴ Kukaan näiden seutujen talollisista ei yltänyt velanannossaan sille tasolle, jolla Olofsson osoitti 1800-luvun alun Jämtlannissa tiettyjen, ”yrittäjämaisesti” toimineiden talonpoikien toimineen. Näillä talonpojilla oli hallussaan useampi tila sekä sahaomistuksia ja heidän antamien velkojen osuus koko omaisuudesta saattoi nousta peräti 94 prosenttiin. Olofsson 2011, 12.

⁶⁸⁵ Hemminki 2012, 397–399.

Jaakko Juhonpoika Ala-Könni

Jaakko Juhonpoika Ala-Könni tunnetaan ennen muuta Könnin kelloseppäsuvusta, jonka kädentaidoille ja kekseliäisyydelle oli 1800-luvun alun Suomessa kysyntää. Ala-Könni oli Ilmajoen Peltoniemen kylän Köningsbäckin 5/12 manttaalin perintötilan isäntä, joka taisi kellojen teon.⁶⁸⁶ Ala-Könni oli naimisissa samasta kylästä Pirin talosta kotoisin olevan Ulriika Simontyttären kanssa ja heille syntyi viisi lasta. Kellosepän kuoltua 50-vuotiaana elokuussa 1830, arvioitiin lokakuuisessa perunkirjoituksessa tämän brutto-omaisuuden arvoksi lähes 10 000 paperiruplaa.⁶⁸⁷ Se oli selvästi enemmän kuin kenenkään muun samana vuonna Ilmajoella arvioitun omaisuuden arvo. Saatavia oli 50 kappaletta ja niiden arvo oli yli 70 prosenttia koko omaisuudesta. Poikkeuksellisesta vauraudesta huolimatta Jaakko ja Ulriika Ala-Könnin kotitalous ei ollut täysin vakavarainen. Perukirjaan merkittiin seitsemän maksettavaa velkaa ja vakavaraisuusaste jäi noin 82 prosenttiin.

Jaakko Ala-Könnillä oli maksettavana sisarelleen Maria Juhontyttäreille (*enligt upgift*) noin 260 paperiruplaa, josta oli kahden vuoden ja kahden kuukauden ajalta kertynyt korkoa noin 35 ruplan verran. Perukirjassa ei kerrota, oliko velka esimerkiksi perintövelkaa tilan perimisestä, mikä voisi olla hyvin todennäköistä. Lisäksi Könnillä oli maksettavanaan 400 paperiruplan suuruinen velkakirjavelka *demoiselle* Fredrika Gustava Cajanukselle. Tämänkään maksettavan velan syytä tai laatua ei merkitty asiakirjaan. Muita maksettavia pariskunnalla oli Ilmajoen kirkonkylässä talonpoika Elias Yli-Kokolle 200 paperiruplan korollinen velkakirjavelka, ja yli 300 ruplan velka 32-vuotiaalle pojalleen Juho Jaakonpojalle, tuntemattomasta syystä.⁶⁸⁸ Näiden ohella talonpoika Herman Pohdolla oli saatavanaan kaksi suuruusluokassaan pienempää velkaa.

Jaakko Ala-Könni oli velkaa lähinnä sukulaisilleen, muille talonpojille tai ylempisäätisille, ei ”alemmilleen”. Sukulaisten veloissa kyse oli arvaten perintöön liittyvistä maksuista, ja kiinnostavaa on, miksi esimerkiksi miehen sisar Maria Juhontytär ei ollut kiiruhtanut velan maksua. Ehkä sisarusten välit olivat muuten toimivat tai Maria Juhontyttäreille riitti koronmaksu eikä suurempaa rahantarvetta ollut. Talonpoika Elias Yli-Kokon lainaama kahdensadan ruplan velka oli suuruusluokaltaan investointivelan kokoinen, minkä Könnit luultavimmin olivat sijoittaneet joko maatalouden tai sepäntöiden kehittämiseen. Sen sijaan kaksi pienempää velkaa samasta kylästä olevalta talonpoika Hermanni Pohdolle ovat nähtävissä ennemmin luottamukseen perustuvana naapuriapuina. Etenkin toinen, noin kymmenen ruplan velka, jonka Jaakko Ala-Könni oli velkaa Pohdolle ”salaisen rakennuksen rakentamisesta” Kiikkalaan (*för upföran-*

⁶⁸⁶ Alanen 1953, 137; Jaakko Juhonpoika Ala-Könnin perukirja: VMa Ket E1a:8, 38 (1830).

⁶⁸⁷ Kenenkään muun omaisuus ei yltänyt samaan 1820-luvun lopun viimeisinä vuosina tai vuonna 1830. Muiden, vakavaraistenkin, talollisten jäämistöt saattoivat nousta noin 5000 paperiruplaan. Talollinen pärjäsi keskimäärin huomattavasti vähemmällä omaisuudella kuin Ala-Könni, jonka vaurautta lisäsi etenkin kellosepän työt. Vuoden 1800 omaisuudenarvioinneissa Jaakko Ala-Könnin tilaa ei arvioitu, ainoastaan Juho Könnin, jonka tilan arvo ei noussut poikkeuksellisen suureksi.

⁶⁸⁸ Kyse ei ollut äidinperinnöstä, sillä Ulrika-äiti oli elossa perunkirjoituksen aikaan.

det af ett hemligt hus å Kikala). Tämä jos mikä oli luottamukseen perustuvaa naapuriapua (*förträendelån*), johon vauras kelloseppä tarpeen tullen turvautui.

Toisaalta Ala-Könnin tilalla velkaa annettiin enemmän kuin otettiin. Velallisia oli ollut niin paljon, että velkasuhteet merkittiin erityiseen tilikirjaan, joka oli perunkirjoituksessa hyvä apuväline. Siitä tarkistettiin myös niiden velkojen summa, joista ei ollut velkakirjaa, sillä kymmenen annettua velkaa listattiin perukirjassa otsikon "*Utestående fordringar utan skuldsedlar som uptages efter Debetsboken*" alle. Jotain lainojen muodosta ja syystä voi päätellä siitä, että asiakirjaan merkittiin erikseen viisi velkakirjaa vastaan annettua viljavelkaa, "*Utlånt spannemål å skuldsedlar*". Mahdollisesti muulloin kyseessä oli käteissaatavat tai maksamattomat kellosepän työt. Käteistä Ala-Könnin perukirjaan merkittiin vain alle kymmenen ruplan verran, joten ehkä kelloseppä sijoitti käteisensä mieluummin velanantoon kuin säästi kolikoita kirstun pohjalla. Vähäinen käteisvaranto voi olla myös syy siihen, että Ala-Könnit tarvitsivat välillä itsekin velkaa eivätkä kiirehtineet takaisinmaksun kanssa. Varat pidettiin mieluummin liikkeessä.

Tavallisesti Ala-Könnit solmivat muodollisia velkasuhteita, sillä annetuista veloista laadittiin yleensä velkakirja (3/4 kaikista saatavista veloista). Korkoa kertyi hieman useammin kuin joka toisesta velasta ja koron määrä merkittiin perukirjaan huolellisesti kuukauden tarkkuudella. Korkoprosenttia ei suoraan ilmoitettu, mutta merkintöjen avulla voidaan laskea korkoprosentin olleen korkein mahdollinen, kuusi. Esimerkiksi talonpoika Henrik Yli-Sihdon 19.9.1829 solmimasta 94 paperiruplan velkakirjavelasta oli vuoden ja kuukauden aikana kertynyt korkoa maksettavaksi 6 paperiruplaa, joka on kuusi prosenttia velan pääomasta.

Vanhin veloista oli päivätty lokakuulle 1818, muuten velat näyttävät olleen alle kymmenen vuoden ikäisiä. Tavallisesti kullakin velallisella oli vain yksi velka kontollaan, mutta seitsemällä henkilöllä velkoja oli enemmän. Ala-Seinäjoella asuneella talonpoika Antti Ala-Marttilalla oli kolme maksettavaa velkaa, joista ensimmäinen korollinen velkakirja oli laadittu helmikuussa 1827 (yhteensä 76 ruplaa), toinen saman vuoden heinäkuussa (lainattu summa yli 260 ruplaa ja korko 52 ruplaa), viimeisin 400 ruplan velkakirja oli elokuulta 1828. Vanhat velat eivät olleet este uusien myöntämiselle, Ala-Könnit luottivat Ala-Marttilan takaisinmaksukykyyn. Suurin yksittäinen velka oli myönnetty viereisen Röyskölän kylän talonpoika Salomon Luhtaselalle. Syksyllä 1829 tämä oli saanut velkakirjaa ja korkoa vastaan Ala-Könniltä lainaksi peräti 884 ruplaa siitä huolimatta, että Jaakko Juhonpojan jo aiemmin (2.2.1825) myöntämä yli 300 ruplan korollinen velkakirjavelka oli maksamatta.

Sukulaisuus- ja kummisuhteet eivät näytä olleen kovin vahva peruste Könnien myöntämille luotoille. Jaakko ja Ulriika Ala-Könni olivat kahden velallisen, talonpoika Jaakko Hermannin Pohdonmaan ja talonpoika Juho Jaakonpoika Yli-Ojanperän, lasten kummeja. Ulriika Simontyttären kotitilan isännistä Juho Jaakonpoika Ala-Piri ja Juho Juhonpoika Yli-Piri olivat tosin saaneet Könniltä velkaa. Lisäksi leski Brita Pirille merkittiin kaksi maksettavaa velkaa. Ulriika Ala-Könnin sukulaiset saivat vauraan kellosepän taloudesta velkaa, mutta

nämä suhteet eivät yksistään selitä sen luottamuksen syntyä, joka Könnien ja heidän velallisten välille oli muodostunut ennen velan myöntämistä.

Maantieteellisesti tarkasteltuna suurin osa Könnin velallisista asui samassa Peltoniemen kylässä tai muissa lähikyissä Ilmajoen emäseurakunnan alueella. Erityisesti Röyskölän kylän talonpojat ja torpparit olivat lainasuhteissa Könniin. Kylä- ja pitäjäyhteys muodostivat pitkän ajan kuluessa velallisten ja Ala-Könnin pariskunnan välille suhteet, joiden perusteella velka uskallettiin myöntää. Toisaalta Ala-Könnillä oli saatavia myös pitäjärajojen ulkopuolelta etenkin Nurmosta ja Ylistarosta. Närpiön pitäjän talonpoika Salomon Saartenojalla oli kaksi eri velkaa maksettavanaan Könnille. Maantieteellinen laajuus kertoo kellosepän liikkuvuudesta ja taloudellisesta aktiivisuudesta. Jaakko Ala-Könni oli tunnettu mies paitsi kelloseppänä, myös vauraana talollisena ja lainanantajana, jonka puoleen saattoi kääntyä velkaa tarvitessaan ja joka teki töitä myös velaksi.

Hedvig Jaakontytär Latva-Äijö

Hedvig Jaakontytär Latva-Äijö oli lautamies ja talollinen Juho Juhonpojan vaimo Kauhajoen Harjan kylästä. Pariskunta omisti 17/48 manttaalia perintömaata ja 1/96 manttaalia kruununmaata. Hedvig Jaakontytär menehtyi tammikuussa 1830 vain hieman yli 40-vuotiaana. Maaliskuun lopussa pidetyssä Hedvig Latva-Äijön omaisuuden perunkirjoituksessa saatavia velkoja merkittiin 31 kappaletta ja niistä 29:sta oli tehty velkakirja. Saatavat olivat arvokkaita, sillä niiden arvo brutto-omaisuudesta oli 57 prosenttia. Omia velkoja ei ollut lainkaan, jolloin pesän vakavaraisuusaste oli peräti 99 prosenttia. Vaikka Hedvig ja Juho Latva-Äijö olivat yleensä antaneet velkaa velkakirjaa vastaan, ei korkoa merkitty minkään velan yhteyteen.⁶⁸⁹

Velat olivat vielä kohtuullisen uusia talvella 1830. Vanhin niistä, pastori Johan Malinille myönnetty noin 86 paperiruplan suuruinen velka oli päivätty 8.8.1824, uusimman velan myöntämisen aikaan 20.2.1830 ei Hedvig-vaimo enää ollut edes elossa. Juho-leski antoi tuolloin renki Jaakko Juhonpoika Äijälälle pienen, neljän paperiruplan suuruisen, velan. Suurimman velan, 133,33 paperiruplaa he olivat myöntäneet herra kapteeni Berndt von Schantzille 26.3.1826, muuten velkojen suuruus vaihteli sadasta noin kymmeneen ruplaan. Latva-Äijöt myönsivät paitsi isoja investointivelkoja myös naapuriapua. Kapteenia, pastoria ja renkiä lukuun ottamatta velalliset olivat pääasiassa muita talonpoikia tai talonpojan poikia sekä torppareita.

Latva-Äijön pariskunnan luottosuhteiden muodostumista eivät selitä kummi-, avio- tai sukulaissuhteet. Pariskunnan lasten, Jaakon ja Juhon, kummeilla ei ollut maksettavia velkoja pariskunnalle Hedvig Latva-Äijön kuollessa. Muutenkaan ei voi todeta läheisiä sukulaissuhteita velallisten ja velkojien välillä. Latva-Äijön pariskunta ei ollut myöskään kenenkään velallistensa lasten kummeja.⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ VMa Ket E1a:8, 18 (1830).

⁶⁹⁰ Hedvigin vanhemmat tosin olivat kahden velallisen, Harjan kylän talonpoikien Jaakko Kalalahden ja Jaakko Ala-Marttilan, lasten kummeja. Käytännössä tämä suhde ei selitä Hedvig ja Juho Latva-Äijön lainanantoa, sillä heidän suhde Kalalahteen ja Ala-Marttilaan oli myös paikallinen, samaan kyläyhteisöön perustuva.

Suurin osa velkojista asui saman kappeliseurakunnan, Kauhajoen alueella (vähintään 13) ja näistä moni (kuusi) samassa Harjan kylässä. Velallisista talonpoika Samuel Sihto asui Ilmajoen emäseurakunnan alueella. Hänen velka oli lähes yhtä suuri kuin aiemmin mainitun kapteeni von Schantzin, 120 ruplaa. Latva-Äijön tila oli perukirjan mukaan vauras ja vakavarainen, netto-omaisuus oli hieman yli 5000 ruplaa, mikä oli toki noin 3000 ruplaa vähemmän kuin poikkeuksellisen vauraan Jaakko Ala-Könnin muutaman kuukauden kuluttua arvioitu omaisuus. Varat pitäjänpankkiirimaaiseen toimintaan Juho ja Hedvig Latva-Äijö saivat luultavimmin tervanpoltosta. Talvella 1830 pariskunta omisti 55 tervatynnyriä, mutta maksua niistä ei ollut vielä kuulunut, ja tämä 275 ruplan saatava merkittiin perukirjaan.

Hedvig ja Juho Latva-Äijön lainaaminen oli pitäjänpankkiirimaista, mutta sillä ei tähdätty suoraan ja välittömään taloudelliseen (aineelliseen) voittoon, koska korkoa ei pyydetty. Pariskunta sijoitti ylijäävää varallisuuttaan luottosuhteisiin, sillä velantarvitsijoita löytyi lähiseuduilta aina pienestä naapuririvusta investointilainoihin asti. Pariskunta pystyi sujuvasti investoimaan omaan sosiaaliseen pääomaansa, verkostoihin, luottamukseen, maineeseen ja sitä kautta turvaamaan perheensä tulevaisuutta.

Juho Danielinpoika Ala-Säntti

Juho Danielinpoika isännöi Maria-puolisonsa kanssa Ala-Säntin tilaa, jonne hän oli aikanaan tullut vävyksi samalta Kurikan Miedon kylältä. Juho menehtyi 60-vuotiaana lokakuussa 1820, minkä jälkeen perunkirjoitus pidettiin nopeasti, 13.11.1820. Juhon omaisuuden arvoksi arvioitiin reilu 3000 velkakirjariksiä, mikä oli selvästi enemmän kuin kenenkään muun talollisen omaisuus, joita arvioitiin velkakirjarikseissä 1820-luvun alussa. Velkoja pariskunnalla ei ollut lainkaan, joten talous yhtä vakavarainen kuin edellinen Latva-Äijön tila.⁶⁹¹

Ala-Säntin perukirjaan listattujen saatavien arvo oli omaisuudesta yli puolet, 1600 riksiä. Saatavia velkoja oli yhteensä 27, joista 23 pariskunta oli myöntänyt velkakirjaa vastaan. Neljä muuta velkaa merkittiin perukirjaan "*utan rewers*", ilman velkakirjaa. Yhdestäkään velasta ei ainakaan perukirjamerkintöjen mukaan vaadittu korkoa. Kolmella velallisella, Yli-Säntin talonpojanpoika Jaakolla, talonpoika Jaakko Torkolla ja Erkki Ojaniemellä oli kaksi velkaa maksettavanaan. Muilla velallisilla oli yksi velka suoritettavanaan.

Juho ja Maria Ala-Säntin saatavat velat olivat melko uusia, yli puolet velkakirjoista oli laadittu vuosina 1815–1820. Vanhin velka, talonpoika Matti Lohiluoman sadan riksin velka oli helmikuulta 1812. Suurimman velan, 157 riksiä, oli saanut lautamies Matti Ala-Nikkola emäseurakunnan kirkonkylästä velkakirjaa vastaan helmikuussa 1815. Pienimmillään velat olivat noin kymmenen riksiä. Vakavarainen ja hyvin toimeentuleva talous kesti hieman pidemmätkin takaisinmaksuajat, vaikka korkoa ei kertynyt.

Omalla pääomalla toimeentulevalla taloudella oli varaa lainata muille. Kurikan kappeliseurakunnan Miedon kylälässä asuneen talollisen velan myöntäminen oli vahvasti paikallista, sillä vähintään yhdeksän velallisista asui sa-

⁶⁹¹ VMa Ket E1a:5, 205 (1820).

malla kylällä ja loput muualla Kurikassa tai eri puolilla Ilmajokea. Minkäänlaisia sukulaisuus- tai kummissuhteita velkojien ja velallisten välillä ei näytä olleen, ja velkojien joukko koostui lähinnä lähiseutujen talonpojista, niiden pojista ja torppareista.

Velan antaminen oli samalla tavalla muodollista kuin aiemmin mainitun Hedvig ja Juho Latva-Äijön: velkaa annettiin tavallisesti velkakirjaa vastaan, mutta korkoa ei peritty. Niin ikään luottojen tarkoitus vaihteli investointiveloista naapuriapuun, mutta kohteenaan yleensä oman lähiyhteisön jäsenet. Luotosuhteiden motiivit olivat paitsi ylijäävän tulon sijoittaminen ja muiden auttaminen, myös paikallisuus ja oman sosiaalisen pääoman kartuttaminen.

Barbara Christina Olofsdotter

Barbaran ja Salmon Perssonin 17/96 manttaalin talonpoikaistila Nordmalingin Mullsjön kylässä oli Salmonin perintöä, mutta se arvioitiin ja huomioitiin vaimon perunkirjoituksen loppusummassa. Vain 38-vuotiaana menehtyneen Barbaran perukirjaan merkittiin syyskuussa 1823 omaisuus, jonka arvo oli lähes 2000 pankinriksiä. Arvo ei ollut poikkeuksellisen suuri verrattuna saman vuosikymmenen alun muihin talollisiin, joista osan omaisuus oli jopa korkeampi. Toisaalta se oli suurempi kuin vuonna 1820 arvioitu apulaiskirkkoherra Olof Klockhoffin omaisuus (noin 1500 pankinriksiä) tai samana vuonna kuolleen valtiopäiväedustajan vaimo Dorotea Mickelsdotterin omaisuus (noin 1800 riksiä).⁶⁹²

Pariskunnan saatavien velkojen osuus oli 45 prosenttia brutto-omaisuudesta. Barbaran ja Salmonin tila oli vakavarainen. Barbaran perukirjaan ei merkitty yhtään maksettavaa velkaa, jolloin vakavaraisuusasteeksi muodotui 99 prosenttia. Perukirjasta selviää, että pariskunnan tilalla harjoitettiin maatalouden ohella aktiivisesti paloviinan polttoa. Tosin tämä lisäelinkeino ei ollut poikkeuksellisen mittavaa muihin paikallisiin verrattuna, sillä pannujen tilavuus (19 l) oli pitäjässä tuolloin tavallinen. Selvää on, että varallisuutta jäi yli välttämättömimmän tarpeen: tilalla oli varaa silkkimekon hankintaan (sellaiseen oli varaa vain 52 naisella Nordmalingissa) sekä laajamittaiseen velanantoon.

Vuosien 1809–1823 aikana pariskunta oli antanut 17 velkaa korkoa ja velkakirjaa vastaan. Näiden velkojen suuruus vaihteli noin 18 riksistä lähes 120 riksiin. Lisäksi heillä oli kahdeksan sellaista saatavaa, joista ei ollut velkakirjaa eikä niistä vaadittu korkoa. Nämä velat olivat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta hyvin pieniä, noin yhden tai kahden riksin suuruista naapuriavuksi tulkittavaa luototusta. Ainoastaan tilanhoitaja F. Unanderin velka Levarin kylässä oli suurempi, noin 25 riksiä.

Tuloja pariskunnan tilalla oli jäänyt yli jo Suomen sodan aikana, sillä 1809 he olivat lainanneet saman kylän talonpoika Per Anderssonille velkakirjaa ja korkoa vastaan noin 77 riksiä. Salmon Perssonia noin kaksikymmentä vuotta vanhempi Per Andersson oli tuttu jo vuosien takaa, sillä renkinä ollessaan vuonna 1805 Salmon Persson oli suostunut Per Anderssonin tyttären Lisa Cai-

⁶⁹² HLa, Nth, FII:4, 86 (1823); HLa, Nth, FII:3, 170 (1820); HLa, Nth, FII:4, 70 (1823).

san kummiksi. Suhteet olivat rakentuneet pidemmän ajan kuluessa eikä yksi maksamaton velka niitä heikentänyt. Vuonna 1819 Barbara Olofsdotter ja Salmon Persson lainasivat Per Andessonille jälleen velkakirjaa ja korkoa vastaan noin 38 riksiä.

Pariskunnan suhteita muihin velallisiin ei perukirjaan tehtyjen merkintöjen perusteella voi tehdä riittävällä varmuudella. Osa velallisista asui varmuudella samassa pitäjässä, mutta suurimman osan asuinpaikkaa ei voida tarkentaa niin, että esimerkiksi sukulaisuus- ja kummisuhteita voitaisiin lähemmin selvittää. Joka tapauksessa heidän toimintansa lainaajina osoittaa tapauskohtaista harkintaa, koska toisinaan velasta laadittiin velkakirja ja pyydettiin korko, toisinaan taas ei. Kyse oli toisaalta oman pääoman turvaamisesta ja taloudellisen voiton tavoittelusta, toisaalta sosiaalisen pääoman kartuttamisesta omassa paikallisyhteisössä.

Tobias Jonsson

Nordmalingissa Gräsmyrin kylässä 25/192 manttaalin talonpoikaistilan omisti Tobias Jonsson ja Anna Jacobsdotter. Toukokuussa 1822 hengenahdistukseen 55-vuotiaana menehtyneen Tobias Jonssonin 28.6.1822 päivättyyn perukirjaan merkittiin 38 saatavaa. Tobiaksen perukirjaan luetteloidusta omaisuudesta (noin 2300 pankinriksiä) saatavien osuus oli noin 45 prosenttia. Pariskunta ei ollut velkaa kenellekään, joten vakavaraisuusaste oli 99 prosenttia.⁶⁹³ Omaisuus oli hieman arvokkaampi kuin saman pitäjän edellä esitellyn Barbaran Olofsdotterin ja Salmon Perssonin omaisuus. Myös tällä tilalla saatiin maanviljelyksen ohella tuloja paloviinan poltosta, ja vuonna 1820 pannutilavuus oli 22 litraa. Varoja riitti pienimuotoiseen ylellisyyskulutukseen, sillä tilan kolmella naisella oli silkkisiä vaatekappaleita. Kaikesta päätellen talous oli hieman Barbara Olofsdotterin ja Salmon Perssonin taloutta vauraampi.

Ylellisyyskulutukseen sijoittamisen ohella pariskunta sijoitti ylimääräistä varallisuuttaan (yleensä) korollisiin luottoihin. Heillä oli mahdollisesti tavoitteena saada lainaamisesta tuloja, joilla kattaa kulutusta. Pariskunnan kaikki saatavat olivat lähes aina eri henkilöiltä, ainoastaan uumajalaisilla Carl Svenssonilla sekä kauppias J.M. Wallin leskellä oli kaksi velkaa maksettavanaan. Tobias Jonssonin velallisista seitsemän asui hänen kanssaan samassa Gräsmyrin kylässä. Kahdelta heiltä, Erik Olofssonilta ja Johan Perssonilta Tobias Jonsson oli vaatinut myös koron.

Erityisen vanhoja velkoja saataviin ei merkitty, Tobias Jonssonin ja Anna Jacobsdotterin antamat velat olivat suhteellisen uusia. Kaksi vanhinta saatavaa oli päivätty vuodelle 1816. Lähes puolet velkakirjaveloista (14) oli päivätty vuodelle 1822. Ajalla 12.3.–25.6.1822 velkaa annettiin lähes 700 pankinriksin verran. Summa oli huomattava, sillä pelkästään tilan arvoksi perukirjoituksessa arvioitiin 555 pankinriksiä. Tobias-isäntä ei vastannut lainanmyöntämisestä yksin, sillä lainaaminen jatkui aktiivisesti hänen kuolemansa jälkeen. Ilmajoella Juho Latva-Äijö antoi velkaa vaimonsa kuoleman jälkeen, ennen perukirjoitusta,

⁶⁹³ HLa, Nth, FII:4, 46 (1822).

mutta mahdollista se oli näinkin päin, Tobias Jonssonin leski Anna Jacobsdotter otti aktiivisesti osaa luottosuhteiden muodostamiseen.

Sitä, mitä pariskunta lainasi muille, ei perukirjan avulla voi varmuudella päättellä. Ainoastaan kahden eri saatavan kohdalla voidaan olla varmoja, että kyse ei ollut käteisestä. Herra Arctadiuksella sekä kauppias J.M. Wallin leskellä oli kummallakin maksettavanaan Tobias Jonssonin kuolinpesään tervavelkaa. Velan suuruus oli molemmilla sama, neljä tynnyriä tervaa. Yhden tynnyrin arvoksi arvioitiin neljä pankinriksiä, jolloin kumpainenkin oli velkaa tilalle 16 pankinriksiä. Näin paloviinanpolton ohella tervanpoltto tuotti varoja, joita pariskunta lainasi muille.

Pariskunnan ja velallisten välillä ei näytä olleen läheisiä sukulaisuus- tai aviosuhteita. Kummisuhteet olivat vähäisiä. Saman kylän talonpoika Johan Persson oli velkaa yli 60 riksiä maaliskuussa 1822 tehdyn perukirjan mukaisesti. Aikaisemmin, vuonna 1817, Tobiasta ja Annaa oli pyydetty Johanin ja tämän Sophia-vaimon tyttären Catharina Christinan kummeiksi. Saman kylän talonpoika Olof Jacobson ja tämän vaimo Greta Olofsdotter olivat pyytäneet Tobiaksen ja Annan vuonna 1812 syntyneen Olof-pojan kummeiksi. Olof Jacobson oli velkaa poikansa kummeille noin kuusi riksiä, tosin velan myöntämisen ajankohtaa ei tiedetä joten ei voida sanoa, oliko kummisuhteet muodostettu ennen velkasuhdetta. Seitsemän velallisista asui samassa kylässä ja ainakin kahdeksan muuta samassa pitäjässä. Kyläyhteys oli luonut osapuolten välille vahvat suhteet, jotka näkyivät Tobias Jonssonin ja Anna Jacobsdotterin velanannossa.

Kukin talollinen muovasi omat, itselle, velkojille ja paikallisyhteisölle sopivat käytänteensä eikä pitäjänpankkiiri-käsitteen kautta muodostunutta ryhmää voida siten pitää koko Ruotsin tai Suomen alueella yhtenäisenä ryhmänä. Kolme pitäjänpankkiiriksi tulkittua talollispariskuntaa Ilmajoelta ja kaksi Nordmalingista eivät vielä riitä kattamaan koko kuvaa kaikkien pitäjänpankkiirien toiminnasta. Tämä riittää silti osoittamaan sen, että molemmiin puolin Pohjanlahtea lisäelinkeinoillaan vaurastuneet talolliset aktivoituivat pitäjänpankkiirimaiseen toimintaan, mikä hyödytti paitsi talollisia itseään, myös koko yhteisöä. He lainasivat yleensä velkakirjaa ja toisinaan korkoakin vastaan, joten he pyrkivät mahdollisimman muodolliseen lainanantoon oman asemansa turvaamiseksi. Tästä huolimatta pelkkään luottamukseen perustuva naapuriapu ei ollut pois suljettu.

Yleensä lainaa saattoi saada lähinnä oman kylän, kappeliseurakunnan alueen tai pitäjän pankkiirilta, mikä ehkä oli yksi sen "valuvioista". Pitäjänpankkiireilla oli suuri valta valitessaan velallisia ja velkaan liittyviä ehtoja, sitä, kehen he luottivat ja miten paljon. Sääty- tai yhteiskunnallinen asema rajoittivat velallisten joukkoa jossain määrin. Yleensä velalliset olivat muita talonpoikia, mutta velkaa saivat myös torpparit ja säätyläiset. Joskus asema vaikutti velan ehtoihin ja lainan määrään. Hyvillä suhteilla oli merkitystä, ja suuria summia saattoi saada velaksi, vaikka entiset velat olivat vielä maksamatta. Perukirjoista ei voida suoraan päätellä niitä, joille pitäjänpankkiirit eivät myöntäneet velkaa,

sillä kaikki eivät sitä niiltä välttämättä edes pyytäneet. Joka tapauksessa velkojien tarkastelu kertoo vain niistä henkilöistä, jotka pitäjänpankkiirien mielestä olivat luottamuksen arvoisia. Sen sijaan niitä, jotka eivät tätä luottamusta nauttineet, tämä tarkastelu ei tavoita.

5.3 Kauppahuoneet ja seurakunnat lainamarkkinoilla

Velkaa saattoi saada muilta tahoilta kuin yksityishenkilöiltä, kuten erilaisilta yhteisöiltä ja yhtiöiltä. Pankki- ja rahoituslaitosten synnyn ja vahvistumisen seurauksena lainamarkkinoiden institutionalisoituminen oli vasta 1800-luvun jälkipuoliskon ilmiö. Vuosisadan alussa erilaiset muodolliset lainanantajat olivat volyyminsä vuoksi pieniä tekijöitä, mutta toistuvat melko säännöllisesti talollisten velkakirjoissa velkojina, joskus myös velallisina. Tässä luvussa tutkin, millaisten muodollisten toimijoiden kanssa talollisilla oli luottosuhdetta. Perukirjoissa toistuvat tällaisina paitsi seurakunnat, myös kauppahuoneet.⁶⁹⁴ Kumankaan pitäjän ruukit eivät näy talollisten velkasuhteissa merkittävänä osapuolena.

Talollisen ja kauppiaan välillä muodostui velkasuhde kaupankäynnistä, joka monesti oli luottokauppaa, jolloin näitä velkoja voi kutsua myös kauppaluotoiksi. Talolliselle vaikeina aikoina saattoi luottosuhde kauppiaaseen olla hyödyksi, sillä kauppias saattoi maksaa talollisen veroja. Ilmaiseksi tämä ei tietenkään sitä tehnyt, velka piti maksaa takaisin ja sitä kauppias varmensi vaatimalla talonpojan tilan kiinnityksen velan vakuudeksi. Kiinnittämällä velallisen talonpojan tilan kauppias esti tilan hukkaamisen ja myyntitilanteeseen joutuesssa kauppias varmisti etuoikeutensa.⁶⁹⁵ Luotonanto oli myös kauppiaalle riskialtista, sillä ulkomaankauppa perustui luotonantoon, eikä tuotteiden lopullisia hintoja osattu aina ennakoida silloin, kun talollinen toi tuotteitaan myytäväksi. Lopulta kauppiaan ja talollisen tiivis yhteistyö saattoi silti olla molemmille hyödyllistä, mutta luottamusta vaadittiin molemmin puolin.⁶⁹⁶

Uumajalainen kauppahuone Åberg & Grahn omisti Uumajan pitäjässä lähellä Nordmalingin rajaa sijainneen Hörneforsin ruukin. Kauppiaat olivat sijoittaneen ruukkiin paljon varoja ja saaneet oikeudet myös hienosahan perustamiseen. Lisäksi kauppahuone omisti Strömbäckin lasiruukin.⁶⁹⁷ Taloudellinen toimeliaisuus näkyi selvästi myös ympäröivän maaseudun talollisten arjessa. Kauppahuoneella oli Nordmalingin talollisten kanssa enemmän velkasuhteita kuin kellään yksityishenkilöllä tai muulla toimijalla. Saatavia sillä oli 26 taolliselta, mutta kauppahuone oli itsekin velkaa 17 talolliselle. Lisäksi muutamilla talollisilla oli velkasuhteita pelkästään kauppias ja raatimies Olof Grahnin kanssa, joillakin tämän pojille tai Grahnin yhtiökumppani Åbergille. Tälle yhdelle kauppahuoneelle merkityt velkasuhteet olivat merkittävimpiä sekä lukumää-

⁶⁹⁴ Ks. myös Perlinge 2005, 157.

⁶⁹⁵ Aunola 1967, 334; Heikkinen 1988, 103.

⁶⁹⁶ Andreen 1958, 44.

⁶⁹⁷ Stormyr 1974, 87.

rältään että arvoltaan talollisten talouksissa, kuin kenenkään tai minkään muun (esimerkiksi jonkun talollisen) saatavat tai maksettavat.

Nordmalingin talollisten kanssakäyminen kauppahuoneen kanssa saattoi muuttua erittäin suureksi. Kauppahuoneen saatavien ja maksettavien velkojen arvon osuus yhden talollisen koko omaisuudesta saattoi nousta lähes puoleen, mutta yleensä kauppahuoneen saatavat olivat korkeintaan kymmenen prosenttia omaisuudesta. Talvella 1809 menehtyneellä Erik Abrahamssonilla oli maksettavanaan kauppahuoneelle noin 82 pankinriksiä, joka oli 45 prosenttia koko omaisuudesta. Kuumeeseen 35-vuotiaana kuolleella talollisella oli muitakin velkoja maksettavanaan, mutta kauppahuoneen velka oli niistä suurin.⁶⁹⁸ Talollinen Jon Jonsson oli marraskuussa 1809 päivätyin perukirjansa mukaan ollut kauppahuoneelle velkaa peräti sata pankinriksiä, josta joutui maksamaan korkoa.⁶⁹⁹ Varsinainen velkakirja tai laskelma kauppahuoneen velasta merkittiin vain viiteen perukirjaan ja korko vain harvoin, sillä velat pystyttiin todistamaan kauppiaan ylläpitämästä tilikirjasta.

Maksettavien velkojen ohella oli huomattavan usealla nordmalingilaisella talollisella suuria saatavia kauppahuoneelta. Peräti kuudella talollisella saatavien osuus oli näiden koko omaisuudesta 21–44 prosenttia, kun vastaavasti niitä talollisia, joiden maksettavat velat kauppahuoneelle olivat tätä luokkaa, oli vain kolme. Talollisen vaimo Maria Johansdotterin perukirjaan merkittiin vuoden 1817 lopussa kauppahuoneen maksettavaksi yli 370 pankinriksin suuruinen velka, joka oli hänen omaisuudestaan noin 45 prosenttia.⁷⁰⁰ Kauppahuoneelta saatava velka oli toisinaan huomattava verrattuna talollisen tilan arvoon. Talollinen Johan Persson solmi 29.3.1819 kauppahuoneen kanssa korollisen velkakirjavelan, ja Perssonin kuollessa seitsemän vuotta myöhemmin oli kauppahuoneella maksamatta 400 pankinriksin suuruinen velkapääoma ja 18 riksiä korkoa. Tilan arvokin oli huomattava, 1000 riksiä.⁷⁰¹ Tosin samana vuonna laadittujen kahdeksan muun talollisen tilojen arvot olivat vähemmän kuin 400 riksiä.

Kauppahuone Åberg & Grahnin kaupankäynti oli vahvasti sidoksissa alueen talollisiin ja luottamus näiden kesken oli vahva. On syytä uskoa, että läheiset ja luottamukselliset suhteet kauppahuoneeseen edistivät talollisten taloutta, jonka jo ennestään täytyi olla vakaalla pohjalla. Ilman merkittäviä myyntituotteita talolliset tuskin olisivat voineet olla velkojina kauppahuoneelle, niin usein ja suuria summia.

Ilmajoen talollisilla ei ollut yhtä vuorovaikutuksellisia ja tiiviitä kauppahuonesuhteita kuin Nordmalingissa. Ilmajoella talollisten keskinäinen lainaverkosto oli merkittävämpi, kuin kauppahuoneiden kanssa solmitut velkasuhteet. Kristiinankaupunkilainen kauppias Eric Holmström oli Ilmajoen talollisten kanssa paljon tekemisissä. Kauppias teki osuutensa vahvistaakseen omaa kaupankäyntiään: ajan tavan mukaan, toukokuussa 1815, hän ilmoitti kirkonkuulu-

⁶⁹⁸ HLa, Nth, FII:2, 93 (1809).

⁶⁹⁹ Jon Jonssonin velka kauppahuoneelle oli suurempi kuin Erik Abrahamssonin velka, mutta Jonssonin velan osuus koko omaisuudesta oli pienempi, noin 25 prosenttia. HLa, Nth, FII:2, 104 (1809).

⁷⁰⁰ HLa, Nth, FII:3, 107 (1817).

⁷⁰¹ HLa, Nth, FII:4, 130 (1826).

tuksissa myyvänsä Englannista tuotua hienoa suolaa kuusi riksiä tynnyriltä. Mainostamisen ohella Holmström piti tarkkaa kirjaa saatavistaan, ja hän oli Ilmajoen vuoden 1810 talvikäräjillä kirjauttanut pitäjäläisten velkoja.⁷⁰²

Holmströmin saatavia merkittiin vain seitsemän talollisen perukirjaan. Näistä viisi asui Jalasjärven kappeliseurakunnan alueella ja kaksi Miedon kylässä, Kurikan kappeliseurakunnassa. Kauhajokisilta talollisilta kauppiailta ei ollut lainkaan saatavia, vaikka kappeliseurakunta oli suurpitäjän alueista lähimpänä Kristiinankaupunkia. Mahdollisesti kauempaa kulkevien velkasuhteita ei hoidettu yhtä nopeasti kuin lähellä asuvien, vaikka olisi kyetty. Suurpitäjässä kauppiasvelan osuus talollisten omaisuudesta nousi korkeintaan noin viidennekseen koko omaisuudesta. Jalasjärveläinen 44-vuotias talollinen Iisakki Antinpoika Juvonen oli maaliskuussa 1811 kuollessaan velkaa Holmströmille yli 22 hopearuplaa. Yksistään tämä velka vastasi yhtä viidesosaa Juvosen arvioidusta omaisuudesta, mutta yhdessä 24 muun velan myötä kuolinpesä paljastui ylivelkaantuneeksi. Iisakki Antinpoika oli velkaa monelle, kauppahuoneelle yhtenä muiden joukossa.⁷⁰³

Talollisten taloudelliset suhteet kauppahuoneisiin vaikuttavat tämän tutkimuksen perusteella erilaisilta Pohjanlahden kahden puolen. Nordmalingilaisien kahdensuuntaisista luottosuhteista ei Ilmajoella ole tietoaakaan 1800-luvun alussa. Majamieslaitos ei selvästikään vaivannut tuon ajan Etelä-Pohjanmaata siinä määrin, kuin se Alasen mukaan oli haitannut vielä Ruotsin vallan viimeisinä vuosina. Tervakauppaan perustuva kaupankäynti oli toki ennen muuta luottokauppaa, mikä tässä tutkimuksessa näkyy tervaveloissa, jotka merkittiin ilman tietoa velallisesta.⁷⁰⁴ Vastaavasti Etelä-Pohjanmaan kauppahuoneet eivät perukirjojen mukaan olleet velkaa talollisille, mikä osaltaan kertoo niiden taloudellisesta vahvuudesta verrattuna länsipohjalaisiin kauppahuoneisiin.

Talolliset saivat velkaa myös seurakunnilta, jolla oli pelkästään veronkanto-oikeutensa kautta sellaisia varoja hallussa, joita saattoi käyttää parhaaksi katsomallaan tavalla pakollisten menojen jälkeen.⁷⁰⁵ Näitä velkoja merkittiin perukirjoihin. Esimerkiksi Ilmajoella Peltoniemen Kitinojan tilalla asuneet Maria Juhontytär ja Henrik Antinpoika olivat saaneet Nurmon kappeliseurakunnalta velaksi korkoa vastaan vajaat 30 pankinriksiä, mikä merkittiin Marian perukirjaan kesällä 1809.⁷⁰⁶

Perukirjat kertovat seurakuntien ja talollisten velkasuhteista niukkasanaisesti ja ongelmavyöhyteä on lähdettävä selvittämään toisenlaisten lähteiden avulla. On hyvin mahdollista, että seurakunnan myöntämiä velkoja piti maksaa nopeammin takaisin kuin muiden aikalaisten myöntämiä velkoja, minkä vuoksi

⁷⁰² Kaupunkimatkoja tekivät muutkin kuin talonpojat: kurikkalainen torppari Martti Juhonpoika Jyrä oli Holmströmin ilmoituksen mukaan ostanut ja lainannut häneltä tavaraa yli 18 riikintaalerin edestä. Toisaalta torppari oli saanut samalla myymillään tervatynnyreillään lyhennettyä velkasaldoaan. Rinta-Tassi 2003, 140–141.

⁷⁰³ VMa Ket E1a:3, 101 (1811).

⁷⁰⁴ Alanen 1953, 420.

⁷⁰⁵ Ks. myös Lilja 2004, 42. Kunkin seurakunnan mahdollisuudet lainanantoon vaihtelivat. Esimerkiksi Peräseinäjoen kappeliseurakunta antoi ensimmäisen lainansa, 17 ruplaa, vuonna 1840. Viita & Hirvonen 2008, 76–77.

⁷⁰⁶ VMa Ket E1a:2, 358 (1809).

niitä ei päätynt perukirjoihin kovin usein. Pitkäaikaisista luottosuhteista oli yksityishenkilöille ja kotitalouksille mahdollisesti enemmän hyötyä kuin kirkolle, jonka tehtävänä oli varoillaan pitää huolta köyhistä ja kaikista muista rahaa vaativista, seurakunnan ensisijaisesti vastuulla olevista tehtävistä.

Olen selvittänyt seurakuntien ja talollisten välisiä velkasuhteita seurakuntien tilikirjosta, joita olen tarkastellut otantavuosina. Esimerkiksi Ilmajoen emäseurakunta antoi velkaa vuosina 1800–1810 vain 13 kertaa. Kyse ei lopulta ollut suuren mittakaavan lainaamisesta. Seitsemän lainansaajista oli torppareita, neljä talonpoikaa, yksi entinen nimismies ja yksi itsellisvaimo. Toisin kuin talollisten antamissa lainoissa, emäseurakunnan lainanannossa korostuu torpparien osuus suhteessa muihin väestöryhmiin. Seurakunnan lainat olivat muodollisia, sillä jokaisesta annetusta lainasta tehtiin myös velkakirja.

Ilmajoen emäseurakuntaa ei voida pitää erityisen avokätisenä lainanantajana, mikä ei tietenkään ollut sen ensisijainen tehtävä. 1800-luvun ensimmäisenä vuosikymmenenä emäseurakunnalla oli saatavia yhteensä 194,20,00 velkakirjariksiä. Se oli vähemmän kuin esimerkiksi talvella 1813 kuolleen talollisen vaimo Maria Simontytär Seitun perukirjaan merkityt kuusi saatavaa, jotka olivat yhteensä 213 velkakirjariksiä (riksdaler riksgälds).⁷⁰⁷ Yhdestä talosta saatettiin siis antaa enemmän lainaa kuin emäseurakunnasta. Seurakunnan omien tilikirjojen kautta näin saatu näkökulma vahvistaa jo perukirjojen antamaa kuvaa siitä, että Ilmajoen seurakunta ei ollut merkittävä paikallinen lainanantaja eivätkä talolliset olleet sen kohteena. Tästä huolimatta seurakuntien lainanantoa kannattaa tarkastella hetken syvemmin, sillä paikallisyhteisöjen muodostajina ne vaikuttivat keskeisesti siellä lainauskäytäntöjen muodostumiseen ja luottamuksen määräytymiseen.

Ilmajoen seurakunnan tilinpito oli tarkkaa. Vuodesta 1807 alkaen tilikirjoihin merkittiin maksamattomat hautausmaksut, jotka yleensä olivat kahdeksan runstykin suuruisia. Suomen sodan aikana nämä maksamattomat kulut veivät Ilmajoen emäseurakunnan tilikirjoissa usean sivun. Korkoa näistä maksuista ei peritty, mikä erikseen tilikirjassa mainittiin otsikolla ”*utestående fordringar utan ränta*”. Toisaalta velkakirjaveloista Ilmajoen emäseurakunta vaati kuuden prosentin vuosittaista korkoa.⁷⁰⁸

Kauhajoen kappeliseurakunta oli pienemmän talouden vuoksi emäseurakuntaa huomattavasti passiivisempi lainanantaja. Ajalla 1800–1815 myönsi vain viisi lainaa, kappalaiselleen Anders Törnuddille, talonpojille Mikko Pukkilalle, Matti Ikkelälle, vanhalle talonpojalle Jaakko Antinpoika Juonille, talonpoika David Koskelle sekä torppari Timotheus Yrjänäiselle. Näistä kaksi viimeistä joutuivat maksamaan korkoa 4,5 prosenttia, neljä ensimmäistä kolme prosenttia. Tilikirjasta näkee, että yhtä velkaa lukuun ottamatta kaikki maksettiin takaisin ennen vuotta 1815.⁷⁰⁹

Myös Pohjanlahden länsirannikon kirkot myönsivät velkaa. Nordmalingin seurakunta lainasi vuosina 1796–1805 vänrikki herra Johan Unanderille sekä

⁷⁰⁷ VMa Ket E1a:3, 223 (1813).

⁷⁰⁸ Ks. myös Svensson 2001, 147. Lisäksi Ilmajoen emäseurakunta vaati veloille kaksi henkilötakaajaa, mihin palataan vielä myöhemmässä (5.6 Takaajat) alaluvussa.

⁷⁰⁹ KaD, KAa, Kirkonkassan tilit 1752–1815.

yhteisesti ”pitäjänmiehille” (*sochnemännen*), kuten tilikirjaan merkittiin. Unanderin velka vuonna 1796 oli 175 riksiä 2,25 prosentin korolla. Viiden vuoden kuluttua velka lyhentyi noin 112 riksiin, kun Unander toimitti seurakunnalle yli 60 riksin arvosta ehtoollismaljoja. Velkasuhde muuttui jälleen 1805, kun vänrikin velka nousi yli 200 riksiin. Velka uusittiin uudella velkakirjalla ja korkoprosentti nostettiin kolmeen. Pitäjänmiesten yhteisesti saamat velat oli tarkoitettu joko paikallisyhteisössä tai jossain lähiyhteisössä apua tarvitsevien tukemiseksi. Vuonna 1801 seurakunta lainasi pitäjänmiehille neljä riksiä Håknäsin kylän räätäli Näslundin hyväksi. Velalla auttaminen ulottui laajemmallekin. Pitäjänmiehet ottivat vuonna 1803 tilikirjojen mukaan kirkolta velkaa 21 riksiä auttaakseen läheisen Sundsvallin kaupungin asukkaita, jotka olivat joutuneet kaupunkipalon uhreiksi.⁷¹⁰

Nordmalingin seurakunnassa tyypillisempää oli varojen säilyttäminen käteisenä velan antamisen sijaan. Käteisen säilyttäminen kassassa kuten Nordmalingin tilikirjaan merkittiin, ”*Contant som i kassa kistan förvaras*”, saattoi olla riskialtista esimerkiksi varkauksien tähden.⁷¹¹ Tästä huolimatta Nordmalingin kirkonkassassa oli toisinaan huomattavat summat käteistä rahaa, esimerkiksi vuonna 1804 sitä olin lähes 185 riksiä. Vertailun vuoksi todettakoon, että kenenkään kolmen tuona vuonna perunkirjoitetun talollisen tilan arvo ei noussut samaan. Tähän verrattuna Nordmalingin seurakunnan antama laina vänrikki Unanderille velka oli suuri.

Bjurholmin seurakunta oli nuori ja alussa varoja tarvittiin oman toiminnan käynnistämiseen, mutta silti siltäkin riitti varoja lainanantoon heti itsenäistymisen jälkeen 1815. Vuosina 1815–1830 siltä sai velkaa 12 henkilöä. Aluksi ainoa velallinen oli Bahlforsin kylän Per Carlsson, jonka velan pääoma oli noin 66 riksiä. Bjurholmin seurakunta myönsi velkaa vain velkakirjoja vastaan ja niistä maksettiin joka vuosi myös pientä korkoa. Lainoja myös maksettiin vähitellen takaisin. Per Carlssonkin lyhensi velkaansa niin, että vuoden 1827 tileihin sitä ei enää tarvinnut kirjata. Näyttää siltä, että seurakunta oli molemmilla seuduilla potentiaalinen lainanantaja, joskaan sen volyyymi ei noussut erityisen merkittäväksi.

Viljamakasiinit olivat myös muodollisia lainanantajia. Niiden antamat lainat saattoivat olla koko lainamarkkinoiden mittakaavassa pieniä, mutta jokainen niistä oli tärkeä saajalleen.⁷¹² Viljamakasiinit olivat enemmän Ilmajoen kuin Nordmalingin talollisten avunantaja. Tiscornia on esittänyt, että viljamakasiineja voidaan pitää talonpoikien ensimmäisinä ”säästöpankkeina”, koska he saattoivat tallettaa sinne ylijäämäänsä ja itse lainata sieltä, kun tarvisivat.⁷¹³ Ilmajoella makasiinivelkoja merkittiin yhdeksän talollisen perukirjaan, joista kolmella oli velkaa kahdelle eri makasiinille. Makasiinivelkoja oli koko tutkimusajalta, tosin kolme veloista merkittiin katovuonna 1830. Velkojen arvo oli yleensä vain muutaman, 2-6, prosentin luokkaa koko jäämistöstä. Kolmella talollisella se nousi kymmenen prosentin yli ja vain yhdellä Suomen sodan koet-

⁷¹⁰ SVAR, Nka, Räkenskaper för kyrka (1749–1805).

⁷¹¹ Toropainen 2012, 4.

⁷¹² Teerijoki 1993, 166–193.

⁷¹³ Tiscornia 1992, 50.

telemalla talollisella makasiinilta saadun lainan osuus nousi lähes kolmanneksen pesän omaisuudesta.⁷¹⁴

Nordmalingissa ainoastaan yhdellä talollisella, 1817 kuolleella Johan Nordströmillä, oli maksettavanaan velka viljamakasiinille. Velan arvo oli kuusi prosenttia koko omaisuudesta, samaa luokkaa kuin yleensä Ilmajoella.⁷¹⁵ Viljamakasiinivelkoja oli Ilmajoella selvästi enemmän kuin Nordmalingissa, vaikka niiden määrä jäi pieneksi. Tästä huolimatta ero vihjaa siihen, että Nordmalingissa väestö oli omavaraisempaa kuin Ilmajoella, jossa toisilta lainaamisen sijaan täytyi turvautua myös makasiineihin.

Lisäksi pitää nostaa esille yksi taho, jolta Ilmajoella saattoi saada lainaa. Ilmajoen Maamiesseura oli Suomessa ensimmäinen laatuaan, ja se oli alueen säätyläisten yhteenliittymä ja heidän hallinnoimansa yhteisö. Seuralle kertyneitä varoja lainattiin ennen muuta jäsenistölle eli säätyläisille (Kuva 1), mutta myös muutama talonpoika onnistui saamaan seuralta pienehköjä lainoja velkakirjaa ja kuuden prosentin korkoa vastaan. Vuosina 1821–1830 kuusi talonpoikaa sai maamiesseuralta velkaa. Summat olivat suuria, niiden arvo vaihteli viidenkymmenen pankinriksin molemmin puolin. Velalliset asuivat yleensä emäseurakunnan alueella, mutta lainaa sai myös Peräseinäjoella asunut Jeremias Jaakonpoika Annala.⁷¹⁶

⁷¹⁴ Jalasjärveläisen talollisen Erkki Yli-Hulkon kaksi viljamakasiinivelkaa olivat noin 29 prosenttia talollisen koko brutto-omaisuudesta, joka arvioitiin ylivelkaantuneeksi. VMa Ket E1a:2, 40 (1808). Yli-Hulkon velkaantumista pohditaan seuraavassa alaluussa tarkemmin.

⁷¹⁵ HLa, Nth, FII:3, 114 (1817).

⁷¹⁶ Aluksi seuran varojen sijoittaminen lainaukseen ei onnistunut ihan ongelmatta. Itsevaltaisesti seuran rahoja lainannut sihteeri Borgeman joutui vaikeuksiin, kun velkoja ei maksettu takaisin. Vuonna 1833 Maamiesseura myöntää kiinnityslainoja kuuden prosentin korolla aikaisemmista luottovaikeuksista huolimatta. Jo seuraavana vuonna seura päätti lainata rahaa pienempää korkoa vastaan ”hyville viljelijöille.” Alanen 1953, 463–464.

Koska afkortningin summa juoxe nyt 14 Rs 20sk 8 äyriä Ja kalun summa on 11 RS 36 sk 6 äyriä nijn ei tule tässä mitän jaettavaxi. Ja Leski otti päällensä että maxaaxensa Kaiken welaan, nijn ei ole täsä mitän toimittamista.⁷¹⁸

Ylivelkaantuminen sinänsä ei ollut epätavallista varhaismoderneissa maatalousyhteisöissä. Markkasen mukaan ylivelkaantuneita oli 1800-luvun lopun Sisä-Suomessakolme prosenttia talollispesistä, 16 prosenttia torpparipesistä ja kahdeksan prosenttia itsellisväestön pesistä.⁷¹⁹ Vastaavasti Ilmajoella ylivelkaantuneita talollisia oli perukirjojen perusteella 26, mutta Nordmalingissa vain neljä. Ero pitäjien välillä oli huomattava ja nordmalingilaisten talollisten ylivelkaantuminen oli 1800-luvun alussa huomattavasti harvinaisempaa kuin Ilmajoella.

Ylivelkaantuminen ei tarkoita köyhyyttä, vaikka sillä saattoi olla köyhdyttävä vaikutus. Ylivelkaantuminen on pikemmin normaalia ja merkki yritteliäisyydestä, sillä vierasta pääomaa tarvittiin esimerkiksi suuriin investointeihin. Vain riittävän varakas sai velkaa.⁷²⁰ Olenmaisempaa on köyhyyden toteamisen sijaan sijaan tarkastella, miten paljon ja miten suuria ylivelkaantuneiden velat ja vähennykset olivat, keneltä ne oli saatu, missä muodossa ja millaisia ehtoja niihin liittyi. Edellisessä pääluvussa tuli esille, että Ilmajoella ylivelkaantuneilla oli hieman enemmän velkakirjavelkoja, mikä näkyi niiden määrän ajallisena kasvuna (Kuvio 4). Lisäksi on kiinnitettävä huomiota ylivelkaantuneen ihmisen koko elämään, kuten millaisella tilalla hän asui ja missä tila sijaitsi. Ylivelkaantuneen ja velkojan suhteen tutkiminen saattaa osaltaan antaa merkkejä siitä, millaista tietoa lainan antajilla oli lainan saajista ja siitä, mihin tietoon lainasuhteen muodostuminen, luottamus, perustui. Miksi joihinkin talollisiin luotettiin niin paljon, että heille lainattiin yli velallisen omien varojen?

Perukirjojen luonne aiheuttaa tiettyjä ongelmia ylivelkaantuneisuuden tutkimiselle. Velat ja saatavat merkittiin perukirjoihin kyllä asianmukaisesti, mutta edesmenneen omaisuus voitiin arvioida alakanttiin.⁷²¹ Tämän vuoksi tutkin seuraavassa tarkemmin niitä talollisia, joiden velkojen summa oli huomattavasti (noin kaksi kertaa) arvioitua omaisuutta suurempi. Ilmajoella suurimmalla osalla ylivelkaantuneista talollisista velat olivat 1,01–1,84 kertaa suuremmat kuin perukirjassa arvioitu varallisuus, neljällä talollisella 2,12–2,21 kertaa suuremmat. Nordmalingissa neljällä ylivelkaantuneella talollisella velkojen summa oli noin 1,1–1,7 kertaa suurempi kuin arvioitu omaisuus, mutta syynä saattoi olla eriasteinen arviointitapa.

Ylivelkaantuminen saattoi olla seurausta ulkoisesta kriisistä tai onnettomuudesta, johon talollinen itse ei voinut vaikuttaa. Mikäli kriisi ei koskettanut yhtä pahasti kaikkia yhteisön jäseniä, saattoivat nämä auttaa pulaan joutunutta etenkin, jos henkilöllä oli yhteisössään sosiaalista pääomaa. Tällaisessa tilanteessa velkoja kertyi helposti yli omien varojen. Näin voidaan katsoa käyneen talollinen Erkki Juhonpoika Yli-Hulkolle, joka hoiti Liisa-vaimonsa kanssa Yli-Hulkon tilaa Jalasjärven Keskikylässä, hieman yli kymmenen kilometriä kappe-

⁷¹⁸ VMa, Isa, Perukirjat, IJee:1 28.12.1809.

⁷¹⁹ Markkanen 1977, 174.

⁷²⁰ Ks. esim. Ojala 2010, 416.

⁷²¹ Perlinge 2005, 112–113.

liseurakunnan kirkonkylästä etelään. Tila sijaitsi hyvällä paikalla, Kyrönkan-kaantien ja Kyrönjokeen virtaavan Jalasjoen välissä. Hyvät yhteydet koituivat tilalle kohtalokkaiksi, sillä Suomen sodan kuluessa sekä ruotsalaiset että venäläiset joukot marssivat tiellä edestakaisin. Yli-Hulkoon kohdistettiin huomattavia kyyditys- ja majoitusrasituksia.

Erkki Juhonpoika Yli-Hulkko ehti nähdä kuinka sodan vaikutukset kohdistuivat tämän kotitalouteen ja perheeseen, mutta hän menehtyi sodan vielä ollessa käynnissä. Siksi miehen lesken piti huolehtia sodan vaikutusten korjauksesta. Kun Buxhoevden kannusti suomalaisia hakemaan korvauksia venäläisten joukkojen aiheuttamista tuhoista, myös Liisa Yli-Hulkko anoi niitä 38,12,04 riksin edestä.⁷²² Korvaukset olisivat olleet tarpeen, eikä ole ihme, että leski tarttui tähän mahdollisuuteen. Yli-Hulkossa oli jo aiemmin käännytty muiden puoleen: isännän perunkirjoituksessa listattiin peräti 27 velkaa, mikä oli suurin lukumäärä kaikista tämän tutkimuksen ylivelkaantuneista.

Yli-Hulkon tilanne oli syystä tai toisesta kovempi kuin muilla. Saman tien varrella hieman pohjoisempana asuneella talonpoika Iisakki Kivistöllä oli Yli-Hulkolta kolme eri saatavaa, joskin kaikki olivat kaikki pieniä lainoja. Mutta myös Kivistö haki korvauksia venäläisten aiheuttamista tuhoista, joka enemmän kuin Yli-Hulkossa, yli 53 riksin verran.⁷²³ Nähtävästi Yli-Hulkon lähtötilanne oli Kivistöä heikompi, jolloin kriisi ja venäläisten joukkojen aiheuttama rasitus kohtelivat tilaa poikkeuksellisen raskaasti. Talollinen Mikko Yli-Jokipi puolestaan asui vielä hieman pohjoisempana tien varrella kuin Kivistö, ja Yli-Jokipiillä oli saatavia Erkki Yli-Hulkolta yhden ruistynnyrin (kahdeksan riksiä) verran. Perukirjaan ei merkitty velkojen solmimispäivämäärää, joten ne saattoivat olla sotaa edeltävältä tai itse sodan ajalta.

Yli-Hulkolla oli monta velkaa, mutta ne kaikki olivat melko pieniä. Kyse oli lähinnä naapuriavusta, jota kriisin koettelemalle annettiin. Kaikesta päätellen Yli-Hulkossa myös nautittiin lähiyhteisön luottamuksesta, sosiaalisesta pääomasta. Toisaalta maksettavista veloista neljä oli Israel-veljen perintöosuuksia ja Juha-veli oli myös lainannut kolme kertaa, joista kerran velkakirjaa vastaan. Erkki Yli-Hulkon veloista neljä oli viljavelkoja, kaksi viljamakasiinista, yksi talonpoika Mikko Yli-Jokipiilta ja yksi talonpoika Iisakki Kivistöltä. Suurin osa velkojista asui samassa kylässä, osa hieman kauempana Jalasjärven kirkonkylällä. Kauppaneuvos Abraham Falander ja Ilmajoen kirkkoherra Erik Juhana Frosterus edustivat velkojien ylempää säätyä, muuten kaikki velkojat olivat talonpoikia tai muuta maaseudun rahvasta.

Onnettomuus tai kriisi oli vain yksi ylivelkaantumista aiheuttava tekijä. Epäonni ei toisaalta käynnistänyt ylivelkaantumista automaattisesti, sillä suurin osa Suomen sodan aikana laadituista perukirjoista pysyi plussan puolella, eli omaa pääomaa oli enemmän kuin vierasta pääomaa. Kriisi saattoi olla jo ennestään huonoon tilaan joutuneille se ”viimeinen niitti” jonka seurauksena vieraan pääoman määrä kasvoi. Juuri näinä hetkinä luottosuhteet tulivat keskeisiksi: Yli-Hulkot saivat apua paikallisyhteisöstä, eikä tilasta tarvinnut luopua ja tur-

⁷²² Liakka 1986, 558–562, 570; Hemminki, Luttinen & Uotila 2010, 351.

⁷²³ Liakka 1986, 570.

vautua köyhänapuun. Erkki Juhonpojan menehdyttyä isännäksi ryhtyi Juho-veli. Perhe ei joutunut muuttamaan tilalta, sillä vanha leskimuori eli tilalla kuolemaansa 1828 saakka.⁷²⁴

Luottosuhteiden läheisyys korostuu ylivelkaantuneiden velkasuhteissa silloinkin, kun kyse ei ollut kriisin aiheuttamasta velan tarpeesta, vaan jostain muusta. Ilmajoen Röyskölän kylässä Yli-Röyskön tilan isäntä Gabriel Simonpojan ja emäntä Justiina Iisakintyttären talous osoittautui ylivelkaantuneeksi viimeksi mainitun perunkirjoituksessa syksyllä 1827. Emäntä oli menehtynyt 40-vuotiaana viidennen lapsen synnytyksessä. Perunkirjaan listattiin yhteensä 15 eri velkaa, joiden arvo (noin 1100 paperiruplaa) oli kaksi kertaa suurempi kuin brutto-omaisuus (noin 520 paperiruplaa).⁷²⁵

Yli-Röyskön neljä velkaa oli suuruusluokaltaan niin isoja, että niitä voi varmuudella kutsua investointiveloiksi. Ne Yli-Röyskön pariskunta oli saanut ruukinpatruuna Gustav Wasastjernalta, pitäjän suutari Gabriel Jaakonpoika Ketelältä (kaksi velkaa), yksi velka oli Mikko Luopajärven myöntämä, talonpoika Iisakki Korkialopen takaama laina. Patruunan velan suuruus oli sata paperiruplaa. Suutarin ensin myöntämä velka oli päivätty samalle vuodelle ja siihen sisältyi kiinnitys ja korko. Kolmessa vuodessa summa oli noussut yli 450 ruplaan. Tästä velasta huolimatta suutari oli jo seuraavana vuonna, 1825, myöntänyt pariskunnalle toisenkin velan, joskin huomattavasti pienemmän (noin 66 ruplaa). Myös tämä laina sisälsi koron, mutta sitä pariskunta oli jo ehtinyt lyhentää.

Henkilötakaus oli yksi velkojan keino turvata omaa muille lainattua pääomaansa.⁷²⁶ Talonpoika Iisakki Korkialoppi oli taannut yli sadan paperiruplan suuruisen velan, jonka pariskunta oli saanut Mikko Luopajärveltä. Korkialoppi oli tuttu Yli-Röyskössä jo ennestään: tämä oli maksanut vuonna 1826 heidän kruunun maksut sekä osuuden pitäjän kassaan. Perunkirjoituksessa nämä maksut olivat vielä suorittamatta. Iisakki Korkealopin auttamishalu perustui pitkäaikaisiin sukulaisuus- ja naapuruussuhteisiin, jotka olivat hioutuneet jo useamman sukupolven perintönä. Justiina Yli-Röyskö oli Iisakki Korkealopen vaimo Maria Iisakintytär sisko. Sisaret olivat syntyneet Röyskön torpassa vuosina 1785 ja 1786, ja molemmat avioituneet naapuritalojen talonpoikien poikien kanssa. Korkialoppi oli lisäksi Justiina ja Gabrieli Yli-Röyskön lapsen kummi.⁷²⁷

Muut Yli-Röyskön pariskunnan saamat velat näyttävät ennemmin luottamukseen perustuvilta naapuriavulta tai luottamuslainoilta (*förtroendelån*), kuin investointeja varten otetuilta veloilta. Näitä pienempiä velkoja oli 13 kappaletta ja niitä pariskunta sai kaikkein lähimmiltä naapureilta: kantatilan muilta isänniltä ja asujilta. Talonpoika Salomon Keski-Röyskö oli syntynyt samalla tilalla ja Justiina Yli-Röyskön kuollessa hänellä oli kaksi eri velkakirjavelkaa saatavanaan Yli-Röysköstä. Ne oli päivätty vuosille 1825 ja 1826, ja niihin sisältyi korko. Suhteet perustuivat naapuruuteen, jonka varaan luottamusta rakennettiin ja

⁷²⁴ KaD, Vlh 1810, 1815; KaD, Jsa, Digitaaliarkisto, VMa, Rippikirja 1785–1837.

⁷²⁵ VMa Ket E1a:7, 97 (1827).

⁷²⁶ Käsittelen takausta tutkimuksen alaluvussa 5.6 Takaajat.

⁷²⁷ Sukulaisen ja naapurin pyytäminen kummiksi on ollut tavallista myös muissa konteksteissa. Piilahti 2007, 251–257.

ylläpidettiin. Yhtenä merkinä tästä oli myös se, että Salomon oli ryhtynyt Justiinan ja Gabrielin lapsen kummiksi.

Vanhalla talonpojalla Joosef Keski-Röysköllä oli lukumääräisesti eniten yksittäisiä velkoja saamatta Yli-Röysköstä, viisi kappaletta. Niiden arvo oli yhteensä yli 135 ruplaa, mutta vanha talonpoika oli myöntänyt niitä pitkällä aikavälillä vuodesta 1819 alkaen. Vanha talonpoika myönsi pariskunnalle velkaa yleensä velkakirjaa ja korkoa vastaan. Toisinaan kyse oli viljavelasta, toisinaan velan laatua ei merkitty.

Talonpoika Salomon Keski-Röyskö, joka oli myöntänyt kahdesti velkaa Justiina ja Gabriel Yli-Röyskölle, oli Justiina ja Maria Iisakintyttären nuorempi veli, jonka Joosef ja Liisa Keski-Röyskö olivat ottaneet kasvattipojaksi ja myöhemmin siirtäneet hänelle tilan isännyyden. Salomon Keski-Röyskö otti kasvatti-isästään mallia saatuaan huomata, että sisar puolisoineen ei välttämättä maksanut velkaansa nopeasti. Hän lainasi velkakirjaa ja korkoa vastaan, perunkirjoitusta edeltävinä vuosina 1825 ja 1826.

Saman kantatilan Ala-Rinta-Röyskön tilan talonpoika Gabriel oli lainannut 5.9.1826 Yli-Röysköön velkakirjaa vastaan 14 kappaletta ruista. Gabriel Simonpoika oli syntynyt Röyskölän talossa. Taloudellinen menestys ei kohdannut kaikkia kantatilan taloja samalla tavalla, mutta onnekkaammat lainasivat huonompiaiselle. Justiina ja Gabriel Yli-Röyskön velkaantumisen taustalla oli ainakin perheen ja kotitalouden perustamisesta aiheutuneet kulut, mutta myös muita, näistä lähteistä selviämättömiä seikkoja saattoi olla taustalla kuten katoja ja muita onnettomuuksia.

Ylivelkaantuneiden luottosuhteiden ei tarvinnut olla niin läheisiä kuin Yli-Röyskössä. Talon emäntä Hedvig Matintytär Yli-Sihto menehtyi Ilmajoen Peltoniemen kylässä vuonna 1812 ja joulukuisessa perunkirjoituksessa hänen omaisuutensa arvioitiin hieman yli 160 hopearuplan arvoiseksi. Perukirjaan listattiin myös kolme velkaa, joiden yhteissumma ylitti reilusti omaisuuden arvon. Velkojat olivat talollinen ja kelloseppä Jaakko Ala-Könni, lanko ja talonpoika Daniel Sihto sekä talonpoika Juho Ala-Säntti. Leski Matti Abrahaminpoika ilmoitti kaksi viimeistä velkaa, kellomestarin velasta löytyi muu suullinen ilmoitus (*uppgift*). Daniel Sihdon ja Juho Ala-Säntin velat olivat noin 30–45 hopearuplaa, mutta Ala-Könnin velka oli suurempi, yli 270 ruplaa, joka näyttäytyy selkeämmin investointivelkana toisin kuin kahden muun talonpojan myöntämät velat.⁷²⁸

Daniel Sihdon myöntämässä velassa on löydettävissä samoja piirteitä kuin aiemmin Röyskön kantatilan sisäisissä luottosuhteissa, saman kantatilan väen tukemista. Sen sijaan Juha Ala-Säntin ja Yli-Sihdon pariskunnan välille en ole löytänyt yhtä selkeitä yhteyksiä, kuten sukulaisuutta tai kummiutta. Ala-Säntti asui Kurikan Miedon kylässä, joten luottamus ei ollut muodostunut lähiyhteisössä. Suhteet saattoivat osaltaan selittyä sillä, että Peltoniemen kylästä oli Ala-Sänttiin tullut vävy Salomon Matinpoika Peltoniemen kylän Nikkolan talosta vuonna 1807. Vaikka sulhanen ei ollut kotoisin Yli-Sihdon tilalta, saattoi tämä avioliitto olla yksi tekijä muiden joukossa niissä muuten näkymättömissä ver-

⁷²⁸ VMa Ket E1a:3, 189 (1812).

kostoissa ja suhteissa, jotka liittivät toisistaan maantieteellisesti kaukana sijaitsevat Yli-Sihdon ja Ala-Säntin tilojen asukkaat toisiinsa. Luottosuhteita syntyi muidenkin kuin itsestään selvästi toistensa tuntevien välillä mikä osoittaa, että 1800-luvun alun talollisten tärkeät suhteet eivät olleet vain paikallisia. Rajoja ylitettiin eikä elämä ollut staattista.

Jaakko Ala-Könni ja asui samassa Peltoniemen kylässä kuin Hedvig Martintytär Yli-Sihtö puolisonsa Matti Abrahaminpojan ja lasten kanssa. Kellosepälä oli varaa lainata, kuten aiemmin on jo tullut esille. Varakas talollinen saattoi lainata sellaiselle, jolla oli jo ennestään velkaa ja joka eli yli varojensa.

Ylivelkaantuminen on ollut tyypillisesti nuoremman talonpoikaiston ilmiö, kun ikääntyneemmällä on ollut mahdollisuus maksaa velkoja takaisin ja lainata muille.⁷²⁹ Tuomas Jaakonpoika Krekola velkaantui nuorena aikuisena, sillä kolmikymppisenä kuollessaan hänellä oli maksamatta vuosien 1807 ja 1808 verot. Osittain näissä rästeissä oli kyse Suomen sodan vaikutuksista.⁷³⁰ Miehen kuollessa punatauti-epidemiaan keväällä 1809, merkittiin tämän perukirjaan rästien lisäksi kirkkoherran ja kappelin saatavia. Silti suurimman osan veloista muodosti maksamaton osuus Krekolan kiinteistöstä, mikä kertoo iän ja elämänvaiheen vaikutuksesta. Tuomas Jaakonpoika oli tullut vävyksi ja tilan toiseksi isännäksi avioituessaan tilan tyttären Kaisa Jaakontyttären kanssa. Nuori pari lunasti osan tilasta, mutta siitä oli nuoren isännän kuollessa vielä maksamatta 230 pankinriksiä. Näiden ohella pariskunnalla oli suorittamatta vain Kristiinankaupungissa asuneen kauppiaan Eric Holmströmin velka, joka oli 13,16,00 pankinriksiä. Kaikkien velkojen ja maksujen suuruus 375,03,03 pankinriksiä ylitti pelkästään kiinteistön arvon (230,00,00), sekä koko omaisuuden arvon 323,15,04 pankinriksiä.⁷³¹

Talollisen maksukyvyttömyydellä ja vähävaraisuudella oli erilaisia seurauksia yhteisön muihin ihmisiin. Kun velkaa ei kyetty maksamaan ajoissa takaisin, myös velkojan talous kärsi sitä enemmän, mitä vähävaraisemmasta velkojasta oli kyse. Iisakki Antinpoika Juvosen perukirjaan merkittiin huhtikuussa 1811 neljä maksamatonta palkkiota, joista renki Samuel Kustaanpojalla oli peräti kolmen vuoden palkat (10 ruplaa) saatavana. Renki Gabriel Kustaanpoika ei ollut saanut Juvoselta vielä edellisen vuoden palkkaa, piika Helena Samuelintyttäreille merkittiin saatavaksi kuluvan vuoden palkka. Lisäksi päivätyöläinen Joonas Venestaival velkoi tekemästään työstä 6,20 ruplaa.⁷³² Nämä odottelivat saataviaan, vaikka niille mahdollisesti olisi voinut olla jo käyttöä.

Nordmalingissa ylivelkaantumisen taustalla oli samankaltaisia syitä kuin Ilmajoella. Länsipohjalaispitäjässä ei tosin ylivelkaannuttu yhtä usein kuin lahden itäpuolella, mutta samalla tavalla ylivelkaantuminen oli nuoren, juuri oman kotitalouden perustaneen talollispariskunnan ilmiö ja heidän vekojojensa olivat tyypillisesti paikallisia, muita talonpoikia. Vuoden 1815 lopulla 33-vuotiaana kuolleen talollisen vaimo Anna Brita Svendsdotterin perunkirjoituk-

⁷²⁹ Markkanen 1977, 95; Lilja 2004.

⁷³⁰ VMa Ket E1a:2, 209 (1809). Möller kertoo, että 1600-luvulla ylivelkaisten porvareiden velkojista kruunulla oli etuoikeus saada ensin saatavansa. Möller 1954, 274.

⁷³¹ VMa Ket E1a:2, 184 (1809).

⁷³² VMa Ket E1a:3, 101 (1811).

nessa selvisi, että tämän ja puolisonsa Jon Jonssonin talous oli pahoin ylivelkaantunut. Perunkirjoituksessa omaisuuden arvoksi annettiin noin 245 pankinriksiä, josta sata ruplaa oli vainajan perimän tilan arvoa. Saatavia tai käteistä ei nuorella parilla ollut lainkaan. Sen sijaan maksettavia velkoja oli 12 kappaletta ja niiden arvo oli yli 410 riksiä.⁷³³

Suurin yksittäinen laina parilla oli maksettavanaan saman kylän talonpoika Olof Jacobsonille (velkakirjavelka 174 riksiä). Lisäksi hän oli lainannut pariskunnalle lähes seitsemän riksiä ilman velkakirjaa. Muut velat olivat keskimäärin viidestä riksistä 50 riksiin. Kaikki velkojat Erik Tobiessonin ohravelkaa ja pastorin voivelkaa lukuun ottamatta oli annettu velkakirjaa vastaan, joten nuorenparin takaisinmaksukyky oli tiedossa ja kirjallisella velkasopimuksella haluttiin varmistaa, että oman pääoman saa varmemmin takaisin. Kauppahuone Åberg & Grahnilla oli saatavansa (noin 26 riksiä) tästäkin taloudesta.

Kukaan Jon Jonssonin ja Anna Britan velkojista ei ollut pariskunnan tyttärien kummeja, mutta velkojista suurin osa (6/11) asui samassa kylässä kuin velalliset. Jon Jonsson ja Anna Brita eivät polttaneet paloviinaa, josta ylimääräisiä tuloja olisi voinut tulla. Nuoren parin talous oli painunut miinukselle, kun kotitalouden perustamiseksi oli tarvittu suuret määrät velkaa, eikä velkoja ollut vielä pystytty lyhentämään.

Ylivelkaantuneiden velkojat näyttävät molemmin puolin lahtea olleen erityisen paikallisia, joskaan muunlaisten luottosuhteiden merkitystä ei voida ohittaa. Velat syntyivät eri syistä ja eri tilanteissa, eikä velkojalla välttämättä ollut tietoa velallisen kaikista rasitteista ja mahdollisuuksista maksaa velkaansa takaisin. Jotkut lainasivat talollisille yhä uudelleen, vaikka vanhoja lainoja ei ollut maksettu takaisin. Esimerkiksi talonpoika Samuel Kasari oli lainannut Klaara Josefintytär ja Elias Iisakinpoika Huhtakalliolle viisi kertaa huomattavia summia, joka kerta velkakirjaa ja korkoa vastaan.⁷³⁴ Samuel ei ollut ainoa, joka näin toimi.

Miksi Samuel Kasari lainasi yhä uudelleen, vaikka edelliset velat olivat vielä maksamatta? Lähteet eivät kerro, tiesivätkö luotottajat muista velkasuhteista saati omaisuuden arvosta luoton myöntämishetkellä. Lainasuhteita oli tapana solmia yleensä maantieteellisesti lähellä asuvien kesken, sillä heistä lainan antajalla oli ainakin periaatteessa enemmän tietoa kuin kaukana asuvista.⁷³⁵ Voi olla, että Samuel Kasari tai kuka tahansa muu luotti, että velat maksetaan tavalla tai toisella joskus takaisin, ja korkoa pyytämällä velasta saattoi saada taloudellista hyötyä. Paremman tiedon puutteessa velkojat toimivat kuten milloin tahansa muulloinkin velkaa myöntäessä: joko taloudellista ja aineetonta hyötyä tavoitellen, sattuman ja päähänpiston seurauksena, tai yhteisöllisen auttamisen velvollisuudesta.

Joka tapauksessa luoton antaja ei voinut olla varma velan takaisinmaksusta - hänen täytyi vain luottaa, että velallinen tekee valintoja, joiden seurauksena tämä voi maksaa velan ja siihen liittyvät mahdolliset korot. Velkasuhteella oli

⁷³³ HLa, Nth, FII:3, 81 (1816).

⁷³⁴ VMa Ket E1a:8, 41 (1830).

⁷³⁵ Hellgren 2003, 64.

sosiaalinen ja taloudellinen funktio. Lainaaminen sitoi osapuolia lähemmäksi toisiaan ja loi turvallisuuden tunnetta, vaikka toisaalta velallinen saattoi joutua riippuvuussuhteeseen.⁷³⁶

5.5 Takaisinmaksu ja periytyvät velat

Velkojalla oli oikeus vaatia velkaa takaisinmaksettavaksi käräjillä, mikäli velallinen ei muuten maksanut sitä sovitussa aikataulussa. Menettelytapaa vahvistettiin vuoden 1734 lailla, mutta jo tätä ennen voitiin käräjillä käsitellä velallisen velkojen takaisinmaksua. Käräjille tuotiin niin kirjallisesti kuin suullisesti sovituja lainoja, joista oltiin erimielisiä tai joiden suoritusta kyllästyttiin odottamaan.⁷³⁷ Kärjäkäsitelyä tuskin tarvittiin aina, vaan lainat maksettiin takaisin muuten. Velkojen takaisinmaksua voi seurata hyvin tilikirjoista, kuten aiemmin on saatu jo vihjeitä (Kuva 1). Esimerkiksi Ilmajoen Maamiesseuran tileissä merkittiin tarkasti, milloin velalliset lyhensivät velkaansa tai maksoivat korkojaan. Samaten seurakunnan varojen takaisinmaksua seurattiin samalla tarkkuudella.

Velkojen takaisinmaksu nähtiin varhaismodernissa yhteiskunnassa erityisen tärkeäksi yksilön luotettavuuden säilyttämiseksi yhteisön silmissä. Takaisinmaksaminen varjeli yksilön kunniaa, kertoi, että tämä piti sanansa. Tämä koski myös avioparien varallisuuksia, sillä miehen täytyi oman kunniallisuutensa vuoksi toimia vaimonsa omaisuutensa osalta mahdollisimman avoimesti. Ainakaan aatelispiireissä ei Ågrenin mukaan saanut näyttää siltä, että aviomies peittelisi vaimon omaisuutta saadakseen liian suuria velkoja.⁷³⁸ Velkasuhteet olivat joustavat. Velka voitiin maksaa takaisin kerralla tai osissa. Vastaavasti lyhennykset saattoivat olla mitä velanantaja hyväksyi.

Lainaa antaneen tai saaneen ihmisen kuolema oli tilanne, jossa osapuolten tuli sopia maksamattomista ja saatavista lainoista. Toinen vastaava tilanne oli konkurssitilaan joutuminen. Kuolemantapauksessa tieto levisi sitä laajemmalle ja tiheämmin, mitä enemmän edesmenneellä oli luottosuhteita. Velkojen osapuolilla oli tällöin tilaisuus tarttua toimeen ja puolustaa oikeuksiaan.⁷³⁹ Talonpoikaisyhteisöjen lainaamista ja velkaantumista on perusteltua tarkastella nimenomaan kuoleman hetkellä, joka, toisin kuin konkurssi, koitti jokaiselle lainojen ja velkojen suuruudesta huolimatta. Tätä hetkeä kuvaa parhaiten perukirja, joka lain mukaan laadittiin jokaisen omaisuudesta velkoineen kaikkineen.

Perunkirjoituksessa listatut annetut ja saadut lainat piti huomioida perintöosuuksissa ja maksaa takaisin ennen perinnönjakoa. Joskus velkasuhteet jatkoivat eloaan perunkirjoitusten jälkeen, vaikka vanhojen velkojen maksaminen perunkirjoituksen yhteydessä tai pikaisesti sen jälkeen oli tavallista. Toisaalta

⁷³⁶ Ågren 1992, 31–33; Lilja 2004, 135.

⁷³⁷ Möller 1954, 266.

⁷³⁸ Ågren 2009a, 73; Perunkirjoituksessa saattoi olla sekä saatavien että maksettavien velkojen hoitaminen olla ongelmallista, toisinaan haasteena oli perinnönjako, Ojala 2002.

⁷³⁹ Hasselberg 1998, 127.

pitkäikäiset ja periytyvät velat saattoivat muuttaa muotoaan ajan kuluessa.⁷⁴⁰ Luottosuhteita myös perittiin siinä missä irtainta omaisuutta ja tiloja. Nuoren talonpojan kaupunkimatkat suuntautuivat helposti samoihin kauppahuoneisiin kuin minne isä tai appi oli jo kulkenut, sillä asiakastili tietyn kauppahuoneen kanssa siirtyi usein isältä pojalle ja kesti jopa kymmeniä vuosia.⁷⁴¹ Tällöin se, että velkaa ei maksettu takaisin perunkirjoituksen jälkeen, ei välttämättä kertunut maksukyvyttömyydestä, vaan yhteisestä halusta jatkaa toimivaa luottosuhdetta.

Toisinaan velalliset maksoivat lainansa kuolinpesään perunkirjoituksen yhteydessä tai hieman sen jälkeen niin, että maksusuoritus ehdittiin merkitä perukirjaan. Talollinen Daniel Matinpoika Ventelän perukirjaan listattiin kaksi Ventelän tilan torpparin Enokin maksettavaa velkaa yhteensä yli 12 riksin verran. Nämä torppari maksoi paikan päällä, sillä perukirjaan tehtiin merkinnät velkojen viereen, ”*som betaldes*”.⁷⁴² Nordmalingissa riitti pelkkä lyhenne ”*bet*” 23.3.1815 talollisen Jacob Mattsonin perunkirjoituksessa, kun kolme kuudesta maksettavasta velasta maksettiin.⁷⁴³

Talollisen vaimo Barbara Christina Olofsdotterin perunkirjoituksessa Nordmalingissa 18.9.1821 merkittiin saataviin velkoihin muun muassa Brattsbäckan kylän Catharina Thomasdotterin velkakirjavelka (6.10.1814) 5,36,00 pankinriksiä. Velan yhteyteen kirjattiin myös, että Catharin Thomasdotter oli ehtinyt lyhentää velkaansa yli kolmen vuoden jälkeen 8.2.1818 yhteensä 2,32,00 pankinriksillä.⁷⁴⁴ Ilmajoella torppari Juha Korpela puolestaan oli ehtinyt lyhentää velkakirjavelkaansa työnteolla, mutta oli edelleen velkaa velkojalleen, talollinen Salomon Juhanpoika Kitinojalle tämän omaisuuden perunkirjoituksessa 22.7.1809 yli kolme pankinriksiä.⁷⁴⁵

Kaikesta huolimatta velkaa ei aina maksettu takaisin.⁷⁴⁶ Se oli aina riski, jonka velkojat ottivat. Talollinen Erkki Jaakonpoika Pietilä oli lainannut kymmenen hopearuplaa sotilas Juho Abborille velkakirjalla tammikuussa 1808. Pietilän perunkirjoituksessa 7.3.1811 todettiin sotilaan olevan niin köyhä, että takaisinmaksua ei pidetty varmana. Tämän vuoksi velan summaa ei kirjattu perukirjaan, vaan perilliset sopivat perivänsä sen perukirjan ulkopuolella.⁷⁴⁷ Maksukyvyttömyys voitiin hyväksyä, kun velallisen taloudellinen tilanne oli todella huono. Tällöin velkaa ei välttämättä kirjattu perukirjaan, mutta sitä saatettiin myöhemmin vaatia maksuun, jos olosuhteet muuttuivat.

Tutkin seuraavaksi velkojen takaisinmaksua, luottosuhteiden perimistä, niiden muodostumista ja muotoja kahden nordmalingilaisen pariskunnan sekä yhden ilmajokelaisen tilan isän ja pojan kautta. Näiden kolmen tapauksen kautta avaan luottosuhteiden perimisen ja velkojen takaisinmaksun käytäntöjä tutkimuspitäjissä. Aiemmassa tutkimuksessa, jossa näkökulmaa on lähestytty use-

⁷⁴⁰ Perlinge 2005, 89.

⁷⁴¹ Aunola 1967, 319.

⁷⁴² VMa Ket E1a:3, 56 (1810).

⁷⁴³ HLa, Nth, FII:3, 61 (1815).

⁷⁴⁴ HLa, Nth, FII:4, 30 (1821).

⁷⁴⁵ VMa Ket E1a:2, 361 (1809).

⁷⁴⁶ Svensson 2001, 136; Fontaine 2001, 46.

⁷⁴⁷ VMa Ket E1a:3, 90 (1811).

amman tapauksen kautta, ei ole löydetty yhtä ainoata toimintamallia, jolla perilliset ja velkojat olisivat perunkirjoituksen jälkeen hoitaneet velat.⁷⁴⁸

1. *Jacob Jacobsson (k. 1808) ja Caisa Stina Johansdotter (k. 1817)*

Talollinen Jacob Jacobssonin perunkirjoitus pidettiin Nordmalingin Lögdeån kylässä 12.12.1808, jolloin tämän brutto-omaisuuden arvoksi arvioitiin lähes 850 pankinriksiä. Jacob Jacobssonilla ja hänen vaimollaan Caisa Stina Johansdotterilla oli sekä saatavia että maksettavia velkoja. Saatavia oli kahdeksan. Niistä suurin velka oli annettu samassa kylässä asuneelle kruununnimismies Nils Unessonille, yli sata riksiä. Pariskunta oli myöntänyt tämän velan syksyllä 1806 velkakirjaa ja kolmen prosenttia korkoa vastaan. Nimismiehen lisäksi samassa kylässä asui kaksi muuta velallisista, Isak Andersson sekä Olof Olofsson. Isak Anderssonilla oli maksettavana kaksi pienempää lainaa, Olof Olofssonilla oli puolestaan velkakirjavelka noin 20 rixin suuruudesta lainasta. Läheisen Mon kylän Jon Ersson oli niin ikään velvollinen maksamaan takaisin kaksi pienempää velkaansa.⁷⁴⁹

Maksettavia velkoja listattiin Jacob Jacobssonin perukirjaan saatavia enemmän, 12 kappaletta. Tästä huolimatta vieraan pääoman osuus kuolinpesästä oli pieni, sillä vakavaraisuusaste nousi peräti 92 prosenttiin. Lögdeån kylän Nils Perssonilla oli saatavanaan vuonna 1803 annettu neljän rixin korollinen velkakirjavelka. Samana vuonna Jacob Jacobsson ja Caisa Stina Johansdotter olivat saaneet viereiseltä Rönholmin kylän Erik Erssonilta peräti 20 rixin suuruisen velan kolmen prosenttia korolla. Mon kylän Anders Söderbergin nimiin kirjattiin kolme saatavaa velkaa: 12 killingin käteisvelka sekä kaksi eri työvelkaa. Perukirjaan listattiin myös edeltävän ja kuluvan vuoden kirkonkymmenykset, joukossa oli vielä isännän hautajaisisten kulut maksamatta. Mon kylän Isak Andersson oli tuonut sinne 2,5 leiviskää savustettua kalaa, lähes kannullisen paloviinaa ja voita.

Henkikirjoihin tai rippikirjoihin tehdyistä merkinnöistä ei käy ilmi, että Jacob Jacobssonilla olisi ollut mitään erityisen merkittävää lisätuloa. Perukirjan perusteella sen sijaan voi päätellä, että Jacob oli oikeastaan epävirallinen seppä, sillä osa Jon Erssonin ja Isak Anderssonin maksettavista veloista oli Jacob Jacobssonin tekemiä hyvittämättömiä sepän töitä. Lisäksi Jacob Jacobssonin ja Caisa Stina Johansdotterin piti itse korvata Johan Johanssonille 24 killinkiä kahdesta talonpoikaisen sepän tekemättä tekemättä jättämästä kirveestä.

Elämä jatkui perunkirjoituksen jälkeen ja perheessä koitti uudet ajat, kun Caisa-leski meni kesällä 1808 naimisiin Isak Isakssonin kanssa. Parille syntyi vuonna 1812 poika Per Olof ja tämän kummisedäksi ryhtyi muun muassa talonpoika Nils Persson, joka oli äidin vanha tuttu. Caisa Stina oli ensimmäisen aviomiehensä Jacob Jacobssonin kanssa aikanaan saanut tältä saman kylän mieheltä velkaa viisi riksiä. Luottosuhde jatkui, nyt vaan kummiuden muodossa. Perunkirjoituksen aika koitti jälleen viiden vuoden kuluttua 1817, kun 41-

⁷⁴⁸ Perlinge 2005, 89-90.

⁷⁴⁹ HLa, Nth, FII:2, 75 (1808).

vuotias Caisa menehtyi lapsivuoteeseen. Tilan omaisuus, saatavat ja velat listattiin uudestaan yhdeksän vuotta Jacobin perunkirjoituksen jälkeen.⁷⁵⁰

Uusi perukirja paljastaa, että kaikki aiemmat velalliset olivat maksaneet velkansa takaisin. Tällä kertaa annettuja velkoja ei nimittäin merkitty perukirjaan lainkaan, mutta sitäkin enemmän siihen listattiin käteistä, yli 20 riksin arvosta. Tämä on poikkeavaa verrattuna Perlingen tutkimaan 1800-luvun loppupuolen Skooneen, jossa oli isäntien tai emäntien vaihtuessa pikemmin taipumusta jatkaa lainanantoa.⁷⁵¹ Caisa Stina ja Isak Isaksson eivät olleet yhtä aktiivisia lainanantajia kuin Caisa Stina oli ollut yhdessä Jacob Jacobssonin kanssa. Ehkä he joutuivat olemaan varovaisempia, sillä Caisa Stinan perukirjaan listattiin uusia maksettavia velkoja. Kaikki vanhat velat sen sijaan oli maksettu pois. Maksettavia velkoja oli vähemmän (kuusi kappaletta), mutta tällä kertaa niiden arvo oli arvioidusta omaisuudesta suurempi. Vakavaraisuusaste jäi hieman alemmaksi (89 prosenttia) kuin Caisa Stinan perunkirjoituksessa, kun se yhdeksän vuotta aiemmin oli 92. Tilan arvo sen sijaan oli noussut hieman vuosien aikana.

Suurin maksamaton velka pariskunnalla oli äidille⁷⁵², joka ilmaisi saatavakseen 92 riksiä. Kaikki muut maksettavat velat olivat tätä pienempiä, naapurialvulta vaikuttavia luottamusvelkoja. Esimerkiksi Lars Ersson samalta kylältä oli lainannut pariskunnalle kahdeksan riksiä. Velkoja oli vanha tuttu. Hän oli jo 1802 suostunut Caisa Stinan ja Jacob Jacobssonin Johan-pojan kummisedäksi. Larsin Erssonin omassa perunkirjoituksessa vuodelta 1818 tätä velkaa ei enää ollut, joten velkoja oli saanut lainaamansa takaisin.⁷⁵³ Kyläläisten keskinäisiä luottosuhteita pidettiin yllä monin tavoin ja ajan kuluessa velkasuhteet muuttuivat. Velan tarve ei vähentynyt, mutta oman maineen ja luottamuksellisten suhteiden, sosiaalisen pääoman, vuoksi oli järkevää välillä maksaa vanhoja velkoja pois.

2. Nils Olofsson (k. 1817) ja Magdalena Larsdotter (k. 1820)

Puolen vuoden kuluttua Caisa Stinan Johansdotterin perunkirjoituksesta Lögdeån kylässä laadittiin taas talollisen jäämistöstä perukirja.⁷⁵⁴ Talollinen Nils Olofsson oli menehtynyt näivetystautiin 60-vuotiaana syksyllä 1817, ja suremaan jäi Magdalena-lesken lisäksi kaksi lasta, jo kotoa muuttanut Dorotea Nilsson, Hörnsjön kylän talonpoika Olof Hörnsténin vaimo, sekä 14-vuotias Olof Nilsson. Toisin kuin Caisa Stina Johansdotter, Magdalena Larsdotter ei mennyt uusiin naimisiin. Leski menehtyi kolmen vuoden kuluttua puolisonsa poismenosta ja lesken perunkirjoitus pidettiin syksyllä 1820.⁷⁵⁵

Nils Olofssonin perunkirjoituksessa listattiin omaisuutta lähes 1350 pankinriksin arvosta, josta kiinteistön arvo oli 500 riksiä, käteisen lähes 50 riksiä ja

⁷⁵⁰ HLa, Nth, FII:3, 87.

⁷⁵¹ Perlinge 2005, 89.

⁷⁵² Perukirjaan kirjattiin pelkästään, että äidillä oli saatavaa 92 riksiä: ”*modren upgifoit sig hafwa att fordra 92,00*” joten ei voida tietää, kenen äidistä oli kyse.

⁷⁵³ HLa, Nth, FII:3, 125 (1818).

⁷⁵⁴ HLa, Nth, FII:3, 96 (1817).

⁷⁵⁵ HLa, Nth, FII:3, 169 (1820).

saatavien melkein 200 riksiä. Maksettavia velkoja merkittiin kaksi kappaletta, mutta ne olivat pieniä, joten vakavaraisuusaste nousi 97 prosenttiin. Vakavarainen pariskunta näyttää antaneen lainaa harkitusti, velkakirjoja vastaan lähinnä sellaisille, jotka he tunsivat hyvin jo ennestään. Vuonna 1810 he olivat antaneet saman kylän räätäli Anders Nordströmille 150 rixin velkakirjavelan. Viereisessä Mon kylässä asunut Hans Petter Berg oli saanut vuoden 1817 alussa noin viiden rixin velkakirjavelan ja kesällä 1816 toisen naapurikylän, Aspeån, Johan Sandsman 37 rixin velkakirjavelan. Velallisista vainajan kaima Nils Olofssonin kotikylää ei asiakirjaan merkitty, mutta keväällä 1808 myönnetystä noin viiden rixin velkakirjavelasta hänen piti maksaa korkoa.

Maksettavaa velkaa pariskunnalla oli vain omalle suvulle. Valtiopäivämies Lars Wiklundilla, Magdalena Larsdotterin veljellä, oli saatavana heiltä 16 riksiä ja tyttären puolisolla Olof Hörnsténillä hieman yli 13 riksiä. Näistä lainoista ei ollut tehty velkakirjoja eikä niistä maksettu korkoa.

Magdalena-lesken perunkirjoituksessa kolme vuotta myöhemmin kiinteistö arvioitiin samanarvoiseksi kuin aiemmin (500 pankinriksiä), mutta käteistä ei ollut enää yhtä paljon (noin 30 riksiä) ja saatavien summa oli pienempi (150 riksiä). Koko omaisuuden arvoksi laskettiin 1166 riksiä. Tulot olivat mahdollisesti vähentyneet puolison kuoltua, kun koko omaisuuden arvo oli laskenut. Toisaalta velkasuhteet eivät ehtineet kovin paljon muuttua kolmen vuoden kuluessa. Velallisista räätäli Anders Nordströmin sijaan oli 150 rixin velkakirjan velallisena nyt räätälin poika, joka oli samaisen Lögdeån kylän talonpoikana, kunnes vuonna 1820 muutti perheineen Bjurholmiin. Velkakirja oli uusi, päivätty 19.11.1819. Sillä oli joko siirretty isän vanha velka pojalle, tai poika oli saanut uuden velan ja isä maksanut omansa takaisin. Niin ikään vanha velallinen Hans Petter Berg oli maksanut viiden rixin velkaansa takaisin, ja maksamatta oli enää hieman yli kaksi riksiä.

Leski oli joutunut turvautumaan velkaan puolisonsa kuoleman jälkeen. Maksettavia velkoja perukirjaan listattiin kymmenen kappaletta. Näiden joukossa oli muun muassa kuluvan vuoden kruunun verot sekä Olof-pojalle testamentattu osuus. Kaikkien velkojen yhteenlaskettu summa oli yli 80 riksiä, mikä oli kaksi kertaa enemmän kuin Nils Olofssonin perunkirjoituksessa. Magdalena-vainajan veli, valtiopäivämies Wiklundin myöntämää lainaa ei ollut maksettu kokonaan takaisin, sillä sisar oli lyhentänyt sen kolmeen riksiin. Lautamieheksi edenneen vävy Olof Hörnsténin velka oli sen sijaan kasvanut kaksinkertaiseksi. Muut maksettavat lainat koostuivat palvelusväen palkoista sekä yksittäisistä, pienistä veloista kotikylän ja lähiseutujen asukkaille. Läheiset ihmiset olivat auttaneet leskeä niiden kolmen vaikean vuoden aikana, jotka alkoivat puolison kuolemasta ja päättyivät syövän aiheuttamaan kuolemaan.

Velkojen takaisinmaksu saattoi viedä aikaa, eikä velkojan kannattanut odotella omaansa heti takaisin. Nordmaligin esimerkit osoittavat selvästi, että tavalla tai toisella velat maksettiin, joskus se vain vei monta vuotta. Toisinaan velka maksettiin takaisin monessa erässä. Sukulaisilta vaadittiin ehkä muita enemmän kärsivällisyyttä kuin muilta velkojilta. Toisaalta velka kannatti aina

maksaa takaisin, sillä se oli hyvä keino ylläpitää luottamuksellisia suhteita ja omaa, hyvää mainettaan. Uuden velan saaminen oli tämän jälkeen helpompaa.

Juho Henrikinpoika (1759–1806) ja Henrik Juhonpoika (1786–1828) Latva-Nahkaluoma

Talonpoikaistilojen väliset suhteet eivät olleet staattisia. Ne muuttivat muotoaan, eivätkä ne aina sisältäneet velkasuhdetta. Luottamus saattoi kärsiä toisinaan niin, että suhteiden muuten säilyessä hyvinä, velkasuhteet hiipuivat kokonaan. Yksilön ja perheen maine saattoi säilyä ja velkojaksi saattoi ryhtyä joku muu, kuten kävi Ilmajoen Nahkaluoman tilalla, jonka ylisukupolviset ja värikkäät tapahtumat 1700-luvulta vuoteen 1830 asti kertovat luottosuhteiden ainutkertaisuudesta ja käytännöistä.

Juho Henrikinpoika oli vuonna 1759 syntyessään renginpoika,⁷⁵⁶ jonka setä Jaakko Matinpöika oli Nahkaluoman tilan isäntä, ja jonka maille Juho Henrikinpojan vanhemmat saivat seudulle tyypilliseen tapaan perintötorpan. Sedän jälkeen tilan isännäksi ryhtyi tämän poika Tuomas Jaakonpoika. Tilanne muuttui vuonna 1783, kun kantatilasta erotettiin Juho Henrikinpojalle oma osatila, Latva-Nahkaluoma. Torpparista tuli näin talollinen, eikä tällainen säätynousu ja ylenevä sosiaalinen kierto ei ollut epätavallinen ilmiö 1800-luvun alun Pohjanmaan maaseudulla.⁷⁵⁷ Nuoren talollisen Juho Henrikinpojan vastuulle tuli 23/48 manttaalin Latva-Nahkaluoman tila, jonka arvo vuonna 1800 arvioitiin olevan lähes 700 pankinriksiä. Ilmajoen Lahden kylän talojen arvoista se oli keskitasoa. Juho Henrikinpojalla oli arvioinnin mukaan velkaa tuolloin 120 velkakirjariksiä.⁷⁵⁸

Juho Latva-Nahkaluoma menehtyi mätäkuumeeseen 47-vuotiaana syksyllä 1806. Perunkirjoitus⁷⁵⁹ pidettiin seuraavana talvena lesken ollessa vielä raskaana. Perunkirjoituksessa arvioidun koko omaisuuden arvoksi määrättiin noin 525 pankinriksiä, mikä oli vähän verrattuna vuoden 1800 omaisuusverotuksen arviointiin. Annettuja lainoja oli kuusi kappaletta, mutta niiden arvo oli vain nelisen prosenttia koko omaisuudesta, joten kyse oli lähinnä naapuriavun tyyppisistä pienistä lainoista. Rinta-Nahkaluoman tilan Jaakko-isäntä oli Juho Henrikinpojalle velkaa vajaa viisi riksiä. Lisäksi korkea-arvoinen herra, entinen maaviskaali R.N. Wilskman oli velkaa Juholle neljän riksin verran. Lisäksi Latva-Nahkaluomassa oli osallistuttu tervanpolttoon, sillä talonpojan leski Reetta Ala-Kauppilalla oli maksettavanaan taloon kahdesta tervatynnyristä yli kaksi riksiä, todennäköisesti siis suurin osa tervavelasta oli jo maksettu. Torppari Elias Iisakinpoika puolestaan oli saanut lainaan ruista, kun taas torpparinvaimo Susannan ja talonpojanpoika Juho Kustinpojan velkoja ei määritelty tarkemmin.

⁷⁵⁶ Kummisedäksi hänelle pyydettiin lautamies Jaakko Juhanpoika läheiseltä Pietilän tilalta.

⁷⁵⁷ Vielä 1700-luvun lopussa maasta ei ollut sellaista pulaa joka myöhemmin väestönkasvun aikoina aiheutti tilattomuutta. Vuosisadan kuluessa sen sijaan yhä yleisemmäksi tuli sosiaalinen lasku kuin nousu. Wirilander 1982; Ylikangas 1976; Pitkänen 1988, 382–383.

⁷⁵⁸ RA, skrivelser, Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, vol. 109.

⁷⁵⁹ VMa Ket E1a:1, 344.

Juho Henrikinpojalla oli taitoa ja luonnetta solmia luottamuksellisia suhteita, eikä siitä ollut haittaa, että hän oli välillä ollut torpparina. Keskeistä oli, että hän oli saanut tilaisuuden ryhtyä talolliseksi. Kantatilasta halottu tila ja nuori perhe oli tarvinnut vieraan pääoman tukea kotitalouden alkuvuosina. Lainantarve oli ollut melko iso, sillä maksettavien osuus koko omaisuudesta oli noin 60 prosenttia. Tosin yksittäiset velat olivat melko pieniä, niiden arvo vaihteli muutamasta killingistä noin 50 riksiin.

Velkaa oli kertynyt monista eri syistä, muun muassa siksi, että Juho Latva-Nahkaluoma oli avioitunut kahdesti, jolloin ensimmäisestä avioliitosta syntyneille lapsille kuului osuudet äidinperinnöstä. Toisaalta kruunulle oli vielä maksamatta vajaa 20 riksiä edellisvuoden veroja. Muuten kyse oli yleensä pie-nehköistä velkakirjaveloista, joista toisinaan kertyi myös korkoa. Esimerkiksi talollinen ja kelloseppä Jaakko Ala-Könni oli lainannut Latva-Nahkaluomaan yli 11 riksiä, mutta tästä velasta ei poikkeuksellisesti kertynyt korkoa, vaikka Ala-Könni oli tämän asian kanssa yleensä tarkka.

Ilmajoen emäseurakunnan antama laina oli muodollisin. Juho Henrikinpoika oli saanut seurakunnalta 50 riksiä velaksi vuonna 1800. Velasta oli tehty velkakirja, siitä piti maksaa kuuden prosentin korkoa ja velalla oli kaksi takaajaa. Latva-Nahkaluoma maksoi korkoja ja lyhensi velkaansa vähitellen, sillä perukirjaan merkittiin enää 30 riksien suuruinen velka ja kahden vuoden korot, neljä riksiä. Vuoden 1810 tilikirjaan ei kirkonisäntä velkaa enää kirjoittanut, joten seurakunta sai omansa pois.⁷⁶⁰ Velan takaajiksi olivat ryhtyneet talonpojat Jaakko Jaakonpoika Pietilä ja Juho Jaakonpoika Könni. Keskeistä on, että Juho Henrikinpoika käytti monia eri keinoja velkaa saadakseen, ja hän myös onnistui siinä.

Seurakunnan myöntämän velan toisena takaajana toiminut kuudennusmies Jaakko Jaakonpoika Pietilän isä Jaakko Juhonpoika oli ollut Juho Henrikinpojan kummisetä. Lisäksi Jaakko Jaakonpoika Pietilän vaimo Susanna Jaakonpoika oli Juho Henrikinpojan serkku.⁷⁶¹ Nahkaluoman ja Pietilän talon väki oli toisilleen läheisiä jo monien vuosien takaa. Vastavuoroiset suhteet olivat rakentaneet luottamusta, jonka vuoksi takaussuhdekin saattoi muodostua.

Seurakunnan velan toiseen takaajaan, Juho Jaakonpoika Könniin sen sijaan ei vastaavia yhteyksiä löydy, riittävä tuttavuus oli muodostunut jollain muulla tapaa ja se ylitti kyläraajat. Taustalla saattoi olla Könni-suvun perinteet, sillä olihan Jaakko Juhonpoika Ala-Könnilläkin saatavia Juho Latva-Nahkaluomalta. Juho Könnillä puolestaan oli mahdollisesti tarve vahvistaa suhteita oman kylän ulkopuolelle, luoda ja ylläpitää sosiaalista pääomaansa tai hankkia valtaa. Seurakunnan silmissä Könnit olivat luotettavia takaajia ainakin siitä näkökulmasta, että tarpeen vaatiessa he olivat riittävän varakkaita maksamaan velan takaisin.

⁷⁶⁰ Takaussuhteita käsitellään seuraavassa alaluvussa, jossa erityisesti Ilmajoen seurakunnan vaatimiin takaajiin kiinnitetään huomiota.

⁷⁶¹ Lisäksi Susannan isovelji, Tuomas Rinta-Nahkaluoma oli naimisissa Helena Jaakonpoika Pietilän viisi vuotta nuorempi sisko. KaD, Isa, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1737-1771; SSHY, Isa, Kuulutettujen ja vihittyjen luettelot 1737-1771.

Juho Henrikinpojan perukirjaan merkityt velkojat ovat pääasiassa paikallisia, lähellä asuneita talonpoikia ja torppareita. Henrik-poika ja Rinta-Nahkaluoman vanha talonpoika Juho Tuomaanpoika olivat läheisimmät velkojat, mutta samassa Lahden kylässä asui kuusi muuta velkojaa. Luottosuhteet olivat korostuneen paikallisia ja suuri osa niistä perustui ajan myötä muovautuneisiin, muissa yhteyksissä muodostuneisiin vuorovaikutuksellisiin suhteisiin. Uusi tila ja nuori perhe tarvitsivat velka-apua, mihin lähiyhteisö vastasi.

Latva-Nahkaluoman väellä oli erityisen tiiviit suhteet saman kylän Ala-Rahnaston taloon. Pari kuukautta ennen Juho Latva-Nahkaluoman perunkirjoitusta merkittiin Mikko Matinpöika Ala-Rahnaston vaimon Valpuri Juhontyttären perukirjaan kolme saatavaa Juho Latva-Nahkaluomalta, joista yksi oli velkakirja (päiväys 3.12.1789) summalla 16,32,00 riksiä, toinen ja kolmas olivat muodostuneet kun Ala-Rahnastosta oli lainattu Latva-Nahkaluomaan musta hevonen arvolta 16,32,00 ja kärryt arvolta 5,16,00.⁷⁶² Pari kuukautta oli ollut tässä tapauksessa liian lyhyt aika lainojen takaisinmaksuun, joten samat maksettavat velat Ala-Rahnastoon merkittiin myös Juho Henrikinpojan perukirjaan. Tällöin ei tosin eroteltu hevosia ja kärryjä eri kokonaisuuksiksi, mutta juuri niitä luultavasti tarkoitettiin lähes samansuuruisella (23,32,00 riksiä) velalla, joka merkittiin maksettavaksi Mikko Ala-Rahnastolle. Myös velkakirjavelka merkittiin Juhon perukirjaan, mutta siinä huomioitiin myös velasta kertynyt korko, noin 11 riksiä.

Kaikkia velkoihin liittyviä seikkoja ei aina kirjoitettu perukirjoihin. On silti kysyttävä, miksi jo melko suureksi kertynyttä korkoa ei merkitty Valpuri Juhontyttären perukirjaan. Yksi mahdollinen selitys on se, että korko ehkä nähtiin velan antajan omana, leski Mikko Matinpojan, tulona, jota ei tarvinnut jakaa perillisten kesken. Velallisen perunkirjoituksessa taas oli välttämätöntä, että kaikki velkojille kuuluvat osuudet vähennettiin omaisuudesta ennen perinnönjakoa.

Suhteet Ala-Rahnaston ja Latva-Nahkaluoman välillä olivat tiiviit ja vastavuoroiset, eikä vanhankaan velkakirjavelan takaisinmaksua väkisin kiirehdytty. Leskeytynyt Mikko Matinpöika jatkoi Ala-Rahnaston isäntänä ja saattoi hyvin jatkaa luottosuhdetta tuttuun ja läheiseen Nahkaluomaan. Mikko Matinpöika ja Rinta-Nahkaluoman tytär Hedvig Tuomaantytär menivät naimisiin vuonna 1807 ja vielä samana vuonna Mikko Matinpojan ensimmäisestä liitosta syntynyt Kaisa-tytär avioitui nuoren talonpojan, Henrik Juhonpoika Latva-Nahkaluoman kanssa. Kaisa Mikontyttären ja Henrik Juhonpojan esikoisen kummeiksi pyydettiin muun muassa Mikko ja Valpuri Ala-Rahnaston Samuelpöikaa.⁷⁶³ Menipä vielä Henrikin Juhonpojan kymmenen vuotta nuorempi veli naimisiin Ala-Rahnaston leski Hedvig Joonantyttären kanssa vuonna 1822.

Vuosien kuluessa talonpoikaistiloilla tapahtui kaikenlaista, niin myös Latva-Nahkaluomassa. Juho-isän jälkeen isännäksi ryhtynyt Henrik Juhonpöika otti vastaan tehtävän vanginkuljettajana, mistä hänelle maksettiin palkkaa. Teh-

⁷⁶² VMa Ket E1a:1, 326 (1806). Ala-Rahnaston talossa oli myös kymmenen riksin maksettava velka (rdr bco) vanhalle talonpöika Juho Nahkaluomalle.

⁷⁶³ KaD, Isa, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1800–1822.

tävä ei välttämättä ollut erityisen kiitollinen ja aiheutti omat lisähaasteensa talollisen arjelle ja koko kotitaloudelle, kun vankeja piti välillä säilyttää kotona.⁷⁶⁴ Perheeseen syntyi esikoisen jälkeen vielä viisi lasta, joista kahden nuorimmaisen kummeiksi pyydettiin taas Rahnaston tilojen talonpoikia puolisoineen. Vuonna 1819 tilasta erotettiin omaksi kooknaisuudekseen Latva-Nahkaluoma II Henrik Juhonpojan velipuoli Matti Juhonpojan isännöitäväksi. Henrik ja Kaisa Latva-Nahkaluomalta liikenä joskus velka-apua sitä tarvitseville, mutta taloudellisesti apariskunnalla oli toisinaan vaikeaa. Kun Henrik Juhonpoika menehtyi keväällä 1828 ja perukirja laadittiin seuraavana kesänä, oli vieraan pääoman osuus koko omaisuudesta melkein sata prosenttia.⁷⁶⁵

Henrik ja Kaisa Latva-Nahkaluoman antamista veloista neljä oli maksamatta takaisin perunkirjoituksen aikaan. Velallisista sotilas Valentin Valentinpoika Bly oli oman kylän poikia ja siten tuttu mies. Isä Valentin Juhonpoika oli kotoisin Nahkaluomasta.⁷⁶⁶ Yksi Valentin Juhonpojan kummeista oli muun muassa jo tutuksi tullut talonpojan poika Tuomas Jaakonpoika Rinta-Nahkaluoma, Henrik Juhonpojan serkku. Erityisen läheisiä eivät miehet keskenään näytä silti olleen olleen, sillä kun Henrik Juhonpoika vuonna 1819 lainasi Valentin Juhonpojalle 15 ruplaa velaksi, tehtiin siitä velkakirja ja Valentin Blyn tuli maksaa myös korkoa.

Toisaalta koron vaatiminen velasta ei ollut Latva-Nahkaluoman pariskunnalle erityisen poikkeuksellista. Samassa kylässä ja samalla puolella jokea asunut talonpoika Iisakki Juhonpoika Ala-Toralan tuli maksaa korkoa noin 10 ruplan velkakirjavelasta, jonka hän sai vuonna 1828. Suku-, avio- tai kummissuhteita ei näiden välillä ollut. Silti sukulaisuus vaikutti pariskunnan lainapäätöksiin. Velipuolelleen Matti Juhonpojalle Henrik Juhonpoika lainasi 25 ruplaa ilman velkakirjaa ja korkoa.

Henrik Latva-Nahkaluoman perukirjaan listatuista veloista yksikään ei ollut samoja kuin isän perukirjaan merkityt. Vanhat velat oli maksettu ja uusia otettu. Henrik Juhonpojan perukirjaan merkityistä neljästä velasta oli tehty velkakirja ja peräti kahdeksasta velasta meni myös korkoa. Pojan saamien lainojen ehdot olivat tiukemmat kuin isällään. Lisäksi velat eivät olleet enää yhtä paikallisia kuin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin.

Merkittävää on, että Henrikin velkojina ei ollut enää yksikään Rahnaston kantatilan talonpojista. Kummeiksi vielä ryhdyttiin ja avioliittoa solmittiin, joten suhteet eivät olleet kuihtuneet kokonaan, mutta velkaliikenne talojen välillä näyttää katkenneen. Sosiaalinen pääoma säilyi. Henrik Juhonpojalle vanhojen velkasuhteiden hiipuminen ei näytä olleen ongelma, sillä hänellä oli taitoa, mainetta ja riittävän hyviä suhteita saadakseen lainaa muualta. Juuri tämä oli arvokasta pääomaa aikana, jolloin suurienkin pääomien lainaaminen perustui yksityisten ihmisten päätäntävaltaan. Luotettava mies tai nainen tuli toimeen, ja velka on pärjäämisen yksi mittari.

⁷⁶⁴ Alanen 1953, 616.

⁷⁶⁵ VMA Ket E1a:7, 177 (1828). Juhon toinen poika ja Latva-Nahkaluoma II:n isäntä Matti menehtyi loppuvuonna 1828 ja perunkirjoitus pidettiin heti tammikuussa. VMA Ket E1a:8, 6 (1829). Hemminki 2012, 400–402.

⁷⁶⁶ KaD, Isa, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1737–1771.

5.6 Takaajat

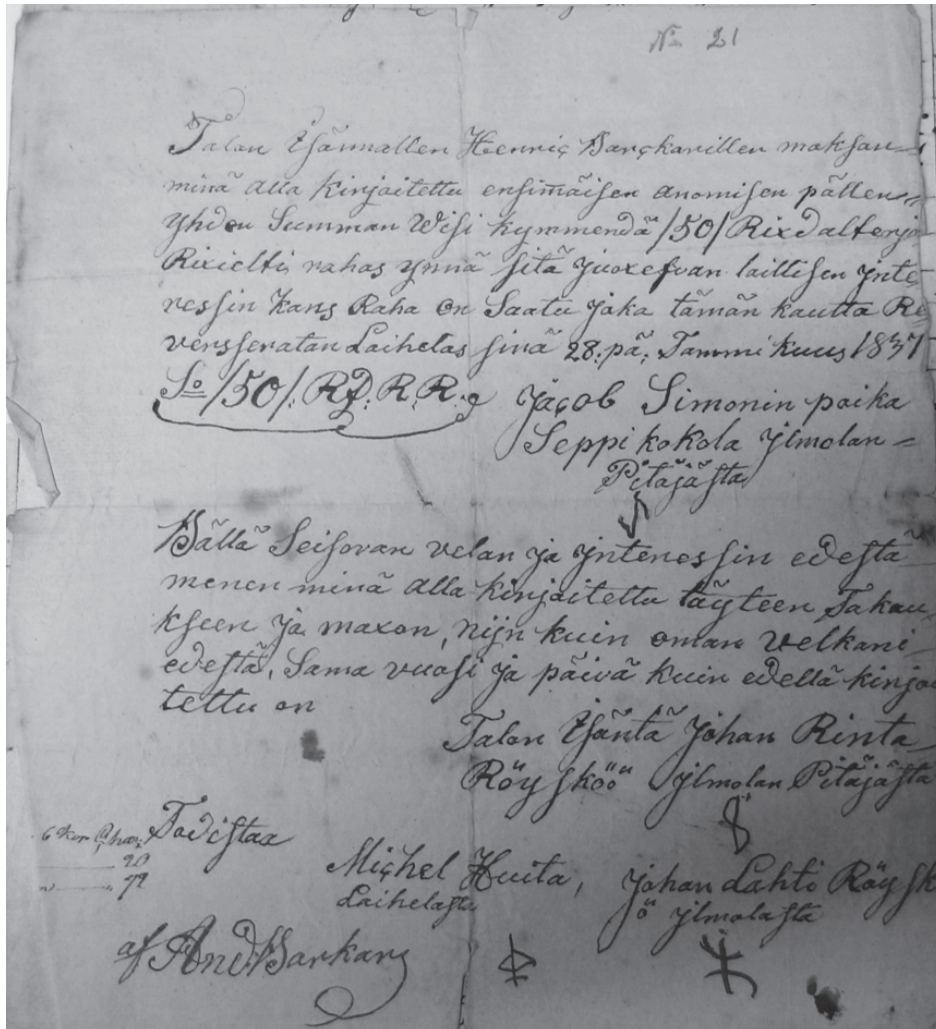
Vuoden 1734 lain Kauppakaaren kymmenennessä luvussa säädettiin pantista ja takauksesta. Sen mukaan takaajan tuli maksaa velka siinä tapauksessa, jos velallinen ei maksanut velkaansa määräpäivänä tai hän ei ollut saapuvilla takaisinmaksua varten. Takaajan kuollessa velallisen tuli hankkia uusi takaaja, mutta mikäli uutta takaajaa ei löytynyt, oli velkojan vaadittava takaisinmaksua velalliselta ja tarvittaessa takaajan perinnöstä. Holhouksenalaiset eivät saaneet ryhtyä takaajiksi ja vaimot vain miehen suostumuksella, leskinaiset sen sijaan saivat itsenäisesti toimia takaajina.⁷⁶⁷ Takausveloissa kyse oli yleensä suuremmista lainasummista, joiden menettäminen olisi aiheuttanut velkojalle merkittävää tappiota tai velkojasta, jonka oli virallisen tehtävänsä (esimerkiksi seurakunnat) vuoksi huolehdittava pientenkin velkojen takaisinmaksusta.

Käytännössä henkilötakauksien määrä nousi, kun lainamarkkinat vuosisadan kuluessa alkoivat muuttua muodollisemmiksi. Tätä aikaisemmin takuuta käytettiin, silloin kun osapuolet olivat toisilleen täysin tuntemattomia. Sukulaisen ja naapurien kesken henkilötakuita ei tarvittu.⁷⁶⁸ Puhtaimmillaan luottamuslainoissa ei tarvittu mitään vakuuksia, sana riitti, joten takaajat liittyivät aina niihin aikakauden velkasuhteisiin, joita tässä tutkimuksessa kutsun muodollisiksi. Tästä huolimatta takaussuhteet eivät olleet täysin tuntemattomia 1800-luvun alussa tai sitä aiemminkaan edes maaseudulla.⁷⁶⁹ Takaajia vaativa velkoja oli muokkaamassa perinteisiä lainamarkkinoita muodollisemmiksi. Takaajat merkittiin velkakirjaan (Kuva 2).

⁷⁶⁷ Vuoden 1734 laki, Kauppakaari, 10 luku; Ks. myös Möller 1954, 265–266.

⁷⁶⁸ Svensson 2001, 147; Perlinge 2005, 84. Takaaminen oli ehtinyt saada vuosisadan lopulla jo monenlaisia muotoja. Västmanlandin seudulla saattoi velallisella olla 1800-luvun lopulla peräti yli kymmenen takaajallista velkaa kerralla ja näiden lainojen summa kohota yli 10 000 kruunuun. Keskimäärin takausten summa yhdellä takaajalla noin 127–566 kruunua, eli noin työläisen vuosipalkan verran. Takaajat saattoivat muodostaa keskenään myös verkostoja, joissa toisia taattiin ”ristiin”. Hellgren 2005, 142–150, 153, 154–155.

⁷⁶⁹ Ks. esim. Heikkinen 1988, 32.

Lähde: IMa. Kuva: Tiina Hemminki 10.5.2013.

Takaajaksi oli helpointa pyytää jotakuta läheistä. Takaajan täytyi voida luottaa velalliseen, että velka ei joutuisi takaajan maksettavaksi.⁷⁷⁰ Takaussuhde on voinut, yhtä hyvin kuin velkasuhde, olla sosiaalinen velvollisuus tai aiheutua muusta syystä, kuten päähänpistosta. Tosiasiassa takaaja saattoi jo myöntyes- sään tietää, että joutuisi aikanaan velan maksumieheksi, ainakin se riski tuli aina sisäistää.

Laihialaisen Anders Barkarin Jaakko Simoninpoika Seppi-Kokolle myön- tämästä velkakirjasta selviää, että talonpoika Juho Rinta-Röyskö takasi ve- lan "niin kuin oman". Takaajan ja velallisen välinen yhteys ei pinnallisen tutki- misen perusteella näytä ilmiselvältä: he asuivat Ilmajoen emäseurakunnan alu-

⁷⁷⁰ Hellgren 2003, 138, 144–145.

eella, mutta eri puolilla pitäjää. Lähempi tarkastelu tuo ilmi, että takaajan vaimo Helena Jaakontytär oli kotoisin Hyövälin tilalta Kokkolan kylästä, samoin kuin velallinen Jaakko Simonpoika Seppi-Kokko, mihin talonpoikien tuttavuus osaltaan saattoi perustua.⁷⁷¹ Takaajan löytäminen velkasopimusta varten kylärajojen takaa oli tyypillistä myös 1600–1700-lukujen Valkealassa, kuten Piilahti on osoittanut. Takauskontaktit viittasivat talouksien väliseen pidempiaikaiseen vuorovaikutukseen ja luottamukseen, joka ajan kuluessa johti myös avioliittoihin talojen välillä. Takaussuhteet samojen ruokakuntien välillä saattoivat myös periytyä ja toistua sukupolvesta toiseen.⁷⁷²

Velkojalle takaaja merkitsi lainaamisen sisältävän riskin vähentymistä. Velallisen ollessa kykenemätön maksamaan lainansa velkoja saattoi kääntyä takaajan puoleen. Tällöin velkojan ja takaajan luottosuhde oli merkittävämpi ja läheisempi kuin velkojan ja velallisen. Velkoja saattoi takaajia vaatiessaan olla velan tarvitsijalle tuntematon ja muodollisia lainaehtoja määräävä instituutio tai ihminen.

Takaaja ei saanut velasta velanottajan tavoin vastaavaa taloudellista etua. Päävelkasuhde on takaajalle aina oikeudellisesti ja usein myös taloudellisesti vieras. Ylöstalo rinnastaa takaajan luotonantajaan, sillä varsinaisen lainanantajan vaatiessa takausta, tekee takaaja velalliselle lainan saannin mahdolliseksi.⁷⁷³ Takaaja ei tosin voinut saada sitä samaa taloudellista hyötyä, minkä velkoja saattoi saada, jos tämä vaatii korkoa velalle. Käytännössä takaajalla täytyi olla jokin syy takaamiseen, jos ei muuta, niin luottosuhdeiden eli sosiaalisen pääoman luominen ja vahvistaminen. Takaajan motiivina saattoi olla vilpittömän auttamishalu tai velvollisuuden tunto, mutta yhtä hyvin myös itsekäs omaneduntavoittelu, joka toisaalta saattoi yhtä hyvin olla syynä kieltäytyä takaajan tehtävästä. Toisaalta, kuten mikä tahansa muu valinta, takaajaksi saattoi ryhtyä sitä sen syvällisemmin pohtimatta tai virheellisen tiedon vuoksi.

Velkojalle ei tietenkään voinut käydä takaajaksi kuka tahansa. Velkojan näkökulmasta oli oleellista, että takaaja tai takaajat yhdessä voisivat tarvittaessa maksaa velallisen velan tarvittaessa. Velkojan tuli luottaa takaajaan, ja luottamuksen kriteereinä olivat muun muassa vakavaraisuus, maine ja sukulaisuus. Luottamustehtävät viestittivät arvostuksesta, joten heitä ja heidän sukulaisiaan suosittiin, monesti takausmiehet olivat varakkaampia kuin velalliset.⁷⁷⁴ Oli kannattavaa tuntea sellaisia ihmisiä, jotka saattoivat tarpeen tullen suostua takaajiksi.

Perukirjoihin henkilötakuita merkittiin vain harvoin, Ilmajoella maksettaviin kaksi kertaa ja saataviin kerran, Nordmalingissa kerran saataviin velkoihin. Ilmajoella talollinen Jaakko Jaakonpoika Rinta-Krekolan perukirjaan syksyllä 1822 merkittiin sama takausvelka sekä saataviin että maksettaviin velkoihin. Rinta-Krekolan takausvelka huomioitiin sekä saatavana että maksettavana siksi, että haluttiin varmistaa, ettei se jäänyt heidän, takaajien, kontolleen.

⁷⁷¹ KaD, Isa, Rippikirja, 1828–1837.

⁷⁷² Piilahti 2007, 189.

⁷⁷³ Ylöstalo 1980, 10–11; Piilahti 2007, 181.

⁷⁷⁴ Hellgren 2003, 146; Piilahti 2007, 188–189.

Jaakko Rinta-Krekolan takausvelassa oli kyse lautamies Juho Äijön antamasta 200 velkakirjariksin velasta Iisakki Iisakinpoika Sorvarille, jossa Jaakko Rinta-Krekola oli takaajana. Velka ei ollut vielä vanhentunut vuottakaan, mutta korkoa kahdensadan velkakirjariksin velkapääomasta oli ehtinyt kertyä yli 11 riksiä.⁷⁷⁵ Rinta-Krekolan tila sijaitsi Kurikassa ja Äijö saman tien varrella etelämpänä, Kauhajoella, Sorvari taas näiden puolella välissä. Jaakko Rinta-Krekola oli kelvannut Juho Äijölle takuumieheksi, vaikka Jaakko Jaakonpojan perunkirjoituksessa ilmeni, että mies oli ylivelkaantunut. Tämä ei ilmeisesti ollut Äijön tiedossa, tai vaihtoehtoisesti hän oletti saavansa pääoman takaisin joka tapauksessa.

Nordmalingissa talollisten perukirjoihin takaussuhde merkittiin kerran:

Hindrik Johansson i Klubbsjö enligt rewers 8.3.1820 och borgen af hans son Carl Petter Hindricksson 1.10.1821 med intresse 46,32,00⁷⁷⁶

Keväällä 1823 Nordmalingin Ören kylässä kuolleen talollinen Per Olofssonin perukirjaan merkittiin Bjurholmin pitäjän Klubbsjön kylän talonpoika Hindrik Johanssonin oma velkakirjavelka sekä hänen takaama poikansa Carl Petter Hindrickssonin velka. Isä Hindrik Johansson on kelvannut poikansa velan takaa-jaksi siitä huolimatta, että isän oma velka oli vielä maksamatta. Velan saadesaan Carl Petter oli 21-vuotias, isä 61. Carl Petter oli vuonna 1822 renkinä saman pitäjän Bahlforsin kylässä.⁷⁷⁷ Miesten välillä ei näytä olleen avio-, kummitai sukulaisuussuhteita.⁷⁷⁸ Öre ja Klubbsjö olivat eri pitäjissä, eivätkä olleet rajanaapureita. Sunnansjö, jossa Hindrik perheineen asui vielä 1804, oli sitä vastoin Nordmalingissa ja sieltä Öreen oli tietä pitkin noin 20 kilometriä. Myös näissä tapauksissa takaajat olivat löytyneet kylärajojen takaa.

Nämä perukirjamerkinnot eivät vielä riitä luomaan kuvaa aikakauden taakamisjärjestelyistä, mutta osoittaa toki, että niitä hyödynnettiin. Ilmajoen emäseurakunnan tilikirjojen avulla päästään tutkimaan myös lainaajien ja takaajien suhteita.⁷⁷⁹ Velkakirjojen ja koron lisäksi Ilmajoen emäseurakunta vaati velallisilta yhden tai kaksi henkilötakaajaa. Emäseurakunnan myöntämistä 13 velasta yhdeksässä oli kaksi, neljässä yksi takaaja.⁷⁸⁰ Takaajat tosin ilmoitettiin tilikirjassa vasta vuotta 1807 koskevista merkinnöistä alkaen, vaikka osa lainoista oli annettu jo vuonna 1800. Ei ole mitään syytä olettaa, että takaajat olisivat vaihtuneet tuona aikana, vaan että kirkonisäntä Mikko Kahma ei jostain syystä ollut aiemmin merkinnyt takaajien nimiä tilikirjaan. Ehkä taustalla olivat pitkittyneet

⁷⁷⁵ VMa Ket E1a:5, 296 (1822).

⁷⁷⁶ HLa, Nth, FI:4, 66 (1823).

⁷⁷⁷ SVAR, Bka, Husförhörslängd 1819–1826; SVAR, Bka, Husförhörslängd 1827–1833

⁷⁷⁸ Kummisuhteita ei voi kokonaan tarkistaa, sillä syntyneiden ja kastettujen luetteloista ei löydy Hindrik Johanssonin kahta ensimmäistä lasta (joista toinen Carl Petter Hindricksson) eikä Per Olofssonin nuorinta lasta. Rippikirjoista lapset löytyvät.

⁷⁷⁹ Aiemmin tässä pääluvussa tutkitut Nordmalingin, Bjurholmin tai Kauhajoen seurakunnat eivät tilikirjojen mukaan vaatineet antamilleen lainoille takaajia, minkä vuoksi tässä keskitytään ainoastaan Ilmajoen emäseurakuntaan.

⁷⁸⁰ 1600–1700-lukujen Valkealassa velan takuuna oli aina yksi henkilö, joka saattoi mennä takuuseen useammastakin velasta. Piilahti 2007, 184.

laina-ajat, jolloin velallisilta jäi korot maksamatta ja seurakunnalla olisi varmasti ollut pääomalleen käyttöä.

Ilmajoen emäseurakunnan velananto oli muodollista kaikkein pienimpiä velkoja myöden, ja takaajien vaatiminen on osoitus tarpeesta pienentää lainaamisen riskiä. Koska tämän tutkimuksen yhtenä tehtävänä on selvittää, oliko tutkimusalueilla olemassa jo edellytyksiä talouselämän muutokselle kohti muodollisia lainamarkkinoita, teollistumista ja rahatalouden aikaa, käyn tässä läpi tarkasti keskeisimmät piirteet seurakunnan takausveloista. Ne kertovat, mitä aikakauden yksi muodollisimmista velanantajista vaati velkaa myöntäessä ja mihin velkaa tarvitsevat olivat valmiita suostumaan.

Seurakunta antoi velkaa niin köyhille kuin varakkaille, joskin velkapääoma yleensä kasvoi velallisen varallisuusasteen mukaan. Muun muassa talonpoika Matti Ala-Nikkola sai seurakunnalta 50 velkakirjariksin arvoisen velan 1805, kun taas Ala-Kiikkalan pappilan Tuohiston torppari Abraham Matinpoika sai seuraavana vuonna velkaa viisi velkakirjariksiä. Toisaalta entinen nimismies, säätyläistön parissa elänyt Salomon Birling, sai vuonna 1803 seurakunnalta 16.32.00 velkakirjariksin suuruisen velan. Ala-Nikkolan 17/24 manttaalin tila arvioitiin vuoden 1800 omaisuudenarvioinnissa peräti 1100 pankinriksin arvoiseksi ja todettiin velattomaksi. Birlingin nimiin merkitty Latva-Välkkilän tila (ennen Peltoniemi) oli kooltaan puoli manttaalia ja 1800 se puolestaan arvioitiin vähän yli seitsemänsadan pankinriksin arvoiseksi. Velkaa Birlingin talossa merkittiin olevan jo tuolloin lähes 150 riksiä.

Velan suuruudesta riippumatta Ilmajoen seurakunta vaati aina takaajia. Koska velkojan intressinä oli varmistaa velan takaisinmaksu, kannatti takaajiksi pyytää maksukykyisiä henkilöitä. Kappalainen Samuel Fredrik Birlingiä lukuun ottamatta takaajat olivat talonpoikia, joskin Antti Hannelius merkittiin entiseksi nimismieheksi ja pitäjän siltavoudiksi, mutta hänkin oli ollut Yli-Hannukselan tilan isäntä ennen omistuksen siirtämistä pojalleen Juho Antinpojalle.⁷⁸¹ Kauhajoen kappalainen Birling taas oli toinen takaaja tämän serkun, entisen nimismies Salomon Birlingin velassa. Tämän toisena takaajana oli talonpoika ja kuudennusmies Matti Yli-Nikkola, jonka varaan emäseurakunta ehkä turvasi takaisinmaksun. Kuten Suolahti on osoittanut, kappalaiset eivät yleensä olleet erityisen vauraita.⁷⁸²

Aikakauden käsityksiä kuvastaa osuvasti se takaajista tehty havainto, että osa heistä oli itsekin hieman velkaisia. Tätä emäseurakunnassa ei välttämättä tiedetty, mutta on syytä epäillä, olisiko tieto estänyt takaajaksi hyväksymistä. Oli tavallista, että myös vauraat talonpojat olivat samanaikaisesti sekä velkojia että velallisia, kuten esimerkiksi Jaakko Ala-Könnin osalta jo nähtiin. Velkaiset takaajat eivät tosin olleet ylivelkaantuneita, sillä kyse oli yleensä pienemmästä velkapääomasta. Vauras talonpoika Iisakki Antinpoika, jonka omaisuus arvioitiin 1800 lähes 900 pankinriksin suuruiseksi, takasi torppari Abraham Matinpojan velan yksin. Talonpojalla oli itsellään ollut 1800 omaisuudenarvioinnin aikaan velkaa 38 riksiä. Samassa yhteydessä oli tullut ilmi myös Iisakki Ala-Pirin,

⁷⁸¹ KaD, Isa, Rippikirja, 1804–1810.

⁷⁸² Suolahti 1915, 2–3.

Mikko Ala-Luhtaselan ja Henrik Rannan samaa suuruusluokkaa olevat velat. Tästä huolimatta vauraat talonpojat kelpasivat seurakunnan myöntämien velkojen takaajiksi.

Velallinen oli usein takaajaa alempana hierarkiassa. Itsellisvaimo Liisa Erkintyttären velan takasi tilan isäntä Mikko Iisakinpoika Torala ja torppari Timoteus Elgin velan takasi puolestaan tilan isäntä Henrik Pertinpoika Ala-Kauppara.⁷⁸³ Torpparin tai itsellisen saadessa velkaa oli luonnollista pyytää sen tilan isäntää takaajaksi, jolla itsekin asui, kuten edellä esitetyt tapaukset jo osoittavat. Kiinnostavampaa on etsiä selityksiä niille takaussuhteille, joissa tilattoman velan takaajana oli toisen tilan talonpoika. Matti Latva-Loppi takasi kaksi emäseurakunnan myöntämää velkaa, mutta hänen tapauksessaan toinen velallisista ei ollut oman tilan väkeä.

Takaaja saattoi olla samanaikaisesti emäseurakunnan myöntämän kahden eri velan takaajana, kuten talonpojat Juho Yli-Hannuksela ja Matti Latva-Loppi olivat. Yli-Hannuksela takasi isänsä, Antti Hanelleksen kanssa, samalla tilalla asuneen suutari Elias Hanen kolmen velkakirjariksin suuruisen velan vuonna 1806 sekä tilan torpparin Juho Sahan hieman pienemmän velan. Sahan velan toisena takaajana oli talonpoika Iisakki Mikonpoika Ala-Hannuksela, samalta kantatilalta hänkin.

Matti Latva-Loppi takasi vuonna 1805 yhdessä talonpoika Juha Kokon kanssa torppari Mikko Iisakinpoika Ketelän 8 riksin kirkon köyhäinkassasta saaman velan. Mikko Iisakinpojalla oli Kaihilan torppa Latva-Ketelän tilan mailla Ilmajoen emäseurakunnan Palon kylässä. Latva-Loppi taas oli viereisestä Röyskölän kylästä. Mikko Iisakinpoika oli köyhä torppari, joka joutui elämään jatkuvassa kurjuudessa. Takaajien löytyminen seurakunnan velkaan oli välttämätöntä, ja torpassa tarvittiin kipeästi apua. Edeltävänä vuonna 1804 torppari oli hakenut sairaalloiselle ja köyhäinavun varassa olevalle vaimolleen paikkaa vaivaisuudessa, mutta pitäjänkokous ei tähän suostunut. Neljän lapsen ja kahden aikuisen elättäminen oli yhdelle miehelle suuri taakka, vaikka äidin ohella köyhäinapua saikin yksi tyttäristä.⁷⁸⁴ Torpparin velan takaaminen osoitti Matti Latva-Lopelta ja Juha Kokolta hyväntekeväisyyttä tai armeliaisuutta, sillä he tuskin olettivat Mikon kykenevän maksaa velkaansa.⁷⁸⁵

Matti Latva-Loppi ja Mikko Iisakinpoika asuivat lähekkäin, joten takaaja tiesi velallisen tilanteen hyvin. Toisen takaajan, talollinen Juha Kokon suhde Mikkoon oli puolestaan muodostunut jo kauan sitten. Juha Kokko oli muuttanut Kokon taloon vävyksi Palon kylän Ketelän tilalta, samalta, jossa Mikko oli torpparina.⁷⁸⁶ Näin takaaja ja velkoja tunsivat toisensa jo vuosien takaa. Myöhemmin elämässä tällaiset suhteet saattoivat saada korvaamattoman merkityk-

⁷⁸³ KaD, Isa, Rippikirjat 1804–1810.

⁷⁸⁴ Tämä sairaus ei tappanut vaimo Kristiina Erkintytärtä, sillä hän menehtyi kolmen vuoden kuluttua 14.10.1808, punatauti-epidemiaan kuten tuolloin niin moni muukin. KaD, Isa, Kirkonkokousten pöytäkirjat 1754–1807; KaD, Isa, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1800–1822.

⁷⁸⁵ Mikon tilanteeseen tosin tuli helpotusta 1807, jolloin tämän poika Iisakki vaimoineen pääsi Rinta-Lopen tilan sotilastorppaan. KaD, Isa, Rippikirjat 1804–1810 (IAa:8); KaD, Isa, Rippikirjat 1811–1818.

⁷⁸⁶ KaD, Isa, Rippikirjat 1791–1803.

sen. Vaimolleen köyhäinruotupaikkaa hakeneella torpparilla saattoi olla sellaista sosiaalista pääomaa, jolla hankkia taloudellista pääomaa, velkaa.

Jo nuoruusvuosina muodostunut suhde, jota ainakin jossain määrin väritti myös ystävyys, kesti parhaimmillaan pitkälle aikuisvuosiin asti, vaikka osapuolten elämät olisivat muuten lähteneet eri urille. Torppari Abraham Matinpojan ja tämän velan yksinään taannut talonpoika Iisakki Antinpoika Ollila tunsivat toisensa jo niiltä ajoilta, kun Abraham Matinpoika oli muuttanut Raumalta Ilmajoen Kirkonkylän Yli-Kauppiilan taloon rengiksi ja mennyt naimisiin Peuralan kylän Kiikkalan torpan tyttären Kaisa Jaakontyttären kanssa vuonna 1803. Iisakki Ollila oli varttunut Kirkonkylän Ollilan tilalla, joten miehet olivat todennäköisesti tutustuneet toisiinsa jo tuolloin.⁷⁸⁷

Toisinaan aviosuhteet loivat takaussuhteeseen yltäneitä takaussuhteita. Kolmestatoista seurakunnan myöntämästä velasta peräti kahdessa takaajan ja velallisen suhde perustui osapuolten aviovaimojen sisaruuteen. Seurakunnalta velan saaneen Matti Ala-Nikkolan vaimo Valpuri Juhontytär oli velan toisen takaajan, Iisakki Simonpoika Ala-Pirin vaimon Riitta Juhontyttären kymmenen vuotta vanhempi sisko. Naiset olivat syntyneet Ala-Seinäjoen Heikkilän talossa ja tulleet vuoroillaan Peltoniemen kylään miniöiksi.⁷⁸⁸ Samaan tapaan velan saanut, Latva-Lopen torppari Salomon Juhonpoika ja velan toinen takaaja Matti Latva-Loppi olivat avioituneet siskosten kanssa, Salomon Juhonpoika Liisa Gabrielintyttären ja Matti Matinpoika Kreetta Gabrielintyttären kanssa.⁷⁸⁹ Siskot olivat myös toistensa lasten kummeja.⁷⁹⁰ Muita kummissuhteita ei takaajien ja velallisten väliltä löytynyt.

Emäseurakunnan myöntämien velkojen velalliset ja takaajat eivät asuneet tyypillisesti kaukana toisistaan. Takaussuhteet selittyivät samaan paikallisyhteisöön kuulumisella, mikä korostaa velkojan, emäseurakunnan intressejä: sekä velallisesta että erityisesti takaajasta oli tunnettava tämän varakkuus ja luotettavuus riittävän hyvin.

Emäseurakunnalta lainaa saaneet ja heidän takaajansa muodostivat melko pienen piirin, jossa etenkin Kirkonkylän Hannukselan tilat, Peuralan kylän Kiikkalan tilat ja torpat sekä Peltoniemen kylän Nikkolan tilat olivat edustettuna. Takaajien suurin riski oli joutua maksamaan takaamiensa velallisten velat niiden omistajille. Mikäli taloudellinen menetys ei ollut suuri, tämä kannatti maksaa siitä maineesta ja asemasta, jonka velan maksamisesta saattoi saada. Tämä oli järkevää paikallisyhteisössä, jonka taloudellinen toiminta pääosin perustui verkostoihin ja luottamuksellisiin suhteisiin.

Sosiaalisen pääoman vahvistaminen näyttää paitsi takaajien intressinä, myös välttämättömyys kaikille emäseurakunnalta velkaa pyytäneille. Ei ole yllättävää, että vaurailta talonpojilla oli velalleen luotettavat ja varakkaat takaajat, tai että torpparit saivat isäntänsä takaamaan pienen velan. Sen sijaan köy-

⁷⁸⁷ KaD, Isa, Rippikirjat 1791–1803. Seurakunnan kanssa tehdystä velkasopimuksesta oli kulunut kaksi vuotta, kun torppari Abraham Mattsonista tuli Abraham Sparf, Ruotsin armeijan ruotusotilas. KaD, Isa, Rippikirja, 1804–1810.

⁷⁸⁸ KaD, Nsa, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1766–1809.

⁷⁸⁹ KaD, Isa, Rippikirjat 1804–1810.

⁷⁹⁰ KaD, Isa, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1772–1799.

hännavustusta anoneen miehen saaman velan vakuudeksi löytyneet takaajat osoittavat, että köyhälläkin oli sosiaalista pääomaa.

5.7 Paikallinen lainaaminen ja tiedon muodostaminen

Lainan ehdot perustuivat velkaosapuolten väliseen sopimiseen, tavoitteisiin ja tarpeisiin, sekä ennen kaikkea siihen tietoon, mitä heillä toisistaan oli. Yleensä tieto oli sitä varmempaa, mitä lähempänä toisiaan osapuolet elivät. Velkasuhteiden erot, jotka olivat seurausta osapuolten maantieteellisestä etäisyydestä, näkyvät hyvin kauppiaiden kotimaisissa ja ulkomaisissa veloissa jo 1600-luvulla. Kotimaisille veloille oli tyypillistä niiden pitkät ja joustavat takaisinmaksuajat sekä pienet velkasummat, ulkomaisille taas lyhyet takaisinmaksuajat ja tarkat määräykset takaisinmaksun ajankohdista ja ehdoista. Syynä tähän eroon oli ennen muuta tiedon määrässä ja laadussa. Kotimaassa velkoja ja velallinen tunsivat yleensä toisensa ja velallisella oli näin tarkkaa tietoa velallisen aikeista ja kyvyistä. Kotimaisilla velkojilla oli ulkomaisia paremmin mahdollisuuksia vaatia ja vauhdittaa takaisinmaksua esimerkiksi käräjillä. Näin oli harvemmin ulkomaisten velkojen tapauksessa.⁷⁹¹

Tiedonhankintaan oli 1800-luvun Suomessa ja Ruotsissa monenlaisia, ennen muuta epävirallisia keinoja. Yksityisyyttä ei tunnettu samalla tavoin kuin nykyään, pelkästään asuinolot ja fyysiset tilat rajoittivat sitä. Vaikka asioita oli hankala tehdä salassa, salaisuuksia muodostui ja haluttaessa niistä pidettiin kiinni jopa viranomaisten edessä.⁷⁹²

Tieto oli kaksisataa vuotta sitten, niin kuin nykyäänkin, suhteellista ja aina enemmän tai vähemmän epävarmaa. Viralliset tiedotukset kuultiin saarnastuolista, mutta arkisempi ja epävirallinen tieto levisi ja muotoutui toisen käden tietona ihmisten puheissa, juoruissa ja huhuissa. Tiedon lajeja ja niiden syntyta-
poja oli monenlaisia, joten niihin luotettiin eri tavoin.⁷⁹³ Tutkin tässä alaluvussa, vaikuttivatko nämä lainaamiseen. Selvitän laajenivatko lainamarkkinat esimerkiksi laajentuneen maantieteellisen tiedon kanssa, vai pysyikö lainaaminen edelleen tyypillisen paikallisena ilmiönä. Olen valinnut kaksi kylää tarkemman analyysin kohteeksi jotta voin tutkia, missä määrin tietoa muodostettiin muutenkin kuin paikallisesti.

Perhe ja suku tiesivät jäsentensä asiat ja naapurit saattoivat pysyä melko hyvin perillä toistensa tekemisistä. Mitä harvemmaksi kanssakäyminen jäi, sitä vähemmän pystyttiin itse muodostamaan käsitystä toisten ihmisten kyvyistä maksaa laina takaisin ja sitä enemmän täytyi luottaa muiden ihmisten puheisiin. Tarkkaa tietoa toisista ihmisistä saivat erilaisissa luottamustehtävissä toimivat henkilöt, kuten lautamiehet toimittuaan muun muassa perunkirjoituksissa arviomiehinä. Tällöin he saivat tietoa aikalaistensa varallisuudesta ja talou-

⁷⁹¹ Möller 1954, 259–260.

⁷⁹² Ks. esim. Markkola 2010, 407.

⁷⁹³ Einonen 2005, 221–236.

desta omakohtaisesti ja verrattain luotettavasti, ja tätä tietoa he saattoivat halutessaan käyttää omaksi hyödykseen. Tällä tavoin hankitulla tiedolla saattoi muodostaa onnistuneita lainasuhteita ja osallistua menestyksekkäästi yhteisön toimintaan.⁷⁹⁴

Monenlainen niukkuus vaivasi varhaismodernin ajan kotitalouksia. Rikkoutuneen tavaran korjaamisen, ostamisen tai tekemisen sijaan saattoi olla järkevämpää lainata naapurilta. Tällaisten tilanteiden kohdatessa useasti kahden tai useamman tilan kesken, saattoi näiden välille muodostua eräänlainen keskinäinen auttamisyhteisö, jolloin toista autettiin tarpeen tullen.⁷⁹⁵ Naapureiden väliset lainasuhteet näkyvät myös perukirjoissa. Nordmalingin Öresundin kylässä talollinen Anders Nilssonin perukirjaan listattiin 15 velkaa, joista yksi pieni merkittiin naapuri Zachris Jonssonille. Samaten Nybergsjön kylässä Magdalena Jonsdotterin perukirjaan neljä vuotta aiemmin, 1798, kirjoitettiin maksettavaksi pieni velka naapuri Pål Olssonille.⁷⁹⁶

Pitkällä aikavälillä pääomaa sai hankittua omien, henkilökohtaisten suhteidensa kautta omassa pitäjässä ja yleensä lainaa sai jo omassa kotikylässä.⁷⁹⁷ Piilahti huomauttaa myös, että naapureiden kanssa koetettiin aina sovittelulla velkariitoja ja huolehtimaan keskinäisistä suhteista. Käräjillä käsiteltyjen velkariitojen osapuolet eivät yleensä asuneet naapurikylissä, vaan kauempana.⁷⁹⁸ Kaikista lähimmistä ja arkipäiväisimmistä suhteista haluttiin pitää kiinni.

Aina läheltä ei saanut tarvitsemaansa apua ja esimerkiksi lainaa joutui ehkä pyytämään kauempaa. Suhteen etäisyys ei näin ollen ollut ratkaiseva, vaan se, oliko kontaktista mahdollista hyötyä.⁷⁹⁹ Pitäjärajat ylittävät velkasuhteet eivät olleet poikkeus tai vain varakkaimman väestöosan ominaisuus. Ilmajoen kirkonkylässä Seppälän tilan Palon torppari Henrik Henrikinpojalla oli kolme maksettavaa velkaa kuollessaan helmikuussa 1809. Näistä yksi velka oli aina Ulvilan pitäjään asti maksettavana (Kuva 3).⁸⁰⁰

⁷⁹⁴ Isacson 1979, 145.

⁷⁹⁵ Hanssen 1952, 40; Heikkinen 1988, 105.

⁷⁹⁶ HLa, Nth, FII:8, 29 (1802); HLa, Nth, FII:1, 132 (1798).

⁷⁹⁷ Perlinge 2005, 97.

⁷⁹⁸ Piilahti 2007, 265.

⁷⁹⁹ Keskinen 2012, 83.

⁸⁰⁰ VMa, Isa, Perukirjat IJee:1 28.12.1809.

Af Korttingi ulosmäsittävät velat			
Torrikosken talon ulvilan pitäjä ja andamista	5	—	—
Daniel yli siivon andamista	8	—	—
Matts Radvalallan andamista	—	24	—
yhtenweto Summa	13	24	—

Lähde: KaD, Isa, Perukirjat 1804–1829, IJee:1 28.12.1809.

Suomessa ja Ruotsissa ei ollut sellaista virallisen lainanvälittäjäinstituutiota kuin esimerkiksi Ranskassa, jossa julkiset notaarit toimivat velkaosapuolien yhdistäjänä.⁸⁰¹ Tästä huolimatta on esitetty, että myös Ruotsissa olisivat esimerkiksi takuumiehet tai muut henkilöt joilla oli kontakteja mahdollisiin lainanantajiin ollut yhdistämässä velallisia ja lainanantajia.⁸⁰² Kaikki eivät tosin ole havainneet tällaisten välittäjien olemassaoloa.⁸⁰³ Epävirallinen välittäminen puolestaan on nähtävä ennemmin osana muuta jatkuvaa kanssakäymistä, vuorovaikutusta, tiedonjakoa, joka ennen kaikkea tapahtui ihmisten puheissa. Tämän seurauksena lainaosapuolten tieto toisistaan oli kirjavaa. Tiedon luotettavuus määräytyi tapauskohtaisesti, myös lainasta sovittaessa.

Vuoden 1800 omaisuudenarviointi antoi tehtävään valituille henkilöille poikkeuksellisen mahdollisuuden saada tietoa aikalaistensa varallisuudesta, ja seuraavaksi tutkin kahden arvioinnissa mukana olleen talollisen lainanantoa. Tiedon hankkimisen ja muodostumisen merkitystä luotonannossa tutkiessani olen omaisuudenarviointi-näkökulman lisäksi valinnut molemmista pitäjistä yhden kylän talollisten lainamarkkinat vertailuun.

Vuoden 1800 omaisuudenarviointilautakuntaan valittiin edustajat jokaisesta säädystä, ja sen puheenjohtajana toimi maaherra. Talonpoikien edustajat olivat Ilmajoella Mikko Yli-Jokipii ja Tuomas Havusela, Nordmalingissa arvioineet Nils Olsson ja Jan Olsson sen sijaan olivat muista pitäjistä. Tämän vuoksi en voi tarkastella tässä nordmalingilaisten omaisuuksia arvioineiden talollisten lainanantoa. Ilmajoella lautakunnassa oli myös porvariston edustajana kauppias Erik Holmström, jonka kanssa moni pitäjäläinen kävi kauppaa Kristiinankaupungissa. Mikko Yli-Jokipii ja Tuomas Havusela saivat väistämättä tietoa aikalaistensa varallisuuksista ja taloudellisista toimintamahdollisuuksista. On

⁸⁰¹ Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal 2000.

⁸⁰² Svensson 2001, 163.

⁸⁰³ Hellgren 2003, 80.

syötä selvittää näykykö tämä itse hankittu, ensikäden tieto heidän lainanannossaan.

Tuomas Havusela oli kauhajokelainen talollinen ja lautamies. Hän omisti tuhannen pankinriksin arvoisen tilan, joka oli yksi kappeliseurakunnan alueen vauraimmista. Tuomas menehtyi 64-vuotiaana kuumeeseen keväällä 1809, niin kuin moni muukin Suomen sodan aikana tappavien epidemioiden vuoksi sairastunut. Perunkirjoituksessa omaisuuden arvoksi arvioitiin hieman yli 500 pankinriksiä, mikä on huomattavasti vähemmän kuin vuosisadan alun omaisuudenarvioinnissa. Vakavaraisen miehen perukirjaan merkittiin vain yksi maksettava velka, melko pieni perintöosuus ensimmäisestä liitosta syntyneelle Eeva-tyttärelle. Sen sijaan sitä useammin oli Havusela antanut lainaa itse, sillä perukirjaan merkittiin saatavia kymmenen kappaletta.⁸⁰⁴

Tuomas Havuselan perukirjaan merkityt kymmenen annettua lainaa oli enemmän kuin talollisille keskimäärin kirjattiin, mutta häntä ei merkitty muiden talollisten perukirjoihin velkojaksi saati velalliseksi. Havuselan velalliset olivat oman kappeliseurakunnan, Kauhajoen, alueen talonpoikia, torppareita ja sotilaita. Lisäksi miehellä oli saatavanaan yksi keväällä 1808 päivätty velkakirjavelka kauppias Johan Bernhard Bendtsonilta. Pääsääntöisesti Havuselan velalliset eivät olleet samalta varakkuustasolta. Omaisuudenarvioinnissa torpparit ja sotilaat merkittiin lähes poikkeuksetta köyhiksi, jos heitä merkittiin lainkaan. Lisäksi Havuselan talonpoikavelallisten omaisuuksien arvot vaihtelivat muutamista pankinrikseistä yli 800 pankinriksiin. Velkasopimuksia Havusela oli tehnyt vaihtelevin tavoin, sillä velkakirjaa vastaan hän oli myöntänyt velan kuudesti, korkoa vastaan kahdesti. Toinen korkoa maksavista oli Havuselan vävy, joten sukulaisten velat eivät olleet pelkkää solidaarisuutta tai suvun maineen ylläpitämistä, vaan myös niihin sisältyviä riskejä arvioitiin ja koetettiin pienentää.

Talollinen ja kirkkoväärti Mikko Mikonpoika Yli-Jokipiin tila arvioitiin Jalasjärven kappeliseurakunnan alueella vastaavasti kaikkein arvokkaimmaksi, noin 1750 pankinriksin suuruiseksi. Mikko Yli-Jokipii oli myös vakavarainen. Vuonna 1814 64-vuotiaana kuolleen talollisen perukirjaan ei merkitty yhtään maksettavaa velkaa. Tilalla oli tultu toimeen omillaan ja varakkuudesta oli riittänyt lainattavaksi muillekin asti. Perukirjaan listattiin 21 annettua lainaa, joiden arvo koko omaisuudesta oli melkein puolet. Jäämistössä oli poikkeuksellisen paljon myös käteistä, neljäsosa koko omaisuudesta.

Yli-Jokipii antoi lainaa usein, sillä hänelle merkittiin saatavia oman perukirjan lisäksi viiteen Jalasjärven alueella vuosina 1806–1813 laadittuun ja yhteen Ilmajoen emäseurakunnan alueella laadittuun perukirjaan.⁸⁰⁵ Näistä talollisista kukaan ei ollut erityisen vakavarainen, sillä heistä kolme osoittautui ylivelkaantuneeksi ja kahden vakavaraisuusaste oli hieman alle 50 prosenttia. Velallisista ainoastaan Petteri Tuomaanpoika Koskimäen vakavaraisuusaste nousi korkealle tasolle, 86 prosenttiin. Ilmajoella asunutta Valpuri Juhontytär Ala-Rahnastoa

⁸⁰⁴ VMa Ket E1a:2, 292 (1809).

⁸⁰⁵ VMa Ket E1a:1, 326 (1806); VMa Ket E1a:2, 40 (1808); VMa Ket E1a:2, 308 (1809); VMa Ket E1a:3, 86 (1811); VMa Ket E1a:3, 101 (1811); VMa Ket E1a:3, 210 (1813).

lukuun ottamatta velalliset eivät olleet erityisen vauraita myöskään omaisuudenarvioinnin aikoihin. Valpuri Ala-Rahnaston tila oli lähes yhtä arvokas kuin Mikko Yli-Jokipiin tila, mutta Ala-Rahnasto asui kauempana Ilmajoen Lahden kylässä. Lähempänä Jalasjärvellä asuvat saivat lainaa, vaikka omaisuus ei varallisuutta arvioidessa näyttäytyntytkään niin arvokkaalta.

Mikko Yli-Jokipii antoi lainaa yleensä velkakirjaa ja korkoa vastaan. Vanhin veloista oli vuodelta 1803, tuoreimmat keväältä 1814, vain pari viikkoa ennen Yli-Jokipiin kuolemaa. Suurimmat velat maksettavanaan oli ennestään velkautuneella filosofian kandidaatti Salomon Hanelleksella, joka myöhemmin haettiin konkurssiin.⁸⁰⁶ Yli-Jokipiillä oli saatavia Hanellekselta kahdella eri velkakirjalla yli 500 paperiruplaa, kun muilla velallisilla sitä oli alle sata ruplaa. Filosofian kandidaatin tila oli toki arvioitu omaisuuden arvioinnissa yli 4000 pankinriksin arvoiseksi, mutta jo tuolloin oli yli puolet sen arvosta kiinnitettyä ja vierasta pääomaa.

Molempien miesten, Tuomas Havuselan ja Mikko Yli-Jokipiin, lainananto keskittyi lähialueille omaan kappeliseurakuntaan. He lainasivat yleensä velkakirjaa vastaan ja pyysivät toisinaan lainoista korkoa. Arviointiin osallistuneet talolliset saivat tietää kuka oli rikas ja kenellä oli raskaat velkataakat, mutta tällä ei näytä olleen suurta merkitystä velan myöntämiseen muuten kuin velkakirjan ja koron vaatimisen näkökulmasta. Tieto velallisen velkaisuudesta tai vähävaraisuudesta ei ollut automaattinen este velan myöntämiselle, sillä molemmat talolliset lainasivat myös lähiseutujen varattomille. Saamiensa tietojen perusteella voisi olettaa, että sekä Tuomas Havusela että Mikko Yli-Jokipii olisivat hyödyntäneet tilannetta antamalla lainaa toisella strategialla, vahvistaen omaa asemaa ja suhteita entisestään. Näin ei näytä käyneen, vaikka molemmat antoivat perukirjojensa mukaan keskimääräistä aktiivisemmin lainaa, tosin Yli-Jokipiin lainananto oli huomattavasti laajempaa kuin Havuselan.

Ei siis voi väittää, että luottamustehtävän kautta hankittu tieto aikaisten varallisuudesta tai varattomuudesta olisi laajentanut maantieteellisiä lainamarkkinoita tai rajoittanut niitä esimerkiksi rikkaimpaan väestönosaan, jolloin lainaamisen riksi olisi vähentynyt. Lainaamisella oli muitakin funktioita kuin taloudellinen hyöty ja pääoman takaisin saaminen. Luottamustehtävät olivat vain harvojen etuoikeus ja lainaamiseen osallistuivat kaikki. Pelkkä tieto aikaisten varallisuudesta ja taloudellisista toimintamahdollisuuksista ei laajentanut lainaamista, muillakin tekijöillä oli vaikutusta.

Kuten on jo todettu, lainaaminen oli pääosin paikallista toimintaa, omaan kotikylään keskittyntä, vaikka tarpeen tullen ylitettiin kylä- ja pitäjärajoja. Syyt olivat tapauskohtaiset. Vertaan seuraavaksi kahden kylän, Nordmalingin Lögdeån ja Ilmajoen Jalasjärven kappeliseurakunnan Luopajärven talollisten velkasuhteita. Tutkin niissä laadittujen talollisten perukirjojen avulla sitä, miten suuri osa velkasuhteista oli paikallisia, oman kylän sisällä tehtyjä ja mitä ehtoja niihin sisältyi. Luopajärven kylä oli maantieteellisesti hieman laajempi alue kuin Lögdeå, joten huomioin Lögdeån kylän talollisten velkaosapuolista paikallisiksi myös ne, jotka asuivat viereisissä Aspeån, Mon ja Rönholmin kylissä.

⁸⁰⁶ Ylioppilasmatrikkeli, Kotivuori 2005.

Luopajärven kylä Jalasjärven kappeliseurakunnassa

Luopajärven kylä sijaitsi kappeliseurakunnan pohjoiskärjessä, Luopajärven järven ympärillä, hieman sivussa Kyrönkankaantiestä. Se rajoittui lännessä Jokipiin ja Jalasjärven kylään, etelässä Jalasjärven kirkonkylään, idässä Peräseinäjokeen ja pohjoisessa vastaan tulivat Alaseinäjoen metsät. Kappeliseurakunnan rippikirjoissa 1811–1816 kylään merkittiin 17 taloa torppineen, itseliseineen, palkollisineen ja muine asukkaineen.

Tutkimusajanjakson aikana vuosina 1808–1830 Luopajärven kylässä laadittiin seitsemän talollisen tai talollisen vaimon perukirjaa.⁸⁰⁷ Jokaisella heistä oli kuollessaan joko saatavia tai maksettavia velkoja, mutta vain yhdellä, Topias Tuomaanpoika Luopajärvellä oli molempia. Saatavia oli kolmella talollisella, maksettavia sen sijaan oli viidellä. Ingeborg Simontytär Pentinmäen perukirjaan merkittiin peräti 28 saatavaa, kahdessa muussa annettuina velkoja kirjattiin ainoastaan kaksi tai kolme. Myös maksettavien velkojen osuus nousi korkeaksi, Elias Tuomaanpoika Westerbergillä niitä oli peräti 26 kappaletta, neljällä muulla yhdestä kahdeksaan.

Luopajärvellä velkaa saatiin ja annettiin pääsääntöisesti kyläläisten kesken. Tosin perukirjoihin merkityistä saatavista lainoista vain kolmannes oli luopajärveläiselle, mutta maksettavista kaksi kolmannesta oli peräisin Luopajärven kylästä. Suurimman osan näistä saatavista veloista muodostaa Ingeborg Pentinmäen perukirjan velat. Näistä joka kolmas oli annettu luopajärveläiselle, mutta suurin osa muista muualla Jalasjärven kappeliseurakunnan alueella asuneille. Perukirjan mukaan kenenkään luopajärveläisen velasta ei ollut Pentinmäessä laadittu velkakirjaa, toisin kuin yleensä muiden veloista. Kyläyhteisyyden kautta muodostunut tiedonhankinta näyttää luoneen luottamussuhteita, joissa velkaa sopiessa ei kirjoitettu velkakirjaa toisin kuin kauempana asuneiden kanssa.

Tosin kyläläisten kesken kanssa solmitut velat eivät olleet aina siinä mielessä varmoja, että niiden takaisinmaksuun uskottaisiin. Torppari Mikko Jaakopoika Haapaniemi oli velkaa talollinen Topias Luopajärvelle kahden velkakirjaksi verran. Velan sanottiin olevan niin epävarma, että summaa ei lisätty perukirjan omaisuuden arvioon:

Torparen Mickel Jacobsson Hapanjemi är enligt uppgift den afledne skyldig 2 R Riksgälds sedlar men som sagdes fordran är osäker så kan densamma uti summa inventari icke upptagas⁸⁰⁸

Samassa kylässä asuminen ei ollut automaattinen takuu takaisinmaksusta, vaikka talollinen Elias Tuomaanpoika Westerbergin perilliset näyttävät maksaneen lainanantaja Topias Luopajärvelle kaikki 12 velkaa sen kymmenen vuoden kuluessa, joka näiden kahden, velallisen ja velkojan, perukirjoitusten välissä oli.

⁸⁰⁷ VMa Ket E1a:2, 36 (1808); VMa Ket E1a:3, 170 (1812); VMa Ket E1a:4, 211 (1816); VMa Ket E1a:5, 81 (1818); VMa Ket E1a:6, 21 (1826); VMa Ket E1a:6, 281 (1826); VMa Ket E1a:8, 28 (1830).

⁸⁰⁸ VMa Ket E1a:6, 281 (1826).

Miehet olivat veljeksiä, ja he olivat vaimoineen toistensa lasten kummeja. Sukulaisuus näyttää olleen Topiakselle paikallisuutta vielä suurempi syy lainaamiseen, sillä hän ei näytä antaneen muille velkaa kuin veljelleen sitäkin useammin ja kerran torpparille, edellä mainitulle Mikko Jaakonpoika Haapaniemelle.

Topias Luopajärven ja Elias Westerbergin veljesvelat olivat todellisia velkoja siinä missä muutkin, eikä niitä myönnetty kevyin ehdoin tai pelkästä auttamisen halusta. Luopajärvi lainasi pikkuveljelleen alusta alkaen korkoa vastaan, yleensä täydellä kuudella prosentilla. Ainoastaan viimeisimpään, vuonna 1814 myöntämään kahdenkymmenen velkakirjariksin velkaan, Luopajärvi ei sisällyttänyt korkoa. Lainaminen sen sijaan olisi tuskin jatkunut ilman veljesuhdetta, sillä kellään muulla ei ollut keskenään näin montaa velkasuhdetta keskenään. Vaikka isovelji lainasi pikkuveljelleen korkeinta sallittua korkoa sekä velkakirjaa vastaan, on suhteessa nähtävä myös lähisukulaisen auttamisenhalua. Velkojaveli ei ollut itsekään erityisen vakavarainen, sillä hänen jäämistönsä vakavaraisuusaste oli vain 26 prosenttia kymmenen vuotta pikkuveljen kuoleman jälkeen. Luopajärvellä olisi tästä päätellen ollut pääomalle omaakin käyttöä, minkä vuoksi takaisinmaksu tuli varmistaa velkakirjoin ja korolla.⁸⁰⁹ Muodolliset lainaamisen keinot otettiin käyttöön myös luottamuksellisissa suhteissa silloin, kun velkojan oma talous ei ollut vakavarainen.

Nuorena, vain 34-vuotiaana menehtyneen Elias Westerbergin maksettavat velat olivat korostuneen paikallisia, sillä vain joka neljäs saaduista lainoista oli muualta kuin omasta kylästä. Yhteensä 26 velasta neljä oli viljavelkoja, yksi jauhovelka, yksi verorästi kruunulle loppujen ollessa joko käteisvelkoja tai muusta syystä muodostuneita. Perunkirjoituksessa miehen perintö arvioitiin lähes seitsemänsadan velkakirjariksin arvoiseksi. Nuori isäntä oli tyypilliseen tapaan tarvinnut vierasta pääomaa perhettä ja kotitalouttaan perustaessa. Westerbergin vakavaraisuusaste oli vain 46 prosenttia. Luopajärven kylässä nuorta talollista autettiin antamalla lainaa.

Luopajärven kylän talonpojat pitivät yhtä. Lainaminen ei perustunut kummissuhteille yksistään, sillä ne näyttivät vain harvoin yhdistyneen velkaosapuolia toisiinsa. Vain kahdella talollisella oli kummissuhteita velallisiin tai velkojiin. Salomon Iisakinpoika Pentinmäen velkojista Salomon Henrikinpoika Nätkinmäki ja Kaapo Mikonpoika Pentinmäki olivat vaimoineen Salomonin lasten kummeja. Luopajärven kylässä velkasuhteita solmittiin useimmiten omassa kylässä ja ne liittyivät arkiseen kanssakäymiseen. Apua annettiin, mutta ei välttämättä ilmaiseksi.

Lögdeån kylä Nordmalingissa

Nordmalingin Lögdeån kylään merkittiin vuosien 1806–1816 rippikirjoihin 13 taloa sekä näiden torpat ja mökit. Kylä sijaitsi Lögdeå-joen mutkassa, Pohjanlahden rannikolla kahden kylän, Aspeån ja Mon välissä. Aikaisemmin analysoin jo kahden kylässä asuneen pariskunnan, Jacob Jacobssonin ja Kaisa Stina Johansdotterin sekä Nils Olofssonin ja Magdalena Larsdotterin lainasuhteita.

⁸⁰⁹ Topias valtuutettiin Eliaksen isättömiksi jääneiden lasten holhoojaksi. Tämän vuoksi Topiaksen perunkirjoituksessa määrättiin maksettavaa näiden uusille holhoojille.

Pariskuntien lainasuhteet olivat suurimmaksi osaksi maantieteellisesti läheisiä, omaan ja viereisimpiin kyliin keskittyviä.

Lähes kaikilla Lögdeån kylän talollisilla (11 perukirjaa) oli ollut joko annettuja tai maksettavia velkoja kuolemansa hetkellä, sillä vain yhden perukirjaan niitä ei merkitty lainkaan. Kolmella talollisella oli sekä saatavia että maksettavia velkoja. Annettujen lainojen lukumäärät vaihtelivat kahdesta 15 lainaan, maksettavien kahdesta 24 lainaan. Lautamiehen vaimo Anna Persdotterin perukirjaan ei eritelty maksettavia velkoja, sillä ”yhdele ja toiselle” takaisinmaksettavista veloista merkittiin ainoastaan yhteissumma, ”*skyldig till En och flera 50*”, viisikymmentä velkakirjariksiä.⁸¹⁰

Lögdeån kylän talollisilla oli kuollessaan saatavia velkoja 14 kyläläiseltä ja maksettavia velkoja 11:lle. Tämän mukaan kylän talolliset olivat antaneet noin joka kolmannen velan ja saaneet joka viidennen velan kylän sisällä. Mikäli viereiset Mon, Aspeån ja Rönnholmin kylät lasketaan mukaan, annetuista lainoista noin 2/3 oli myönnetty oman tai näiden lähikylien asukkaille ja noin 2/5 maksettavista veloista oli saatu tältä alueelta.

Lögdeån kylän lainasuhteet eivät olleet paikallisesti yhtä keskittyneitä kuin Luopajärven kylässä. Sen sijaan kummissuhteita velkaosapuolilla oli tätä enemmän. Lögdeån yhdestätoista talollisesta kuudella oli lapsiansa kummeina sellaisia, joiden kanssa he olivat solmineet jossain vaiheessa velkasuhteita. Toisaalta kummius ei ollut erityisen vahva taustatekijä velkasuhteen muodostumiselle. Esimerkiksi Jon Perssonilla oli kuollessaan 24 velkaa maksettavanaan takaisin. Näistä vain kaksi velkojaa oli Jon Perssonin lasten kummeja. Jon Perssonin saamista lainoissa oli kyse arkipäivän lainaamisesta, jollaiseen ei tarvittu niin vahvaa suhdetta kuin kummius. Kummeista talonpoika Matts Isakssonin vaimoineen oli saatavana Perssonilta puolentoista pankinriksin verran kalasta. Renki Erik Nyman, Perssonin nuorimman lapsen kummi, oli puolestaan velkaa Jon Perssonille salpietarista hieman yli 13 riksiä. Isot velkakirjavelat Jon Persson oli solminut muiden kanssa.

Lögdeåssa lainattiin sukulaisten kesken siinä missä Luopajärvellä, tosin yhtä tiivistä suhdetta kuin Luopajärvellä Elias Westerbergin ja Topias Luopajärven välillä oli, ei Lögdeåsta löydy. Sen sijaan kruununnimismies Anders Nygrenin vaimoineen oli vävynsä, talonpoika Johan Jacobsonin ja tytär Sofia Nygrenin vanhimman tyttären Sigrid Sophian kummi. Hän oli myös velkaa vävyllään ja tyttarelleen 25 riksiä. Tästä oli laadittu velkakirja kaksi vuotta Sigrid Sophian syntymän jälkeen ja kaksi vuotta ennen Johan Jacobssonin kuolemaa. Sigrid Sophian kummeista myös räätäli Anders Nordström sai velkaa Johan Jacobsonilta, pari viikkoa ennen Nygrenin velkaa Johan Jacobsson oli lainannut räätäliille velkakirjaa vastaan yli 40 riksiä.

Kaikille lapsille saatettiin pyytää kummit omasta kylästä, mutta vähäise velkasuhteet saattoivat olla kylän ulkopuolisia.⁸¹¹ Velkasuhteeseen vaikuttivat muutkin tekijät kuin velkaosapuolen asuinpaikka. Osapuolten maantieteellinen läheisyys oli usein määrittävä tekijä velan myöntämiseksi, sillä tällöin osapuo-

⁸¹⁰ HLa, Nth, FII:1, 139 (1798).

⁸¹¹ HLa, Nth, FII:3, 87 (1817).

lesta saattoi saada helposti tietoa joka päivä. Tietoa oli muodostunut jo ennen velan myöntämistä, velkojalle velallisesta ja toisinpäin. Aina lainaa ei kuitenkaan saanut lähimmiltä tai jostain muusta syystä oli järkevämpää lainata sitä naapurikyliin tai vielä kauemmas. Lähellä asuvista ei saanut aina sitä hyötyä, mitä velkasuhteella tavoiteltiin. Syynä saattoi yhtä hyvin olla varallisuuden puute, suhteiden ja aseman vahvistaminen, sosiaalinen pääoma, kuin vallan hankkiminen.

Luopajärven ja Lögdeån kylän talollisten lainasuhteet osoittavat selvästi, että vuorovaikutus oli yleensä keskittynyt maantieteelliseen lähiympäristöön, omaan kylään. Mitä lähempänä asuttiin, sitä normaalimpaa velkasuhteen muodostuminen oli. Yleispätevä sääntö se ei silti ollut, sillä vuorovaikutus oli tavallista myös toisistaan kauempana asuvien kesken. Arki ei ollut staattista, sillä talollisten luottosuhteet ulottuivat oman kyläyhteisön ulkopuolelle pitäjän muihin kyliin ja kauas pitäjänrajojen ulkopuolelle. Oman kylän kesken lainasuhteita tuli solmittua paitsi arjessa käytännön ratkaisuin, myös tiedonhankinnan vuoksi.

Omaisuuksia arvioineet Tuomas Havusela ja Mikko Yli-Jokipii lainasivat mieluiten lähimpänä asuville, vaikka heillä oli täsmällistä tietoa myös muualla asuvien vauraudesta. Edes alhainen vakavaraisuusaste ei ollut este luoton antamiselle. Taloudellinen menestys tai hyöty ei ollut lainanantajien ainoa tavoite. Niitä olivat myös tarve ylläpitää lähiyhteisöä, sen veronmaksukykyä sekä oman aseman, suhteiden ja vallan pönkittäminen. Olosuhteissa, joissa epävirallisella toiminnalla oli merkitystä, oli kannattavaa lainata myös köyhille.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Talonpoika on muuten varakas ja pikemmin vieraanvarainen kuin tyly. Rahvas on ylimalkaan komeilevaa, rakastaa pitoja, eikä siis hyvinä vuosina mitään säästä tuleviin tarpeisiin.⁸¹²

Ilmajokinen kandidaatti Salomon Hanelles arvosteli hierarkiassa alempiensa elämäntapaa tuhlailevaksi, samalla oivallisesti kuvaten aineellisen ja aineettoman varallisuuden suhteita. Tämä aikalaiskuvaus osuu osittain yksiin Etelä-Pohjanmaan historiaan liitetyistä käsityksistä: alue oli vaurasta ja se haluttiin näyttää ulospäin. Väitteen toinen puoli ”pikemmin vieraanvarainen kuin tyly” taas kertoo asian toisesta laidasta yhdessä säästämättömyyden kanssa. Rahvas sijoitti vaurauden ulkoiseen näyttämiseen sekä suhteiden ylläpitämiseen: vieraanvaraisuus oli paitsi kuin lahja, johon odotettiin vastalahjaa, myös osoitus isännän ja emännän asemasta. Seudun varallisuuden, sekä aineellisen että aineettoman, vertaaminen ja suhteuttaminen Pohjanlahden toiselle puolelle osoittaa, että aiemmissa sinänsä oikeissa tulkinnoissa on aihetta ainakin osittaiseen uudelleenarviointiin. Aikalaiset käsittivät varallisuuden eri tavalla kuin myöhemmät sukupolvet.

Talonpoikaisyhteisöjen lainamarkkinoiden vertailu

Rakenteellisten ja eriaikaisten muutosten merkkejä jäljitettäessä voi suhteellisen lyhytkin, 35 vuotta, aikajakso riittää, kun tehtävänasettelun muut elementit siihen antavat mahdollisuuden. Tässä tapauksessa kahden riittävän samankaltaisen alueen vertailu on tuottanut tällaisen tilanteen. Tutkimusyhteisöt Pohjanlahden molemmiin puoliin olivat pikemmin samanlaisia kuin erilaisia sekä ennen että jälkeen vuoden 1809. Yhteisöllisyyteen vaikuttavat tekijät kuten hallinto, väestö, lait, normit ja tavat eivät näytä merkittäväällä tavalla poikenneen toisistaan. Hallinto oli järjestetty pääpiirteissään samankaltaisesti ja kummallakin seudulla yhteisöjen jäsenet kontrolloivat toisiaan myös keskenään. Kontrollia tarvittiin, koska kaikki olivat omia persooniaan hyvässä ja pahassa. Kenenkään toiminta ei ollut täysin ennalta-arvattavissa, joten kontrolli oli keino vähentää

⁸¹² Hanelles (1801) 1903, 12–13.

epävarmuutta jo pelkästään luonnonoloilta ennustamattomissa olosuhteissa. Yksilön oli eri tilanteissa taivuttava yhteisiin toimintatapoihin ja nähtävä, että yhteinen hyvä oli myös yksilön etu.

Väestörakenteeltaan tutkitut pitäjät olivat keskimäärin samanlaisia, sillä molemmat olivat maaseutupitäjiä ja eivätkä ne kuuluneet kartanolaitoksen alueelle. Pienen säätyläistön ohella talolliset muodostivat pitäjissä merkittävän ryhmän, jolla oli maanomistusoikeutensa ohella merkittävää paikallista valtaa. Kummallakin seudulla lainaaminen ja luottosuhteet olivat kaikkien väestönsien välisen luontaisen kanssakäymisen tulosta, osa yhteisöä ja sen dynamiikkaa.

Valtiomuutos vuonna 1809 ei ehtinyt vuoteen 1830 mennessä muuttaa Pohjanlahden seudun talollisten lainaamis- ja luottamustottumuksia. Tämä ennen muuta siitä syystä, että lainaaminen oli käytännössä aina epämuodollista, sillä oli pitkät perinteet ja se oli käytäntö, johon luotettiin. Pankkeja, kassoja tai muita muodollisia rahoituslaitoksia ei seuduille perustettu 1800-luvun alussa, ellei sellaisiksi lasketa seurakuntia tai Ilmajoen maamiesseuraa, joiden varoja annettiin lainaksi. Sekä Suomessa että Ruotsissa pankeista tuli tärkeimpiä lainanantajia vasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, joten Pohjanlahden seudun tilanne 1800-luvun alussa ei ollut poikkeuksellinen. Tästä näkökulmasta velkakirjojen, korkoprosentin ja takausten käyttäminen olivat merkki sarastavasta muodollisesta lainaamisesta ja talouden muutoksesta.

Kahden riittävän samankaltaisen, toisistaan riippumattoman alueen vertailu on osoittautunut tutkimuksessa hedelmälliseksi menetelmäksi. Vertailun onnistumiseksi keskeistä on ollut kohteista käytössä olevat samankaltaiset lähdesarjat ja niihin kohdistunut lähdekritiikki. Perukirja on erinomainen lähde talollisten luottosuhteita tutkiessa, sillä mikään muu lähdesarja ei pysty yhtä valaisevasti ja samanaikaisesti kertomaan heidän monipuolisista luottosuhdeverkostoistaan ja omaisuusrakenteestaan. Pitäjissä laaditut perukirjat olivat pääasiassa samankaltaisia, mutta myös yllättäviä eroja löytyi. Tämä tarkoittaa sitä, että mitään kahdessa eri kontekstissa tuotettua, nimellisesti samanlaista alkuperäislähdettä ei pidä kategorisesti tulkita samanlaisina, vaan mahdolliset eroavaisuudet on selvitettävä.

Lainaamisen ja luottamisen monipuolinen vertailu on tuottanut sellaista tietoa aineellisesta ja aineettomasta varallisuudesta, joka suoraviivaisemmassa tutkimuksessa ei välttämättä tulisi ilmi. Määrällisen ja laadullisen vertailun eri tavoin yhdistävä tutkimus pääsee analyysissä pidemmälle, kuin pelkkä suuriin kokonaisuuksiin keskittyvä työ. Toisaalta molemmat menetelmät tarvitsevat toisiaan: ilman määrällistä tutkimusta tämänkaltaisen tutkimustehtävän toteuttaminen perustuisi väistämättä epävarmempaan otantaan. Ne esimerkitapaukset, joiden kautta olen tässä tarkastellut lainaamista ja luottamista yksityiskohtaisesti, ovat valikoituneet määrällisen analyysin kautta.

Pitäjiä erottavista tekijöistä erityisesti Suomen sota näyttää vaikuttaneen merkittävästi talollisvarallisuuksiin ja talollisten luottosuhteisiin. Sota koetteli Ilmajokea voimakkaammin kuin Nordmalingia, sillä edestakaisin kulkevat armeijat ja pitäjässä käydyt taistelut vaativat veronsa myös paikallisväestöltä. Ilmajoen talollisten varallisuudessa on nähtävissä selkeä heikentyminen heti so-

tavuosien jälkeen. Nordmalingissa, sodan taisteluilta säästyneessä pitäjässä, vastaavaa ei ole havaittavissa. Varallisuustason laskun ohella poikkeuksellisen moni ilmajokelainen talollinen otti tuolloin velkaa yli oman omaisuutensa arvon, niin että ylivelkaantui. Sodan vaikutus oli lyhytaikainen, ja tilanne korjaantui Ilmajoella nopeasti. Toisaalta sodalla näyttää olleen pidempiaikaisia, rakenteellisia vaikutuksia lainamarkkinoihin. Suomen sodan jälkeen Ilmajoella lainamarkkinat muotoutuivat hieman aiempaa muodollisemmiksi. Tämä voi kertoa siitä, että aikalaiset alkoivat kriisin koettuaan tuntea aiempaa suurempaa tarvetta varmistaa lainaksi antamansa pääoman takaisinmaksu. Sama syy voi osaltaan selittää Ilmajoen korkeampia korkoprosentteja.

Luottomarkkinoita ei tule tarkastella ainoastaan kriisiaikoina, jolloin niihin kohdistuu useanlaisia paineita eri voimakkuudella kuin yleensä. Toisaalta lainamarkkinoiden "täydellisyyttä" ei voida määritellä puhtaasti jonkun tietyn mittariston mukaan. Varhaismodernina aikakautena ei ollut sellaista säästämisjärjestelmää, joka nykypäiväisen tavoin olisi antanut mahdollisuuden varojen "nostamiseen". Esimerkiksi lainan antaminen voidaan tulkita säästämiseksi, mutta se sisälsi huomattavan määrän sellaisiakin elementtejä, joiden vuoksi sitä ei voida tulkita puhtaasti säästämisenä. Kirstun pohjalle säästämistäkin varmasti ilmeni, eihän rahvaalla muuten olisi ollut käteistä perukirjoihin merkittäväksi sellaisia summia kuin perukirjat osoittavat. Käytännössä suurimmalla osalla ihmisistä ei ollut mahdollisuuksia käteisen säästämiseen. Säästöjen puuttumisen ei automaattisesti tarvitse tarkoittaa lyhytnäköistä kädestä suuhun elämistä. Kun käteistä rahaa ei liikkunut ja sitä oli vähän, varallisuus sai muotonsa muilla tavoin.

Aineettoman ja aineellisen vaurauden vaikutukset lainaamiseen

Tässä tutkimuksessa on ollut kaksi teoriaa, sosiaalinen pääoma ja uutteruuden vallankumous, lisänäkökulmina talollisten aineellisen ja aineettoman varallisuuden, luottottamisen ja niihin liittyneiden tekijöiden ymmärtämiseksi. Teoriat eivät ole ohjanneet tulkintaa, vaan antaneet vaihtoehtoisia selitysmalleja empiriasta tehdyille havainnoille.

Sosiaalinen pääoma auttaa ymmärtämään ennen muuta velan antajien motiiveja: niukoissa olosuhteissa muille lainaaminen oli toisaalta taloudellisesti riskialtista, toisaalta aineettoman varallisuuden kannalta järkevää. Velkoja vaikutti omaan maineeseensa, luottamuksellisiin suhteisiin, verkostoihin ja asemaansa toimimalla vastavuoroisesti muita auttaen, yhteisön normeihin mukautuen. Pitkällä aikavälillä tästä oli hyötyä. Sosiaalinen pääoma saattoi olla eduksi myös velalliselle velkasuhteen sisällöstä sovittaessa. Velkasuhteissa keskeisintä oli sopia velan arvosta, joten hyvillä suhteilla ja maineilla saattoi vaikuttaa velan arvoon, ainakin tiettyyn rajaan asti. Luottosuhteelle annettiin hinta, minkä arvosta velallisen tuli luovuttaa velkojalle esimerkiksi jotain materiaa tai työpanoksen. Takaisinmaksuaika sovittiin tapauskohtaisesti, se määriteltiin joko päivän tarkkuudella tai joustavasti, tilanteeseen sopien. Erityisen vahvoissa luottosuhteissa velkaa saatiin lisääkin, vaikka entiset lainat olivat maksamatta.

Tiukoista olosuhteista huolimatta velkasuhteissa joustettiin luottamuksen mukaan.

Tutkimus osoittaa, että kumpikaan varallisuuden muodoista, aineellinen tai aineeton (sosiaalinen pääoma), ei riittänyt varhaismodernilla maaseudulla yksistään. Aineellisen varallisuuden merkitys on selvää, mutta aineettoman varallisuuden, sosiaalisen pääoman, merkitys tulee tässä tutkimuksessa konkreettisemmin esiin. Keskeisintä on kiinnittää huomio siihen, miten ne vaikuttivat toisiinsa. Toisaalta aineellinen vauraus herätti luottamusta, toisaalta aineeton varallisuus auttoi saamaan lainaa.

Siitä näkökulmasta tulkiten, että varallisuus on rahalla mitattavaa kiinteää ja irtainta omaisuutta, olivat Länsipohjan talolliset keskimäärin vauraampia kuin eteläpohjalaiset. Heidän omaisuutensa oli absoluuttisesti mitaten suurempi eikä heillä ollut niin paljoa velkaa kuin ilmajokisilla. Molempien alueiden talollisilla oli käytännössä yhtä paljon lainasuhteita, mutta silloinkin nordmalingilaiset olivat useammin velkojina kuin velallisina. Ilmajoella talolliset puolestaan olivat useammin velallisina kuin velkojina. Myös käteistä omaisuutta oli Nordmalingissa liikkeessä Ilmajokea enemmän, ja sitä saattoi löytyä huomattavat määrät tilattomaltakin.

Nordmalingissa oli rahatalous pidemmällä kuin Ilmajoella, mutta tutkimusajankohdan aikana talollisten irtaimen omaisuuden arvo suhteessa kiinteään omaisuuteen laski ja käteisen määrä pieneni. Ilmiötä voi selittää hintojen lasku 1800-luvun alun Ruotsissa, jolloin lisääntyneillä tuloilla hankitut kulutus tuotteet eivät näkyneet suurempana osuutena omaisuudesta. Ylellisyystuotteita hankittiin Nordmalingissa useammin kuin Ilmajoella. Ylellisyyskulutuksen kasvua saatettiin rahoittaa työntekoa lisäämällä ja lainaamalla. Nordmalingissa nämä seikat osuvat yhteen: talollisten vakavaraisuus laski ja kulutuksessa näkyi kasvun merkkejä. Ilmajoella käteistä oli liikkeellä vähemmän. Irtaimen osuus Ilmajoen talollisvarallisuuksissa oli suurimmillaan vuosien 1806–1822 välisenä aikana, minkä jälkeen kiinteistöjen arvojen osuus alkoi jälleen korostua. Toisaalta Etelä-Pohjanmaalla panostettiin näyttävien asuinrakennusten rakentamiseen ja ylläpitoon, mikä voi näkyä kiinteistöjen suhteellisen suurena arvona.

Maaseudulla elettiin vahvasti aineellisen ja aineettoman varallisuuden ehdoilla, talous oli kytkeytynyt sosiaalisiin suhteisiin ja kulttuurisiin oloihin. Talouden muutos ei ollut alkanut vielä siinä määrin, kuin läntisessä Euroopassa. Tästä huolimatta tietyt piirteet, kuten kasvanut muodollinen velananto, vihjaavat, että talolliset alkoivat 1800-luvun alussa turvata aineellista varallisuuttaan voimakkaammin. Pelkkä sosiaalinen pääoma ei aina enää riittänyt. Lisäksi korkoa pyytämällä saatettiin hankkia lisätuloja, näin ainakin Ilmajoella, jossa prosentti oli käytännössä aina korkein mahdollinen. Korkeinta mahdollista korkoprosenttia vastaan antoivat velkaa erityisesti ”pitäjänpankkiireina” tutkitut poikkeuksellisen usein velkaa myöntäneet talolliset. Näiden toiminnassa voi nähdä utteruuden vallankumouksen piirteitä: he antoivat usein lainaa korkoa ja velkakirjaa vastaan, he halusivat turvata paitsi oman pääoman takaisinmaksun, myös maksimoida aineellisen hyötymisen, lisätulot.

Sosiaalisesta pääoman avulla nähdään, keihin ja mihin ryhmään talollisilla oli vahvimmat, luottamuksellisimmat suhteet. Velkojat ja velalliset erottuivat Ilmajoen talollisten suhteissa määrällisesti selkeämmin kuin Nordmalingissa. Ilmajoella talollisten velkojien lukumäärä oli pienempi kuin velallisten määrä, Nordmalingissa mainittavaa eroa ei näiden ryhmien välillä ollut. Länsipohjalaistalollisilla oli yhtä laajat verkostot sekä velallisten että velkojien kesken, mutta Ilmajoella talollisten velallisten verkosto oli suhteellisesti suurempi kuin velkojien. Eteläpohjalaistalolliset saivat pienemmältä joukolta velkaa verrattuna niihin, joille he itse olivat lainanantajia, mikä tarkoittaa että Ilmajoen talolliset olivat läheisemmissä suhteissa niihin, joilta saivat velkaa kuin niihin, joille itse sitä antoivat. Pienempi velkojajoukko voi kertoa myös siitä, että Ilmajoella talollisilla oli vähemmän velansaantimahdollisuuksia kuin Nordmalingissa.

Pitäjissä asui muutakin väestöä kuin talollisia, mutta yleensä talolliset olivat keskenään luottosuhteessa. Sosiaaliryhmän sisäiset siteet olivat kaikista vahvimmat ja ne olivat sellaisia, joita muodostui ystävien ja muuten läheisten ihmisten kesken. Vahvat siteet kannustivat vastavuoroisuuteen ja talollisten kesken se näkyi aktiivisena keskinäisenä lainaamisena ja luottamisena. Näissä verkostoissa kulki myös tieto. Talolliset muodostivat tällä tavoin tiiviin verkoston, olihan heillä säätynsä perusteella virallisia oikeuksiaakin sekä paikallisella että valtakunnallisella tasolla. Paikallishallinnossa he pääsivät käyttämään valtaa ja maanomistajina, tilan isäntinä ja emäntinä, ja he ainakin periaatteessa saattoivat edistää vaurastumistaan.

Kaikesta huolimatta talollisilla ei ollut mahdollisuutta eristäytyä omaksi ryhmäkseen, niin paljon muuta väestöä maaseudulla eli ja vaikutti myös talollisten arkeen ja toimeentuloon. Väestöä oli hierarkiassa paitsi heidän yläpuolella, ennen muuta myös alapuolella. Tilattomasta väestönosasta torpparit olivat usein talollisten kanssa luottosuhteissa molemmissa pitäjissä. Suhteiden luominen muiden väestönosien kanssa oli tärkeätä, vaikka tällaisista suhteista ei erityisen vahvoja olisi päässyt muodostumaankaan. Olennaista on, että tilattomat sekä luotottivat talollisia että saivat itse näiltä luottoa.

Säätyläiset, kauppiat ja muut talollisia hierarkiassa yläpuolella olevat olivat yleensä talollisten velkojia, harvemmin velallisia. Talollisilla oli kiinteää omaisuutta, jonka turvin heille uskallettiin antaa velkaa. Talollisten motiivina oli puolestaan luoda suhteita ylempiarvoisiin, säätyläisiin, joiden elämäntyyliäkin he pyrkivät sallituissa rajoissa tai niitä koetellen matkimaan. Kauppiasiin velkasuhteita syntyi kaupankäynnin seurauksena melko automaattisesti. Erityisen paljon näitä suhteita oli Nordmalingin talollisilla, jotka olivat paitsi velkaa kauppiaille, myös huomattavan usein näiden velkojia. Tämä on yksi tärkeimpiä tutkimuksessa havaittuja pitäjiä erottavia tekijöitä. Uumajan kaupungin ja kauppuhuoneiden vaikutus näkyy selvästi nordmalingilaisten talollisten taloudenpidossa ja luottosuhteissa. Pitäjän talollisten kauppiassaavat ja -velat olivat ihan eri luokkaa kuin Ilmajoella, jossa 1800-luvun alun kauppiassuhteet vaikuttavat vain marginaaliselta ja ennemmin satunnaiselta, kuin jatkuvalla vastavuoroiseen luottamukseen perustuvalla kaupankäynnillä. Länsipohjassa kauppiaan ja talollisen kesken saattoi muodostua huomattavan vahva luot-

tosuhde. Majamieslaitos ei etenään Ilmajoella ollut enää 1800-luvun alussa ilmiö, joka selittäisi talollisten lainasuhteita ja velkaantuneisuutta. Toisaalta tämä ei tarkoita, että Ilmajoen talolliset eivät olisi olleet tekemisissä kauppiaiden kanssa - heidän välilleen ei vain muodostunut yhtä tiiviitä velkasuhteita, kuin Nordmalingissa.

Tutkimus ei osoita selkeätä utteruuden vallankumousta tarkastelluissa pitäjissä - tosin sellainen ei ollut tehtävänäkään. Sen sijaan teoria on herätellyt kysymyksiä talollisten lainaustoiminnasta ja varallisuuden kertymisestä. Tutkimuksen perusteella pitäjissä oli käynnissä muutos, johon sisältyi osittain myös tulojen lisäämisen ja kulutuksen kasvattamisen tarpeita. Utteruuden vallankumouksen ensisiemenet olivat aluillaan ennen muuta Nordmalingissa, mutta toisaalta Ilmajoella talouden murros kohti modernia taloutta oli pidemmällä. Sinänsä samankaltaiset pitäjät olivat muotoutumassa eri reittejä kohti uutta aikakautta, vaikka aikalaiset sitä eivät ehkä olisikaan havainneet. Lainamarkkinat olivat vielä epämuodolliset ja monet lainaamisen käytännöt ja ilmiöt selittyvät ennen muuta sosiaalisen pääoman teorian avulla.

Utteruuden vallankumouksen merkkien tutkimista voisi laajentaa vielä monin tavoin. Huomio tulisi kiinnittää tätä vielä tarkemmin kuluttamiseen, siihen, miten paljon ihmiset kuluttivat ja miten se näkyi perukirjoissa. Näillä alueilla työnteossa tapahtunutta muutosta voisi tutkia myös perukirjoilla kysyen sitä, miten uudet maataloustyövälineet alkoivat ilmaantua talollisten tiloille?⁸¹³ Edustavimpia osoituksia talollisten kulutuksesta Etelä-Pohjanmaalla ovat kaksifooninkiset pohjalaistalot, joita rakennettiin erityisesti tervakaupalla vaurastuttua. Irtaimiston tutkiminen syvällisemmin täydentäisi paitsi Suomen varhaismodernin ajan lopun ja teollistumista edeltävän ajan tuntemusta, myös 1800-luvun loppupuolen tapahtumien ymmärrystä. Teollistumista edeltävän ajan piirteitä voi hahmottaa utteruuden vallankumouksen teorian kautta, mutta samalla on pidettävä mieli avoimena myös muille selitysmalleille. Teoriaa voi myös täydentää ja kyseenalaistaa.

Luotottamisen ja talouden piirteet

Aikakauden lainamarkkinat olivat joustavat. En ole selvittänyt systemaattisesti kysymystä ”mitä sitten kävi, jos ei maksettu takaisin”, mutta seikka tuli ilmi eri yhteyksissä. Toisinaan pitkät maksuajat aiheuttivat velkahanojen sulkeutumisen, toisinaan eivät. Keskeistä on, että velkasuhteiden päätyttyä välit jatkuivat muuten hyvinä esimerkiksi kummi- ja aviosuhteiden muodossa. Toisaalta kysymykseen vastaaminen seikkaperäisesti ei merkittävästi muuttaisi tämän tutkimuksen perustulosta. Lainasuhteisiin liittyi ajallinen aspekti ja niitä päättyi ja alkoi eriaikaisesti. Takaisinmaksun prosessit olivat yhteisöissä käynnissä koko tutkimusjakson ajan ja ne vaikuttivat uusiin, jakson aikana, solmittaviin lainasuhteisiin. Voidaan ajatella, että mikäli velkojen maksu olisi yhteisöissä yleisesti viivästynyt tai lakannut kokonaan, olisi se näkynyt myös uusien, myönnettyjen velkojen määrissä.

⁸¹³ Ks. Anttila 1974.

Velkasuhteita solmittiin velkakirjaa vastaan Ilmajoella hieman useammin kuin Nordmalingissa. Sekä saatavat että maksettavat velat huomioiden tehtiin kummassakin pitäjässä velkakirja harvemmin kuin joka toisessa talollisen luotosuhteessa, Ilmajoella tosin saatavista tehtiin velkakirja useammin kuin ei tehty. Koron vaatiminen oli pitäjien lainamarkkinoilla tapauskohtaista, kummallakin alueella harvemmin kuin joka viidennestä talollisten annetusta tai saadusta lainasta piti maksaa korko. Korkoprosentti oli pitäjissä lähes säännönmukaisesti eri: Ilmajoella yleensä aina korkein mahdollinen kuusi, Nordmalingissa yhtä säännöllisesti kolmesta neljään prosenttia. Panttia ei käytetty, ja takuiden vaatiminen oli lähinnä Ilmajoen seurakunnan käytäntö - tätäkään ilmiötä ei juuri esiintynyt Länsipohjassa.

E erityisen aktiivisia velkakirjojen laatijoita olivat niin sanotut, kummassakin pitäjässä tutkitut "pitäjänpankkiirit", jotka vaurautensa ja asemansa ansios- ta kykenivät poikkeuksellisen runsaaseen lainaustoimintaan. Heille oli tyypillis- tä, että he lainasivat sekä käteistä, viljaa että muuta tarvittavaa. Kuitenkaan tut- kimuksessa tarkastellut aktiiviset talolliset, joita pitäjänpankkiirin käsitteellä tutkin, eivät muodostaneet yhtenäistä ryhmää, jolla olisi ollut täysin yhteneväi- set käytännöt. Esimerkit, joita käsitteen kanssa tutkin, kyseenalaistavat pitäjän- pankkiiri-käsitettä. Kaikki, joihin kriteerit periaatteessa sopivat, eivät välttämät- tä tarkemman tutkimuksen perusteella toimineetkaan pankkiirimaisesti. Erään- laisia pitäjänpankkiireja ehkä oli, mutta tämän tutkimusaineiston perusteella käsite tulisi määritellä vielä tiukemmin rajatuksi tai uusista näkökulmista. Tästä huolimatta käsite on hyvä väline muodollisten lainamarkkinoiden tutkimuk- seen ja auttaa havaitsemaan muutoksen merkkejä siellä, missä niitä aiemmin ei ole totuttu näkemään.

Varhaismodernia ajan taloutta tutkiessa ei saa unohtaa sen sosiaalista puolta. Tämän ymmärtäminen auttaa näkemään myös aikalaisten hyödyn ja edun käsitteen uudella tavalla: ne eivät olleet pelkkää taloudellisen tuloksen maksimointia, vaan niihin liittyi aina tavalla tai toisella myös sosiaalinen puoli. Sosiaalinen hyöty saatettiin tietyissä tilanteissa jopa nostaa tärkeämmäksi kuin taloudellinen hyöty. Sen tähden lainaamista ja velkaantumista sekä niiden hyö- tyjä tai haittoja on tutkittava myös muista kuin puhtaasti taloudellisista näkö- kulmista. Ihmisten välinen luottamus oli keskeinen osa sekä talouden että sosi- aalisen elämän mekanismeja.

Jonkinasteinen puute vaivasi jokaista varhaismodernin ajan ihmistä. Sen aste ja laatu vaihteli fyysisen niukkuuden ankarimmasta muodosta, nälänhä- dästä, aina ylellisyystarpeiden puuttumiseen. Viimeksi mainittu oli etenkin ylempien säätyjen ongelma, joiden täytyi ylläpitää ryhmänsä elintasoja vaikka velaksi. Ensin mainittu kosketti suurinta osaa, maaseudulla etenkin tilatonta väestöä. Puute yhdisti ihmisiä toisiinsa, ja myös hyvin toimeentulevat talolliset olivat päivittäin tekemisissä niukkuuden kanssa. He vastasivat pitäjän kurjim- pien hätään paitsi muodollisen vaivaistenhoidon myös epämuodollisemman, jokapäiväisen auttamisen kautta. Muille annettu kapallinen viljaa oli pois oman talouden elannosta, johon koska tahansa saattoi kohdistua uhkia kadon tai muun onnettomuuden kautta, mutta silti muita autettiin.

Syitä lainaamiseen oli lukuisia. Ne olivat seurausta paitsi vallitsevista instituutioista ja rakenteista, ennen kaikkea myös käytännöllisistä toimintatavoista. Velanpyynti oli yksi keino kattaa niitä talollistilan menoja, joihin oma aineellinen pääoma ei riittänyt. Toisaalta velan antaminen selittyy pyrkimyksellä kasvattaa pitkällä aikavälillä omaa aineellista ja aineetonta tai sosiaalista pääomaa.

Lainaamalla saattoi ennakoida esimerkiksi köyhäinhoidon rasituksia, joista talolliset itse vastasivat. Sitä, liittyikö velan antamiseen ”yhteisen hyvän” motiiveja, voi pohtia. Talollisten motiivit tuskin olivat aina kirkasotsaisen yhteisöllisiä, vaan ensisijaisesti ja toisinaan jopa ainoastaan oman talouden hyvinvoinnista nousevia. Toisaalta armeliaisuuteen viittaavaan lainanantoon suostuttiin tarpeen niin vaatiessa, sillä köyhätkin saivat velkaa. Lainaus oli vastikkeellista ja vuorovaikutuksellista toimintaa, jossa velkoja ainakin periaatteessa saattoi kuvitella saavansa omansa takaisin, tavalla tai toisella. Lainaus ja luottaminen olivat osa yhteisöä ja talollisten arkea, johon jokainen tuli osallistuneeksi ja mikä täytyi hyväksyä.

Lainausarkkipäiväisyydestä kertoo myös se tässä tutkimuksessa korostunut seikka, että ylivelkaantuminen ei ollut 1800-luvun alun pohjalaisyhteisössä kriisi, vaan siihen saattoi päätyä lähes kuka tahansa talollisista monesta eri syystä. Täydellisen varattomia eivät talolliset olleet ylivelkaantuneinaan, sillä lainaa annettiin niille, jotka nähtiin kykenevän maksamaan sen takaisin. Akuutin puutteen kohdatessa tulivat apuun aineettomat varat, joita aineellisesti ahtaalle joutuneilla talollisilla perukirjoista päätellen oli. Aineettomia varoja olivat esimerkiksi luottamukselliset ja hyvät suhteet, jotka saattoivat olla jo monen sukupolven perintöä ja monessa liemessä keitettyjä. Moni ylivelkaantunut sai luottoa läheltä - sukulaisilta tai naapureilta.

Luottosuhteen solmimiseen vaikutti ennen muuta paikallisuus, läheisyys ja toiseksi sukulaisuus. Suurin osa tarkempaan tarkasteluun nostetuista talollisista ja muista lainanneista solmi velkasuhteita lähellä asuvien kanssa. Näin kävi silloinkin, vaikka velkoja tiesi velkaa pyytävän taloudellisesti heikon tilanteen. Oireellista on, että kauempana asuvalta voitiin pyytää korkoa, vaikka tämän olisi tiennyt olevan vauraampi kuin lähellä asuva velallinen. Tämä havainto ohjaa lainaus- ja luottamuksen leikkauspisteeseen varhaismodernina aikana: pohjimmiltaan luottosuhde oli sitä, että velkoja ja velallinen olivat arjessa tekemisissä, yhdessä muodostamassa tietoa toisistaan ja toistensa edesottamuksista.

Samassa kylässä asuminen, sukulaisuus, keskinäiset avioliitot tai kummisuhteet eivät silti olleet ainoat velkasuhdetta selittävät tekijät. Sitä saattoi selittää jo nuoruudessa alkanut tuttavuus tai joku muu tekijä, joka ei yhtä lähdesarjaa tutkimalla selviä. Juuri tämä on syy, minkä tähden luottosuhteita tai mitä tahansa menneisyyden ihmissuhteita on tutkittava tapauskohtaisesti mikrota-solla, eri näkökulmista käsin. Koskaan ei voida etukäteen sanoa, mitä lähteet voivat kertoa, joten pelkällä määrällisellä analyysillä ei päästä analysoimaan luottosuhteiden rakenteita. Lähteitä on voitava kuulustella ristikkäin ja yllättävistäkin näkökulmista, jolloin joku merkityksettömältä tuntuva seikka nousee

keskeiseksi selittäjäksi tai löytyy jotain, jota ei olisi voinut kuvitellakaan etukäteen löytävänsä.

Käytännössä historioitsijan on mahdotonta tavoittaa kaikkia niitä tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet luottamukseen ja luottosuhteen muodostumiseen. Päivittäisestä ja arkisesta kanssakäymisestä ei pidetty kirjaa, sillä siihen ei ollut syytä. Kaikkiin suhteisiin vaikutti kunkin ihmisen teot, toiminta ja maine. Ihminen ei voinut yksin kontrolloida omia ihmissuhteitaan, aina oli mahdollisuus, että joku kolmas osapuoli vaikutti niihin tavalla tai toisella.

Tutkimuksen loppupäätelmät

Monet kahdensadan vuoden takaiset lainaamisen käytänteet ja ilmiöt jatkavat elämäänsä edelleen. Toisin päin sanoen: monet nykypäivän lainaamiseen olennaisesti liittyvistä tekijöistä tunnettiin jo varhaismodernin ajan maaseudulla. Niitä erilaisia käytännön ja ajattelun tapoja, jotka 1800-luvun alussa olivat arkipäivää, esiintyy usein nykypäivässä. Luottamuksen merkitys velkasuhteissa ei ole kadonnut minnekään, sillä loppujen lopuksi velan myöntäminen on aina luottamuksen varassa, kaikista varallisuus- ja tuloseselvityksistä tai vakuuksista huolimatta. Kaikkia velkoja ei makseta kokonaan takaisin, mistä erilaiset velkajärjestelyt ovat yksi esimerkki. Sosiaalista pääomaa tarvitaan edelleen. Sen ymmärrystä ja juuria voi hakea kaukaa menneisyydestä - myös 1800-luvun alun Ilmajoelta ja Nordmalingista - ja se auttaa tulkitsemaan luottoa, luottamusta ja varallisuutta muista kuin pelkästään puhtaan taloudellisesta näkökulmasta.

Nyt läpikäyty tutkimus antaa aihetta vielä yhteen, yleismaailmallisempaan ja jokaista enemmän tai vähemmän koskettavaan kysymykseen varallisuuden määritelmästä. Talollisten talous perustui maanomistamisen, maatalouden ja sivuelinkeinojen harjoittamisen ohella sosiaalisiin suhteisiin ja niiden ylläpitämiseen toisinaan jopa epäedullisilta näyttävillä keinoilla. Niukkuudessa elävinä he varmasti punnitsivat vaihtoehtonsa, joten heillä oli varmasti syynsä toimia niin kuin toimivat. Nämä havainnot tukevat sitä johtopäätöstä, että myös myöhempien aikojen taloudessa on kiinnitettävä huomiota aineellisen vaurauden ohella aineettoman vaurauden tekijöihin.

Se, miksi aineettomien varallisuustekijöiden rooli on toisinaan unohtunut, on seurausta paitsi ilmiselvistä aineellisen vaurauden tarpeesta mutta myös siitä, että aineellisten tekijöiden merkitys on ollut aineettomia helpommin luetavissa asiakirjoista. Verotuksesta laaditut asiakirjat ovat vuosi vuoden jälkeen antaneet uusille sukupolville tietoa siitä, miten vauraita ihmiset ovat olleet, kuka rikkain, kuka köyhin. Perukirjat eivät pinnallisesti tulkiten ole tämän parempia, mutta niihin merkittyjä lainasuhteita tutkimalla huomataan, että vaurauden takaa löytyy sen rahallisen arvon ohella huomattavasti monisyisempi mittari - ihmissuhteet ja sosiaalinen pääoma. Tätä selvittämällä myös rahalla mitattava vauraus jäsentyy uudella tavalla - aineellisesti rikkaankaan omaisuus ei ole staattista ja itsestään selvää, vaan monimutkaisten, ihmisten välisiä suhteita sisältävien tapahtumaketjujen seurauksena muodostunutta. Kun varallisuuden molempia puolia ylläpidetään, vähentyvät ne haitat joita aiheutuvat, kun toista puolta lyödään laimin. Molempia tarvitaan.

YHTEENVETO (SUMMARY)

Wealth, credit, trust. The lending relationships of peasants⁸¹⁴ on both sides of the Gulf of Bothnia 1796–1830.

The importance of both material and immaterial wealth on lending markets

My research objective is to examine the relationships and forms of material and immaterial wealth by answering the question: "What kind of lending markets existed on both sides of the Gulf of Bothnia in the period 1796–1830? Why did people borrow, what did they borrow and from whom did they borrow?" I answer this question by comparing the relationships of wealth and lending in the two parishes that are the objects of my research: Ilmajoki in Finland and Nordmaling in Sweden. At the beginning of the period studied, both parishes were part of the realm of Sweden, but after the Finnish War of 1808–1809 they were left on different sides of the new frontier between Russia and Sweden. Therefore, my research task also involves explicating the local conditions and comparing the situations before and after the change in state affiliation. I employ two theoretical concepts, social capital and the Industrious Revolution, as aids in interpreting the phenomena I study.

For the most part, a subsistence economy still prevailed in the studied parishes: there was little ready cash in circulation, trade was regulated, and of scarcity and uncertainty of various kinds were ever-present. Wealth was created both materially and immaterially. This was determined not only by the size and quality of owned land and other property that could be measured monetarily and the methods of increasing it but also by elements of immaterial wealth that were recognized as social capital such as networks, reputation and trust. In the long run, it was sensible to invest in immaterial wealth, for when the need arose it could be exploited to obtain material wealth.

In my research, I study what kind of lending markets existed in the researched areas and whether they changed from informal to formal during the period under investigation. By informal lending markets, I primarily mean lending relationships between individuals and by formal lending markets the lending activities of banks, credit societies and other financial institutions. By the formalization of lending markets I mean the making of written loan contracts (promissory notes) instead of spoken agreements. It is not possible to draw any absolute or simple boundary between informal and formal lending markets. Rather, it is more pertinent to explicate the characteristics of formal and informal lending, which include trust and the means of compensating for the lack of it.

Research on informal lending markets, and in practice on the economy of the whole early modern period, has emphasized the indissolubility of economic and social relationships. The creation, expansion and reinforcing of interper-

⁸¹⁴ The word "peasant" is traditionally used as an equivalent of the Finnish word *talonpoika* (Swedish: *bonde*), which meant a land-holding farmer, not just any agricultural worker. The Peasants were a respected estate that sent its representatives to the Diet.

sonal relations strongly influenced the economic conditions of households. The concept of trust that was embodied in economic relationships was also connected with social interaction, neighbourliness, friendship and marital connections, and it further embraced both positive and negative feelings. I examine whether these factors were in evidence throughout the period under investigation.

The change in the lending markets was connected with broader processes: a shift in the whole economy towards a market society that emphasized profit seeking and was marked by the incipient industrialization that affected the whole Western world. However, the shift was not only slow but also asynchronous, and it did not cause a complete revolution in the lending markets.

The theoretical concept of social capital that I employ in my research refers to the immaterial resources that one can access in social interaction. Social capital includes relations between people and the networks, trust and reputation that these create. Networks enhance the communication of information, create trust, impose sanctions and reinforce the shared norms of the members of the network. The social interaction by means of which these networks are maintained is significant in the long term, and it cannot be expected to yield benefits in the short run.

The other theoretical concept employed in my research, the Industrious Revolution, proposes that industrialization was preceded by a change in people's consumption and working habits. They began to desire new consumer products, and in order to obtain them they had to increase the amount of work they did outside the household at the expense of leisure. With their extra income they were able to take part in the new culture of consumption. In the present study, this theory helps to explain not only the material wealth of the peasants but also the characteristics of their lending relationships. A lending relationship had an effect both on their material and their immaterial wealth, i.e. their reputation, trustworthiness and membership of and position within a network. The social capital that they had acquired through their financial or material capital gave them the opportunity to increase their wealth and indulge in a new kind of consumption.

The most important method used in this research is comparison, which is suited to the study of wealth because it permits one to correlate one's findings and to define what was a lot and what was little. The advantages of comparison are clear, since it can show that a phenomenon that previously seemed insignificant was important and vice-versa. Thus, in studying lending markets, one can observe the generality or particularity of individual characteristics. The comparative method offers an effective way of revealing new and different perspectives and a tool for demonstrating the easily forgotten truism that no particular perspective is the only "right" one.

The other methods that I use are mainly qualitative, but because of the extent of the source material I also approach it by methodological procedures, such as the use of averages, that can be regarded as quantitative, although they are rather simple ones in the scale of economic history. The quantitative and qualitative approaches complement each other: I have used a qualitative analy-

sis to select the cases that I analyze more deeply using a qualitative method. This selection already represents one finding of the research. A qualitative method in this study means not only a comprehensive source-critical approach but also a close reading of the material and an examination conducted at the level of the individual.

Estate inventory deeds constitute the most important series of original source material for the research. They make a good original source for studying the lending relationships and loan contracts of the peasants. However, estate inventory deeds only show the property that persons possessed at death, not everything that they owned when they were alive. Estate inventory deeds were drawn up in both the parishes studied here according to a Swedish law of 1734, and thus they are mutually comparable. In addition to estate inventory deeds, I also use other sources. These are made up of property tax lists from the year 1800, census lists, the accounts of church parishes and farmers' associations and the population registers maintained by the church parishes that recorded changes in the local populations.

The basic corpus of the estate inventory deeds that I use consists of altogether 1713 items, of which 1096 are from Ilmajoki and 616 from Nordmaling. While my research focuses particularly on the estate inventory deeds of peasants, in some parts I have also dealt with the whole material and with other sections of the population. Of the total corpus of estate inventory deeds, those of peasants amount to 196 in Ilmajoki and 179 in Nordmaling.

The community

Lending served to maintain the community, reinforce trust and diversify the forms of economic opportunities. People were not only members of their own families, households and village and parish communities but also individuals who in their dealings had to take account of other individuals and members of the community.

The parishes studied here, Ilmajoki in the province of Southern Ostrobothnia in Finland and Nordmaling in the county of Västerbotten in Sweden, offer a representative picture of their regions at the time. They were agrarian and located far away from the capital cities of Stockholm and Turku (or Helsinki from 1812). There was an ironworks in both of them, but the majority of their populations earned their living from agriculture and its subsidiary occupations. There are three factors that principally distinguish these parishes from one another: their size, their location and the Finnish War. The different sizes in terms of area and population of Ilmajoki (larger) and Nordmaling (smaller) sometimes influenced their lending markets in different ways. The effects of this can be noticed from a close reading of the sources: examining the extent of the peasants' lending markets and the crossing of various administrative borders. The location of the parishes mainly affected people's occupations and mobility, while the Finnish War, for its part, affected Ilmajoki more concretely than Nordmaling.

The populations of the parishes were similar in composition: in both the peasants constituted the most important and influential group: there were no members of the landed gentry living there, and members of the higher estates were few in number. On the other hand, the proportion of tenant farmers was high in both parishes. In Ilmajoki the number of crofters was notable, as was an increase in the settler population of Nordmaling.

The landed peasant group consisted of those who had inherited their land, those who farmed Crown lands and those who farmed tax-free land belonging to members of the aristocracy. Admittedly there were no estate inventory deeds of the last-mentioned group owing to the absence of landed gentry in Ilmajoki and Nordmaling. The peasants' group was diverse since they owned estates of different sizes. They constituted a prosperous section of the population of the parishes and they were entitled and indeed obliged to take part in both state and local government. For the purposes of this research, I have selected for the peasant group only those who are marked in the estate inventory deeds as owning farms. This group constituted a minority of the total population of the countryside, and correspondingly their estate inventory deeds in this research form only a small part of all the persons for whom estate inventory deeds were drawn up at that time.

A local community has often been defined as a geographically or socially delimited area. Socially, the local communities discussed here consisted of the people who lived in the area. Geographical factors had at least a triple significance for the local communities. In the first place, the authority of the local district courts and the parish assemblies extended only over a particular defined area. The Crown and the church ruled the people through their representatives, although the subjects also wielded a certain amount of influence and autonomy. The local community was legally and customarily bound to participate in local decision making on matters that concerned itself. During the time when both parishes belonged to the Kingdom of Sweden, the organization of their administration was the same. Secondly, natural conditions directly affected people's sources of livelihood and their opportunities for making a living. Thirdly, the physical possibilities for travelling, meeting different people and finding new opportunities were likewise geographically determined.

The Crown and the church also controlled the lending and borrowing activities of the subjects with written regulations. A Swedish law of 1743 stipulated that interest should not exceed six percent and should only be charged on the principal. A promissory note was to be drawn up in the presence of two witnesses. The creditor's right to demand the repayment of the loan was confirmed in the local district court. The law of 1734 improved the situation of the lenders, but it did not totally remove concerns about repayment. In the view of the Bible, lending was a virtue, an act of charity not of profit-seeking. According to the scriptures, one should help one's brother unselfishly and lend to him without interest, while strangers could be charged interest.

The official means of control were not sufficient in themselves to maintain everyday law and order. People's unofficial connections, including lending rela-

tionships, and communities played an important role in this respect. The mutual social control that existed between people was a central tool for ensuring obedience to the rules. The written and unwritten values and norms of the rural community of the early modern age determined people's lives, activities and everyday existence at different levels. However, one cannot consider the determinative power of values and norms to have been absolute since their application depended on the situation. The reality was different from norms.

The position of individuals in the community depended not only on their status and personal qualities but also on their active participation in local life and their social interaction with other members of the community. Thus individuals needed to take care both of their positions in the community and of their social relations and networks, their reputations and the trust and respect that they inspired. Nobody's position in the community was static or could be taken for granted; it needed to be constantly maintained and reinforced. The position of the individual in the community depended on the acceptance and esteem of its other members and his or her obedience of the official laws and rules and compliance with unofficial norms and customs. The actions of a person who lived according to these were predictable.

The most important thing was to get along with one's immediate community since it was necessary for the success of a wide range of collaboration. Neighbours needed to strive for mutual trust and solidarity in order to ensure the running of public affairs and the realization of economic cooperation. On the other hand, it should be remembered that there did also exist some individualists, although it was sometimes difficult for them to express their dissident ideas.

A lending relationship can be regarded as one expression of social control since the contract obliged both parties to act according to mutually agreed rules. In the early modern age, the repayment of debts was seen as particularly important for maintaining a person's trustworthiness in the eyes of the community. In repaying his or her debts, an individual defended his or her honour. The conditions of the loan were flexible, and the debt could be repaid *in toto* or in instalments, which could be whatever the creditor happened to accept. The provision of credit to a person who asked for it could also be regarded as an example of the means by which the people of the time sought to strengthen their own positions.

Wealth

The community was also maintained by means of the economic efforts that were made on its behalf. These were above all the endeavours of the peasants who acquired material wealth not only from agriculture and forestry but also from various other subsidiary occupations. Deals were made and taxes were paid mainly in kind (with grain for example), but sometimes also in cash. In practice, however, ready cash was scarce, and thus barter and credit sales were the most typical forms of trading. Credit was also sought and given in other situations when a person's needs and resources did not coincide.

One can obtain a comparable picture of the development of wealth in Finland and Sweden at the beginning of the nineteenth century from the property tax registers. These registers show that in relation to the total number of persons taxed, each taxed inhabitant of Nordmaling owned more property of all kinds than an inhabitant of Ilmajoki. Indeed, the average wealth in the former parish was without exception even twice as high as in the latter. Moreover, the value of both real estate and movable chattels was higher in Nordmaling than in Ilmajoki.

The peasant's most important form of property was his farm, real estate, but other forms of property were also of some significance: one could not get by with mere real estate. Chattels were important not only for immediate work purposes but also for ensuring one's position and status. The peasants kept their cash in chests, and made loans from their own savings. The multifarious structure of the peasants' property in both parishes can be seen in their estate inventory deeds.

In each of the parishes, most of the peasants' average wealth consisted of real estate and moveable chattels. Over the whole period studied, the farm accounted for 49 percent of the value of the property of the peasants in Ilmajoki on average and 45 percent in Nordmaling. The proportion of cash was only one percent in Ilmajoki and four percent in Nordmaling. The proportion of receivables in Västerbotten was also higher: 11 percent in Nordmaling against eight percent in Ilmajoki. Other chattels accounted for 42 percent of the total property in Ilmajoki and 40 percent in Nordmaling. In both parishes, the peasants lent as much as 10 percent of the value of their property, and in Nordmaling even more. Ready cash was saved more commonly in Nordmaling than in Ilmajoki, but in the course of the period under investigation the people of the former parish began to spend it rather than save it at the bottom of a chest.

Financial solidity has been used as a measure of the operations and solvency of businesses, but it is also a suitable concept for examining the wealth of peasants and their households in the early nineteenth century. The proportion of the external capital of a solvent individual, enterprise or household does not disproportionately outweigh the value of its total property. If one's own capital exceeds the amount of external capital, the chances of obtaining more capital improve because of one's evident solvency. On average, the peasants on the western side of the Gulf of Bothnia seem to have been only a little more solvent than those in the east. If we omit those peasants with excessive debts, on average 71 percent of the peasants in Ilmajoki were solvent and 73 in Nordmaling.

Most of the peasants in both parishes belong to the most solvent group (those who owned 90–99 percent of their property), in Ilmajoki 36 percent and in Nordmaling 42 percent of all the peasants for whom estate inventory deeds were made. In both parishes, the degree of solvency of the majority was between 10 and 89 percent, while the solvency of a small group just about enabled them to get by. In Ilmajoki the proportion of over-indebted persons (those whose debts and payments were higher than their gross wealth) was 14 percent, but considerably lower in Nordmaling, where it was only four percent.

The Finnish War had a significant effect on the solvency of the Finnish peasants: at the onset of the first decade of Finland's status as an autonomous grand duchy in the Russian Empire, the indebtedness of the peasants in Ilmajoki rose clearly. In the region, plagued as it was by the ravages of war, epidemics and crop failures, borrowing in its various forms was a means of survival, and repayment was conceivable only with the advent of better times. Although the average indicates a gradual rise in the degree of solvency in the latter half of the 1810s, in the period studied here it never quite rose to its level at the beginning of the nineteenth century. Over-indebted properties were frequently assessed after the Finnish War, but the phenomenon cannot be considered a consequence of the war and epidemics alone since there were also numerous over-indebted persons in the years 1826–1830.

In Nordmaling the level of solvency also declined. In the period 1796–1805 the average level was about 80 percent but by 1862–1830 it had fallen to 61 percent. The trend remained in a steady decline apart from a momentary rise in the years 1821–1825 back to 81 percent. Indebtedness in its different forms was a phenomenon that was gradually becoming more general in the parish. The Finnish War with its accompanying epidemics did not affect the indebtedness of the peasants there as directly as they did in Ilmajoki, nor was there evidence in Nordmaling of the detrimental influences of other factors like crop failures. All in all, over-indebtedness was rarer in the Västerbotten parish than it was in Ilmajoki, and that, too, was concentrated at the end of the period studied here, when the reasons for the increase in indebtedness in Nordmaling are to be sought in the growing enthusiasm for investment and consumption.

Credit

The peasants on both sides of the Gulf of Bothnia were active receivers and givers of loans, and when they died over half of them had outstanding debts or receivables due from loans. The relative proportion of peasants who had given or received credit out of the total number of peasants was almost equal in both parishes, although the proportion of recipients would appear to have been higher in Ilmajoki and correspondingly the proportion of creditors greater in Nordmaling. The number of lending relationships entered into by the peasants varied: although the majority had only one outstanding debt to pay or owing to them, in some cases the number could exceed 21. The number of lending relationships increased since the peasants of Ilmajoki and Nordmaling gave and received credit ever more frequently during the early nineteenth century.

The peasants were often simultaneously both creditors and debtors. In Ilmajoki, 85 peasants had both receivables and outstanding debts when they died and 75 in Nordmaling; this represents a little over 40 percent of the total number of peasants in each parish. There was a slight difference between the parishes with regard to whether those who were both debtors and creditors owed or were owed more money. In Ilmajoki, of the peasants who were both debtors and creditors 24 (28 percent) had loaned more money than they were owed, and the number was even higher in Nordmaling: 34 (47 percent). This phenomenon

reflects the practices of the time: the different forms taken by lending led to people having lending relationships of numerous different kinds, both as debtors and creditors.

Most of the loans were informal and agreed verbally, but the proportion of formal loans made with promissory notes was increasing, particularly in Ilmajoki. Promissory note loans were mainly given by those peasants who had most lending relationships. They can be regarded as a more secure form of lending in that the written document could contain the names of witnesses, agreed details and penalty clauses. Traditionally, promissory notes were mainly made for larger loans since the drafting of a promissory note itself involved a certain amount of work and was not worth doing for smaller loans. On the other hand, a promissory note could be used like ready money, which was an advantage for the creditor, although the person who accepted a promissory note as an instrument of payment had to be confident of the debtor's solvency.

Formal loan agreements were typically entered into by persons whose financial situations were not equal and whose social networks were different. Correspondingly, informal loans were typically made between friends and relatives. In everyday life, a verbal agreement about the conditions of the loan that was based on trust was a quick and easy procedure and was appropriate in the dealings of people who knew each other well.

In Ilmajoki, the lending market became a little more formal during the period of this research since the number of loans made with promissory notes grew. Just before and during the Finnish War, more promissory notes were made than in the following decade, but on average the number of promissory notes began to rise sharply from the beginning of the 1820s. In this respect, there was little difference in the numbers of loans made and received, and just about the same trend continued throughout the period studied.

In Nordmaling, the average number of promissory notes that were drawn up continued to rise over the whole period but remained lower than in Ilmajoki, except in the early 1820s. In Västerbotten, too, there was a shift from an informal lending market to a formal one, although the change was slow and, as in Ilmajoki, due to the choice of a few, often prosperous, individual peasants. Those peasants who gave and received loans helped to create the conditions on the basis of which an official banking institution later developed and earned the trust of the people.

Interest began to be charged slightly more frequently and at higher rates in Ilmajoki than in Nordmaling. There was little difference in Ilmajoki between whether the peasants paid interest to others or required it from their debtors: interest was included in 16 percent of the debts owed to peasants and in 18 percent of those owed by them. In Nordmaling, by contrast, the peasants charged their debtors interest much more frequently than they paid it on their own debts: 16 percent of the receivable debts against only 9 percent of the owed debts included interest. Generally, the creditors did not wish to make a profit on their loans by charging interest: they were satisfied with repayment and the attaching immaterial benefits of lending. In Nordmaling, the rate of interest was

usually under six percent and on average 4 or 4.5 percent. In Ilmajoki, the rate of interest was reported almost as a rule to be six percent (the highest possible rate) or *laga räntä* (the legal interest).

The motives and reasons of the parties for lending and borrowing varied according to the agreement, but it is not generally possible to ascertain them from the original sources. In the case of the debtor, the reason might be a concrete lack or a need to invest, while the creditor might lend out of a desire to speculate or a sense of duty to help a relative, friend, neighbour or acquaintance. Often lending and borrowing arose as a consequence of an inheritance or legal factors connected with trade.

Trust

A creditor could not be absolutely certain that he would get the capital that he had loaned back, let alone whether the loan would enhance his social capital in the way he hoped. In informal lending markets, a desirable outcome was certainly ensured by an existing relationship of trust between the parties. This trust was affected by the reputation and solvency of the person who sought the loan, the relations between the parties and finally the creditor's knowledge of the debtor's capability and desire to repay the debt. The formation of trust always depended in the individual case. Trust was also required in a formal lending market, although then it could be compensated for by lending against a promissory note and charging interested or by requiring personal guarantors.

The peasants usually entered into lending relationships with other peasants. The mutual trust and reciprocity that existed between the peasants were a consequence not only of the fact that they belonged to the same social estate but also of the fact that on average they had the wherewithal and the capability to help each other to a greater extent than other groups. The peasants together constituted a close network, through which they could receive immaterial and material assistance and increase their social capital. Information, too, was communicated by way of this close network.

Unlike the peasants of Ilmajoki, those of Västerbotten very frequently had credit arrangements with merchant houses, as both creditors and debtors. There is no information about such reciprocal credit arrangements in Ilmajoki in the early nineteenth century.

Over-indebtedness was particularly common among the peasants of Ilmajoki, where there were 26 peasants with excessive debts, against only four in Nordmaling. These excessive debts arose for different reason and in different circumstances, the most common of which were certain vicissitudes (like the founding of a family) in a person's life and crises (like the Finnish War). Others helped a person who needed a loan especially if he or she possessed at least some social capital (connections, trust, a good reputation) in his or her community. The creditor did not necessarily have information about all the encumbrances of the debtor or his or her ability to repay the loan. Some creditors continued to make loans to peasants even though the latter had not repaid their old loans.

Sometimes a loan applicant's trustworthiness was insufficient, and the lack of trust was compensated for by lending against a promissory note and charging interest and sometimes also by requiring personal guarantors of the loan. If guarantors were named as surety, according to the law of 1734 they were obliged to repay the loan if the debtor failed to do so on the due date or failed to turn up. Guaranteed loans generally involved greater sums, the non-repayment of which would cause the creditors a considerable loss, or were employed in cases where the official status of the creditor (for example a church parish) required that even small loans be repaid. Guarantors were not required for loans made between relatives and neighbours.

Personal guarantors were very rarely needed for the loans made between the peasants. By contrast, from the beginning of the nineteenth century on, the church parish of Ilmajoki began to require guarantors. It was only a marginal creditor in the region, but its loans were made on a formal basis: they included interest and were granted against a promissory note. The church parish of Nordmaling was less formal in its lending activities and did not require guarantors, although it did grant its loans against a promissory note and charged a small rate of interest.

The conditions of a loan were determined by mutual agreement between the parties, by their goals and need and above all by the information that they possessed about each other. There were many ways of obtaining information, most of them unofficial, in nineteenth-century Finland and Sweden. One's family and relations knew about one's affairs, and neighbours could keep themselves pretty well informed about one another's doings. However, the more infrequent the interaction between people was, the less possible it became to obtain information and the more it became necessary to trust what other people said. The peasants who were appointed as officials to the Property Assessment Board in 1800 possessed this kind of independently acquired information. In this capacity, they ascertained relatively reliable information about the wealth and economic situation of their contemporaries, information which they could then use for their own benefit.

Their membership of the Property Assessment Board did not, however, significantly influence the lending activities of these officials. Their lending, too, was typically local. It is symptomatic that debtors who lived further away were required to pay higher rates of interest on loans made by the members of the Property Assessment Board than those who lived nearby, even though the former may have been more solvent than the latter. The information about the wealth of their contemporaries acquired through their official duties did not expand their lending activities geographically, nor did it limit them to the richer strata of the population, to whom lending would have seemed to be less risk-prone.

The aim of lending was not always economic gain or benefit. The closer people lived together, the more natural the creation of a lending relationship was. However, this was not a universally applicable rule, since lending between persons who lived further apart from one another was also common. The lend-

ing relationships of the peasants extended beyond their own village communities to other villages in the parish and even beyond its borders. Loans were made inside one's own village not only as solutions to everyday problems but also in order to obtain information. By lending one helped to maintain one's immediate community and its tax-paying ability and one reinforced one's own position, connections and power. In circumstances in which unofficial actions were important, it was worth lending even to poor persons.

Conclusions

In the countryside of the early modern age, both material and immaterial wealth was needed. Seen from the point of view that wealth is property consisting real estate and moveable chattels that can be measured monetarily, the peasants of Västerbotten were on average more prosperous than those of Southern Ostrobothnia. Measured absolutely, their property was greater and they were less in debt than the peasants of Ilmajoki. In practice, the farmers of both areas entered into an equal amount of lending relationships, but the peasants of Nordmaling were more often creditors than debtors. In Ilmajoki, by contrast, the peasants were more often debtors than creditors. There was also more ready cash in circulation in Nordmaling than in Ilmajoki, and even persons without land might possess considerable sums of money.

Lending consisted above all of loans made on trust, although sometimes they were made against promissory notes and interest was charged according to the situation and the size of the loan. In Ilmajoki, certain features of formal lending markets were further advanced than in Nordmaling: promissory notes were drawn up rather more frequently, and interest was charged at higher rates. It was particularly those creditors who made the largest loans and the church parishes, which had to ensure that the capital that they loaned was repaid, that began to create formal lending markets.

The monetary economy was further advanced in Nordmaling, but during the period studied in this research the value of the moveable chattels possessed by the peasants there fell in relation to that of real estate, and the amount of ready money decreased. More luxury goods were purchased in Nordmaling than in Ilmajoki. The growth of luxury consumption was financed by doing more work and by borrowing. In Nordmaling these factors coincided: the solvency of the peasants decreased and there were concomitant signs of an increase in consumption. In Ilmajoki endeavours initiated by the Farmers' Association got under way, while in Nordmaling a revolution in Swedish agriculture began to be manifested there; thus in both communities attempts were made to enhance the size of crops and increase the amount of work done. However, these ostensibly similar parishes were developing along different courses towards a new age, although the people of the time were perhaps not aware of this.

In studying the economy of the early modern age, one should not forget its social aspect. Understanding this helps one to perceive the conceptions of advantage and profit of the people of the time in a new way: these did not con-

sist in a mere maximizing of economic gain; rather, they were always connected, in one way or another, with the social side. Social benefits could in certain situations become more important than economic gain.

The main factors affecting the creation of a lending relationship were locality, proximity and family ties. Most of the peasants and other lenders and borrowers who have been the object of a closer examination in this research were involved in lending relationships with people who lived nearby. This was the case even when the creditor was aware of the weak economic situation of the loan applicant. It is symptomatic that a person who lived further away was charged interest although he or she was known to be better-off than a debtor who lived proximately. Basically the lending relationship was based on the fact that the creditor and the debtor had everyday dealings with each other and could find out information about one another and his or her activities.

On the other hand, since it is never possible to predict just what factors (such as relations based on family, marriage, neighbourliness, friendship) explain a lending relationship, a mere quantitative analysis does not permit one to examine the structure of lending relationships. The sources have to be compared and examined in conjunction with one another.

In examining lending relationships, one notices that behind the concept of wealth lies not only value in terms of money but also a much more complicated indicator: human relations and social capital. In explicating this, the structure of financial wealth, too, becomes reorganized - the property of a materially wealthy person is not something that is static and can be taken for granted but an entity that is created out of complicated chains of events involving relations between people. When both sides of the phenomenon of wealth are maintained, the disadvantages that occur when one side becomes neglected are diminished. In the economic life of later ages, too, attention must be paid not only to material wealth but also to factors connected with immaterial wealth.

Translated by Gerard McAlester

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Härnösand Landsarkivet (HLA), Härnösand

Nordmaling tingslags häradsrätt (Nth)

Bouppteckningar och arvskiften, SE/HLA/1040116/F/F II/1-5, 1788-1838

Bouppteckningar och arvskiften, SE/HLA/1040116/F/F II/8, 1786-1818

Ilmajoen Museon arkisto (IMa)

Ilmajoen Maamiesseuran arkisto

Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto (KaD)

<http://digi.narc.fi/digi/>

Ilmajoen seurakunnan arkisto (Isa)

Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1800-1800 (IICb:3)

Kirkonkassan tilit 1765-1810 (IIIGla:4)

Kirkonkokousten pöytäkirjat 1754-1807 (IICa:3)

Kuolleiden luettelot 1823-1848 (IC:6)

Kylävanhinoikeuden pöytäkirjat 1812-1875 (IICk:1)

Perukirjat 1804-1829 (IJee:1)

Perukirjat 1830-1834 (IJee:2)

Rippikirjat 1770-1837 (IAa:6-IAa:11)

Syntyneet ja kastetut 1737-1850 (IC3-IC5)

Vihittyjen luettelot 1823-1828 (IEb:5)

Väkilukutaulukot 1775-1852 (IIDf:2)

Jalasjärven seurakunnan arkisto (Jsa)

Rippikirja 1785-1837 (IAa:3-IAa:8)

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1773-1840 (IC:2-IC:3)

Kauhajoen seurakunnan arkisto (KAsa)

Kirkonkassan tilit 1752-1815

Kuolleiden luettelot 1824-1872

Rippikirja 1769-1833

Syntyneiden luettelot 1777-1850

Vihittyjen luettelot 1824-1878

Kurikan seurakunnan arkisto (KUsa)

Rippikirja 1773-1834 (IAa:3-IAa:8)

Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1761–1830 (IC:3–IC:7)

Läänintilejä (Lt)

Vaasan läänin tilejä, Asiakirjat, Henkikirjat 1807–1807 (9624)

Nurmon seurakunnan arkistoo (Nsa)

Rippikirja 1788–1810

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1766–1809

Peräseinäjoen seurakunnan arkisto (Psa)

Rippikirja 1799–1836

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1799–1835

Vaasan läänin henkikirjat (Vlh)

Henkikirja 1810–1835 (Va:2, Va:7, Va:12, Va:17, Va:23, Va:28)

Riksarkivet, Tukholma (RA)

Kollegiers m fl, landshövdingars, hovrätters och konsistoriers skrivelser till Kungl Maj:t 1600t – 1840

Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, Ilmola (vol. 109)

Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, Nordmaling (vol. 99)

SVAR, Svensk arkivinformation, Digitala forskarsalen, www.svar.ra.se

Bjurholm kyrkoarkiv (Bka),

Husförhörslängd, SE/HLA/1010013/A I/1, 1819–1826

Födelse- och dopbok, SE/HLA/1010013/C/1, 1809–1830 20/4, Innehåller även: Lysnings- och vigselbok 1809–1830 20/4, Död- och begravningsbok 1809–1830 18/4

Födelse- och dopbok, SE/HLA/1010013/C/2, 1830–1848, Innehåller även: Lysnings- och vigselbok 1830–1840

Räkenskaper för kyrka, SE/HLA/1010013/L I a/1, 1805–1890

Mantalslängder 1642–1820

Bjurholm, 1817–1820

Nordmaling, 1797–1820

Nordmaling kyrkoarkiv (Nka)

Befolkningsstatistiska tabeller, SE/HLA1010141/G I/1, 1749–1843

Död- och begravningsböcker, SE/HLA/1010141/F/1, 1750–1817

Död- och begravningsböcker, SE/HLA/1010141/F/2, 1818–1882

Födelse- och dopböcker, SE/HLA/1010141/C/3, 1789–1809, Inneh även: Vigselbok 1789–1809

Födelse- och dopböcker, SE/HLA/1010141/C/4; 1810–1826; Inneh även: Lysnings- och vigselbok 1810–1826

Födelse- och dopböcker; SE/HLA/1010141/C/5; 1827-1859
 Husförhörslängder, SE/HLA/1010141/A I/5-7, 1795-1825
 Husförhörslängder, SE/HLA/1010141/A I/8a-b, 1816-1825
 Husförhörslängder, SE/HLA/1010141/A I/9a-b, 1826-1835
 Lysnings- och vigselböcker, SE/HLA/1010141/E I/1, 1827-1865
 Räkenskaper för kyrka (huvudräkenskaper), SE/HLA/1010141/L I a/2,
 1749-1805
 Sockenstämmoprotokoll, SE/HLA/1010141/K I/1 (1766-1819), Inneh.
 även:
 Kyrkorådsprotokoll 1767-1841

Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys ry (SSHY)

<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/index.htm>

Ilmajoen seurakunta (Isa)

Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1772-1822 (IC:4-IC:5)
 Kuulutettujen ja vihittyjen luettelot 1772-1822 (IC:4-IC:5)

Jalasjärven seurakunta (Jsa)

Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1774-1840 (IC:2-IC:4)
 Kuulutettujen ja vihittyjen luettelot 1773-1840 (IC:2-IC:4)

Kauhajoen seurakunta (KAsa)

Kuolleiden ja haudattujen luettelot (sisältää myös syntyneet ja vihityt)
 1777-1824

Kurikan seurakunta (KUsa)

Kuolleiden ja haudattujen luettelot (sisältää myös syntyneet ja vihityt)
 1779-1832

Peräseinäjoen seurakunta (Psa)

Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1799-1862
 Kuulutettujen ja vihittyjen luettelot 1799-1858

Vaasan Maakunta-arkisto (VMa), Vaasa

Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta (EPt), Ilmajoen kärjäkunnan perukirjat
 1796-1804, E1a:1-E1a:2
 Korsholman eteläinen tuomiokunta (Ket), Ilmajoen kärjäkunnan peru-
 kirjat 1805-1830, E1a:1-E1a:8
 Ilmajoen seurakunnan (Isa) perukirjat 1804-1830, IJee:1-IJee:2
 Jalasjärven seurakunnan (Jsa) perukirjat 1809-1830, IJee:1
 Korsholman pohjoinen tuomiokunta (Kpt), Isokyrön kärjäkunnan peru-
 kirjat 1830-1832, Ilmajoen kärjäkunnan perukirja 1830, E1a:7

Lähdejulkaisut

von Bonsdorff, Johan Gabriel (1833), Stor-furstendömet Finlands kameral-lagfarenhet, systematiskt framställd. Andra delen. Helsinki: G.O. Wasenius.

Hanelles, Salomon (1801/1903), Yritys Ilmajoen pitäjän kertomukseen. Esitetty Kunink. Suomen Talous-Seuralle. Tietoja Ilmajoen pitäjästä 1. Näköispainos 1903. Ilmajoki, Ilmajoen maamiesseura.

Hülphers, Abraham (1780)(1985), Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Första Samlingen om Medelpad 1771 samt Fierde Samlingen om Ångermanland 1780. Facsimileutgåva efter originalupplagorna utgivna i Westerås 1771 och 1780. Med en efterskrift av Gösta Berg. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar nr 28 samt Norrländska Skrifter nr 13. Uumaja, Två Förläggare Bokförlag.

Internetlähteet

Biblia 1776.

<http://www.findbible.net/lataa/Biblia1776.pdf>

Fornsvenska textbanken

<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>

Samling af Sveriges Gamla Lagar (SSGL)

MELL, Magnus Erikssons Landslag

MESL, Magnus Erikssons Stadslag

Heikki Rantatupa historialliset kartat -portaali,

www.vanhakartta.fi

Hiski-tietokanta, Suomen sukututkimusseura,

<http://hiski.genealogia.fi/hiski/1uf9la?fi>

JYX-tietokanta

Suomen peruskartta 1863. Gylden, C. W. (1863), Karta öfver Finland: Sektionen E2: westra delarne af Åbo och Wasa län.

<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/18601>

Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki. Agricola-tietokanta:

<http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/index.html>

Ylioppilasmatrikkeli,

Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Salomon Hanelles.

Verkkojulkaisu 2005

<<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=10540>>. Luettu 24.4.2014.

Sanakirjat

Ahlman, Ferd. (1885), Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Kolmas, lisätty ja korjattu laitos. Toimittanut A. Forsman. Helsinki, SKS.

Ganander, Christfrid (1787/1997), Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Helsinki, SKS & Kotus.

SAOB, Svenska Akademiens Ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Esko (1936), "Kyläyhteiskunta isojaosta alkaen". Teoksessa: Suolahti, Gunnar et. al. (toim.), Suomen kulttuurihistoria IV. Jyväskylä: Gummerrus Oy, 74-95.

Ahlberger, Christer (1997), "Det moderna konsumtionssamhället". Teoksessa: Söderberg, Johan & Magnusson, Lars (toim.), Kultur och konsumtion i Norden 1750-1950. Historiallinen Arkisto 110:2. Helsinki: SHS, 113-134.

Ahlberger, Christer (2004), "Böndernas tid 1720-1866". Teoksessa: Ahlberger, Christer & Lars Kvarnström (toim.), Det svenska samhället 1720-2000. Böndernas och arbetarnas tid. Lund: Studentlitteratur, 17-200.

Alanen, Aulis J. (1948), Etelä-Pohjanmaan historia IV:1. Isostavihasta Suomen sotaan 1700-1809. Vaasa: Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta.

Alanen, Aulis J. (1949), Etelä-Pohjanmaan historia IV:2. Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721-1809. Helsinki: Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta.

Alanen, Aulis J. (1953), Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Tiennäyttäjänä maakunnalle maamiesseura-aikana. Vaasa: Vaasan kirjapaino.

Alanen, Aulis J. (1959), Suomen maakaupan historia. Jyväskylä: Suomen Kauppiaitten Kustannus Oy.

Alanen, Aulis J. (1970), Seinäjoen historia I. Vuoteen 1931 eli kunnan jakautumiseen kauppalaksi ja maalaiskunnaksi. Seinäjoki: Seinäjoen kaupunki.

Alapuro, Risto (2004), "Historiallisia vertailuja". Teoksessa: Alapuro, Risto & Ilkka Arminen (toim.), Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY, 53-66.

Allardt, Erik (1980), Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY.

Allen, Robert C. (1988), "Inferring Yields from Probate Inventories". The Journal of Economic History, vol. 48., no. 1, 117-125.

Allen, R. C. & J.K. Weisdorf (2011), "Was there an 'industrious revolution' before the industrial revolution? An empirical exercise for England, c. 1300-1830". The Economic History Review, vol. 64, no. 3, 715-729.

- Andreen, Per G. (1958), Politik och finansväsen. Från 1815 års riksdag till 1830 års realisationsbeslut. I 1815-1818. Stockholm Studies in History. Tukholma: Almqvist & Wiksell.
- Andersson, Gudrun (2005), "Forming the partnership socially and economically: a Swedish local elite, 1650-1770". Teoksessa; Ågren, Maria & Amy Louise Erickson (toim.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain*. Lontoo: Ashgate, 57-73.
- Anttila, Veikko (1974), *Talopojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Kirjayhtymä: Helsinki.
- Aronsson, Peter (1992), *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar, 1680-1850*. Bibliotheca historica Lundensis 72. Lund: Lunds University Press.
- Aronsson, Peter & Fagerlund, Solveig & Jan Samuelsson (1999), "Inledning". Teoksessa: Aronsson, Peter & Fagerlund, Solveig & Jan Samuelsson (toim.), *Nätverk i historisk forskning - metaphor, metod eller teori? Rapporter från Växjö universitet Nr 1*. Växjö: Växjö universitet, 1-11.
- Arrow, Kenneth J. (2000), "Observations on Social Capital". In: Dasgupta, Partha & Ismail Serageldin (eds.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington, D.C.: World Bank, 3-5.
- Aunola, Toini (1967), *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765-1809*. Helsinki: SHS.
- Baldwin, Peter (2004), "Comparing and generalizing: Why all history is comparative, yet no history is sociology". Teoksessa: Cohen, Deborah & Maura O'Connor (toim.), *Comparison and history. Europe in cross-national perspective*. New York & London: Routledge, 1-22.
- Bengtson, Tommy (2006), "Den demografiska transitionen och samhällsomvandlingen". Teoksessa: Hedenborg, Susanna & Mats Morell (toim.), *Sverige - en social och ekonomisk historia*. Studentlitteratur: Lund, 117-143.
- von Bonsdorff, Carl (1892), "Hvad förstods med majmiseriet?". *Historiallinen Arkisto* 12:1. Helsinki: SHS, 117-123.
- Borgegård, Lars-Erik (1973), *Tjärhantering i Västerbottens län under 1800-talets senare hälft. En studie av production och transporter, med särskild hänsyn till Ume- och Vindelälvens dalgångar*. Kungl. Skytteans Samfundets handlingar. Uumaja.
- Bourdieu, Pierre (1986), "The forms of capital". In: Richardson, J. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241-258.
- Braudel, Fernand (1992), *The Structures of Everyday Life. Civilization & Capitalism 15th-18th century*. Berkeley: University of California Press.
- Brennan, Thomas (2006), "Peasants and Debt in Eighteenth-Century Champagne". *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 37, no. 2, 175-200.
- Brewer, John & Roy Porter (1993)(ed.), *Consumption and the World of Goods*. Lontoo: Routledge.

- Carlsson, Sten & Jerker Rosén (1980), *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*. Av Sten Carlsson. Neljäs painos. Tukholma: Esselte Studium.
- Van Cauwenberghe, Eddy H.G. (1989)(ed.), *Precious metals, Coinage and the Changes of Monetary Structures in Latin-America, Europe and Asia (Late Middle Ages – Early Modern Times)*. Leuven: Leuven University Press.
- Charpentier, Axel (1896), *Om sytning*. Helsinki: J. Simelii Arfvingarnas boktryckeri aktiebolag.
- Clark, Gregory (2007) *A farewell to alms: a brief economic history of the world*. Princeton (N.J.): Princeton University Press.
- Clark, Gregory & Ysbrand Van Der Werf (1998), "Work in Progress? The Industrious Revolution". *The Journal of Economic History*, vol. 58, no. 3, 830–843.
- Coleman, James S. (1988), "Social Capital in the Creation of Human Capital". *The American Journal of Sociology*, vol. 94, 95–120.
- Dasgupta, Partha (1988), "Trust as a Commodity". In: Gambetta, Diego (ed.), *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford, Basil Blackwell: 49–72.
- Dribe, Martin & Mats Olsson & Patrick Svensson (2012), "Was the manorial system an efficient insurance institution? Economic stress and demographic response in Sweden, 1747–1859". *European Review of Economic History*, vol. 16, no. 3, 292–310.
- Edvinsson, Rodney (2009), *Foreign exchange rates in Sweden 1658–1803*. Stockholm Papers in Economic History, no.8. Tukholma: Stockholm University.
- Edvinsson, Rodney (2010), "The Swedish Crisis Year 1809 in Long-Term Economic Historical Perspective". Teoksessa: Talvio, Tuukka & Cecilia von Heijn (toim), *Monetary Boundaries in Transition. A North European Economic History and the Finnish War 1808–1809*. The Museum of National Antiquities Stockholm. Studies 16. Tukholma: The Museum of National Antiquities, 37–53.
- Edvinsson, Rodney & Lotta Leijonhufvd & Johan Söderberg (2009), "Väder, skördar och priser i Sverige". Teoksessa: Liljewall, Britt et al. (toim.), *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden*. Festskrift till Janken Myrdal på hans 60-årsdag. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr. 47. Tukholma: Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 115–136.
- Ehn, Wolter (1991) *Mötet mellan centralt och lokalt. Studier i uppländska byordningar*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B; 21. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Eilola, Jari (2002), " 'Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin' - patriarkaalisuus, puolisoitten välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen". Teoksessa: Einonen, Piia & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: SKS, 100–127.

- Einonen, Piia (2005), Poliittiset areenat ja toimintatavat. Tukholman porvaristo vallan käyttäjinä ja vallankäytön kohteena n. 1592-1644. *Bibliotheca Historica* 94. Helsinki: SHS.
- Einonen, Piia (2011), "A Travelling Governor". In: Lamberg, Marko & Marko Hakanen & Janne Haikari, *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*. Lund: Nordic Academic Press, 124-151.
- Einonen, Piia (2013), "Nuoret ja kurittomat. Fiskin pojat yhteisön sietokyvyn koettelijoina 1600-luvun alun Tukholmassa". Teoksessa: Eilola, Jari & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Historiallinen arkisto 139. Helsinki: SKS, 55-84.
- Eloranta, Jari & Concepción García-Iglesias & Jukka Jalava & Jari Ojala (2006), "On the Road to Prosperity: An Introduction". Teoksessa: Ojala, Jari & Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.), *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*. Helsinki: SKS, 15-32.
- Eloranta, Jari & Jari Ojala & Heli Valtonen (2010), "Quantitative methods in business history: An impossible equation?". *Management & Organizational History*, vol. 5, no. 1, 79-107.
- Emirbayer, Mustafa & Jeff Goodwin (1994), "Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency". *The American Journal of Sociology*, vol. 99, no. 6, 1411-1454.
- Engberg, Elisabeth (2006), "Life on the edge. Rural poverty and vulnerability in XIXth century Northern Sweden". *Annales de démographie historique*, vol. 111, no. 1, 31-57.
- Engman, Max (2009), *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. Helsinki: WSOY.
- Erickson, Amy Louise (2005), "The marital economy in comparative perspective". Teoksessa: Ågren, Maria & Amy Louise Erickson (toim.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain*. Lontoo: Ashgate, 3-20.
- Erickson, Lars (1997), *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsman i krig och fred*. Lund: Historiska Media.
- Fiebranz, Rosemarie (2002), *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850*. *Studia Historica Upsaliensia* 203. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitetet.
- Finn, Margot C. (2004), *The Character of Credit. Personal Debt in English Culture, 1740-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franzén, Olle, "Abraham Hülphers". Teoksessa: *Svenskt biografiskt lexikon* <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=13933>, katsottu 26.11.2012.
- Fontaine, Laurence (2001), "Antonio and Shylock: Credit and Trust in France, c. 1680-c. 1780". *The Economic History Review*, vol. 54, no. 1, 39-57.
- Furuhagen, Björn (1996), *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*. Tukholma: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

- Gadd, Carl-Johan (1983), Järn och potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750–1860. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 53. Göteborg: Göteborgin yliopisto.
- Gadd, Carl-Johan (1991), Självhushåll eller arbetsdelning? Svenskt lant- och stadshantverk ca 1400–1860. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 64. Göteborg: Göteborgin yliopisto.
- Gadd, Carl-Johan (2000), Det svenska jordbrukets historia 3. Den agrara revolutionen 1700–1870. Tukholma: Natur och Kultur/LTs förlag.
- Gadd, Carl-Johan (2011), "The agricultural revolution in Sweden 1700–1870". Teoksessa: Myrdal, Janke & Mats Morell (toim.), *The Agrarian History of Sweden 4000 BC to AD 2000*. Lund: Nordic Academic Press, 118–164.
- Gaunt, David (1996), *Familjeliv i Norden*. Tukholma: Gidlunds Förlag.
- Glaisyer, Natasha (2007), "Calculating credibility: print culture, trust and economic figures in early eighteenth-century England". *Economic History Review*, vol. 60, no. 4, 685–711.
- Granovetter, Mark (1973), "The Strength of Weak Ties". *American Journal of Sociology*, vol. 78, no. 6, 1360–1380.
- Granovetter, Mark (1983), "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited". *Sociological Theory*, vol. 1, 201–233.
- Gratzer, Karl (2008), "Default and Imprisonment for Debt in Sweden: From the Lost Chances of a Ruined Life to the Lost Capital of a Bankrupt Company". Teoksessa: Gratzer, Karl & Dieter Stiefel (toim.), *History of Insolvency and Bankruptcy: from an International Perspective*. Huddinge: Södertörns högskola, 15–58.
- Green, Nancy L. (2004), "Forms of comparison". Teoksessa Cohen, Deborah & Maura O'Connor (toim.), *Comparison and history. Europe in cross-national perspective*. New York & Lontoo: Routledge, 41–56.
- Greif, Avner (2000), "The fundamental problem of exchange: A research agenda in Historical Institutional Analysis". *European Review of Economic history*, no. 4, 251–284.
- Grew, Raymond (2006), "The Case for Comparing Histories". Teoksessa Yengoyan, Aram A. (toim.), *Modes of Comparison. Theory & Practice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 98–117.
- Guinnane, Timothy W. (2001), "Cooperatives as Information Machines: German Rural Credit Cooperatives, 1883–1914". *The Journal of Economic History*, vol. 61, no. 2, 366–389.
- Haapala, Pertti (1989), *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Käsikirjoja 12*. Helsinki: SHS.
- Haatanen, Pekka (1968), *Suomen maalaisköyhälistö. Tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Helsinki: WSOY.
- Haikari, Janne (2009), *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. *Bibliotheca Historica* 121. Helsinki: SHS.

- Hakanen, Marko (2010), Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa. *Jyväskylä studies in humanities* 157. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hanssen, Börje (1952), *Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*. Helsingborg: LTs Förlag.
- Happonen, Päivi (2004), Sukututkimuksen asiakirjaopas. Väestöhistorialliset arkistolähteet. Mikkeli: Karjala-tietokantasäätiö.
- Happonen, Päivi (2009), Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940. *Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja/Joensuun yliopisto, yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta* 96. *Arkistolaitoksen toimituksia* 8. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Harnesk, Börje (1990), Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige. *Umeå Studies in the Humanities* 96. Uumaja: Acta Universitatis Umensis.
- Harnesk, Börje (2000), "Rika bönder och fattiga. Hälsingland på 1500-talet." *Scandia*, vol. 66, no. 2, 191–213.
- Hasselberg, Ylva (1998), Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856. *Studia Historica Upsaliensia* 189. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Haupt, Heinz-Gerhard & Jürgen Kocka (2004), "Comparative history: methods, aims, problems". Teoksessa Cohen, Deborah & Maura O'Connor (toim.), *Comparison and history. Europe in cross-national perspective*. New York & London: Routledge, 23–40.
- Heckscher, Eli F. (1942), *De svenska penning-, vikt- och måttsystemen*. Historielärarnas förening. Publikationer 1. Tukholma: Svenska Bokförlaget P.A. Norstedt & söner.
- Heckscher, Eli F. (1949), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Första halvbandet*. Tukholma: Albert Bonniers förlag.
- Heikkinen, Antero (1988), *Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa*. Helsinki: WSOY.
- Heikkinen, Sakari & Riita Hjerppe & Yrjö Kaukiainen & Erkki Markkanen & Ilkka Nummela (1987), "Förändringar i levnadssatandarden i Finland 1750–1913". Teoksessa: Karlsson, Gunnar (toim.), *Levstandarden i Norden 1750–1914. Rapporter til den XX Nordiske historikerkongre Reykjavik 1987*. Bind III. Reykjavik.
- Heikkinen, Sakari & Seppo Tiihonen (2009), *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*. Helsinki: Edita.
- Heikkinen, Sakari & Ilkka Nummela (2013), *Economic Growth in Finland and Sweden in 1800–1913: First Comparative Guesses*. Paper presenterd at the Finland in Comparison II -seminari, Tampere, Finland, October 7–8, 2013. The Finnish Centre of Excellence in Historical Research.

- Heiskala, Risto & Akseli Virtanen (2011), "Talous yhteiskuntateorian ongelmana". Teoksessa: Heiskala, Risto & Akseli Virtanen (toim.), *Talous ja yhteiskuntateoria I. Vanhan maailman talous ja suuri murros*. Helsinki: Gaudeamus, 15-50.
- Hellgren, Hilda (2003), *Fasta förbindelser. En studie av låntagare hos sparbanken och informella kreditgivare i Sala 1860-1910*. Uppsala Studies in Economic History, 66. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Hemminki, Tiina (2010) "Finska krigets inverkan på det materiella välståndet. Böndernas förmögenhet i Nordmaling och Ilmola." *Historisk Tidskrift för Finland*, 95 (3), 376-401.
- Hemminki, Tiina (2012), "Långa listor med fordringar och skulder. Om förtroendeförhållanden i Ilmola och Nordmaling i början av 1800-talet". *Historisk Tidskrift för Finland*, vol. 97, no. 3, 375-403.
- Hemminki, Tiina, Uotila, Merja, & Luttinen, Jaana (2010). "Marscherande epidemier. Dödligheten i finska kriget på lokal nivå." *Historisk Tidskrift för Finland*, 95 (3), 345-375.
- Henningsen, Peter (2006), "Bondebegreppet i det tidigmoderna Danmark. Definitioner, begrepp, diskurser". *Historisk tidskrift*, vol.126, no. 4, 681-701.
- Hietaniemi, Tapani (2011) "Esimodernien valtiollisten yhteiskuntien talous". Teoksessa: Heiskala, Risto & Alekski Virtanen (toim.), *Talous ja yhteiskuntateoria I. Vanhan maailman talous ja suuri murros*. Helsinki: Gaudeamus, 74-90.
- Historisk statistik för Sverige. Del 1. Befolkning. Andra upplagan. 1720-1967. Statistiska centralbyrån. 1969. http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Historisk%20statistik%20f%C3%B6r%20Sverige_%20Del%201.pdf
- Hjorth-Röntynen, Anna (2013), *Sell in good company: Social capital as a strategic tool in the fine art auction business*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hoffman, Philip T., Postel-Vinay, Gilles & Jean-Laurent Rosenthal (2000), *Priceless Markets. The Political Economy of Credit in Paris, 1660-1870*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Holmila, Marja (2001), *Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa. Yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 850. Helsinki: SKS.
- Hutchison, Ragnhild (2014), "An Industrious Revolution in Norway?". *Scandinavian Journal of History*, vol. 39, no.1, 4-26.
- Hutchinson, Alan (2014), "Consumption and endeavor". *Scandinavian Journal of History*, vol. 39, no.1, 27-48.
- Hyrkkänen, Markku (2008), "Historian arvo ja viehätyks". Teoksessa: Lempiäinen, Kirsti & Olli Löytty & Merja Kinnunen (toim.), *Tutkijan kirja*. Tampere: Vastapaino, 187-203.
- Hyrkkänen, Markku (2011), "Voiko historiasta vielä oppia?". Teoksessa: Lappalainen, Pertti & Tarja Seppä & Suvi Soinen (toim.), *Muutosten*

- aikoja. Juhlakirja Tapani Turkalle. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 149–155.
- Hårdstedt, Martin (2007), *Suomen sota 1808–1809*. Helsinki: WSOY.
- Ilmakunnas, Johanna (2004), "Adelsdamen som konsument på 1700-talet". *Historisk Tidskrift för Finland*, no. 2:a, 116–134.
- Ilmakunnas, Johanna (2009), *Kuluttaminen ja ylhäisäatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Isacson, Maths (1979), *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*. Uppsala Studies in Economic History 18. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Isaksson, Olov (1967), *Bystämman och bystagna. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar. Om samspelet mellan lokal tradition och central påverkan*. Uumaja: Skytteanska Samfundet.
- Jahnsson, Yrjö (1904), "Ylellisyysasetukset Ruotsissa vapauden ajalla". *Historiallinen Aikakauskirja*, vol. 2, 171–188.
- James, John A. (1988), "Personal Wealth Distribution in Late Eighteenth-Century Britain". *The Economic History Review, New Series*, vol. 41, no 4, 543–565.
- Jansson, Torkel (1985), *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller Sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*. *Studia historica upsaliensia* 139. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Johansson, K. H. (1937), *Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862. Studier särskilt med hänsyn till Linköpings stift*. Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri.
- Jonsson, Ulf (1980), *Jordmagnater landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800–1880*. Tukholma: Ekonomisk-historiska institutionen.
- Junnila, Heikki (2005), "Keskiajan vapaasta maankäytöstä isonjaon maanomistusjärjestelmään 1800-luvulla". Teoksessa: Roiko-Jokela, Heikki (toim.), *Metsien pääomat. Metsä taloudellisena, poliittisena, kulttuurisena ja mediailmionä keskiajalta EU-aikaan*. Jyväskylä: Minerva, 43–112.
- Jutikkala, Eino (1934), "Kartanoyhteiskunta". Teoksessa: Suolahti, Gunnar & Väinö Voionmaa & Esko Aaltonen & Pentti Renvall & Lauri Kuusanmäki & Heikki Waris & Eino Jutikkala (toim.), *Suomen kulttuurihistoria II. Sääty-yhteiskunnan aika 1*. Jyväskylä: Gummerus, 478–533.
- Jutikkala, Eino (1949), "Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsinajan päättyessä". *Historiallinen aikakauskirja*, no. 47, vol. 3, 170–206.
- Jutikkala, Eino (1958), *Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos*. Helsinki: SKS.
- Jutikkala, Eino (1994), *Kuolemalla on aina syynsä : maailman väestöhistorian ääri viivoja*. Helsinki: WSOY.
- Jutikkala, Eino (2003), "Tilalliset ja tilattomat". Teoksessa: Rasila, Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: SKS, 447–460.

- Jutikkala, Eino, Kaukiainen, Yrjö & Sven-Erik Åström (1980)(toim.), Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Helsinki: Tammi.
- Järvinen, Jari & Ismo Nuuja & Heikki Rantatupa & Osmo Rinta-Tassi & Janne Vilkkuna (2013), Kyröönjoki - Meirän joki. Samuli Paulaharjun säätiö, Kuopio-
- Jääskeläinen, Jussi (2011), Paikallisyhteisö resurssina ja tuhojen kohteena : Venäjän armeijan logististen ratkaisujen seuraukset Suomen sodassa 1808-1809. Turku: Åbo Akademi.
- Jörberg, Lennart (1972), A History of Prices in Sweden 1732-1914. Volume I. Sources, Methods, Tables. Lund: GWK.
- Kaarniranta, Kim (2001), "Elämää rahaa käärien ja velkoen" Pohjois-Karjalan maaseudun sekatavarakauppiat ja heidän velallisensa 1860- ja 1870-luvuilla. Bibliotheca Historica 70. Helsinki: SKS.
- Kallio, Reino (1982), Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. Studia historica jvaskyläensia 23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, Petri (2002), "Johdanto: moninainen patriarkalisuus - normien ja käytäntöjen solmukohdat." Teoksessa: Einonen, Piia & Petri Karonen (toim.), Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450 – 1860). Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: SKS, 10–26.
- Karonen, Petri (2004), Patruunat ja poliitikot. Yritysjohdajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920. Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri (2007), "Perspektive och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005", Nordiska texter och undersökningar 30. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Karonen, Petri (2008), Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Helsinki: WSOY.
- Karonen, Petri (2010a), "Introduction: Sweden, Russia and Finland 1808–1809". Teoksessa: Talvio, Tuukka & Cecilia von Heijn (toim), Monetary Boundaries in Transition. A North European Economic History and the Finnish War 1808–1809. The Museum of National Antiquities Stockholm. Studies 16. Tukholma: The Museum of National Antiquities, 9–19.
- Karonen, Petri (2010b), "The Peace Treaty of Fredrikshamn and its Aftermath in Sweden and Finland". Sjuttonhundratat 2010, 168–183.
- Katajala, Kimmo (1995), "Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma." Teoksessa: Katajala, Kimmo (toim.), Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Helsinki: SKS, 9–27.
- Katajala, Kimmo (2006), "Okänd bonde. Den mångskiftande bondebilden från senmedeltid till modern tid". Historisk tidskrift, vol.126, no. 4, 791–801.
- Kauranen, Kaisa (1999), Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 204. Helsinki: SHS.
- Kerridge, Eric (1998), Trade & Banking in Early Modern England. Manchester: Manchester University Press.

- Keskinen, Jarkko (2012), *Oma ja yhteinen etu: kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita osa 345. Turku: Turun yliopisto.
- Keskinen, Jarkko & Kari Teräs (2008), "Sosiaalinen pääoma ja luottamus - miten tehdä näkymätön voimavara näkyväksi?". Teoksessa: Keskinen, Jarkko & Kari Teräs (toim.), *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia Mirabilis 5. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 7-22.
- Kilpi, O.K. (1913), *Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1875*. 1. Maaseutu. Väestötilastollinen tutkimus papiston väkilukutaulujen tiedoista. Helsinki.
- Korhonen, Teppo (2003a), "Perinne hallitsee maataloustekniikkaa". Teoksessa: Rasila Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: SKS, 405–432.
- Korhonen, Teppo (2003b), "Koneiden aika alkamassa". Teoksessa: Rasila Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: SKS, 461–479.
- Koskivirta, Anu (2001), "Sisäinen vihollinen". *Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kotilainen, Sofia (2008), *Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*. Bibliotheca Historica 120. Helsinki: SKS.
- Kotilainen, Sofia & Pasi Saarimäki (2013), "Isäehdokkaat hiillostettavina. Paikallisyhteisö aviottoman äidin tukena 1800-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla". Teoksessa: Eilola, Jari & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Historiallinen arkisto 139. Helsinki: SKS, 114–146.
- Kuuse, Jan (1974), "The probate inventory as a source for economic and social history". *The Scandinavian Economic History Review*, vol. 22, no. 1, s.22–31.
- Kuusi, Sakari (1937), *Hollolan pitäjän historia II. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle*. II osa. Porvoo: WSOY.
- Kuusterä, Antti (1995), *Aate ja raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994*. Helsinki: Otava.
- Kuusterä, Antti & Jukka Tarkka (2011), *Suomen pankki 200 vuotta. Keisarin kassasta keskupankiksi*. I. Helsinki: Otava.
- Lagerqvist, Lars O. & Ernst Nathorst-Böös (1985), *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. Tukholma: LTs förlag.
- Lahti, Emmi (2013), "Tarvittu ja pelätty taikoja. Henri Juntunen ja paltamolainen 1700-luvun paikallisyhteisö". Teoksessa: Eilola, Jari & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Historiallinen arkisto 139. Helsinki: SKS, 85–113.

- Laine, Eevert (1939), *Salpietarinvalmistus ja ruutitehdaspuuhat 1810-1820-luvuilla*. Eripainos historiallisesta arkistosta XLVI. Helsinki: SKS, 295-369.
- Laird, Pamela Walker (2008), "Introduction. Putting social capital to work". *Business History*, vol. 50, no. 6, 685-694.
- Lamberg, Marko (2001), *Dannemännen i stadens råd: rådmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*. Monografier utgivna av Stockholms stad 155. Tukholma: Stockholmia.
- Lappalainen, Jussi T., Wolke, Lars Erickson & Ali Pylkkänen (2007), *Sota Suomesta. Suomen sota 1808-1809*. Helsinki: Tammi.
- Lappalainen, Mirkka (2012), *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695-1697*. Helsinki: Siltala.
- Laurikkala, Saini (1951), "Perukirjain laatijoista Varsinais-Suomen maaseudulla 1700-luvulla". *Turun historiallinen arkisto XI*, 259-291.
- Lehtonen, Heikki (1990), *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Levi, Giovanni (1992), *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa*. Suom. Kinnunen, Kaisa & Elina Suolahti. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lext, Gösta (1979), *Mantalskrivningen i Sverige före 1860. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13*. Göteborg: Göteborgin yliopisto.
- Liakka, Niilo (1934), "Ilmajoen pitäjä". Teoksessa: Liakka, Niilo & Jaakko Sarvela (kakoisteos 1986), *Ilmajoen pitäjä*. Täydennyksiä Niilo Liakan teokseen *Ilmajoen pitäjä*. Ilmajoki: Ilmajoen kunta.
- Lilja, Kristina (2004), *Marknad och hushåll. Sparande och krediter i Falun 1820-1910 utifrån ett livcykelperspektiv*. Uppsala studies in economic history 71. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Lin, Nan (2001), *Social Capital: A Theory of Social Structure & Action*. Port Chester, NY: Cambridge University Press.
- Lindgren, Håkan (2002), "The Modernization of Swedish Credit Markets, 1840-1905: Evidence from Probate Records". *The Journal of Economic History*, vol. 62, no. 3, 810-832.
- Lindkvist, Thomas (2009), "Bonden i lagen". Teoksessa: Liljewall, Britt et al. (toim.), *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden*. Festskrift till Janken Myrdal på hans 60-årsdag. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr. 47. Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 57-72.
- Luhmann, Niklas (1979), *Trust and power: two works*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Luhmann, Niklas (1988), "Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives." In: Gambetta, Diego (ed.), *Trust. Making and Breaking Relations*. Basil Blackwell: Oxford, 94-107.
- Lundqvist, Tyko (1962) (toim), *Hembygdsboken. Nordmalings och Bjurholms socknars historia*. Uumaja: Förlagsbolaget Botnia.
- Lundsjö, Olle (1975), *Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet*. Stockholm studies in economic history 1. Tukholma.

- Luoma-Aho, Vilma (2005), Faith-holders as social capital of Finnish public organisations. *Jyväskylä studies in humanities* 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Luther, Georg (1993), *Suomen tilastotoimen historia vuoteen 1970*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Magnusson, Lars (2000), *An Economic History of Sweden*. Lontoo: Routledge.
- Magnusson, Lars (2012), "Anders Chydenius's life and work. An introduction". Teoksessa: Jonasson Maren, Pertti Hyttinen with an introduction by Lars Magnusson (toim.), *Anticipating The Wealth of Nations. The selected works of Anders Chydenius (1729-1803)*. Lontoo: Routledge, 1-59.
- Mahoney, James & Dietrich Rueschemeyer (2003), "Comparative historical analysis: achievements and agendas". Teoksessa: Mahoney, James & Dietrich Rueschemeyer (toim.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 3-38.
- Maijala, Juha (2005), *Maaseutuyhteisön kriisi. 1930-luvun pula ja pakkohuutokaupat paikallisena ilmiönä Kalajokilaaksossa*. Jyväskylä studies in humanities 46. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mannheims, Hildegard & Klaus Roth (1984), *Nachlaßverzeichnisse. Internationale Bibliographie. Probate inventories. International Bibliography*. Münster: F. Coppenrath Verlag.
- Markkanen, Erkki (1977), *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850-1914*. *Studia historica Jyväskyläläensia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Markkanen, Erkki (1988), *Perukirja tutkimuslähteenä*. *Studia historica Jyväskyläläensia* 37. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Markkola, Pirjo (2006) *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia. 3, Suuresta Pohjan sodasta pitäjänjakoon 1721-1852*. Honkajoki: Honkajoen kunta.
- Markkola, Pirjo (2011), "Yhteisö, yksilö ja julkiset areenat maaseudun historiassa". Teoksessa: Ojala, Jari & Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Monelta kantilta. Ilkka Nummelalle omistettu juhlakirja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto Historian ja etnologian laitos, 397-408.
- Marttila, Juuso (2010), "Beyond the Family and the Household: Occupational Family Networks", *Journal of Family History*, vol. 35, no. 2, 128-146.
- Martinius, Sture (1970), *Agrar kapitalbildning och finansiering 1833-1892. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet* 17. Göteborg, Göteborgin yliopisto.
- Mauranen, Tapani (1980), "Kotimaankauppa". Teoksessa: Jutikkala, Eino & Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi, 436-450.
- Mauss, Marcel (1999)(1950), *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Ranskan ja englannin kielistä suomentaneet Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää. Tutkijaliiton julkaisu 94. Helsinki: Tutkijaliitto.
- McIntosh, Marjorie K. (2005), "Women, Credit, and Family Relationships In England, 1300-1620". *Journal of Family History*, vol. 30, no.2, 143-163.

- Melin, Harri (2005), "Vertailevan tutkimuksen monet lähtökohdat". Teoksessa: Räsänen, Pekka, Anttila Anu-Hanna & Harri Melin (toim.), Tutkimus menetelmien pyörteissä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Miettinen, Tiina (2011), Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. Acta Universitatis Tamperensis, 1756. Tampere: Tampere University Press.
- Milardo, Robert M. (toim.)(1988), "Families and social networks. New perspectives on family". Newbury Park, Calif.: Sage.
- Mingay, G.E. (1963), English landed society in the eighteenth century. Lontoo: Routledge.
- Misztal, Barbara A. (1996), Trust in Modern Societies. The Search for the Bases of Social Order. Cambridge: Polity Press.
- Moilanen, Laura-Kristiina & Jari Eilola (2013), "Ajan ja paikan muovaamat yhteisöt". Teoksessa: Eilola, Jari & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilta. Historiallinen arkisto 139. Helsinki: SKS, 7-51.
- Monetary Boundaries in Transition. A North European Economic History and the Finnish War 1808–1809 (2010). Toim: Talvio, Tuukka & Cecilia von Heijne. The Museum of National Antiquities Stockholm. Studies 16. Tukholma: The Museum of National Antiquities.
- Muldrew, Graig (1998), The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England. New York: Palgrave.
- Müller, Leos (1998), The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour. Studia Historica Uppsaliensia 188. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Myhrman, Johan (1994), Hur Sverige blev rikt. Tukholma: SNS Förlag.
- Myllyntaus, Timo (1980a), "Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860". Teoksessa: Jutikkala, Eino & Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Helsinki: Tammi, 333–366.
- Myllyntaus, Timo (1980b), "Talouspolitiikan pääsuuntaviivat". Teoksessa: Teoksessa: Jutikkala, Eino & Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Helsinki: Tammi, 263–265.
- Myrdal, Janken & Johan Söderberg (1991), Kontinuitetens dynamik : agrar ekonomi i 1500-talets Sverige. Tukholma: Almqvist & Wiksell.
- Möller, Sylvi (1954), Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella. Historiallisia tutkimuksia 42. Helsinki: SHS.
- Neovius, Ernst (1899), Suomen raha-asian järjestämisestä Porvoon valtiopäiviä lähinnä seuranneina vuosina I. Helsinki: Oy Weilin & Göös Ab.
- Niemelä, Jari (1990), Tuntematon ruutusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. Historiallisia tutkimuksia 157. Helsinki: SHS.

- Nummela, Ilkka & Erkki K. Laitinen (1985), *Kuopiolaisten varallisuuserot vuosina 1875–1915. Snellman-instituutin b-sarja 6. Kuopio: Kuopion kaupunki.*
- Nummela, Ilkka (1990a), *Savolaisten varallisuuserot historian valossa – vuoden 1571 hopeaveroluettelosta tämän vuosisadan alkuun. Snellman-instituutin b-sarja 17. Kuopio: Kuopion kaupunginhallitus.*
- Nummela, Ilkka (1990b), *Stadtstruktur und Bondenwert. Eine Studie über die Industrialisierungsperioden in Kuopio (Finnland) (1875–1914). Studia Historica 37. Helsinki: SHS.*
- Nummela, Ilkka (1995), "Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla". Teoksessa: Roiko-Jokela Heikki & Timo Pitkänen (toim.), *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylä: Jyväskylän Historiallinen Arkisto, 78–112.*
- Nummela, Ilkka (2007), "Varallisuus". Teoksessa: Haapala, Pertti (toim.), *Suomen historian kartasto. Helsinki, Karttakeskus: 106–107.*
- Nummela, Ilkka (2013) "Suomen aateliston varallisuudesta autonomian ajan alkupuolella". *Historiallinen Aikakauskirja, vol. 111, no. 2, 164–184.*
- Nygård, Toivo (1985), *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. Studia historica jyvaskyläensia 31. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.*
- Nyberg, Klas (2006), "Finansiella nätverk - kredit- och egendomsförhållanden". Teoksessa: Nyberg, Klas (toim.), *Kopparkungen. Handelshuset Björkman i Stockholm 1782–1824. Monografier utgivna av Stockholm stad 172. Tukholma: Stockholmia, 155–180.*
- Nyberg, Klas (2010), "The Early Modern Financial System and the Informal Credit Market". Teoksessa: Öberg, Anders (toim.), *The Swedish Financial Revolution. New York: Palgrave Macmillan, 14–40.*
- Nätverk i historisk forskning - metaphor, metod eller teori? (1999) Toim. Aronsson, Peter & Solveig Fagerlund & Jan Samuelsson. *Rapporter från Växjö universitet Nr 1. Växjö: Växjön yliopisto.*
- Oakley, Stewart P. (1990), "The Peasantry of Scandinavia on the Eve of the French Revolution". *History of European Ideas, vol. 12, no. 3, 363–375.*
- Ogilvie, Sheilagh (2004), "How Does Social Capital Affect Women? Guilds and Communities in Early Modern Germany." *The American Historical Review, vol. 109, no. 2, 325–359.*
- Ogilvie, Sheilagh (2010), "Consumption, Social Capital, and the 'Industrious Revolution' in Early Modern Germany". *The Journal of Economic History, vol. 70, no. 2, 287–325.*
- Ogilvie, Sheilagh & Markus Küpker & Janine Maegraith (2012), "Household Debt in Early Modern Germany: Evidence from Personal Inventories". *The Journal of Economic History, vol. 72, no. 1, 134–167.*
- Ojala, Jari (1999a), *Tehokasta toimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla. Bibliotheca Historica 40. Helsinki: SHS.*
- Ojala, Jari (199b), "Some implications on Social Relations in Economic Behaviour". Teoksessa: Aronsson, Peter & Solveig Fagerlund & Jan

- Samuelsson (toim.), *Nätverk i historisk forskning - metaphor, metod eller teori? Rapporter från Växjö Universitet Humaniora nr. 1. Växjö: Växjön yliopisto.*
- Ojala, Jari (2002), "Patriarkan kuolema". Teoksessa: Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860).* Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: SKS, 221–253.
- Ojala, Jari (2010), "Ensimmäinen globalisaatiokausi maaseudun ja kaupunkien vaihdannassa". Teoksessa: Ojala, Jari & Jari Eloranta & Heikki Roikojokela (toim.), *Monelta kantilta. Ilkka Nummelalle omistettu juhlakirja.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto Historian ja etnologian laitos, 409–418.
- Ojala, Jari & Ilkka Nummela (2006), "Feeding Economic Growth: Agriculture". Teoksessa: Ojala, Jari & Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.), *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland.* Helsinki: SKS, 65–91.
- Ojala, Jari & Vilma Luoma-aho (2008a), "Sidosryhmäsuhteet liiketoiminnan sosiaalisena pääomana merkantilismista globaalitalouteen". Teoksessa: Keskinen Jarkko & Kari Teräs (toim.), *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia.* Historia Mirabilis5. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 121–147.
- Ojala, Jari & Vilma Luoma-aho (2008b), "Stakeholder relations as social capital in early modern interanational trade". *Business History*, vol. 60, no. 6., 749–764.
- Ojala, Jari & Tanja Hakoluoto & Anna Hjorth & Vilma Luoma-aho (2006), "Hyvä paha sosiaalinen pääoma". Teoksessa: Jokivuori, Pertti & Raija Latva-Karjanmaa & Arja Ropo (toim.), *Työelämän taitekohtia. Työpoliittinen tutkimus 309.* Helsinki: Työministeriö, 13–33.
- Ojanen, Eeva (1966), *Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 71.* Helsinki: SKHS.
- Olofsson, Sven (2011), *Till det ömsesidiga nytta. Entreprenörer, framgång och sociala relationer i central Jämtland ca. 1810–1850.* Studia historica Upsaliensia 243. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Osinsky, Pavel & Jari Eloranta (2014), "Longitudinal Comparative Historical Analysis: Challenges and Possibilities". Teoksessa: Tanaka, Yasushi & Toshiaki Tamaki & Jari Ojala & Jari Eloranta (toim.), *Comparing Post War Japanese and Finnish Economies and Societies.* Lontoo: Routledge (*käsikirjoitus*).
- Paloheimo, Maare (2012), *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland.* Jyväskylä studies in humanities 195. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Paulaharju, Samuli (1943), *Rintakylä ja larvamaita. Kurikan Wanhaa Elämää.* Helsinki: WSOY.
- Peltonen, Matti (1992), *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa.* Historiallisia tutkimuksia 164. SHS, Helsinki.

- Peltonen, Matti (1995), "Aatelisto ja eliitin muodonmuutos". Teoksessa: Haapala, Pertti (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Tampere: Vastapaino, 109-124.
- Peltonen, Matti (1999), *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Perlinge, Anders (2005), *Sockenbankirerna. Kreditrelationer och tidig bankverksamhet. Vånga socken i Skåne 1840-1900*. Nordiska museets handlingar 130. Tukholma: Nordiska museet.
- Perlinge, Anders (2009), "Föremålsforskningens statistiska vändning. En tentativa studie." Teoksessa: Liljewall, Britt et al. (toim.), *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden. Festskrift till Janken Myrdal på hans 60-årsdag. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr. 47*. Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 293-303.
- Perlinge, Anders (2010), "The Rise and Fall of Parish Bankers - Paper Money and Banking in Sweden During the Eighteenth and Nineteenth Centuries." Teoksessa: Talvio, Tuukka & Cecilia von Heijn (toim.), *Monetary Boundaries in Transition. A North European Economic History and the Finnish War 1808-1809*. The Museum of National Antiquities Stockholm. Studies 16. Tukholma: The Museum of National Antiquities, 61-80.
- Persson, Karl Gunnar (2010), *An Economic History of Europe. Knowledge, institutions and growth, 600 to the present*. New York: Cambridge University Press.
- Peterson, Gunilla (2006), "Från bondeland till industriland och tjänstesamhälle". Teoksessa: Hedenborg, Susanna & Mats Morell (toim.), *Sverige - en social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur: 65-115.
- Peterson, Tom (2006) "Tillväxt, kriser och koncentration - det svenska banksystemet 1820-2005". Teoksessa: Hedenborg, Susanna & Mats Morell (toim.), *Sverige - en social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur: 371-396
- Piilahti, Kari-Matti (2007), *Aineellista ja aineetonta turvaa. Ruokakunnat, ekologis-taloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630-1750*. Helsinki: SKS.
- Piilahti, Kari-Matti (2012), "Climbing up the social ladder: godparental patterns among new entrants into the business elite in Finland in the nineteenth century". *The History of the Family*, vol. 17, no. 1, 51-76.
- Pipping, Hugo E. (1926), *Sata vuotta pankkitoimintaa*. Helsinki: Frenckellin kirjapaino Oy.
- Pipping, Hugo E. (1940), *Landsbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet*. Helsinki.
- Pitkänen, Kari (1980), "Väestörakenteen muuttuminen ja kehitys". Teoksessa: Jutikkala, Eino & Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi, 367-385.
- Polanyi, Karl (2009), *Suuri murros. Aikakautemme taloudelliset ja poliittiset juuret*. Suomennos Natasha Vilokkinen. Esipuhe Risto Heiskala. Tampere: Vastapaino.

- Putnam, Robert (1993), *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert (2000), *Bowling Alone. The Collapse and the revival of American Communities*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D & Kristin A. Goss. (2002), "Introduction". Teoksessa: Putnam, Robert D. (toim.), *Democracies in Flux : The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press, 3-19.
- Rahikainen, Marjatta & Susanna Fellman (2011), " On historical writing and evidence". Teoksessa: Fellman, Susanna & Marjatta Rahikainen (toim.), *Historical knowledge : in quest of theory, method and evidence*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar: 5-44.
- Ranta, Raimo (1978), *Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721 – 1809 I. Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä. Historiallisia tutkimuksia 108*. Helsinki: SHS.
- Ranta, Raimo (1988), "Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917". Teoksessa: *Etelä-Pohjanmaan historia V. Autonomian kausi 1809–1917*. Vaasa: Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliitto, 423–959.
- Rantanen, Martti (1997), *Tillväxt i periferin. Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750–1890. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs Universitet*. Göteborg: Göteborgin yliopisto.
- Rasila, Viljo (2003), "Talouselämyksen muutokset". Teoksessa: Rasila Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: SKS, 335.
- Renvall, Pentti (1965), *Nykyajan historiantutkimus*. Porvoo.
- Rinta-Tassi, Osmo (2003), *Kurikan historia II. Kappelista kauppalaksi vuodesta 1809 vuoteen 1965. Osa 1 Väestö, elinkeinot, hallinto*. Kurikka: Kurikan kaupunki.
- Roiko-Jokela, Heikki (2012), "Isojako". Teoksessa: Roiko-Jokela, Heikki (toim.), *Ihminen ja metsä - kohtaamisia arjen historiassa*. Helsinki: Metsäkustannus, 119–121.
- Rosenthal, Jean-Laurent (1994), "Rural Credit Markets and Aggregate Shocks: The Experience of Nuits St. Georges, 1756–1776". *The Journal of Economic History*, vol. 54, no. 2, 288–306.
- Ruismäki, Liisa (1987), *Kauhajoen historia esihistoriasta vuoteen 1918*. Kauhajoki: Kauhajoen kunta ja seurakunta.
- Ruutu, Jyrki (1996), *Suomen valuuttakurssijärjestelmä osana eurooppalaista järjestelmää. Historiallinen katsaus keskiajalta autonomian ajan loppuun. Keskusteluaiheita - Discussion papers*. Helsinki: ETLA.
- Räihä, Antti (2012), *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720-1760-luvuilla*. Jyväskylä studies in humanities 183. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Saarenheimo, Juhani (2003), "Isojako". Teoksessa: Rasila, Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia I*.

- Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, 349-364.
- Saarimäki, Pasi (2010), Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla. *Jyväskylä studies in humanities* 138. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Safley, Thomas Max (2013), "Introduction: a history of bankruptcy and bankruptcy in history". Teoksessa: Safley, Thomas Max (toim.), *The History of Bankruptcy. Economic, social and cultural implications in early modern Europe*. Lontoo ja New York: Routledge, 1-16.
- Sandberg, Lars G. (1979), "The Case of Impoverished Sophisticate: Human Capital and Swedish Economic Growth before World War I". *The Journal of Economic History*, vol. 39., no. 1., 225-241.
- Sarkamo, Ville (2011), Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa. *Jyväskylä studies in humanities* 167. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Schön, Lennart & Olle Krantz (2012), "The Swedish economy in the early modern period: constructing historical national accounts". *European Review of Economic History*, vol. 16, no. 4, 529-549.
- Skocpol, Theda & Margaret Somers (1980), *The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry*. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 22, no. 2, 174-197.
- Sewell, William H. Jr. (1967), "Marc Bloch and the logic of comparative history". *History and Theory*, vol. 6, no. 2, 208-218.
- Social Capital. A Multifaceted Perspective* (2002) Toimittaneet Dasgupta, Partha & Ismail Serageldin. Washington, D.C.: World Bank.
- Skocpol, Theda & Margaret Somers (1980), "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry". *Comparative Studies in Society and History*, vol. 22, no. 2, 174-197.
- Soikkanen, Hannu (1966), *Maalaiskuntien itsehallinnon perusta. Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta*. Helsinki: Maalaiskuntien liitto.
- Soininen, Arvo M. (1974), *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. *Maataloustieteellinen aikakirja*, vol. 46, 1-456.
- Solantie, Reijo (2012), *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. *Jyväskylä studies in humanities* 196. Jyväskylä.
- Sommarin, Emil (1940), *Grundläggningen av vårt sparbanksväsen. Ett blad ur svenska folkets ekonomiska och sociala historia*. Tukholma: Ivar Hæggströms Boktryckeri.
- Steckzén, Birger (1981), *Umeå stads historia 1588-1888*. Uumaja.
- Stormyr, Harald (1974), *Övre Norrlands historia. Del IV. Tiden 1772-1810*. Uumaja: Norrbottens och Västerbottens läns landsting.
- Suolahti, Gunnar (1915), "Säätykierto ja varallisuussuhteet Suomen papiston keskuudessa 1700-luvulla" *Esitelmä Suomen Historiallisen Seuran*

- nelikymmenvuotisen vaikutuksen muistoksi vietetyssä juhlassa 26 p. maalisk. 1915. Historiallinen arkisto 25. Helsinki: SHS.
- The Swedish Financial Revolution (2010). Toim: Öberg, Anders. New York: Palgrave Macmillan.
- Svensson, Patrik (2001), Agrara entreprenörer. Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800-1870. Lund: Lund Studies in Economic History 16.
- Söderberg, Johan (1978), Agrar fattigdom i Sydsverige under 1800-talet. Tukholma: Ekonomisk-historiska Institutionen.
- Söderberg, Johan & Eva Eggeby (1997), Kvantitativa metoder för ekonomisk och social historia. Tredje upplagan. Tukholma, Stockholms Universitet.
- Söderberg, Johan & Lars Magnusson (1997)(toim.), Kultur och konsumtion i Norden 1750-1950. Historiallinen arkisto 110:2. Helsinki: SHS.
- Söderlund, Ernst (1967), "Ruotsin pankkilaitoksen yleinen kehitys vuosina 1850-1864". Teoksessa: Åström, Sven-Erik, Blomstedt Yrjö & Ilkka Hakalehto (toim.), Näkökulmia menneisyyteen. Eino Jutikkalan juhlakirja. Helsinki: WSOY.
- Talvio, Tuukka (2002), Raha Suomessa ennen euroa. Helsinki: Museovirasto.
- Taussi Sjöberg, Marja (2009), Släkten, pengarna & Caroline Gother. En grosshandlarsläkt i Stockholm under tre generationer 1740-1836. Tukholma, Atlantis.
- Tedebrand, Lars-Göran (1995), Strömning och demografi. Familj och hushåll i bottnisk kustbygd 1650-1950. Uumaja: Kungl. Skytteanska Samfundet.
- Teerijoki, Ilkka (1993), Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 175. Helsinki: SHS.
- Teerijoki, Ilkka (2003), " Pitäjänmakasiinit maalaisyhteiskunnan turvana". Teoksessa: Rasila Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, 396-403.
- Tiihonen Seppo & Paula Tiihonen 1984, Suomen hallintohistoria. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Tiscornia, Alberto (1992), Statens, godsens eller böndernas socknar? Den sockenkommunaa självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800-1880. Studia Historica Upsaliensia 169. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Toivanen, Jenni (2002), "Äidillinen valta, lapselle kuuluva kuuliaisuus. Patriarkalisuus leskiäitien ja lasten välisissä suhteissa 1700-luvun loppupuolen Sisä-Suomessa." Teoksessa: Einonen, Piia & Petri Karonen (toim.), Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450-1860). Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: SKS, 128-147.
- Toropainen, Veli Pekka (2012), "Kirkkoväärti ja kuudennusmies. Talonpojat kirkon toimissa". Sukutieto, vol. 29, no. 2, 2-8.
- Uotila, Merja (2014), Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810 - 1840. (*Väitöskirjakäsikirjoitus*).

- Urbans, Runar (1963), Suomen säästöpankkilaitos 1822–1922. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (1994), Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa. Suomen kultasepäntyyö Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten. Historiallisia tutkimuksia 182. Helsinki: SHS.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2008), Sophie Creutzin aika. Aateliselämää 1700-luvun Suomessa. Helsinki: SKS.
- Valtonen, Pekka (2011) "Talous yleiskulttuurisena ilmiönä". Teoksessa: Heiskala, Risto & Alekski Virtanen (toim.), Talous ja yhteiskuntateoria 1. Vanhan maailman talous ja suuri murros. Helsinki: Gaudeamus, 51–73.
- Vattula, Kaarina (1983)(toim.), Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Helsinki: Tammi.
- Vickers, Daniel (2010), "Errors expected: the culture of credit in rural New England, 1750–1800". *Economic History Review*, vol. 63, no. 4, 1032–1057.
- Vihola, Teppo (1991), Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 159. Helsinki: SHS.
- Viita, Ossi & Ari Hirvonen (2008), Peräseinäjoen historia. Esihistoriasta vuoteen 2004. Maitoa, tervaa, turvetta ja terästä. Seinäjoki: Peräseinäjoen kunta, Seinäjoen kaupunki & Annala säätiö.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (1996), Arkielämää patriarkaalisessa työmiestyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Historiallisia tutkimuksia 196. Helsinki: SHS.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2006), Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta. Historiallisia Tutkimuksia 229. Helsinki: SHS.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2009), Neljä ruumista. Helsinki: Teos.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2010a), Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850. Historiallisia tutkimuksia 253. Helsinki: SHS.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2010b), "Talouden puukalusto". Teoksessa: Ojala, Jari & Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.), Monelta kantilta. Ilkka Nummelalle omistettu juhlakirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, 385–396.
- Villstrand, Nils Erik (2002), Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia. Vaasa: Svensk-Österbottiska Samfundet r.f.
- Villstrand, Nils Erik (2009), Finlands svenska historia. 2, Riksdelen : stormakt och rikssprängning 1560-1812. Helsinki: SLS.
- Virrankoski, Pentti (1963), Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809–noin 1865). Historiallisia tutkimuksia 64. Helsinki: SHS.
- Virrankoski, Pentti (2004), Salomon Hannelius. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS, 1997- (viitattu 5.8.2013) URN:NBN:fi-fe20051410, ISSN 1799-4349 (Verkkojulkaisu).
- de Vries, Jan (1994), "The Industrial Revolution and the Industrious Revolution". *The Journal of Economic History*, vol. 54, no. 2, 249–270.

- de Vries, Jan (2008), *The Industrious Revolution. Consumer Behaviour and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vuorela, Toivo (1958)(toim), *Jalasjärven kirja*. Kyrönmaa X. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutujulkaisu.
- Vuorinen, Heikki S. (2002), *Tautinen historia*. Tampere: Vastapaino.
- Välimäki, Hannu (2002), *Kymmenyksistä kirkollisveroon*. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 188. Helsinki: SKHS.
- Waris, Elina (1999), *Yksissä leivissä*. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850. *Bibliotheca Historica* 48. Helsinki: SHS.
- Westin, Gunnar (1974)(toim.), *Övre Norrlands historia IV*. Uumaja: Norrbottens och Västerbottens läns landsting.
- Wilmi, Jorma (1991), *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella*. *Studia historica jyvaskyläensia* 43. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Wilmi, Jorma (2003), *”Palkolliset ja tilaton väestö”*. Teoksessa: Rasila Viljo & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia 1*. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, 223–238.
- Winberg, Christer (1975), *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturuomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. *Meddelanden från historiska institutionen i Göteborg nr 10*. Göteborg: Göteborgin yliopisto.
- Winton, Patrik (2009), *”Den högsta maktens verkningskraft. Statsskuld och politik i Sverige 1800–1815”*. Teoksessa: Edling, Max & Patrik Winton (toim.), *Statsskuld och politik i Förenta Staterna och Sverige 1780–1870*. *Opuscula Historica Upsaliensia* 38. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Wirilander, Kaarlo (1982), *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*. *Nordiska museets Handlingar* 98. Tukholma: Nordiska museet.
- Ylikangas, Heikki (1976), *Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825*. Helsinki: Otava.
- Ylöstalo, Matti (1980), *Takauksesta*. Suomen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 85. Toisen painoksen muuttamaton lisäpainos. Porvoo: WSOY.
- Ågren, Maria (1992), *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850*. *Studia historica upsaliensia* 166. Uppsala: Uppsalan yliopisto.
- Ågren, Maria (1994), *”Land and debt: On the Process of Social Differentiation in Rural Sweden, circa 1750–1850”*. *Rural History*, vol. 5, no. 1, 23–40.
- Ågren, Maria (2009a), *Domestic Secrets. Women & Property in Sweden 1600–1857*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Ågren, Maria (2009b), *”Marknadens välsignelser? Om gifta makars inköp av jord under 1700- och 1800-talen”*. Teoksessa: Liljewall, Britt et al. (toim.), *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden*. *Festskrift till Janken Myrdal på hans 60-årsdag*. Skogs- och

- lantbrukshistoriska meddelanden nr. 47. Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 239-250.
- Åström, Sven-Erik (1977), "Majmiseriet. Försök till komparativ och konceptuell analys". HTF, vol. 62, no. 2, 89-108.
- Ögren, Anders (2010), "The Swedish Financial Revolution: An In-Depth Study". Teoksessa: Öberg, Anders (toim.), The Swedish Financial Revolution. New York: Palgrave Macmillan, 1-13.
- Österberg, Eva (1987), "Svenska lokalsamhällen I förändring ca 1550-1850". Historisk tidskrift, no. 2, 321-340.
- Österberg, Eva (1993), "Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning." Scandia, no. 2, 201-226.

LIITTEET

Liite 1 Ilmajoen ja Nordmalingin perukirjat alkuperäislähteinä

I Miksi perukirjat laadittiin?

Perukirjalla on alkuperäislähteenä vankka pohja. Vuoden 1734 laissa määriteltiin Ruotsin valtakunnassa ensimmäistä kertaa perinnönjaon toimittaminen. Perintökaaren yhdeksännessä luvussa säädettiin:

1 §. Kun kuolema tapahtuu, antakoon eloon jäänyt mies tahi vaimo, vaikka mitä avioehtoja olisi tehty, oikein ilmi pesän kaiken omaisuuden ja kirjoituttakoon tarkasti sekä irtaimen että kiinteän, sellaisena kuin se kuolemanhetkellä oli, kaikkine asiakirjoinen, saamisineen ja velkoineen, perillisten taikka heidän holhoojiensa tahi asiamiestensä läsnä ollessa.⁸¹⁵

Perukirja laadittiin oikeudenmukaisen perinnönjaon toteuttamiseksi. Aviopuolison kuoltua tuli lesken ilmoittaa pesän kaikki omaisuus ilmi perunkirjoituksessa, jossa koko omaisuus arvioitiin. Tämä tarkoitti koko omaisuutta aina maasta, rakennuksista, arvoesineistä, työ- ja ajokaluista, keittiövälineistä, käyttö- ja liinavaatteista sekä muusta irtaimesta käteiseen, saataviin ja maksettaviin velkoihin asti. Maaseudulla vähintään kaksi rehelliseksi tunnettua miestä listasivat ja arvioivat omaisuuden perukirjaan. Lailliseksi perunkirjoituksen teki sekä uskottujen miesten että perillisten tai heidän holhoojiensa allekirjoitukset, käytännössä puumerkit.⁸¹⁶

Perukirja tuli tehdä kaikkien vainajien omaisuudesta kolmen kuukauden kuluessa kuolemasta.⁸¹⁷ Viivästyminen tästä oli tavallista, mutta sen ei ole katsottu vaikuttaneen esimerkiksi omaisuuden katoamiseen.⁸¹⁸ Lisäksi on huomautettu, että omaisuutta tuskin jaettiin perillisille ennen kuolemaa. Tähän on monta syytä, ja yksi oli tarve osoittaa perheen materiaallinen hyvinvointi ja status. Oli tärkeätä, että perunkirjoituksessa listattiin vainajan koko omaisuus eikä vain osa siitä.⁸¹⁹

Laki ei määrännyt perukirjan rakennetta ja ulkomuotoa, mutta ulkonäöltään perukirjat olivat samankaltaisia Suomessa ja Ruotsissa, ja vastaavia peruluetteloa löytyy myös esimerkiksi Englannista, Alankomaista ja Ranskasta.⁸²⁰ Perukirjat noudattivat lähes yhtenäistä kaavaa. Ennen varsinaista omaisuuden arviointia maaseudulla asiakirjaan kirjattiin perunkirjoituksen päivämäärä, paikka, vieraat miehet (tai arviomiehet), edesmenneen nimi ja mahdollisesti kuolinaika, leski, perilliset ja holhoajat. Samaan kaavaan kuului myös lesken

⁸¹⁵ Vuoden 1734 laki, Perintökaari, 9. luku.

⁸¹⁶ Vuoden 1734 laki, Perintökaari, 9. luku.

⁸¹⁷ Vuoden 1734 laki, Perintökaari, 9. luku; Isacson 1979, 211, 217; Gadd 1983, 68.

⁸¹⁸ Markkanen 1988, 55–57.

⁸¹⁹ Andersson 2005, 61.

⁸²⁰ Markkanen 1988, 25. Gadd epäilee yhteneväisyyden olleen seurausta perukirjojen toimittamisesta kihlakunnanoikeudelle, Gadd 1983, 66.

vannominen siitä, että ilmoitti kuolinpesän mitään salaamatta sellaisena kuin se kuolinhetkenä oli ollut.⁸²¹

Varakkaissa pesissä perukirjasta saattoi muodostua usean sivun mittainen, köyhimmässä riitti yksi sivu. Itse perukirjassa edettiin yleensä kiinteistöstä, käteisestä, kullasta, hopeasta ja posliiniesineistä vaihtelevassa järjestyksessä eri vaatteisiin ja työkaluihin sekä kotieläimiin. Perittävät objektit lueteltiin omien otsikoidensa alla, jolloin esimerkiksi naisten ja miesten vaatteet merkittiin yleensä omina, erillisinä kohtinaan. Ennen omaisuuden bruttosummaa (*summa inventari*) ilmoitettiin myös pesän saatavat lainat. Tämän jälkeen listattiin kaikki pakolliset maksut ja maksamattomat lainat, minkä jälkeen laskettiin ja ilmoitettiin omaisuuden nettosumma (*summa behållning*).

Arviomiesten työn jälki 1800-luvun alun perukirjoissa vaikuttaa tarkalta, esineet lueteltiin tarkasti, niiden kunto ja ikä huomioon ottaen. Koska perittäville esineille täytyi antaa arviohinnat, oli tärkeätä huomioida niiden käytettävyyteen vaikuttaneet seikat.⁸²² Lisäksi luetteloidut esineet oli tärkeätä tunnistaa, sillä samoja esineitä saattoi olla useampia, eivätkä ne keskenään olleet yhtä laadukkaita. Lehmiä identifioidiin perukirjoihin niiden omilla nimillään, sillä karjakaan ei ollut aina samanarvoista.⁸²³ Eri omaisuudenlajien kuvaaminen monenlaisin adjektiivein oli tyyppillistä, mutta käteisomaisuuden kohdalla niin ei usein tehty.⁸²⁴ Käytössä aiheutunut esineen kuluminen vaikutti sille annettuun arvoon enemmän vaikkapa työkalujen kohdalla kuin käteisen. Tärkeätä oli puolestaan arvioida esimerkiksi karjaa sen iän perusteella, olihan sillä suora vaikutus talonpoikaistalouden tuottoon pidemmällä aikavälillä.

Perukirjoja ei tehty historiantutkijaa vaan perinnönjakoa varten, minkä vuoksi Pentti Renvall huomauttaa, että laatimishetki kaikkine puolineen saattoi vaikuttaa perukirjan sisältöön. Perillisiä kiinnosti vain perittäväksi kelpaava, jolloin jotain tutkijaa kiinnostavaa saattoi jäädä pois listalta.⁸²⁵ Perukirjoja ei saa tulkita täydellisenä omaisuuden kuvaajana ja lähteen hiljeneminen on huomiotava.

Perunkirjoituksia varten ei ollut olemassa erityisiä arviohintojen sääntöjä. Arviot tehtiin tapauskohtaisesti, mutta koska niitä toimittivat osittain samat miehet perunkirjoituksesta toiseen, on syytä uskoa, että arvioiden taso noudatti paikallisesti yleistä linjaa. Tästä huolimatta luetteloitujen esineiden arvot vaihtelivat perukirjasta toiseen ja omaisuuksia aliarvioitiin. Tämän seurauksena perukirjoilla ei ole katsottu voitavan tutkia varallisuusmuutoksia ja -eroja.⁸²⁶ Kriittikkiin on vastattu useassa tutkimuksessa ja tutkimuksilla on osoitettu, että

⁸²¹ Ks. esim. Markkanen 1988, 40–41.

⁸²² Esineille saatettiin antaa niiden käytettävyyttä kuvaavia adjektiiveja, esimerkiksi ”uusi”, ”vanha”, ”parempi”, ”huonompi”, ”kulunut”, Gadd 1983, 72.

⁸²³ Siinä missä nordmalingilainen talollisen vaimo Magdalena Mårtensdotter lypsi muun muassa Rosenkorna- ja Blomster-nimisiä lehmäänsä, märehtivät Mustapää ja Kipurasarvi muiden Ala-Laturin talonpoikaistilan lehmien kanssa Jalasjärvellä. Magdalena Mårtensdotterin edesmenneen puolison Jonas Håkanssonin perukirja: HLa, Nth, FI:4, 25 (1821); VMa, Ket, E1a:4, 216 (1816).

⁸²⁴ Vrt. poikkeuksellinen käteisen rahan merkintätapa tämän väitöskirjan alaluvussa 3.1 Raha.

⁸²⁵ Renvall 1967, 285–296.

⁸²⁶ Haapala 1989, 85.

perukirjoilla voi tutkia varallisuutta, kuluttamista ja muutakin taloudellista toimintaa.⁸²⁷ Esimerkiksi Jan Kuusen mukaan perukirjat ovat ongelmistaan huolimatta paras saatavilla oleva lähdesarja varallisuuden jakautumisen tutkimiseen. Erityisesti hän korosti yksityiskohtaista ja vääristelemätöntä irtaimen luettelointia, jota muista lähdesarjoista ei tavoita.⁸²⁸

Perunkirjoitus oli maksullinen toimitus, mikä on voinut vaikuttaa siihen, että perukirjaa ei aina haluttu tai voitu laatia. Kaikissa talouksissa ei ollut varaa ylimääräisiin kuluihin.⁸²⁹ Vuoden 1734 laissa vahvistettiin, että seurakunnan köyhäinkassaan oli jokaisesta kuolinpesästä maksettava 1/8 prosenttia. Samantyyppinen maksu oli ollut käytössä jo aiemmin ja tätä käytäntöä on kiitetty siitä, että perukirjoja alettiin laatia yhä useammasta kuolinpesästä.⁸³⁰ Köyhäinprosentti (*fattigas andel*) merkittiin melkein jokaiseen tässäkin tutkimuksessa käytäviin perukirjoihin ja listattiin perukirjan loppuosaan muiden maksujen (*afkortning*) yhteyteen.⁸³¹

Köyhäinosa maksettiin seurakunnalle, mutta sitä ei suoritettu aina samantien. Esimerkiksi Maria Johansdotter Kitinojan perunkirjoitus pidettiin heinäkuun 21. päivä vuonna 1809, mutta kirkkoväärti Anders Nygård kuittasi köyhäinosan maksetuksi vasta seuraavan vuoden maaliskuussa:

Edes menneen Talon Emännän Maria Johan tyttären Kitinojan kuoleman jälkeen Pidetys ylöskirjoitukses ja värderingis on Lagennut Pääsumma seurakunnan vaivasillen 00,10,2 Banco. Joka summa on Kirckohon Täydellisesti lefvererattu. Joka tämän kautta qwitterataan. Seinäjoelta sinä 7. päivänä maaliskuusa 1810 Anders Nygård kirckowärdi⁸³²

Muitakin maksuja oli, ja ne vähensivät jaettavan perinnön arvoa. Vuoden 1734 laki määräsi, että leski sai ottaa perinnöstä itselleen lesken osana enintään 1/20 pesän omaisuudesta perunkirjoituksen ulkopuolella. Kaikkein köyhimmissä pesissä leski sai käytännössä pitää kihlasormuksensa, vuoteensa ja pitovaatteensa ominaan niiden suhteellisesta osuudesta huolimatta. Suomessa tätä lesken etuoikeutta ei kaikkialla huomioitu, mutta se ei vähennettynäkään pienentänyt oleellisesti koko varallisuuden kokoa.⁸³³ Leskenosa merkittiin useasti samaan kohtaan muiden maksujen kanssa ja toisinaan selvitettiin sekin, mitä leski haluaa osaansa kuuluvan. Nordmalingilainen Maria Salmonsdotter valitsi leskenosaansa muun muassa hyvän hevosen sekä Siionin virret marraskuussa 1808 kuolleen miehensä Abraham Davidssonin perunkirjoituksessa.⁸³⁴

Ennen perinnönjakoa leskivaimolla oli lain mukaan oikeus ottaa pesästä lesken osan ohella huomenlahja, mikäli tahtoi, ja mikäli oli sellaisen aikoinaan saanut. Nordmalingissa esimerkiksi lokakuussa 1810 edesmenneen Petter Lid-

⁸²⁷ Nummela 1990a, 16; Ojala 1999a, 42–44; Ilmakunnas 2009, 36.

⁸²⁸ Kuuse 1974, 28–31.

⁸²⁹ Hellgren 2003, 40.

⁸³⁰ Markkanen 1988, 17.

⁸³¹ Kuudessa Nordmalingin perukirjassa ei syystä tai toisesta tehty minkäänlaisia vähennyksiä, ei edes tätä pakollista köyhäinosaa.

⁸³² VMa Ket E1a:2, 358 (1809).

⁸³³ Markkanen 1988, 25.

⁸³⁴ Huomenlahjana hän otti mm. tynnyrillisen ohraa. HLa, Nth, FII:2, 69 (1807).

strömin leski Margreta Andersdotter valitsi lesken osaan ja huomenlahjaan kuuluvaksi muun muassa ohraa ja paloviinan keittokattilan.⁸³⁵ Ilmajoen perukirjoista huomenlahjamerkintöjä saa etsiä, eikä niitä paljoa löydy. Leski saattoi yhtä hyvin myös kieltäytyä huomenlahjasta perunkirjoituksessa, kuten Anna Antintytär Ilmajoella marraskuussa 1818. Yhdeksän alaikäistä lasta oli jäänyt isättömiksi elokuussa, kun Salomon Iisakinpoika oli menehtynyt keuhkotautiin 45 vuoden ikäisenä. Perunkirjoituksessa Anna-leski vakuutti olevansa tyytyväinen vain sormukseen, sänkyvaatteisiin ja vaatteisiin.⁸³⁶

Ilmajoen perukirjoissa maksuihin kuului lisäksi osuus Vaasan sairaalalle, joka oli aina aavistuksen pienempi kuin köyhäinosuus. Nordmalingin perukirjoissa ei vastaavaa sen sijaan maksettu.⁸³⁷ Molempien pitäjien perukirjoissa vähennettiin arviomiesten palkkiot, Ilmajoella tosin säännöllisemmin kuin Nordmalingissa. Palkkioiden määrät vaihtelivat perukirjasta toiseen. Toini Aunola huomauttaa, että vain kaupungeissa oli pakollista maksaa perunkirjoittajille.⁸³⁸ Ilmajoen perukirjoissa vähennettiin toimitusmaksu kihlakunnanoikeudelle, mutta Nordmalingissa vain harvoin. Maksuja tuli myös esimerkiksi tilan karttojen laatimisesta.

Vuoden 1734 laki huomioi myös velkojen kohtalon perunkirjoituksessa. Pesän velat, jos niitä oli, tuli listata tarkasti perukirjassa ja lain mukaan maksaa jakamattomasta pesästä, ja perinnönjako saatiin toimittaa vasta tämän jälkeen. Mikäli perintö ei riittänyt velan maksuun, eivät velalliset joutuneet maksamaan yli jäävää osuutta. Jos perintö jaettiin ennen velkojen maksua, oli velkojilla oikeus vaatia saataviaan keneltä tahansa perinnön jakaneelta perilliseltä.⁸³⁹ Tässä kohden paljastuu lainsäätäjien jonkinasteinen tieto siitä, että perukirjaa ei aina laadittu. Perintökaaren kymmenennen luvun toisessa pykälässä säädettiin nimittäin seuraavasti:

Jos perintö jaetaan ilman laillista ylöskirjoitusta, ja ennen kuin caicki tietävä welca maxettu on; nijn wastacon täyden welan edestä, kuin ennen sanottu on, ja olcon welcamiehellä walda etziä caickia perillisiä, eli ketä heistä hän parhain tahto.⁸⁴⁰

Velkojen takaisinmaksaminen ja kuolinpesän omaisuuden ”tasaaminen” on yleinen ilmiö eri aikoina ja paikoissa.⁸⁴¹ Perukirjoja ei ollut järkeä laatia niistä pesistä joissa omaisuus oli vähäistä ja mitätöntä, syytä ei varsinkaan ollut, jos edesmenneellä ei ollut mitään lueteltavia saatavia tai maksettavia.⁸⁴²

⁸³⁵ HLa, Nth, FII: 2, 152 (1810). Huomenlahjasta Fiebranz 2002, 252.

⁸³⁶ VMa Ket E1a:5, 81, (1818); SSHY, Jsa, Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1802–1820. On täysin mahdollista, että Anna Antintytär ei ollut edes saanut minkäänlaista huomenlahjaa avioon astuessaan, minkä vuoksi sitä ei perunkirjoituksessakaan voitu vähentää.

⁸³⁷ Aunola viittaa Kuninkaalliseen kirjeeseen vuodelta 1774, jolla sairaalan osuus on määrätty. Aunola 1967, 33.

⁸³⁸ Aunola 1967, 35.

⁸³⁹ Näin toimittiin jo ennen 1734 lakia ainakin porvarien ylivelkaisia pesiä selvitellessä. Möller 1954, 273–274.

⁸⁴⁰ Vuoden 1759 suomennos. Vuoden 1734 laki, Perintökaari. Agricola-tietokanta.

⁸⁴¹ Esim. Levi 1992, 88.

⁸⁴² Lindgren 2002, 822.

II Miten perukirjoja on hyödynnetty?

Euroopan perukirjatutkimus tunnetaan hyvin, sillä esimerkiksi 1984 Saksassa julkaistiin perukirjatutkimusten bibliografia, johon on koottu läntisen ja keski-Euroopan, Suomi ja Ruotsin mukaan lukien, sekä Yhdysvaltojen alueilla laaditut perukirjojen avulla tehdyt tutkimukset.⁸⁴³ Suomessa perukirjoilla tehtyihin tutkimuksiin on perehtynyt muiden muassa Markkanen, joka hyödynsi asiakirjoja ensin väitöskirjatutkimuksessaan, sitten laati niiden käytöstä oppaan. Perukirjoja on perinteisesti käytetty neljässä erityyppisissä tapauksissa, kuten Markkanen luettelee: esineellistä kulttuuria, sosiaalihistoriaa, taloushistoriaa ja maataloushistoriaa käsittelevissä tutkimuksissa.⁸⁴⁴

Tyypillisesti perukirjoja on käytetty yhtenä lähdesarjana muiden lähteiden rinnalla. Tämä on melko tavallista esimerkiksi suomalaiselle ja ruotsalaiselle historiankirjoitukselle, jossa varhaismodernin ajan rahvaasta ei ole saatavilla muita kuin viranomaislähteitä, väestökirjanpitoa ja käräjäpöytäkirjoja. Markkanen tekemä jako neljään eri tutkimuksen lajiin, joissa perukirjoja on käytetty, näkyy tietyllä tavalla edelleen. Johnson on esimerkiksi selvittänyt naisten pukeutumista ja sen hankintaan liittyviä käytänteitä perukirjojen avulla 1700-luvun Keski-Pohjanmaalla. Kotilainen on puolestaan hyödyntänyt perukirjoja yhtenä lähdeaineistona tutkiessaan nimenannon käytäntöjä 1750–1950-lukujen Sisä-Suomessa. Taloushistoriassa perukirjojen hyöty on nähty useassakin eri tutkimuksessa, esimerkkinä Ojalan pohjalaiskaupunkien kauppahuoneiden liiketoimintaa 1700–1800-luvulla käsitellyt tutkimus ja Keski-Suomen 1700–1800-luvun Porin kauppiaiden analyysi. Nummela on jo useaan otteeseen osoittanut, miten hyvä lähteistö perukirjat ovat kertomaan varallisuudesta ja sen muutoksista.⁸⁴⁵

Perukirjoja on käytetty alkuperäisaineistona useassa aikaisemmassa, myös lainaamista ja luottosuhteita koskevassa historiantutkimuksessa. Velkasuhteet, annetut ja saadut velat, merkittiin tarkasti perukirjoihin muuallakin kuin Suomessa ja Ruotsissa, joten lainaamista selvittävä tutkija löytää runsaasti ulkomaisista perukirjoista laadittuja tutkimuksia kotimaisten lisäksi.⁸⁴⁶ Perukirjat nähdään hyvänä alkuperäislähteenä sekä maaseudun että kaupunkien luottoverkojen tutkimiseen.⁸⁴⁷

III Miten perukirjoja käytetään tässä tutkimuksessa?

Tärkeimmät alkuperäislähteet väitöskirjatutkimuksessani ovat perukirjat ja käytän niitä monin tavoin. Olen muodostanut perukirjojen avulla talollisten ryhmät sekä laatinut niistä varallisuuksia ja velkoja koskevia erilaisia tietokan-

⁸⁴³ Mannheims & Roth 1984.

⁸⁴⁴ Markkanen 1977; Markkanen 1988, 10–11; Ks. myös Perlinge 2009, 293.

⁸⁴⁵ Johnsson 2012; Kotilainen 2009; Ojala 1999a; Keskinen 2012; Nummela & Laitinen 1985; Nummela 1990a; Nummela 1995; Nummela 2013.

⁸⁴⁶ Esim. Lindgren 2002; Perlinge 2005; Ogilvie, Kúpker & Maegraith 2012. Kotimaisista ks. esim. Piilahti 2007; Nummela 2013.

⁸⁴⁷ Ks. esim. Möller 1954; Aunola 1967; Ojala 2010.

toja. Ennen kaikkea analysoin perukirjojen avulla talollisten saatavia ja maksettavia velkoja eri näkökulmista. Perukirja-analyysi herättää myös aineistolähtöisiä kysymyksiä joihin vastaan muita lähteitä tulkiten. Vertaileva asetelma tekee itse perukirjat kiinnostaviksi, jolloin myös niiden käytettävyyden tutkiminen on yksi tutkimustehtävä.

Yleensä perukirjat laadittiin Ilmajoella ja Nordmalingissa lain määräämässä aikataulussa, tai vain hieman se ylittäen. Yhtäkään niin suurta myöhästymistä ei näissä perukirjoissa esiinny kuin esimerkiksi Piilahden aineistossa, jossa osa perukirjoissa laadittiin peräti 30 vuotta kuoleman jälkeen.⁸⁴⁸ Toisaalta kulueneen ajan havainnointia vaikeuttavat, erityisesti Ilmajoella, kuolinpäivien puutteelliset merkinnät perukirjoissa, mutta näiltä osin olen täydentänyt tietoja haudattujen luetteloita tutkimalla ja saanut selville lähes jokaisen perunkirjoitetun henkilön kuolinajan. Tarkan päivämäärän sijaan Ilmajoella on monesti tyydytty merkitsemään kuolinajaksi ”hiljattain edesmennyt” (*nyligen afleden*), mikä haudattujen luetteloihin merkittyihin kuolinaikoihin verrattuna tarkoittaa noin kolmen kuukauden mittaista aikaa.⁸⁴⁹

Kuoleman ja perunkirjoituksen välistä ei aikaa voida laskea jokaisen perukirjan osalta, mutta otos on molempien pitäjiä osalta tarpeeksi suuri että voidaan havainnoida kolmen kuukauden säännöksen toteutumista. Ilmajoen perukirjoista 79 prosenttia laadittiin kolmen kuukauden kuluessa kuolemasta ja Nordmalingissa 77 prosenttia.⁸⁵⁰ Keskimääräisesti pisimpään kesti sotilaiden perunkirjoituksissa. Ilmajoen komppaniassa palvelleiden Esaias Forsmanin ja Gabriel Elgin perukirjat laadittiin loppuvuonna 1802 yli 10 vuotta miesten kuolemasta, Forsmanin omaisuutta arvioitiin 14 ja Elgin 13 vuoden kuluttua.⁸⁵¹ Kriisiajat hidastivat perunkirjoituksia. Suomen sodan aikana Ilmajoella yhdeksän tuolloin menehtyneen perukirja laadittiin yli vuosi kuolemasta. Nordmalingilaisen, vuonna 1809 kuolleen Anna Margareta Johansdotterin perukirja laadittiin puolestaan lokakuussa 1811.⁸⁵²

Perukirjojen käyttöön historiantutkimuksen lähteenä on kritisoitu 1900-luvun toisella puoliskolla, aikana, jolloin perukirjoja myös käytettiin tutkimuksessa ahkerasti. Kritiikki kohdistui esimerkiksi siihen, että perukirjoja ei laadittu kaikista kuolinpesistä ja että niitä laadittiin lähinnä ikääntyneemmästä väestönosasta. Tämän vuoksi on esitetty, että perukirjoilla ei voi tällöin laatia kattavaa kuvaa koko väestöstä, jolloin myös elintason tutkiminen tällä aineistolla on vähintäänkin hankalaa.⁸⁵³

⁸⁴⁸ Piilahti 2007, 39. Gaddin aineistossa puolestaan suurin osa perukirjoista oli laadittu kolmen kuukauden säännön mukaisessa ajassa, Gadd 1983, 68.

⁸⁴⁹ Esimerkiksi Salomon Siimoninpoika Huikku, joka 13.4.1818 laaditun perukirjan mukaan oli menehtynyt hiljattain, oli haudattujen luetteloiden mukaan menehtynyt 4.4.1818. VMa Ket E1a:5, 23 (1818); SSHY, Isa, Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1800–1822.

⁸⁵⁰ Mikäli mukaan otetaan myös ne perunkirjoitetut joiden kuolinaikaa ei tiedetä, Ilmajoen prosenttiosuus on 66 ja Nordmalingin 73 prosenttia.

⁸⁵¹ VMa EPt E1a:1, 344 (1802); VMa EPt E1a:1, 296 (1802).

⁸⁵² HLa, Nth, FII:3, 5 (1811).

⁸⁵³ Haapala 1989, 85.

Perukirjat ovat kritiikistä huolimatta käyttökelpoinen lähdesarja. Viranomaiset seurasivat perukirjojen laatimista kuolleiden jälkeen, ja papiston pitikin lähettää käräjille luettelot seurakunnassa kuolleista henkilöistä. Esimerkiksi Nummela ja Markkanen ovat esittäneet, että käytännössä papit tekivät luettelot ainoastaan niistä kuolleista, joista perukirja oli mahdollisesti laadittava. Jos karsinta alkoi jo pappilassa, ei maistraatissakaan odotettu, että perukirja olisi laadittu köyhimmistä. Lisäksi perukirjat kuvaavat täysi-ikäisten omaisuutta sillä alaikäisistä perukirjaa ei yleensä laadittu.⁸⁵⁴

Markkasen mukaan myöhäisemmällä ajalla, 1800–1900-lukujen vaihteessa perukirjoja on jäljellä noin joka kolmannelta pesästä ja tuota aikaisemmalta ajalta vähemmän. Perukirja laadittiin varmimmin niistä pesissä, joissa oli perittäväksi laskettavaa varallisuutta.⁸⁵⁵ Nummela on puolestaan tulkinnut, että mitä useammalta perukirjat tehtiin, sitä tasaisemmin vauraus oli jakautunut. Perukirjan laatiminen sinänsä edustaa jonkinlaista hyvinvointia etenkin varhaismodernina aikana, jolloin perukirjoja ei laadittu kaikista laista huolimatta.⁸⁵⁶ Köyhimmästä väestönosasta ei yleensä perukirjoja tehty ollenkaan, sillä niillä joilla ei ollut mitään omaisuutta, ei myöskään ollut perittävää ja arvioitavaa. Tosin väite, että perukirjoja tehtiin vain rikkaista, ei ihan täysin pidä paikkaansa. Ilmajoella perukirjoja laadittiin myös kahden kylänvaihaisen ja yhden ruotuvaivaisen ihmisen omaisuuksista.⁸⁵⁷

Lakia rikottiin tietoisesti, eikä perukirjaa aina tehty sellaisestakaan jäämistöstä, jossa oli perittäväksi kelpavaa varallisuutta. Toisaalta osa perukirjoista on kadonnut jossain vaiheessa laatimisen ja arkistoinnin välissä. Osa on palanut tulipaloissa, osa kadonnut tietämättömästi syystä. Aikalaiset saattoivat kadottaa niitä itsekin. Ongelmia perukirjan katoamisesta tuli, jos leski tahtoi uudelleen naimisiin. Kauhajokelaisen itsellisleski Anna Heikintyttären edesmenneen puolison, vanhan talollisen Jaakko Jaakonpoika Ala-Kokon perunkirjoitus oli aikanaan toimitettu lainmukaisesti, mutta itse asiakirja hävisi Suomen sodan taisteluiden aikana. Kun Anna Heikintytär ja Piparin talon itsellisleski Juho Kaaponpoika tahtoivat vihille, tekivät lukkari Michel Högander ja todistajat marraskuussa 1813 asiakirjan, jolla kerrottiin Anna Heikintyttären edesmenneen aviomiehen perunkirjoituksesta ja aikanaan laaditun asiakirjan katoamisesta. Tämä asiakirja riitti, ja tammikuussa 1814 pariskunta sai toisensa.⁸⁵⁸

Syytinkiläisjärjestelmän vuoksi osa talonpoikaistaloista irtaimistoineen jäi arvioimatta perukirjoilla.⁸⁵⁹ Tässä järjestelmässä sovittiin syytingille siirtyvän parin omaisuudesta heidän elinaikanaan niin, että tila myytiin perilliselle sopi-

⁸⁵⁴ Nummela 1985, 5; Markkanen 1977, 29–31.

⁸⁵⁵ Markkanen 1988, 52. Ks. myös Isacson 1979, 211; Gadd 1983, 58, 294.

⁸⁵⁶ Nummela 1995, 89; Ks myös Markkanen 1977, 44–48.

⁸⁵⁷ Jokaisen perukirjassa köyhäksi määritellyn perukirja on säilytetty seurakunnan arkistossa. KaD, Isa, Perukirjat, Ijee:1, 1810; KaD, Isa, Perukirjat, Ijee:1 29.12.1818; KaD, Isa, Perukirjat, Ijee:1 6.3.1820.

⁸⁵⁸ KaD, Isa, Perukirjat, Ijee:1, 1.11.1813. Annan ja Johanin yhteistä onnea kesti vuoteen 1818, jolloin Anna menehtyi. SSHY, KAsa, Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1777–1824.

⁸⁵⁹ Ks esim. Harnesk 1990, 26; Paulaharju 1943, 60–61; Jutikkala 1958, 328–329; Jutikkala 2003, 454; Ågren 2009a.

muksella, johon sisältyi tämän vanhan parin elättäminen. Tällä tavoin vanha pari on myöhemmin kuollut syytinkiläisinä, ei talollisina, sillä he luovuttivat talollisen statuksen ja omaisuuden kaikkineen tilan omistajaksi siirtyneelle perilliselle.⁸⁶⁰ Tästä huolimatta joitakuita syytinkiläisten perukirjoja laadittiin, joten toisinaan heille jäi perittävää omaisuutta. Nordmalingissa näitä perukirjoja ei tosin laadittu ollenkaan, mutta Ilmajoelta niitä sen sijaan on säilynyt.

Vainaja identifioitiin perukirjoissa vaihtelevilla nimikkeillä. Etenkin Ilmajoella kirjuri merkitsi perukirjaan vainajalle sellaisen nimikkeen, jonka avulla sosiaalinen asema voidaan päätellä. Samoja nimikkeitä löytyy myös muista lähteistä, mutta perukirjojen tiedot ovat siinä mielessä luotettavampia, että niiden laatijat olivat kirkkoherroja ja henkikirjoittajia paremmin selvillä edesmenneen ammatista ja sosiaalisesta ryhmästä.⁸⁶¹ Kirjuri ja arvioijat saattoivat tuntea kuolinpesän perilliset ja vainajan henkilökohtaisesti jo pitkältikin ajalta. Heillä oli realistinen ja viranomaisten asiakirjoista riippumaton käsitys siitä, mikä vainajan nimike oli kuoleman hetkellä.

Perukirjat kuvaavat omistavan aikuisväestön varallisuutta. Esimerkiksi Mikkeliissä vuosina 1789–1809 perunkirjoitettujen ihmisten kuolinikien keskiarvo oli 40,3 vuotta.⁸⁶² Varhaismodernina aikana ihmiset kuolivat usein jo työikäisenä, jonka ikäisistä perukirjoja laadittiin. Täten ne eivät kuvaa pelkästään vanhuusväestön omaisuutta, vaikka niinkin on väitetty. Tunnetusti lapsikuolleisuus oli korkeaa, mutta alle 15-vuotiaista perukirjoja laadittiin vain poikkeustapauksissa. Työikäisinä ja itsestään huolehtivan ikäisinä kuolleita oli enemmän kuin perunkirjoitettuja (Kuvio 6, Kuvio 7), mutta ero selittyy ennen muuta köyhimmän väestöosan puuttumisesta perunkirjoitettujen osuudessa.

Maallisen ja hengellisen hallinnon maantieteelliset erot⁸⁶³ väärentävät hieman tulkintaa kuolleiden ja perunkirjoitettujen suhteesta. Ilmajoen kärkekunnan perukirja-aineistoon sisältyy sellaisten alueiden ihmisten perukirjoja, joiden kuolema ja haudaus merkittiin jonkin muun seurakunnan kuin Ilmajoen tai sen kappeliseurakuntien luetteloihin. Tämä koskettaa erityisesti Alaseinäjoen väestöä, jonka perukirjat kuuluivat Ilmajoen kärjäkunnan perukirjoihin, koska alue oli osa Ilmajoen suurpitäjää. Kylä kuului Nurmon seurakuntaan, jonka haudattujen luetteloihin alaseinäjokelaiset merkittiin. Ilmajoen osalta perukirjat kattavat siksi laajemman väestön kuin haudattujen ja kuolleiden luettelot. Tästä huolimatta kuolleita oli huomattavasti enemmän kuin perunkirjoitettuja.

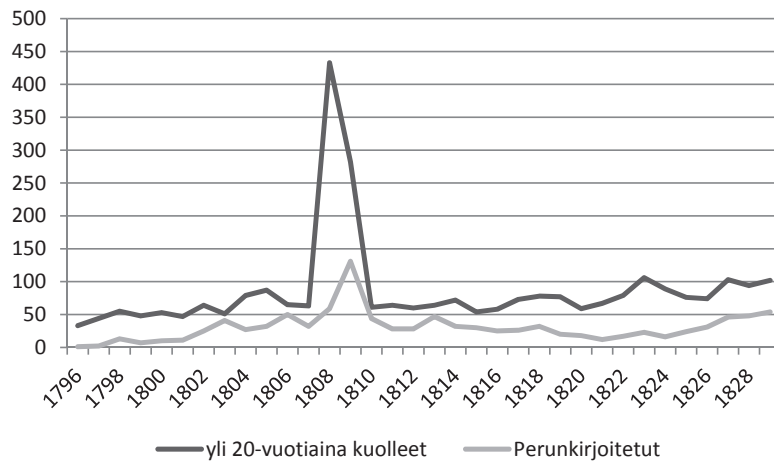
⁸⁶⁰ Syytinkijärjestelmästä esim. Markkanen 1988, 55; Jutikkala 1958, 320–328; Alanen 1953, 47–50.

⁸⁶¹ Markkanen 1988, 56. Myös Gadd on ottanut perunkirjoitettujen henkilöiden nimikkeet huomioon jakaessaan tutkimiansa perukirjoja eri ihmisryhmiin. Mikäli nimikettä ei ole ollut, Gadd on hakenut tiedon esimerkiksi haudattujen luetteloista, Gadd 1983, 65.

⁸⁶² Markkanen 1977, 43; Nummela 1985, 6; Markkanen 1988, 59. Keski-suomalaisten, vuosina 1850–1914 perunkirjoitettujen talollisten keskimääräinen ikä vaihteli 41–60 ikävuoteen, Markkanen 1977, 91. Byn pitäjän vuosien 1840–1860 perunkirjoitetuista ihmisistä yli puolet oli kuollessaan yli 60-vuotiaita, Isacson 1979, 212.

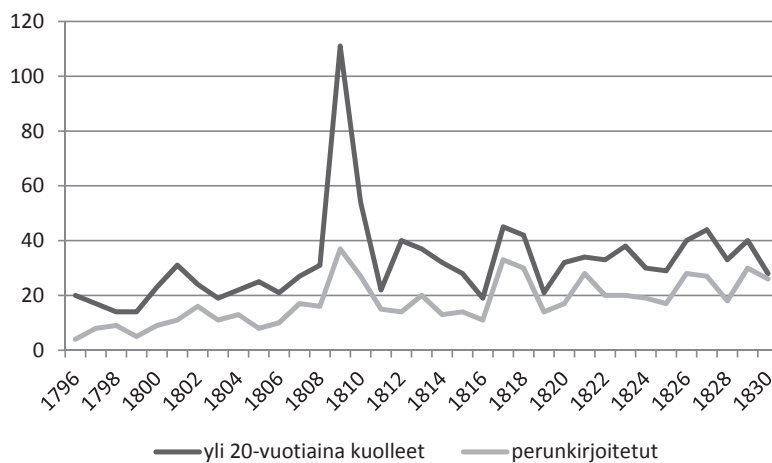
⁸⁶³ Ks. alaluku 2.4 Kruunun ja kirkon kontrolloimat yhteisöt.

KUVIO 6 Ilmajoen seurakunnissa yli 20-vuotiaana kuolleet ja Ilmajoen pitäjän perukirjat vuosina 1796–1830

Lähteet: VMa, Ept, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1796–1804; VMA, Ket, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1805–1830; VMa, Isa, perukirjat 1804–1830; VMa, Jsa, perukirjat 1809–1830; VMa, Kpt, Isokyrön käräjäkunnan perukirjat 1830–1832; Hiski-tietokanta.

KUVIO 7 Nordmalingin ja Bjurholmin seurakunnissa yli 20-vuotiaana kuolleet ja pitäjien perukirjat vuosina 1796–1830

Lähteet: HLa, Nth, Bouppteckningar och arvskiten 1796–1830; RA, SVAR, Bka, Död- och begravningsbok 1809–1830; RA, SVAR, Nka, Död- och Begravningsböcker 1796–1830.

Molemmassa tutkimuspitäjissä haudattujen ja perunkirjoitettujen lukumäärät seuraavat toisiaan lähes säännönmukaisesti. Esimerkiksi Suomen sodan aiheuttama korkea kuolleisuus nosti myös laadittujen perukirjojen määrää. Kuolleita

oli aina enemmän kuin perunkirjoitettuja, mutta perunkirjoitusten määrän trendi oli molemmissa pitäjissä nouseva.⁸⁶⁴

Melkein kaikki perukirjat kuvaavat kuoleman hetkellä voimassa olleen avioparin omaisuutta, kun toinen aviopuolisoista on jäänyt leskeksi. Näissä tapauksissa oli yleensä kyse leskeksi jääneestä miehestä, mutta mahtuupa joukkoon esimerkiksi nordmalingilaisen lesken Anna Elisabet Jonsdotterin jäämistöstä vuonna 1821 laadittu perukirja⁸⁶⁵. Joskus leskiemännät jatkoivat lan "isännyyttä".⁸⁶⁶

Naisten perukirjat eivät sinänsä ole historian tutkijoille outo ilmentys, niitä on käytetty siinä missä miesten perukirjoja.⁸⁶⁷ Johnson on hyödyntänyt keskipohjalaisten talonpoikaisnaisten perukirjoja tutkiessaan naisten vaatteiden hankkimisen keinoja. Oman aseman ja paikan näyttäminen ja ylläpitäminen agraariyhteisössä tapahtui myös ulkoisen kuvan ylläpitämisellä, ja yksi tärkeimmistä tavoista saada vaadittavaa vaateomaisuutta oli perinnönjako.⁸⁶⁸ Naisten asemalla yhteisössä oli väliä, mitä perukirjoilla voidaan tutkia.

Laki vaati, että niin kirjoittajan kuin myöhemmin tarkasteltavien arviomiesten tuli olla maaseudulla rehellisiksi tunnettuja ja yleisesti luotettavia. Vaatimuksena työn suorittamiselle oli kirjoitustaito, joka ei ollut 1800-luvun alussa yleinen. Erityistä ammattiryhmää tehtävään ei ole ollut, ja esimerkiksi 1700-luvulla kirjoittajina olivat usein lakimiehet, nimismiehet, papit ja ylioppilaat.⁸⁶⁹ Osa tutkijoista on huomannut, että perukirjoja laati melko rajattu joukko ihmisiä.⁸⁷⁰

Asiakirjan laatijalla on aina vähintään periaatteellinen vaikutus dokumenttiin. Perukirja on asiakirja, jolla on virallinen tehtävä. Asiakirjalle taas on luonteenomaista, että sen laatijan merkitys vähenee verrattuna muihin kirjallisiin lähteisiin.⁸⁷¹ Perukirjojen laatijoillakaan ei periaatteessa pitänyt olla vaikutusta kuolinpesän arvioinnissa ja kirjaamisessa, mutta koska heillä ei ollut käytössään mitään virallisia ohjeita työnsä hoitamiseksi ja jokainen kuolinpesä oli oma ainutkertainen tapauksensa, voi laatijoillakin ajatella olleen vaikutusta työn tulokseen. Siitä, miten varsinainen työnjako itse perunkirjoitustilaisuudessa kävi, ei ole varsinaisia määräyksiä laissa eikä tutkimuskirjallisuuskään pysty siihen vastaamaan.

Molempien pitäjien perukirjat viittaavat siihen, että pesän varakkuuden ja sen luettelon laatijoiden kesken olisi yhteys.⁸⁷² Nordmalingissa talollisten perunkirjoituksissa on usein ollut mukana esimerkiksi nimismiehet J.L. Wiklund sekä Erik Lindström. Usein kirjuriina perukirjoja on laatinut Nordmalingin seu-

⁸⁶⁴ Hemminki 2010, 382–386.

⁸⁶⁵ HLa, Nth, FII:4, 15 (1821).

⁸⁶⁶ Toivanen 2002, 133–134; Waris 2003, 497.

⁸⁶⁷ Naisten perukirjoja ei ole otettu aina huomioon. Maths Isacson rajasi nämä pois tutkimuksestaan siksi, että perukirjoista tai haudattujen luetteloista ilmeni harvoin edesmenneen naisen status. Isacson 1979, 211.

⁸⁶⁸ Johnson 2012.

⁸⁶⁹ Markkanen 1988, 40, 50.

⁸⁷⁰ Kuudesta ihmisestä viisi oli lautamiehiä. Kaikista perukirjoituksista yli 85 % oli ollut joku näistä kuudesta miehestä osallisena, Gadd 1983, 68.

⁸⁷¹ Renvall 1965, 129–135.

⁸⁷² Ks. myös Markkanen 1988, 40.

rakunnan lukkari Jonas Arctadius.⁸⁷³ Länsipohjalaisessa pitäjässä oli tavallista, että perunkirjoitukseen osallistuivat kirjuri ja yksi arviomies.⁸⁷⁴

Tarkastelluissa Ilmajoen perukirjoissa oli normaalisti kaksi arviomiestä ja kirjuri. Perukirjaan merkittiin aina laatijat, mutta heidän varsinaista ammattiin tai sosiaalista asemaansa ei aina ilmaistu. Suurimmassa osassa nimike kerrottiin ja näissä perukirjoissa oli lautamies yleensä käyttänyt valtaansa arviomiehenä. Yleinen yhdistelmä oli, että arvioijina toimivat lautamies ja perintötalonpoika. Esimerkiksi Samuel Yli-Kaukolan perukirjan vuonna 1807 laativat nimismies Gabriel Luopa ja perintötalonpoika Martti Homi. Kirjurina toimi, kuten monesti muulloinkin, kandidaatti Salomon Hanelles.⁸⁷⁵

Nordmalingin perukirjojen laatijoiden varsinaisen ammatin selvittäminen on hankalampaa kuin Ilmajoella, jossa laatijoiden nimikkeet löytyvät useasti jo perukirjan johdanto-osuuden ensimmäisiltä riveiltä. Nordmalingin perukirjoissa arvioijan ja kirjurin nimet löytyvät yleensä vain lopusta, mutta sinne ei ollut tapana merkitä heidän statustaan tai nimikettään. Toisinaan tämä merkintä löytyy vähennysten kohdalta, kun arvioijalle ja kirjurille osoitettiin palkkio.⁸⁷⁶

Useissa Nordmalingin perukirjoissa oli arvioijan ja kirjurin palkan ohessa maininta työn kestosta päivinä. Esimerkiksi Margareta Östensdotterin kesällä 1805 laaditun perukirjan kirjoittanut nimismies Anders Persson ja omaisuuden arvioija, nimismies Jon Ersson ovat hoitaneet tehtävänsä neljässä päivässä.⁸⁷⁷ Nordmalingissa on yhden varsinaisen arvioijan ja kirjoittajan voimin saatettu käyttää perunkirjoitukseen useampi päivä. Koska perilliset joutuivat maksamaan arviomiesten työstä, voisi kuvitella, että heidän on täytynyt työskennellä koko ajan tehokkaasti.

Perunkirjoituksessa olivat läsnä myös holhoajat ja edunvalvojat alaikäisille ja naisille.⁸⁷⁸ Melkein jokaisessa Ilmajoen ja Nordmalingin perukirjassa oli heistä maininta. Nordmalingissa esimerkiksi nimismies Sikström on kirjoittanut tiedon holhoajasta Johan Jonssonista heinäkuussa 1828 edesmenneen Märten Jonssonin perukirjan johdanto-osuuteen, olihan Märten Jonssonilta jäänyt eloon leski, Anna Kristiina Stenklyft sekä kolme tytärtä: Katarina Margareta neljä vuotta, Sophia Albertina kaksi vuotta sekä kahden kuukauden ikäinen Anna Magdalena.⁸⁷⁹ Vaikka lain mukaan leskivaimolla ei holhoajaa tarvinnut olla, ilmoitettiin perukirjoissa usein holhoajan olevan läsnä jonkinlaisena edunvalvojana.

Mitä perunkirjoituksessa merkittiin ja miten, mikä nähtiin sillä hetkellä merkitykselliseksi ja tarpeelliseksi listata ja arvioida? Perukirjojen merkintöjä ei

⁸⁷³ HLa, Nth, FII:3, 17 (1812); HLa, Nth, FII:3, 147 (1819); HLa, Nth, FII:4, 108 (1824).

⁸⁷⁴ Gaddin tarkastelemissa Skaraborgin läänin perukirjoissa arvioijia oli Nordmalingin tapaan kaksi, Gadd 1983, 68.

⁸⁷⁵ VMa Ket E1a:1, 375 (1807).

⁸⁷⁶ Perunkirjoituksen arviomiehenä lautamies Nordmalingissa, ks. esim. HLa, Nth, FII:4, 222 (1829).

⁸⁷⁷ Uskotuille miehille maksettiin korvaus, mikä merkittiin perukirjaankin. HLa, Nth, FII:2, 48–49 (1805).

⁸⁷⁸ Holhoaja tuli olla kaikilla alle 21-vuotiailla, kaikilla naimattomilla naisilla ja niillä, jotka *”heikkomielisyyden, tuhlaavaisuuden taikka muun syyn tähden ei voi omaisuuttansa hoitaa”*. Vuoden 1734 laki, Perintökaari, 19. luku.

⁸⁷⁹ HLa, Nth, FII:4, 198 (1829).

sinänsä ole syytä epäillä: se mitä perukirjoihin kirjoitettiin, oli totta niiden tahojen mielestä, jotka perunkirjoituksessa olivat läsnä. Saatavien ja maksettavien merkintöjä voi problematisoida kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkään kaikkia velkoja ja saatavia ei välttämättä kirjoitettu perukirjaan ja toiseksi talollisten lainasuhteiden osapuolet saattoivat olla eri mieltä perukirjoihin merkityistä yksityiskohdista ja tiedoista. Käytännössä kaikki saatavat ja maksettavat haluttiin merkitä perukirjoihin mahdollisimman tarkasti ja oikein, sillä se palveli kaikkien asianomaisten etua.

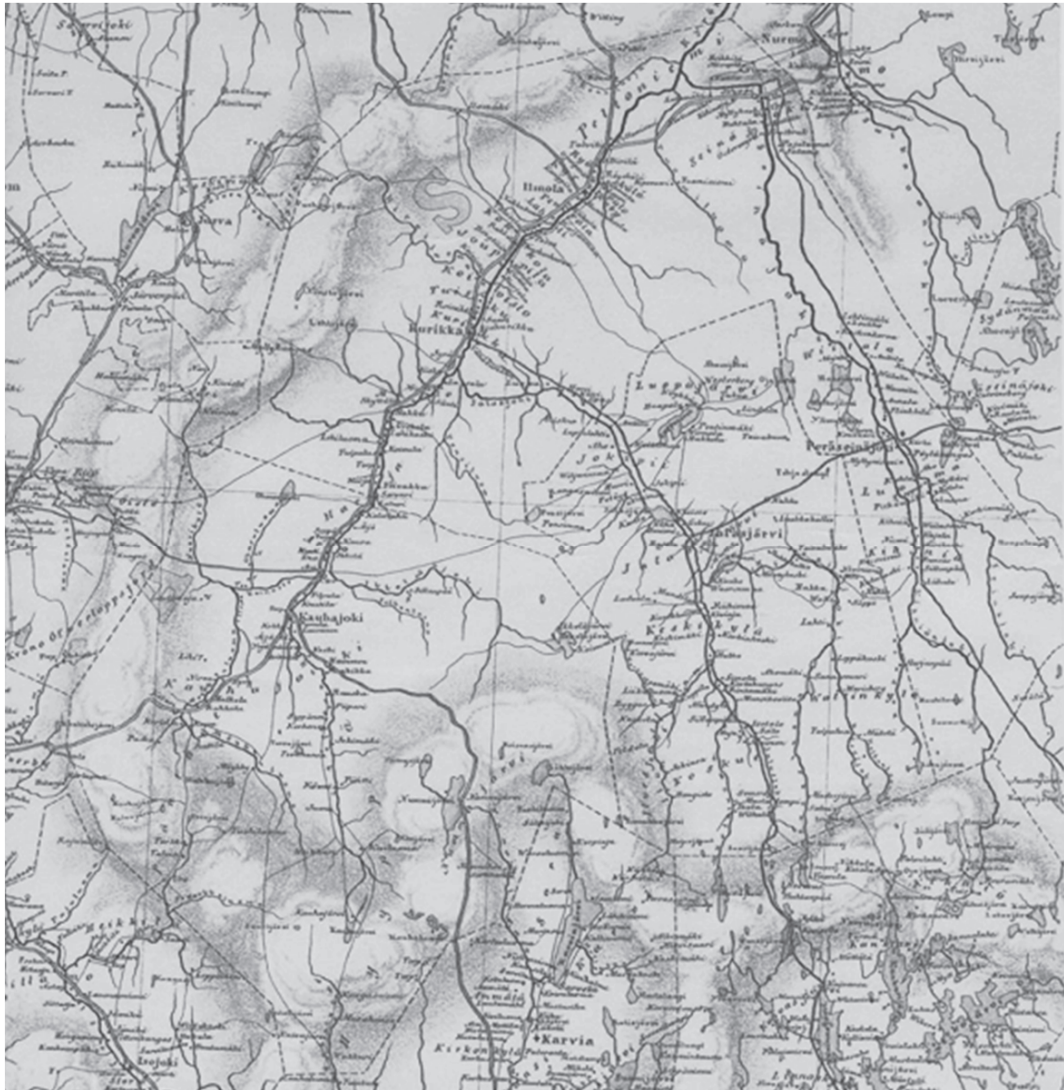
Perukirjat eivät ole virheettömiä, vaikka siihen pyrittiin. Anna Margareta Svendsdotterin perukirjan laatinut kirjuri kirjoitti saman saatavan velan kahdesti: ensin edeltävän sivun alalaitaan ja sitten seuraavan sivun ylälaitaan. Virhe huomattiin, sillä sitä ei laskettu mukaan loppusummaan.⁸⁸⁰ Tässä perunkirjoituksessa virhe havaittiin ajoissa, mutta samalla se jäi ikään kuin muistutukseksi tuleville lukijoille siitä, että perunkirjoitus oli osallistujilleen monella tapaa vaativa tilaisuus ja virheiden mahdollisuus oli olemassa. Tästä huolimatta arvio miehet ja kirjurit näyttävät selviytyneen urakoistaan hienosti.

Perukirjoja voi käyttää alkuperäislähteinä monessa eri tutkimuksessa lähdekriittisesti.

⁸⁸⁰ HLa, Nth, FII:4, 57 (1823).

Liite 3

KARTTA 3 Suomen yleiskartta 1863, Ilmajoki

Lähde: JYX-tietokanta. Gylden, C. W. (1863), Karta öfver Finland: Sektionen E2: westra delarne af Åbo och Wasa län.

